

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI**

**KUTADGU BİLİĞ VE MENÂKIBU'L-KUDSİYYE
MESNEVİLERİNDE SAVAŞ VE BARIŞ**

DOKTORA TEZİ

ŞEYMA SARI

İSTANBUL, 2023

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
DOKTORA PROGRAMI**

**KUTADGU BİLİĞ VE MENÂKIBU'L-KUDSİYYE
MESNEVİLERİNDE SAVAŞ VE BARIŞ**

DOKTORA TEZİ

**ŞEYMA SARI
(171101003)**

**Danışman
(Prof. Dr. Kemal Yavuz)**

DÜZELTİLMİŞ TEZ

İSTANBUL, 2023

03/01/2023

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı Doktora programı öğrencisi 171101003 numaralı Şeyma SARI'nın hazırladığı “Kutadgu Bilig ve Menâkıbu'l-Kudsiyye Mesnevilerinde Savaş ve Barış” konulu Doktora tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 03/01/2023 Salı günü saat 15:00'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının
.....
şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Karar
1. Prof. Dr. Kemal YAVUZ (Danışman)	KABUL
2. Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK	KABUL
3. Dr. Öğr. Üyesi Lale UÇAN	KABUL
4. Doç. Dr. Ümran AY SAY	KABUL
5. Dr. Öğr. Üyesi Esra EGÜZ O DONOHOE	KABUL

*2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Şeyma Sarı

DÜZELTME METNİ

1. *Kutadgu Bilig* ve *Menâkıbu'l-Kudsiyye* adlı eserler “savaş” ve “barış” konuları bakımından incelenerek karşılaştırıldı.
2. İçindekiler bölümü genişletildi. *Kutadgu Bilig* ve *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de savaşla ilgili unsurlardan ordu ve ordu gelenekleri, düşmanlar ve düşmanlığın sebepleri karşılaştırmalı olarak incelendi. Savaş âletleri eklendi. Savaşta ve barışta hükümdarın ve komutanın vazifeleri incelenip değerlendirildi. Barışla ilgili unsurlardan devlet yönetimi ve ordunun yönetimi konusu alt başlıklara ayrılarak incelendi.
3. Konu ile ilgili tablolar eklendi.
4. Sonuç bölümü genişletildi.
5. Bibliyografya kısmına eklemeler yapıldı.

TEŐEKKÜR

Bu tezin her aŐamasında benden yardımını ve ilgisini esirgemeyen; fikirleriyle, hayata karşı duruŐuyla ve birÇok eseriyle kendisinden ilham aldığım ve istifade ettiğim saygıdeğer hocam ve tez danıŐmanım Prof. Dr. Kemal Yavuz'a; bana her konuda destek veren değerli hocam Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Nihat Öztoprak'a, fikirlerinden istifade ettiğim değerli hocalarım DoÇ. Dr. Ümran Ay Say'a, DoÇ. Dr. Esra Egüz O Donohoe'ye ve DoÇ. Dr. Bünyamin Ayçiçeği'ne, Türk Dili ve Edebiyatı bölümündeki hocalarıma, tarih konusunda görüşlerine başvurduğum Dr. Öğretim Üyesi Lale UÇan'a ve Dr. Öğretim Üyesi Emine Tonta Ak'a, "savaş ve barış" konusunda özgün fikirlerinden ve eserlerinden istifade ettiğim DoÇ. Dr. M. Ertan Kardeş'e, destekleri için aileme ve arkadaşlarıma teŐekkür ederim.

Şeyma Sarı

KUTADGU BİLİĞ VE MENÂKIBU'L-KUDSİYYE MESNEVİLERİNDE SAVAŞ VE BARIŞ ŞEYMA SARI

ÖZET

Klâsik Türk edebiyatında mesnevîler olay, durum veya kavramların tahkiyeli anlatımında tercih edilen nazım şekillerindedir. Bu çalışmanın amacı Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* ve Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye* mesnevîlerinde “barış” ve “savaş” kavramlarının nasıl anlaşıldığını tahlil etâ ve edebî eserlerin tarihe kaynaklık edebileceğini ortaya koymaktır. Yusuf Has Hâcib'in 11. yüzyılda Türk Hakanlığı (Karahanlı) hükümdarı Tavgaç Buğra Kara Hasan Han'a sunduğu *Kutadgu Bilig*'de insanın her iki dünyada mutlu olması için kişiye, topluma ve Türk hakanına verilen öğütler dört sembolik kişinin karşılıklı konuşmalarıyla dile getirilmiştir. *Kutadgu Bilig*, sanatçının devlet yönetimi hakkında görüşlerini anlatan bir siyasetnâme olmasının yanında, eserin yazıldığı dönemde savaş ve barış kavramlarının nasıl anlaşıldığını göstermesi bakımından önemli bir kuram kitabıdır. Bu eserde “Düşman kimdir, iyi bir komutanın ve hakanın vasıfları nasıl olmalıdır, savaşın ve barışın anlamı nedir?” sorularına cevap bulmak mümkündür. Elvan Çelebi'nin 14. yüzyıl Anadolu sahasında yazdığı *Menâkıbu'l-Kudsiyye* mesnevîsi ise Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemine ışık tutan menkıbevî tarih örneğidir. Elvan Çelebi, eserinde Babaî İsyanı'nın gizli kalmış yönlerini açığa çıkararak bu isyan yüzünden ailesinin iftiraya uğrayıp takibe alınması karşısında gerçekleri anlatmayı amaçlamıştır. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*, iç isyana adı karışan bir ailenin dramını birinci ağızdan anlatması yönüyle de önemlidir. Bunun için bahsedilen iki eserdeki “barış, savaş, düşman, düşmanlık, komutan, asker, ordu, silâh vb.” konularıyla ilgili beyitler metin tahlili yöntemiyle incelenmiş, eserler savaş ve barış algısı yönüyle karşılaştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kutadgu Bilig, Menâkıbu'l-Kudsiyye, mesnevî, savaş, barış, düşman.

**WAR AND PEACE IN KUTADGU BİLİĞ AND MENÂKIBU'L-
KUDSİYYE MASNAVİS
ŞEYMA SARI**

ABSTRACT

In classical Turkish literature, masnavis are the preferred verse forms in the narrative expression of events, situations or concepts. The aim of this study is to analyze how the concepts of "peace" and "war" are understood in Yusuf Has Hâcib's *Kutadgu Bilig* and Elvan Çelebi's *Menâkıbu'l-Kudsiyye* masnavis and to reveal that literary works can be a source for history. In *Kutadgu Bilig*, presented by Yusuf Has Hâcib to Tavgaç Buğra Kara Hasan Khan, the ruler of the Turkish Khanate (Karakhanid) in the 11th century, the advice given to the individual, the society and the Turkish Khan for happiness in both worlds is expressed in the mutual conversations of four symbolic people. *Kutadgu Bilig* is an important theory book in terms of showing how the concepts of war and peace were understood in the period when the work was written, as well as being a political book describing the artist's views on state administration. In this work, "Who is the enemy, what should be the qualifications of a good commander and khan, what is the meaning of war and peace?" possible to find answers to your questions. The *Menâkıbu'l-Kudsiyye* masnavi written by Elvan Çelebi in the 14th century Anatolian field is an example of epic history that sheds light on the last period of the Anatolian Seljuk State. Elvan Çelebi, in his work, aimed to reveal the hidden aspects of the Babaî Rebellion and to tell the truth in the face of his family being slandered and followed because of this rebellion. *Menâkıbu'l-Kudsiyye* is also important in that it tells the drama of a family involved in internal rebellion at first hand. For this reason, "peace, war, enemy, enmity, commander, soldier, army, weapon, etc." in the two works mentioned. The couplets related to the subject were analyzed with the text analysis method, and the works were compared in terms of the perception of war and peace.

Keywords: Kutadgu Bilig, Menâkıbu'l-Kudsiyye, masnavi, war, peace, enemy.

ÖNSÖZ

Türk mesnevî edebiyatı 11. yüzyılda Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* eserinden başlayarak 19. yüzyılın ortalarına kadar çeşitli sahalarda Türk kültür ve medeniyetinin unsurlarını aksettirmesi yönüyle önemlidir. Bu çalışmanın amacı Türk edebiyatının bilinen ilk mesnevîsi Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eseri ile 14. yüzyılda Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye* adlı eserindeki savaş ve barış kavramlarını incelemek ve şairlerin bu konudaki görüşlerini ortaya koymaktır.

Türk edebiyatında mesnevî şairlerinin savaş ve barış kavramlarını nasıl anlamlandırdığı bu çalışmanın temel sorusudur. Bu sorunun yanıtlarını bulmak için *Kutadgu Bilig* adlı eseriyle Yusuf Has Hâcib'in ve *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye* adlı eseriyle Elvan Çelebi'nin düşünceleri örneklem alınmıştır. Mesnevîlerin olay merkezli anlatılardan biri olması, beyit sayısının sınırsızlığı, her beytinin kendi içerisinde kafiyelenmesi ve genellikle aruzun kısa kalıplarıyla yazılması sanatçılara görüşlerini rahatlıkla anlatma imkânı vermiştir. Klâsik Türk edebiyatı sanatçıları bu nazım şekliyle günümüzdeki roman ve hikâyenin yerini tutacak hacimde nitelikli eserler kaleme almışlardır.

Kutadgu Bilig bugüne kadar başta tarih ve edebiyat olmak üzere felsefe, sosyoloji, psikoloji, hukuk, siyaset, tıp, eğitim gibi farklı disiplinler tarafından incelenmiştir. Araştırmacılardan Erkan Göksu, "*Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı*", başlıklı çalışmasında *Kutadgu Bilig*'de savaş sanatını incelemiştir.¹ Bedri Sarıca, "*Kutadgu Bilig*'de Komutan ve Ordunun Nitelikleri" başlıklı çalışmasında *Kutadgu Bilig*'de kumandan ve nitelikleri üzerinde durmuştur.² Amacımız Türk edebiyatının ilk mesnevîsi olarak bilinen ve devlet yönetimi konusunda kuramsal bilgiler içeren *Kutadgu Bilig*'de ve Anadolu Selçuklu

¹ Erkan Göksu, *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

² Bedri Sarıca, "*Kutadgu Bilig*'de Komutan ve Ordunun Nitelikleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2008, C. XV, S. 37, s. 87-105.

Devleti'nin son döneminde yaşanan Babaî İsyanı'nı konu alan *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de "savaş" ve "barış" kavramlarını metin tahlili yöntemiyle incelemektir. Böylece Türk edebiyatının farklı dönemlerinde yazılmış iki mesnevîde "savaş" ve "barış" kavramlarının nasıl anlaşıldığını, benzer ve farklı yönleriyle ortaya koyarak alana katkıda bulunmaktır. İncelediğimiz iki eserin şairi de toplumsal olayları iyi analiz eden, bilge ve saygın kişilerdir.

Barış ve savaş konusunda *Kutadgu Bilig* ile *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye* mesnevîlerini tercih etmemizin nedeni ise Yusuf Has Hâcib'in devlet işleri konusunda tecrübeli bir sülaleden gelmesi ve dönemin hakanı tarafından "Has Hâcib" rütbesiyle görevlendirilmesi; Elvan Çelebi'nin dip atası Baba İlyas'ın adının Babaî İsyanı'na karışması nedeniyle iç isyan konusuna geniş yer vermesidir. Bu iki eserin barış ve savaş unsurlarının incelenmesi ve sanatçıların bu konudaki görüşlerinin anlaşılması daha sonra yapılacak çalışmalara bir örnek teşkil etmesi bakımından mühimdir.

Kutadgu Bilig ve *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye* mesnevîleri klâsik Türk edebiyatı alanında sıkça kullanılan metin tahlili yöntemiyle incelenmiştir. Bunun için öncelikle beyitlerdeki "savaş, barış, dost, düşman, düşmanlık, ordu, komutan, asker, silâh vb." kelimeler konu fişleme metoduyla kaydedilmiştir. Çalışmamızın birinci ve ikinci bölümlerinde sırasıyla *Kutadgu Bilig* ve *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye* mesnevîleri şekil ve muhteva bakımından incelenmiş, sanatçıların savaş ve barış konusundaki görüşleri ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde Yusuf Has Hâcib ve Elvan Çelebi'nin savaş ve barış konusundaki fikirleri çeşitli yönleriyle karşılaştırılmıştır. Sonuç bölümünde ise savaş ve barış kavramları 11. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar iki eser üzerinden kronolojik olarak değerlendirilmiştir.

Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* eserinde savaş ve barış kavramları kuramsal açıdan yorumlandığından çalışmamızın zemin metnini oluşturmaktadır. Dolayısıyla üçüncü bölümde öncelikle Yusuf Has Hâcib'in görüşlerine yer verilmiş, daha sonra Elvan Çelebi'nin bu konudaki görüşleri benzer ve farklı yönleriyle

açıklanmıştır. *Kutadgu Bilig*'de örnek alınan beyitlerin günümüz Türkçesine çevirisinde Reşid Rahmeti Arat'ın çalışması esas alınmıştır.³

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbu'l-Ünsiyye* eserinde ise tarihî gerçeklikten söz edilmektedir. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de ele alınan beyitlerin günümüz Türkçesine çevirisinde Mertol Tulum'un çalışması⁴ temel alınmıştır. Eserde bahsedilen olayların ve kişilerin daha iyi anlaşılması için Anadolu Selçuklu devleti ve Babaî İsyanı konusunda yapılmış çalışmalardan⁵ yararlanılmıştır. İncelenen eserlerde beyit numaraları beyitlerin sağında parantez içerisinde verilmiştir. Örneğin; (Arat: 2428), (Tulum: 477) şeklindedir. Dipnotlarda ise incelenen eserin sayfa numarasından sonra beyit numaraları verilmiştir. Örneğin; Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig: Metin I*, TDK Yay., 2. Baskı, Ankara 1979, s. 241-256/ 2269-2428 veya Arat, *a.g.e.*, s. 241-256/ 2269-2428.

Ocak, 2023

Şeyma Sarı

³ Reşid Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig: II Çeviri*, TTK Yay., Ankara 1988.

⁴ Mertol Tulum, *Elvan Çelebi, Nâme-i Kudsi (Kutsal Kitap) Menâkıbu'l-Kudsiyye (Kutsal Menkabeler), İkinci Kitap: Çeviriyazılı ve Günümüz Diline Aktarılmış Metin*, Çizgi Kitabevi, Konya 2017.

⁵ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk: Oğuznâme- Selçuklu Tarihi, (Giriş- Metin- Dizin)*, Hazırlayan Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s. 650-656; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972; Mükrimin. Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İ.Ü. Yayınları, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1944; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1965; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötügen Yayınları, 11. Basım, İstanbul 2011; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Haz. Altan Çetin, Bilal Koç, Ankara 2014; Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993; Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010; Erkan Göksu, *Okla Yükselen Millet: Türklerde Ok ve Okçuluk*, Okçular Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2018; Erdoğan Merçil, *Selçuklular: Makaleler*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991; Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011; Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi*, II. cilt, Hazırlayanlar: Mesut Aydın, Güler Aydın, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2007; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyasü'd-din Keyhüsrev ve Devri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009; Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi II: Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Emek Matbaası, Manisa 2007; Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, *Küçük Asya'da Selçuklular*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Tercüme Abdülkadir İnan, Yayına Hazırlayan Timurlan Omorov, Ankara 2015.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
ÖNSÖZ.....	VII
İÇİNDEKİLER	X
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	XV
TABLO LİSTESİ	XVI
KISALTMALAR	XVII
BİRİNCİ BÖLÜM.....	9
1. KUTADGU BİLİG	9
1.1. YUSUF HAS HÂCİB VE ESERİ <i>KUTADGU BİLİG</i>	9
1.2. KUTADGU BİLİG'E GENEL BİR BAKIŞ	14
1.3. ESERİN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ	17
1.3.1. Özet.....	17
1.3.2. Kişiler	48
1.3.3. Mekân.....	51
1.3.4. Zaman	56
İKİNCİ BÖLÜM	68
2. MENÂKIBU'L-KUDSİYYE	68
2.1. ELVAN ÇELEBİ VE ESERİ MENÂKIBU'L-KUDSİYYE	69
2.2. MENÂKIBU'L-KUDSİYYE'YE GENEL BİR BAKIŞ.....	71
2.3. ESERİN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ	75
2.3.1. Özet.....	75
2.3.2. Kişiler	84
2.3.3. Mekân.....	126
2.3.4. Zaman	137
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	139
3. KUTADGU BİLİG VE MENÂKIBU'L-KUDSİYYE'DE SAVAŞ VE BARIŞ	139
3.1. SAVAŞ ALGISI.....	140

3.1.1. Savaşla İlgili Unsurlar	148
3.1.1.1. Savaşçı	149
3.1.1.2. Hükümdar	151
3.1.1.2.1. <i>Adâlet / İyi Kanun Koymak (Edgü Törü)</i>	155
3.1.1.2.2. <i>Akıl, Bilgi, Zekâ ve Anlayış</i>	157
3.1.1.2.3. <i>Asâlet / Seçkinlik</i>	160
3.1.1.2.4. <i>Cesaret</i>	161
3.1.1.2.5. <i>Doğruluk ve Güvenirlik</i>	164
3.1.1.2.6. <i>Halkın Refahına Önem Vermek</i>	165
3.1.1.2.7. <i>Hızlı ve Atik Davranmak</i>	168
3.1.1.2.8. <i>İnsanlarla İyi İlişkiler Kurmak</i>	169
3.1.1.2.9. <i>İstihbarat Gücü</i>	170
3.1.1.2.10. <i>Ölümü Hatırlamak</i>	175
3.1.1.2.11. <i>Siyaseti Bilmek ve Uygulamak</i>	177
3.1.1.2.12. <i>Tecrübe ve Liyakate Önem Vermek</i>	177
3.1.1.2.13. <i>Uyanıklık / İhtiyat (Saklık)</i>	178
3.1.1.2.14. <i>Ülkeyi Zararlı Kişilerden ve Düşmanlardan Korumak</i>	181
3.1.1.2.15. <i>Vücutuna ve Nefsinin İsteklerine Hâkim Olmak</i>	183
3.1.1.3. Komutan	186
3.1.1.3.1. <i>Akıl, Bilgi, Zekâ, Hile ve Kurnazlık</i>	188
3.1.1.3.2. <i>Asâlet / Seçkinlik</i>	188
3.1.1.3.3. <i>Askerin Refahına Önem Vermek ve Cömertlik</i>	189
3.1.1.3.4. <i>Cesaret ve Heybet</i>	191
3.1.1.3.5. <i>Doğruluk ve Güvenirlik</i>	193
3.1.1.3.6. <i>Hızlı ve Atik Davranmak</i>	194
3.1.1.3.7. <i>İnsanlarla İyi İlişkiler Kurmak</i>	197
3.1.1.3.8. <i>İstihbarat Gücü</i>	198
3.1.1.3.9. <i>Siyaseti Bilmek ve Uygulamak</i>	200
3.1.1.3.10. <i>Şereflik / Haysiyet Sahibi Olmak</i>	204
3.1.1.3.11. <i>Taktik ve Stratejiye Sahip Olmak</i>	205
3.1.1.3.12. <i>Tecrübe ve Liyakate Önem Vermek</i>	208
3.1.1.3.13. <i>Uyanıklık</i>	208
3.1.1.3.14. <i>Ülkeyi Düşmanlardan Korumak</i>	209

3.1.1.4.	Asker.....	210
3.1.1.4.1.	<i>Cesaret</i>	211
3.1.1.4.2.	<i>Emre İtaat Etmek ve Sadâkat</i>	217
3.1.1.4.3.	<i>Şereflik / Haysiyet Sahibi Olmak</i>	220
3.1.1.4.4.	<i>Tecrübeli ve Seçme Asker</i>	221
3.1.1.4.5.	<i>Uyanıklık</i>	223
3.1.1.5.	Diğer Görevliler.....	223
3.1.1.6.	Ordu ve Ordu Gelenekleri.....	224
3.1.1.6.1.	<i>At, Ata Binme ve Kılıç Kuşanma</i>	224
3.1.1.6.2.	<i>Elçi Gönderilmesi</i>	235
3.1.1.6.3.	<i>Esirlerin Durumu</i>	238
3.1.1.6.4.	<i>Kus (Kös) Çalınması ve Savaş İlanı</i>	240
3.1.1.6.5.	<i>Ordu Düzeni ve Savaş Alanı</i>	242
3.1.1.6.6.	<i>Otağ Kurma</i>	244
3.1.1.6.7.	<i>Sancak Çekme</i>	245
3.1.1.7.	Savaş Âletleri (Silâh ve Mühimmat).....	246
3.1.1.7.1.	<i>Balta (Baldu/ Teber)</i>	249
3.1.1.7.2.	<i>Kalkan ve Zırh</i>	251
3.1.1.7.3.	<i>Kılıç</i>	252
3.1.1.7.4.	<i>Mancınık</i>	256
3.1.1.7.5.	<i>Ok ve Yay</i>	259
3.1.1.7.6.	<i>Süngü/ mızrak/ kargı/ cıda/ gönder</i>	261
3.1.1.8.	Düşmanlar.....	262
3.1.1.8.1.	<i>Acelecilik</i>	262
3.1.1.8.2.	<i>Akulsızlık</i>	265
3.1.1.8.3.	<i>Cimrilik</i>	267
3.1.1.8.4.	<i>Dargın Dost</i>	269
3.1.1.8.5.	<i>Dil</i>	271
3.1.1.8.6.	<i>Dünya</i>	275
3.1.1.8.7.	<i>Evlât</i>	275
3.1.1.8.8.	<i>Fitneci ve Yalancılar</i>	276
3.1.1.8.9.	<i>Hastalık</i>	279
3.1.1.8.10.	<i>İçki</i>	280

3.1.1.8.11.	<i>İnatçı İnsan</i>	282
3.1.1.8.12.	<i>Kâfirler</i>	284
3.1.1.8.13.	<i>Kıskanç insan</i>	286
3.1.1.8.14.	<i>Kibirli İnsan</i>	289
3.1.1.8.15.	<i>Menfaatçi İnsan</i>	291
3.1.1.8.16.	<i>Nefis/ Vücut</i>	292
3.1.1.8.17.	<i>Öfke</i>	296
3.1.1.8.18.	<i>Şeytan</i>	298
3.1.1.9.	Düşmanlığın Sebepleri.....	300
3.1.1.9.1.	<i>Akılsızlık</i>	301
3.1.1.9.2.	<i>Bencilik</i>	302
3.1.1.9.3.	<i>Bilgisizlik</i>	303
3.1.1.9.4.	<i>Cimrilik</i>	310
3.1.1.9.5.	<i>Fitne ve Yalancılık</i>	313
3.1.1.9.6.	<i>İnatçılık</i>	315
3.1.1.9.7.	<i>İntikam (Öç Alma) ve Hırs</i>	316
3.1.1.9.8.	<i>Kanunlara Uymamak</i>	317
3.1.1.9.9.	<i>Kıskançlık</i>	318
3.1.1.9.10.	<i>Kibirlilik</i>	320
3.1.1.9.11.	<i>Kin ve Nefret</i>	320
3.1.1.9.12.	<i>Kötü Propaganda</i>	322
3.1.1.9.13.	<i>Liyakata Önem Verilmemesi</i>	325
3.1.1.9.14.	<i>Menfaatçilik</i>	326
3.1.1.9.15.	<i>Öfke</i>	328
3.1.1.9.16.	<i>Vergi Adâletsizliği</i>	331
3.1.1.9.17.	<i>Yalancılık</i>	334
3.2.	BARIŞ ALGISI.....	341
3.2.1.	Barişla İlgili Unsurlar.....	346
3.2.1.1.	Devlet Yönetimi.....	346
3.2.1.1.1.	<i>Adâlete Önem Verilmesi</i>	348
3.2.1.1.2.	<i>Doğru İstihbarata / Bilgiye Sahip Olmak</i>	349
3.2.1.1.3.	<i>Dost Edinmek / İnsanlarla İyi İlişkiler Kurmak</i>	350
3.2.1.1.4.	<i>Gösterişten ve İsraftan Kaçınmak</i>	351

3.2.1.1.5.	<i>Halkın Refahına Önem Vermek / Hazinenin Dolu Olması</i>	352
3.2.1.1.6.	<i>İstişare Etmek</i>	354
3.2.1.1.7.	<i>Liyakatli Kişilerle İş Birliği Yapmak</i>	355
3.2.1.2.	Ordunun Yönetimi	356
3.2.1.2.1.	<i>Askerin Refahına Önem Vermek</i>	356
3.2.1.2.2.	<i>Çevre Edinmek / Silâh Arkadaşları ile İyi İlişkiler Kurmak</i>	356
3.2.1.2.3.	<i>Düşmanın İyi Tanınması</i>	357
3.2.1.2.4.	<i>İsyanların Bastırılması</i>	358
3.2.1.2.5.	<i>Ordunun Levazımatçılarıyla İyi Geçinmek</i>	358
3.2.1.2.6.	<i>Taktik ve Strateji Bilmek</i>	360
SONUÇ		366
KAYNAKÇA		382
BİBLİYOGRAFYA		396

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ا (ā)	a, ā	ص	ş
ا (ī)	a, e, ı, i, u, ü	ض	ž, đ
ب	b, p	ط	ṭ
پ	p	ظ	ẓ
ت	t	ع	ʿ
ث	ṣ	غ	ğ
ج	c, ç	ف	f
چ	ç	ق	q
ح	ḥ	ك	k, g, (ñ)
خ	ḫ	ك	ñ
د	d	ل	l
ذ	ẓ, ḏ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ū, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	la, lā
ش	ş	ی	y, ı, i, ī
		ء	ʾ

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. E. Denison Ross'un Notu	13
Tablo 2: <i>Kutadgu Bilig</i> Eserinin Düzeni	17
Tablo 3: <i>Kutadgu Bilig</i> Eserinde Giriş Bölümünün İçeriği, (D) Bölümü	17
Tablo 4: <i>Kutadgu Bilig</i> 'deki Kaside Nazım Şekilleri	47
Tablo 5: <i>Kutadgu Bilig</i> Eserinin Kişileri	48
Tablo 6: <i>Menâkıbu'l-Kudsiyye</i> Eserinin Kişileri	85
Tablo 7: <i>Menâkıbu'l-Kudsiyye</i> 'de Dost ve Düşmanlar	122
Tablo 8: Savaşla İlgili Kelimeler ve Anlamları	140
Tablo 9: <i>Kutadgu Bilig</i> 'de Barış/Yaraş- Kelimesinin Anlamları	342

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
a.y.	Yazara ait son zikredilen yer
b.a.	Eserin bütününe atıf
bkz.	Bakınız
bkz.: aş.	Eserin kendi içinde aşağıya atıf
bkz.:yuk.	Eserin kendi içinde yukarıya atıf
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DLT	Dîvânu Lugâti't-Türk
ed. veya haz.	Editör/ yayına hazırlayan
k.g.	Karşı görüş
karş.	Karşılaştırmınız
LEE	Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
öl.?	Ölüm tarihi kesin değil
Örn.	Örneğin
S.	Sayı/sayılar
s.	Sayfa/sayfalar
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TAE	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
t.y.	Basım tarihi yok
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
Yay.	Yayınları/Yayınevi
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

Türklerde Hâkimiyet Anlayışı

Türklerde savaş ve barış düşüncesinin bilinmesi, öncelikle Türklerde hâkimiyet anlayışının kavranmasıyla mümkündür. Türk hâkimiyet anlayışının kaynağı İslâmiyet öncesi sözlü geleneğin ürünlerinden Türk destanlarına kadar uzanmaktadır. *Oğuz Kağan Destanı*'na göre, ilk dünya hâkimiyeti Oğuz Kağan tarafından kurulmuştur. Oğuz Kağan, gökten gelmiş ve bazı vasıflara sahip olarak doğmuştur.⁶

Oğuz Kağan Destanı, Oğuz Kağan'ın doğumundan ölümüne kadar yaşadıklarını konu alır. Olayların merkezinde, Oğuz Kağan'ın mücadelesi ve kahramanlığı vardır. Bu destanda Oğuz Kağan, idealize edilmiş bir devlet başkanını temsil etmektedir. Bu kişinin Hun hakanı Mete Han olduğu görüşü hâkimdir.⁷ Destana göre Oğuz Kağan henüz çocukken olgun insan gibi yer içer, ata biner, sürüleri güder ve avlanır. Onun fiziksel özellikleri de insanüstü bir varlığı, bir canavarı andırır. “Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi. Omuzları baştan aşağı tüylü idi.”⁸

Oğuz Kağan'da savaşçı nitelikler ön plandadır. Eski Türklerde bu kişilere “alp tipi” adı verilmektedir.⁹ Alp tipi doğuştan yeteneklidir, çok güçlüdür ve hareketlidir. İnsanların çekindiği varlıklara karşı korkusuzdur. Oğuz Kağan da bir gergedanı tek başına avlamıştır. Avlanma aletleri kılıç, kalkan, yay, ok ve kargıdır.

⁶ Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi: Türk Dünya Nizamının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları**, 14.bs., Ötüken Yay., İstanbul 2005, s.95.

⁷ W. Bang, Reşit Rahmeti Arat, **Oğuz Kağan Destanı**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Neşriyatından, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1936; Saadettin Gömeç, “Oğuz Kağan'ın Kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kağan Destanları Üzerine Bir İki Söz”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.23, S.35, 2014, s.113-121.

Rıfat Araz, “Eski Türk Destanlarında ve Türk Şiirinde Öne Çıkan Tipler”, **Bizim Külliye, Üç Aylık Kültür Sanat Dergisi**, Mart-Nisan-Mayıs 2006, Sayı:27, Sayfa:32-38.

⁸ Bang, **a.g.e.**, s. 11.

⁹ Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3, Tip Tahlilleri: Türk Edebiyatında Tipler**, Dergâh Yay. İstanbul 1985.

Bunlar aynı zamanda o zamanın savaş âletleri olarak kullanılmaktadır. “Kargı, yay, ok, kılıç ve kalkanla ava gitti.”¹⁰

Destanda Oğuz Kağan’ın doğa ile mücadelesinin yanında diğer Türk boylarıyla ilişkileri ve komşu milletlerle yaptıkları savaşlar ön plana çıkar. Oğuz Kağan, ülkesinin birliğini sağlamak için kendisine tâbî olmayanlara savaş açar. Çarpışmanın anlatıldığı bölümlerde savaşın acımasızlığını gözlemlemek mümkündür. “Burada Çürçet Kağan ve onun halkı Oğuz Kağan 'a karşı geldiler. Vuruşma ve çarpışma başladı. Oklarla, kılıçla vuruştular. Oğuz Kağan yendi, Çürçet Kağan 'ı mağlup etti, öldürdü; başını kesti ve Çürçet halkını kendisine tabi kıldı.”¹¹

Türklerin yazılı döneminde ise *Orhun Âbideleri* dikkati çekmektedir. II. Köktürk (Kutluk) Devleti dönemine ait *Orhun Âbideleri; Kültigin, Bilge Kağan* ve *Tonyukuk* adına diktirilen üç büyük yazıttan oluşmaktadır. Türk edebiyatının bilinen ilk yazılı eseri kabul edilen¹² bu eserler edebî yönünün kuvvetli olması ve anlatım zenginliği ile Türk dilinin 8. yüzyılda ulaştığı merhaleyi göstermektedir. *Orhun Âbideleri* Bilge Kağan’ın Türk halkına seslenişi bakımından nutuk, öğüt vermesi bakımından nasihatnâme, düşman devletlerle nasıl mücadele edileceğini anlatıp ileriye dönük hedefler göstermesi bakımından yönetim ve strateji eseridir. Bilge Kağan, I. Köktürk’lerin Çin milletine neden yenildiklerini örnekleriyle açıklar. Bilge Kağan’a göre Türk milletinin iki zaafı vardır: Biri unutkanlık, diğeri de komşu milletlere hayranlıktır. Türkler ata yurdu Ötüken’den uzak kaldıkça ve özünü unuttukça dostunu düşmanını ayırt edemez duruma gelmiştir. Çin’in yumuşak ipeğine, güzel kızlarına ve tatlı sözüne aldanan şehzadelerden dolayı gerçek düşmanın unutulmasından, aralarının bozulmasından ve taht kavgalarından bahsedilmiştir.¹³

¹⁰ Bang, Oğuz Kağan Destanı, s.11.

¹¹ Bang, Oğuz Kağan Destanı. s.27.

¹² Yakın zamana kadar 8. yüzyılda bulunan *Orhun Âbideleri* Türklerin ilk yazılı eserlerinden kabul edilmekte idi. Ancak Moğolistan’da yapılan kazılarda 7. yüzyıla ait olduğu belirlenen İltiş Kağan Yazıtı bulunmuştur. İlgili haber için bkz. <https://www.ntv.com.tr/n-life/kultur-ve-sanat/turk-adinin-ilk-kez-gectigi-ilteris-kagan-anitinda-ne-yazdigi-aciklandi,a921t10hB06qcXE10M5Zhq>

Tarih: 21.09.2022

¹³ Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, MEB Yayınları, İstanbul 1970, s. 49-82.

Destandan hikâyeye geçişin ilk ürünlerinden *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde de Türklerin hâkimiyet düşüncesinin izlerini görmek mümkündür. Sözlü gelenekte anlatılagelen bu hikâyelerin 15. yüzyılda derlenip yazıya geçirildiği bilinmektedir. Oğuzların iç mücadelelerine ve diğer milletlerle savaşlarına yer verilen *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin asıl adı "*Kitab-ı Dede Korkut Ala Lisan-ı Taiife-i Oğuzân*"dır. Eser hikâyelerin bir arada toplandığı bir kitaptır. Son yıllarda yapılan araştırmalarla *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin sayısı 13'e, yazmaların sayısı da 4'e çıkmıştır.¹⁴

Dede Korkut Hikâyeleri'nde anlatılan savaş kimi zaman insanüstü varlıklarla mücadeleyi ifade eder. Deli Dumrul'un Azrail ile, Basat'ın Tepegöz ile, Salur Kazan'ın yedi başlı ejderha ile mücadelesi bunlara örnektir. Kimi zaman kahramanın kendisine bir ad verilmesi veya istediği bir kızla evlenmesinin bir şartı olarak güçlü bir hayvanı öldürmesi ve tabiatla mücadelesi anlatılır. *Dirse Han oğlu Boğaç Han* ve *Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı* hikâyelerinde bu mücadele vardır. Hikâyelerde kimi zaman baba-oğul mücadelesine de yer verilmiştir. *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi*'nde bu konu işlenmiştir. Ancak bu mücadelenin temeli, kırk nâmerdin Dirse Han'a yalan söyleyip onu oğluna karşı kışkırtmasıdır. Kırk nâmert, Dirse Han'a oğlu Boğaç Han'ın kendisinin tahtına göz diktiğini ve öldürmesi gerektiğini söylerler. Dirse Han oğlunu öldürdüğünü düşünüp üzülür ancak annesi oğlunu yaralı haldeyken kurtarıp iyileştirir ve belli bir süre saklar. Gerçekler daha sonra ortaya çıkar, baba oğul kavuşur, kırk nâmert de öldürülür. Hikâyelerde dış düşmanla mücadelede ise Bamsı Beyrek'in kâfirlerle savaşı anlatılır.¹⁵

¹⁴ 2019 yılında İran'da bulunan 13.Hikâye: "*Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*" dir. Prof. Dr. Metin Ekici tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır. Metin Ekici ayrıca *Dede Korkut Hikâyeleri*'nin 3. Nüshası olan Türkistan/ Türkmensara nüshasını da tanıtılmıştır.

Metin Ekici, "13. Dede Korkut Destanı: "*Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*" Boyunu Beyan Eder Hanım Hey!" **Milli Folklor**, Cilt 16, Sayı 122, s. 5 - 13, 2019.

Dede Korkut Hikâyeleri'nin 4. Nüshası ise Bursa'da bir antikacı dükkanında ortaya çıkmıştır. *Dede Korkut*'un 120 varaklık yeni yazmasında 12 hikâye yer alıyor. 16. yüzyıla ait bu nüsha Prof. Dr. Ersen Ersoy tarafından 17 Mart 2022 tarihinde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'ne düzenlenen *Dede Korkut Sempozyumu*'nda tanıtılmıştır.

¹⁵ Dursun Can Eyüboğlu, "Dede Korkut'taki Bamsı Beyrek", **Asya Studies**, Cilt 6, Sayı 21, 2022, s. 163-192, ilgili sayfalar 170-173.

İncelediğimiz Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*¹⁶ adlı eserinde belirtildiği üzere Türk hâkimiyet anlayışında ülke sınırlarını genişletme ve dünyaya hâkim olma düşüncesi bulunmaktadır. Yusuf Has Hâcib;

bu saqlık bile arttı begler ili

usallık körü buzdı beglik ulı (Arat: 2021)

Hükümdar ihtiyatla ülkesini genişletir, ihmalkârlıkla beyliğin temeli göz göre göre sarsılır, ifâdesiyle eserini takdim ettiği Türk Hâkanlığı (Karahanlı) hükümdarı Tavgaç Uluğ Buğra Hasan Han'a bir ufuk çizmektedir ve kaynağı *Oğuz Kağan Destanı*'na, belki de daha öncesine uzanan kadim Türk hâkimiyet anlayışını hatırlatmaktadır. Bu anlayış, Oğuz Kağan'ın diliyle;

men sinlerge boldum kagan

alalınğ ya daki kalkan

damğa biz-ge bolsun buyan,

kök böri bolsun-ğıl uran

demür çıda-lar bol orman

av yirde yürüsün kulan,

takı taluy, takı müren

kün tuğ bol-ğıl, kök kurıkan¹⁷

(Ben sizlere oldum kağan,

Alalım yay ile kalkan,

Nişan olsun bize buyan

Bozkurt olsun (bize) uran,

Demir kargı olsun orman,

Av yerinde yürüsün kulan,

¹⁶ Reşid Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig: Metin I**, TDK Yay., 2. Baskı, Ankara 1979.

¹⁷ W. Bang, Reşid Rahmeti Arat, **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Semineri Neşriyatından, Burhaneddin Basimevi, İstanbul 1936, s.16.

Daha deniz, daha müren,

Güneş bayrak, gök kurikan)¹⁸

sözleriyle idealize edilen dünyaya hâkim olma inancı ve azmidir. Oğuz Kağan, Türk beylerine yaptığı konuşmasında “Güneş bayrağımız, gökyüzü de çadırımız olsun!” diyerek Türklerin bütün dünyaya hâkim olma idealini ortaya koymuş ve Türklere ufuk açmıştır. Türklerin bu ideali ve azmi, çağları aşmış ve günümüze kadar ulaşma imkânı bulmuştur. Yahya Kemal Beyatlı’nın ifadesiyle “Ordu-milletlerin en çok dövüşen, en sarpi” Türk milletidir. Beyatlı’nın *Kendi Gök Kubbemiz*¹⁹ adlı eserinde bulunan “*Süleymaniye’de Bayram Sabahı*” şiirindeki “ordu-millet” ifâdesi dikkate değerdir, çünkü sanatçı bununla Türklerin tabiatına atıf yapmaktadır. Yahya Kemal’in eserine *Kendi Gök Kubbemiz* adını vermesi, Oğuz Kağan’ın sesinin yankısı gibidir, çünkü Türklerin gökyüzünü çadır, dünyayı vatan edinme idealini somutlaştırmaktadır. Gerçekten de Türk milleti hem sivil hem de askerdir.

İncelediğimiz *Kutadgu Bilig* ve *Menâkıbu’l-Kudsiyye* adlı mesnevîler, Türk hâkimiyeti düşüncesini ortaya koymaktadır.

Kutadgu Bilig, Türk edebiyatında birçok konuda öncülük eden bir eserdir. Türk edebiyatının ilk mesnevîsi olmasının yanı sıra ilk siyasetnâme ve nasihatnâme, aruzla yazılan ilk kitap, İslâmî dönemin ilk eseri, ilk tevhid, naat, vasiyetnâme, yaşnâme, münazara, manzum mektup, şikâyetnâme, tâziyenâme (ölünün arkasından yakılan ağıt) gibi edebî türleri ihtiva eden eserdir. Eserdeki diyalogları ve tiyatroya benzerliği de düşünülecek olursa bu eser ilk tiyatro olarak kabul edilebilir. İlk rüya ve rüya tabiri de *Kutadgu Bilig*’de görülmüştür. *Kutadgu Bilig* eseriyle Yusuf Has Hâcib, bu niteliklerinden dolayı Türk edebiyatının Yunus Emre, Mevlânâ, Âşık Paşa, Süleyman Çelebi, Gülşehrî, Ali Şir Nevâî, Fuzûlî, Bağdatlı Rûhî, Nâbî, Şeyh

¹⁸ Mehmet Kaplan, **Tip Tahlilleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, 3. Baskı, s. 15.

¹⁹ Yahya Kemal Beyatlı, **Kendi Gök Kubbemiz**, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1974, s.10.

Gâlib, Erzurumlu İbrahim Hakkı vd. kendisinden sonraki sanatçılara örnek bir eser bırakmıştır.²⁰

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinin doğru anlaşılması, Babaî İsyanı dâhil, o dönemde yaşanan bazı olayların karanlıkta kalmış noktalarının aydınlatılması açısından önemlidir. Bu konuda tarihçilerin yorumlarına başvurulmuştur. Ancak eserin beyitlerinin anlamlandırılmasında ve yorumlanmasında edebî tahlil metodunun da katkısı büyüktür. Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye adlı* eseri tarih sahasında incelendiği gibi edebiyat sahasında da incelenmiştir. Bu konuda ilk inceleme Ahmet Yaşar Ocak ve İsmail E. Erünsal'ın *Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye: Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevi Tarihi* adlı çalışmasıdır. Bu eser, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları tarafından 1984'te basılmıştır. Ocak ve Erünsal, eserin 2. baskısını daha sonra yeniden düzenleyip gözden geçirerek Türk Tarih Kurumu tarafından 2014 yılında yayınlamışlardır.²¹ Araştırmacılardan Mertol Tulum, Elvan Çelebi'nin eserini *Elvan Çelebi, Tarihi Metin Çalışmalarında Usul: Nâme-i Kudsî (Menâkıbu'l-Kudsiyye) 'nin Yayımlanmış Metninden Derlenen Verilerle ve Elvan Çelebi, Nâme-i Kudsî (Kutsal Kitap) Menâkıbu'l-Kudsiyye (Kutsal Menkabeler): Çeviriyazılı ve Günümüz Diline Aktarılmış Metin*, adlarıyla iki cilt hâlinde Çizgi Kitabevi Yayınları tarafından 2017'de yayınlamıştır.²² İncelememizde Ahmet Yaşar Ocak ve İsmail E. Erünsal'ın çalışmasından yararlanılmakla birlikte metinlerin okunuşunda ve günümüz Türkçesine çevirisinde Mertol Tulum'un çalışması esas alınmıştır.

²⁰ Kemal Yavuz, **Hâcib Böyle Dedi: Kutadgu Bilig'den Seçmeler**, Mostar Yay., İstanbul 2012, s.50-51.

²¹ Ahmet Yaşar Ocak, İsmail E. Erünsal, **Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye: Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevi Tarihi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3223, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1984; Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları: XVIII. Dizi- Sa.12, Ankara 2014.

²² Mertol Tulum, **Elvan Çelebi, Tarihi Metin Çalışmalarında Usul: Nâme-i Kudsî (Menâkıbu'l-Kudsiyye) 'nin Yayımlanmış Metninden Derlenen Verilerle**, Birinci Kitap, Çizgi Kitabevi, İkinci Baskı, Konya 2017; Mertol Tulum, **Elvan Çelebi, Nâme-i Kudsî (Kutsal Kitap) Menâkıbu'l-Kudsiyye (Kutsal Menkabeler): Çeviriyazılı ve Günümüz Diline Aktarılmış Metin**, İkinci Kitap, Çizgi Kitabevi, Konya 2017.

Kutadgu Bilig'de şairin amacı Türk hakanına devlet yönetimi ve halkın mutluluğu konusunda öğüt vermektir. Bu nedenle eser didaktik bir üslûpla kaleme alınmıştır. Eserde konu fişleme yöntemi kullanıldığından dolayı 'savaş', 'barış', 'düşman' ve 'düşmanlık' gibi konularda Yusuf Has Hâcib, fikirlerini net olarak ifade etmiştir. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de ise şairin amacı Babaî İsyanı nedeniyle yanlış anlaşılan dip atası Baba İlyas ve ailesinin masumiyetini ve haksızlığa uğradığını ortaya koymaktır. Bundan dolayı eser tahkiyeli üslûpta ele alınmıştır. Elvan Çelebi, 'savaş', 'barış', 'düşman' ve 'düşmanlık' gibi konularda fikirlerini *Kutadgu Bilig*'de anlatıldığı gibi net olarak açıklamamıştır. Bunun nedeni ise *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de, anlatımda olayın ve olayı yaşayan kişilerin merkeze alınmasıdır. Elvan Çelebi, eserinde 'tahkiyeli anlatımı' tercih etmiştir. Bu anlatıma göre, şair Babaî İsyanı'nı merkeze alarak isyanı başından sonuna kadar, kronolojik sırayı takip ederek anlatmıştır.

Elvan Çelebi'nin 'savaş' ve 'barış' ile ilgili fikirleri, bu olayları ve kişileri anlatırken kullandığı ifadelerden, sıfat ve benzetmelerden yararlanılarak ve yaptığı yorumlardan çıkarılabilmektedir. Örneğin isyanla ilgili olarak *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de Dede Garkın'ın ağzından;

imdi destûr varuñuz rûmı

da'vet idüñ cemâ'at-ı şûmı (Tulum: 208)

Şimdi size izin verdim, Rum'a gidin; o uğursuz topluluğu (Hak yola) çağırın, denilmiştir. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de yukarıdaki beytin alındığı bölümde, Dede Garkın'ın; seçtiği dört halifeye, gelecekteki isyanı haber verdiği, isyan sırasında bu halifelerinin Şeyh İlyas'a tâbî olmalarını istediği, Anadolu Selçuklu devletinin bu isyandan sonra dağılacağını söylediği anlatılmaktadır.²³ Dede Garkın, burada halifelerine bir ufuk çizmekte ve onlara yol göstermektedir. Buna göre halifelerini Anadolu Selçuklu devletinin sınırları içinde kalan Rum'a (Orta Anadolu'ya) göndermiş ve onların 'uğursuz topluluk' dediği doğruluktan ayrılmış topluluğu Allah'ın yoluna çağırılmalarını istemiştir.

²³ Tulum, a.g.e., s. 75-78/199- 210. beyitler.

Buradaki ‘cemā‘at-ı şūm’ yani ‘uğursuz topluluk’ ifadesi *Kutadgu Bilig*’deki gibi açık değildir, yorumlanmaya muhtaçtır. Ancak bahsedilen bu topluluğun kimler olduğu *Menâkıbu’l-Kudsiyye* eserinin tamamının okunup incelenmesi ile anlaşılabilir. Hikâyenin tamamı okunmadan bu beyitte geçen ifadeyi yorumlamak eksik bilgiye veya yanlış yargılara ulaşmaya neden olabilir. Bu nedenle çalışmamızda *Menâkıbu’l-Kudsiyye*’ye ait ‘savaş’ ve ‘barış’ konularını incelerken konunun daha iyi anlaşılması, okurların zihninde bir şablon oluşturması adına bazı alt başlıklarda beyitlerin bütünlük içerisinde verilmesi esas alınmış ve hikâyede o konunun işlendiği bölümün tamamının anlatılması sağlanmıştır. *Menâkıbu’l-Kudsiyye*’nin *Kutadgu Bilig*’den anlatım bakımından farklı oluşu, incelememizde bazı alt başlıkları ele alırken- konunun anlaşılması adına, elimizde olmayarak- beyitlerde tekrara düşülmesine neden olmuştur. Bu tekrarı en aza indirmek için elimizden gelen gayret gösterilmiştir. Hatta bazı alt başlıklarda ortak beyitler kullanılması gerektiğinden, tekrara düşmemek için (İlgili beyitler için bakınız: 3.1.1.4.2. Emre İtaat Etmek ve Sadâkat) şeklinde açıklamalar ve notlar da eklenmiştir. Buna rağmen iki eserin incelenmesi sırasında dikkatimizden kaçan hatalar olursa şimdiden okurlarımızın affını rica ediyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KUTADGU BİLİĞ

1.1. YUSUF HAS HÂCİB VE ESERİ *KUTADGU BİLİĞ*

Yusuf Has Hâcib, Türk Hâkanlığı (Karahanlılar) devletinde hakanın hizmetinde bulunup danışmanlık veya vezirlik görevi üstlenen bir aileden gelmiştir. Ayrıca *Kutadgu Bilig* adlı eserini 1069-1070 yıllarında Türk Hâkanlığı (Karahanlı) hükümdarı Tavgaç Buğra Kara Hasan Han'a sunarak devlet yönetiminde "Has Hâcib" rütbesiyle görevlendirilmiştir. Hayatı hakkında bilinenler azdır. Balasagun Kuzordu'da doğmuştur. *Kutadgu Bilig* adlı eserini elli yaşlarında yazmaya başladığı göz önüne alınırsa şairin 1015-1019 yılları civarında doğduğunu söylemek mümkündür.²⁴

Türk Hâkanlığı (Karahanlı) hakanı Süleyman Tavgaç Buğra Han, 1032-1056 yıllarında hükümdarlık yapmıştır. 1056-1068 yılları arasında Süleyman Tavgaç Buğra Han zehirlenerek öldürülmüş ve ailesi tahttan uzaklaştırılmıştır. Ancak on üç yıl sonra Süleyman Tavgaç Buğra Han'ın oğlu Tavgaç Buğra Kara Hasan Han'ın idareyi ele alması ile hakanlık yeniden bu aileye geçmiştir. Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserini sunduğu Tavgaç Buğra Kara Hasan Han ise 1069-1103 yılları arasında devleti yönetmiştir. Nitekim Yusuf Has Hâcib bunu *Kutadgu Bilig* adlı eserinde dört ana şahıs üzerinde işlemiştir. *Kutadgu Bilig*'deki sembolik şahıslardan hakan Kün Togdı'ya hizmet eden vezir Ay Toldı, Yusuf Has Hâcib'in babasıdır, Ay Toldı'nın oğlu Ögdülmiş ise Yusuf Has Hâcib'in kendisidir.²⁵ Bu

²⁴ Kemal Yavuz, "Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig Üzerine Bazı Dikkatler", **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri, 26-27 Ekim 2009, Türk Dil Kurumu Yayınları**, s. 616.

²⁵ Prof. Dr. Kemal Yavuz, Yusuf, bu kişilerden Ay Toldı ile oğlu Ögdülmiş'i kendi şahsında toplar görünse de eserde baba oğul açıkça belirtildiğine göre, Ay Toldı Yusuf'un babası olmalıdır, demiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: (Kemal Yavuz, **Hâcib Böyle Dedi: Kutadgu Bilig'den Seçmeler**, Mostar Yay., İstanbul 2012, s.47).

Prof. Dr. Sebahat Deniz, Yusuf Has Hâcib'in "hâciblik" görevine getirilmesini yorumladığı çalışmasında: "Buradan hareketle şunu anlamak mümkündür ki; kaynaklarda belirtilmemekle beraber, şâirin has hâciblik görevine getirilebilmesi için o dönemde, devlet içinde uzun süre çok önemli hizmetlerde bulunmuş olması lâzım gelir. Zira böyle bir devlet teşkilâtı içinde, hiç tecrübesi olmayan, tecrübesi olsa dahi başarılı olmayan bir kimseye böylesine mühim bir görevin verilebileceği düşünülemez. Bu itibarla Yusuf Has Hâcib'in de bu konuda, bu göreve getirilene kadar, son derece

durum Yusuf Has Hâcib'in babasının devlet hizmetine Yusuf Kadir Han zamanında başladığını, onun hem Kadir Han'ın hem de Süleyman Han'ın hizmetinde bulunduğunu, Yusuf Kadir Han'ın 1032 yılında ölümünden sonra da vezir olarak Süleyman Arslan Han ile birlikte devlet idaresinde yer aldığı düşüncesini akla getirmektedir.²⁶ Bundan dolayı *Kutadgu Bilig* eserinin şairi Yusuf Has Hâcib, henüz küçük yaşlardan itibaren devlet yönetimi hakkında gerekli bilgi ve tecrübeyi kazanmıştır.

Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserini on sekiz ayda tamamlaması, eserin hacimce büyüklüğü ve donanım açısından zenginliği; onun bilgi birikimini, gözlem gücünü, dile hâkimiyetini göstermektedir. Bu durum Yusuf Has Hâcib'in devrinin saygın, tecrübeli bir devlet görevlisi ve yetenekli bir şairi olduğunu ortaya koymaktadır.

Yusuf Has Hâcib, Türk Hâkanlığı (Karahanlılar) devletinin üç hakanını da idrak etmiş bir devlet adamıdır. Yusuf Kadir Han (öl.1032) zamanında çocukluk ve ilk gençlik yıllarını, Buğra Tigin Süleyman Tavgaç Buğra Han (1032-1056) döneminde devlet hizmetinde bulunduğu en verimli zamanını geçirmiştir. 1056-1069 yıllarında devlet idaresinden uzak kalmış, ancak Hasan Tavgaç Buğra Han'ın (1069-1103) başa geçmesi ile hakana *Kutadgu Bilig* adlı eserini yazıp takdim edince tekrar devlet hizmetine alınmıştır.²⁷

Kutadgu Bilig adlı eserinden anlaşıldığına göre Balasagunlu Yusuf, ilme ve akla değer veren, etik değerleri önceleyen, gerek insanlar arasında gerekse toplumda ve devlet yönetiminde iyiliği ve doğruluğu esas alan, istişareye ve iletişime önem veren, İslâmiyet'in esaslarını uygulamaya çalışan, basiret sahibi ve inanmış bir Müslümandır.²⁸

tecrübeli ve başarılı bir devlet adamı olduğunu söylemek yanlış olmamak lâzımdır." demiştir. İlgili makale için bakınız. (Sebahat Deniz, *Kutadgu Bilig* ve Türk Mesnevî Edebiyatındaki Yeri, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 1, İstanbul 1999, 19-34).

²⁶ Kemal Yavuz, "Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig Üzerine Bazı Dikkatler", **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacıb ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri, 26-27 Ekim 2009, Türk Dil Kurumu Yayınları**, s. 625.

²⁷ Kemal Yavuz, **a.g.e.**, s. 623.

²⁸ Reşid Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.XXIII.

Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hâcib'in evlenip çocuk sahibi olduğuna dair açık bir bilgi bulunmasa da çocuk terbiyesi ve evlat sahibi olmanın zorluğunu anlatan beyitlerden anlaşıldığı kadarıyla bunun tecrübeli bir babanın ifadeleri olması muhtemeldir.²⁹

Yusuf Has Hâcib'in, Türk Hâkanlığı (Karahanlılar) devletinin İslâm dinini kabul etmesinin üzerinden henüz yüz yıl geçtikten sonra yazdığı *Kutadgu Bilig* adlı eserinde İslâm felsefesine de yer verilmektedir. Bu durum, şairin tasavvufi derinliğini ortaya koyması bakımından önemlidir. Yusuf Has Hâcib, eserinin tertibini İslâmî ölçülere göre düzenlemiş, eserine besmele ile başlayıp Tanrı'ya dua ve niyazdan sonra, Hz. Peygamber ve dört sahabe övgüsüne yer vermiş, eserini yine dua ile bitirmiştir. Bu yönüyle Yusuf Has Hâcib, kendinden sonraki sanatçılar için öncü bir eser kaleme almıştır.³⁰ Onun *Kutadgu Bilig*'de dört ana şahıstan biri ve Ogdurmuş'un kişiliğinde âkıbeti ve kanaati temsil eden zâhit tipini anlatması boşuna değildir. O, böylece dönemdeki Budist öğretilere karşı çıkarak İslâmiyet'in Müslümanlar tarafından doğru anlaşılmasına ve yayılmasına hizmet etmeye çalışmıştır.³¹

Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* eserine aldığı şiirlerinden başka şiirleri de bulunmaktadır. Şair bunu eserinde de dile getirmektedir.³² Bu durumda şairin başka eserleri de bulunabilir. Ancak günümüze kadar elimize geçen tek eseri *Kutadgu Bilig*'dir.

Kutadgu Bilig, Eski Türkçe Dönemi'nin son halkasını oluşturan ilk İslâmî devir edebiyatı ürünlerinin ilkidir. Bunu Kâşgarlı Mahmud'un 1073-1074 yılında yazdığı *Dîvânu Lugâti't-Türk*, adlı eseri ve Yükneklî Edîb Ahmed'in yazdığı

²⁹ Arat, **a.g.e.**, 4504-4526; 3380.beyitler.

³⁰ Eserin pek çok yönden öncü olmasıyla ilgili bkz. Kemal Yavuz, **a.g.e.**, s. 615- 632.

³¹ Yusuf Has Hâcib'in eserinde geçen;

müsülmanlık açğıl şeri'tnu yağ
atıng bolğa edğü özüng bolğa keç (Arat: 5488)

İslamiyeti aç, şeraiti yay; böylece seçkin bir şahsiyet olur ve iyi bir nam kazanırsın, ifadeleri buna örnektir.

³² Arat, **a.g.e.**, 5335, 5776. beyitler.

Atabetü'l-Hakâyyık adlı eseri takip eder.³³ Bu eserler Türk Hakanlığı (Karahanlılar) döneminde yazılmıştır.

840-1212 yılları arasında doğu ve batı Türkistan'da hüküm süren Türk Hakanlığı, kökeni Afrasiyab'ın Aşina soyuna dayanan ilk Türk İslam devletidir. Çalışmamızda Rus bilgini V. V. Grigorev'in 1874'te yayınladığı makalede kullandıktan sonra yaygınlık kazanan ve devleti idare edenlere verilen "büyük, güçlü hakan" anlamındaki "Kara Han" unvanından gelen "Karahanlılar" veya "Karahanlı devleti" yerine "Türk Hakanlığı" ifadesi tercih edilmiştir.³⁴

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* adlı eserini on sekiz ayda tamamlayıp Türk Hakanlığı (Karahanlılar) hükümdarı Tavğaç Uluğ Buğra Kara Han (Hâkan) Ebu 'Ali Hasan b. Süleyman Arslan Kara Han (Hâkan)³⁵'a sunduğunda yıl 462 (1069-1070)'dir. Yusuf Has Hâcib bunu eserinin son bölümünde:

yıl altmış iki erdi dört yüz bile
bu söz sözledim men tutup can süre

tükel on sekiz ayda aydım bu söz
ödürdüm ağırdım söz evdip tire³⁶ (Arat: 6623-6624)

Hayatımda bu sözleri söylediğim zaman sene dört yüz altmış iki idi. Bu sözleri tam on sekiz ayda söyledim; sözleri toplayıp derleyerek seçtim ve ayırdım, şeklinde ifade etmiştir.

³³ Kemal Yavuz, **Hâcib Böyle Dedi: Kutadgu Bilig'den Seçmeler**, Mostar Yay., İstanbul 2012, s.8.

³⁴ Bu konuda Prof. Dr. Ömer Soner Hunkan'ın ve Prof. Dr. Erdoğan Merçil'in, Türk Hakanlığı ifadesinin neden kullanılması gerektiğiyle ilgili çalışmaları için bkz.

Ömer Soner Hunkan, **Türk Hakanlığı (Karahanlılar): Kuruluş- Gelişme- Çöküş (766-1212)**, Paradigma Akademi, Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul 2015, s. 67-75; İ. Kafesoğlu, H. Dursun Yıldız, Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi (Osmanlılar Hariç)**, İSAR Vakfı Yay., İstanbul 1999, s. 73-80. Ayrıca Reşat Genç eserinin giriş bölümünde "Karahanlılar" adının yaygınlık kazanma nedenini açıklamaktadır. bkz. Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, s.1.

³⁵ Reşid Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig I Metin**, TDK Yay., Ankara 1947, s.IX.

³⁶ Arat, **a.g.e., I.**, s. 652/ 6623-6624. beyitler.

Tavgaç Uluğ Buğra ara an (aan) Ebu Ali asan b. Süleyman Arslan ara an (aan) Kimdir?

Yusuf Has Hcib'in *Kutadgu Bilig* eserini sunduğu Tavgaç Uluğ Buğra ara an (aan) Ebu Ali asan b. Süleyman Arslan ara an (aan) Doğu Türk Hakanlığı (Karahanlılar) hükümdarıdır.

Kutadgu Bilig adlı eserin metnini günümüz Türkçesine aktarıp daha sonra çevirisini de yayınlayan Reşit Rahmeti Arat, eserin giriş bölümünde Yusuf Has Hcib'in *Kutadgu Bilig*'ini sunduğu Türk Hakanlığı hükümdarı hakkında W. Barthold tarafından yayınlanan bir çalışmadan söz eder.³⁷ Burada E. Denison Ross'un notuna gönderme yapan Arat'ın bahsettiği alıma, Ragıp Hulusi evirisiyle İngilizceden matbu harflerle Osmanlı Türkçesine aktarılmıştır. Öncelikle Arat'ın bahsettiği metni paylaalım:

Tablo 1. E. Denison Ross'un Notu.

بر آغاچ آلتنده كشف ايديش اولان عربجه و اويغورجه محكمه اوراقتدن بريدر . بونلر، اوزمان «كاشغر» ده باش قونسلوس اولان «سيرجورج ماقارتنهى» ه كتير بليش، ومومى اليهده بونلرى هندستان حكومتته كونده رمشدر . بو وثائق اليوم هندستان آثار عتيقه مديريت عموميه سنده در . مع مافيه بونلر ك فوطوغرافله آلتيش صورتلرينى الده ايديه بيلم . جمعاً اون بليش پارچه وثيقه در . يديسى عربجه، دوردى عرب حروفاتيله تور كجه، اوچي ده اويغور حروفاتيله تور كجه يازيلشدر . عربجه لرده، برى مستثنا اولق اوزره، امضا وشهادتلى عربجه در؛ بونده شاهدلىك امضاسى اويغور حرفلريله در . چونخى تاريخليدر . اك اسكيسى ٤٧٤ و اك يكىسى ٥٢٩ هجرى دندر . يعنى هپسى ميلادك ١١ نجى عصرى نهايتنه و ١٢ نجى عصرى بدايتنه عائددر . تور كجه وثيقلر ، بالخاصه عربجه و اويغورجه يازيلر ك برلكده قوللانيلمغه باشلاندينى دوره يه عائد اولماسى اعتباريله ، خصوصى بر اهميتى حائزدر .

س . ده نيسى روس

Wilhelm Barthold, "Kutadgu Bilig'in Zikrettiği Buğra Han Kimdir?", *Türkiyat Mecmuası*, ev: Ragıp Hulusi, İstanbul 1925, C. I, s. 226.

Yukarıdaki metinde E. Denison Ross'un notuyla paylaşılan bilgiyi günümüz Türkçesine aktardığımızda:

³⁷ Reid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yay., Ankara 1947, s.IX.

Yusuf Has Hcib'in Kutadgu Bilig eserini sunduğu hükümdarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Wilhelm Barthold, "Kutadgu Bilig'in Zikrettiği Buğra Han Kimdir?", *Türkiyat Mecmuası*, ev: Ragıp Hulusi, İstanbul 1925, C. I, s. 221-226.

“Bir ağaç altında keşfedilmiş olan ‘Arapça ve Uyğurca mahkeme evrakından biridir. Bunlar, o zaman “Kaşğar”da baş konsolos olan “Sör Corc Mağartana”ya getirilmiş, ve mumya ile de ? bunları Hindistan hükümetine göndermiştir. Bu veşâik el-yevm Hindistan âşâr-ı ‘atîka müdürüyyet-i ‘umûmîsindedir. Ma‘amâfih bunların fotoğrafla alınmış şüretlerini elde edebildim.

Câmi‘an on beş parça vesikadır. Yedisi ‘Arapça, dördü ‘Arap harfleriyle Türkçe, üçü de Uyğur harfleriyle Türkçe yazılmışdır. ‘Arapçalarda, biri müstesna olmak üzere, imzâ ve şehadetler ‘Arapçadır; bunda şehadetleriñ imzâsı Uyğur harfleriyledir. Çoğu tarihlidir. Eñ eskisi 474 ve eñ yenisı 569 hicrîdendir. Ya‘ni hepsi mîlâdeñ 11’inci ‘aşrı nihayetine ve 12’nci ‘aşrı bidâyetine ‘â’iddir. Türkçe veşîkalar, bi’l-ħaşşa ‘Arapça ve Uyğurca yazıların birlikde kullanılmağa başladığı devriye ‘â’id olması i‘tibâriyle, ħuşûşî bir ehemmiyyeti ħâ’izdir. (E. Denison Ross)” demiştir.

Bu durumda *Kutadgu Bilig*’in sunulduğu Buğra Han’ın soyu ile ilgili kayıtlara bir ağaç altında keşfedilmiş Arapça ve Uyğurca yazılmış on beş parça mahkeme evrakından ulaşılmaktadır.

Bir sanat eserinin şekli ve içeriği okura sanatçı hakkında fikir verebilir. Bundan dolayı edebî eserler tahlil edilirken öncelikle eserlerin şekil ve muhtava unsurları tespit edilmelidir. Bundan dolayı çalışmamızın birinci bölümünde Yusuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig* adlı eseri şekil ve muhteva yönüyle incelendikten sonra şairin savaş ve barış anlayışı açıklanacaktır.

1.2. KUTADGU BİLİĞ’E GENEL BİR BAKIŞ

Yusuf Has Hâcib’in 1069-1070’te yazdığı *Kutadgu Bilig*, insanın her iki dünyada mutlu olmasının yollarını anlatan kuramsal bir mesnevîdir. Mesnevî, aynı vezinde, her beyti kendi içinde kafiyeli, bir konuyu, hikâyeyi veya kıssayı anlatan, 20-30 beyitli veya binlerce beyitli olabilen bir nazım şeklidir.³⁸ Bu yönüyle mesnevî, Klâsik Türk edebiyatında günümüzün roman ve hikâyesinin yerini tutmaktadır. Türk şairleri, Türk edebiyatının ilk mesnevîsi kabul edilen, 11. yüzyılda yazılan Yusuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig* adlı eserinden sonra Batı Etkisinde Gelişen Türk Edebiyatı

³⁸ Bu mesnevî tanımı, Prof. Dr. Nihat Öztoprak’ın 22.11.2017 tarihinde Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi’nde verdiği doktora dersinde tarafımdan yazıya geçirilmiştir.

Dönemi'ne kadar hikâye ve kıssalarını bu nazım şekliyle anlatmayı tercih etmişlerdir.

Mesnevî kelimesinin kökeni Arapçadır ve “ikişer ikişer” anlamındadır.³⁹ Âmil Çelebioğlu, Nihad M. Çetin'in İslâmî edebiyatlar içinde mesnevî tarzının kelime olarak İran kökenli olmasına rağmen ilk defa Arap edebiyatında görüldüğü ifadesini nakleder. Arap edebiyatında mesnevî şekliyle edebî bir amaçtan ziyade uygulama amacıyla eserler yazıldığı bilinmektedir.⁴⁰ Türk edebiyatında Anadolu sahasında ilk mesnevî ise Ahmed Fakı'nın *Evsâf-ı Mesâcid* adlı te'lif manzumesidir.⁴¹ Âmil Çelebioğlu, Türkçede mesnevîleri yazılış şekillerine göre iki ana grupta incelemiştir. Birinci grupta tevhid, münâcât, na't, medhiye, terkîb ve tercî-bendler (hane kısımları) vs. gibi daha çok kaside tarzında görülen türlerde dîvânlarda, şiir mecmualarında, bazı mensur eserlerin başında, içinde veya sonunda bulunan, mesnevî şeklinde yazılmış, genellikle hacimsiz mesnevîler vardır. İkinci grupta ise daha önce bahsi geçen, bir çeşit manzum hikâye ve roman hüviyetindeki, aşk veya savaş konusunda yazılan ve tahkiye yönü olan edebî ürünler bulunmaktadır. Çelebioğlu, eserinde bu ikinci grup mesnevîleri incelemiştir.

Ahmet Kartal, Türk edebiyatındaki mesnevîleri, konularına göre İsmail Ünver'in gruplandırmasına benzer şekilde dört grupta sınıflandırmıştır. Birinci grup mesnevîler okuyucuya bilgi vermek, onu eğitmek, terbiye etmek ve yetiştirmek amacı güden eserlerdir. İkinci grup, okuyucunun kahramanlık duygusuna hitap eden ve içindeki cihad ruhunu canlı tutan, konusunu menkabelerden ya da tarihten alan mesnevîlerdir. Üçüncü gruptakiler sanat ve estetik yönü ön plânda olan, okuyucunun edebî ve bediî zevkine hitap eden, ana çizgisi aşk ve macera olan mesnevîlerdir. Dördüncü grup mesnevîler ise şairlerin bizzat gördükleri, yaşadıkları olayları anlatan, toplum hayatından kesitler sunan; kişileri, meslekleri, düğünleri ve belli yöreleri tanıtır tasvir eden mesnevîlerdir.⁴²

³⁹ Âmil Çelebioğlu, **Türk Mesnevî Edebiyatı: Sultan İkinci Murad Devri**, Dergâh Yayınları, Yayıncı Hazırlayan: Sebahat Deniz, İstanbul 2018.

⁴⁰ Âmil Çelebioğlu, **a.g.e.**, s.20.

⁴¹ Âmil Çelebioğlu, **a.g.e.**, s.20.

⁴² Ahmet Kartal, **Doğu'nun Uzun Hikâyesi: Türk Edebiyatında Mesnevî**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2014, s. 147-159.

Kutadgu Bilig, “kut/lu olma bilgisi, mutluluk veren bilgi” anlamındadır.⁴³ Eser aynı zamanda bir siyasetnâme niteliği taşımaktadır. Siyasetnâme; devlet yönetimi, savaş ve barış hakkındaki düşüncelerin sistematik biçimde ele alındığı eserlerdir. *Kutadgu Bilig*'de dünya düzenini yeniden kurma, devlet idaresini elinde bulunduran yöneticinin hak ve sorumluluklarını, halkın devlete karşı vazifelerini ve haklarını hatırlatma düşüncesi hâkimdir.⁴⁴

Kutadgu Bilig, aruzun fe‘ûlün/ fe‘ûlün/ fe‘ûlün/ fe‘ûl kalıbıyla yazılmıştır. Aruzun bu 11 heceli kalıbı aynı zamanda Türkçenin 11’li hece ölçüsüne de uymaktadır. Eser 6645 beyitten oluşmaktadır, ancak eserin başında biri mensur, diğeri 77 beyitlik manzum iki mukaddime bulunmaktadır. Bu mukaddimeler Yusuf Has Hâcib’e ait değildir, mukaddimelerde, müellif ve eseri hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Bu bilgilere göre Yusuf Has Hâcib, Balasagun şehrinde doğmuş, takvâ sahibi bir kişidir. Eserini Kâşgar’da tamamlamış ve Doğu Türk Hakanlığı hükümdarı Tavgaç Buğra Hasan Han’a takdim etmiştir. Buğra Han da onun değerini takdir ederek kendisini, o günkü devlet teşkilâtında çok önemli makamlardan biri olan ve daha sonraki dönemler için teşrifat nâzırlığı diyebileceğimiz “has haciblik” vazifesiyle görevlendirmiştir.⁴⁵

Yusuf Has Hâcib, eserinde insana bir hayat rehberi sunar. Eserde birçok konunun yanı sıra hükümdarın ve komutanın hangi niteliklere sahip olması gerektiğinden, savaş ve barışta ordunun durumundan, düşman çeşitlerinden de bahsedilmektedir. Bu nedenle eserin muhteva unsurlarını inceleyelim.

⁴³ Mahmut Arslan, *Kutadgu Bilig’deki Toplum ve Devlet Anlayışı* adlı eserinde “*Kutadgu Bilig*” adının anlamının yaygın bilinen “mutluluk veren bilgi” şeklinde değil, “devleti yönetme bilgisi” veya “iktidara ulaştırıcı bilgi” olarak tanımlanmasının daha doğru olduğunu ifade etmiştir. (Mahmut Arslan, **Kutadgu Bilig’deki Toplum ve Devlet Anlayışı**, İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., İstanbul 1987, s. 4.)

⁴⁴ Özlem Bağdatlı’ya göre; siyasetnamelerde, devlet idaresindeki olumsuzluklara dikkat çekilmiş ve dünya düzenini yeniden kurma amaçlanmıştır. Dünyayı düzene sokma düşüncesi üzerinde durulmuş; yönetici, dünyanın düzeninden sorumlu tutulmuştur. Bu düşüncenin kaynaklarını İslâmiyet öncesi dönemlere kadar izlemek mümkündür. (Özlem Bağdatlı, **İslâm Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri**, Dergâh Yay., İstanbul 2018, s. 42.)

⁴⁵ Sebahat Deniz, *Kutadgu Bilig* ve Türk Mesnevî Edebiyatındaki Yeri, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 1, İstanbul 1999, s. 20.

1.3. ESERİN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

1.3.1. Özet

Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinin metnini yayınlayan Reşid Rahmeti Arat, eserin bölümlerini "A: Mensur Mukaddime, B: Manzum Mukaddime, C: Bâbların Fihristi, D: Asıl Metin ve E: İlaveler" şeklinde düzenlemiştir. Asıl metin (D) bölümündeki olay örgüsünü ve eserin özetini ise üç bölümde incelemek mümkündür. Buna göre genel olarak:

1. Bölüm: Giriş bölümü,
2. Bölüm: Gelişme Bölümü (Olaylar),
3. Bölüm: Sonuç Bölümü (Zamandan şikâyet ve duâ yer almaktadır.)

Tablo 2: *Kutadgu Bilig* Eserinin Düzeni

Bölümler	Bölüm Başlıkları	Sayfalar	Beyitler
A	Mensur Mukaddime	1-3	-
B	Manzum Mukaddime	4-10	1-77
C	Bâbların Fihristi	11-16	1-82 Bab
D	Asıl Metin	17-643	1-6520
E	İlaveler (Kasideler)	644-654	6521-6645

Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig: Metin I*, TDK Yay., 2. Baskı, Ankara 1979.

Tablo 3: *Kutadgu Bilig* Eserinde Giriş Bölümünün İçeriği, (D) Bölümü.

	Konu Başlıkları	Beyitler	Sayfalar
I. BÖLÜM	Besmele	-	17
	Tanrı Övgüsü	1-33	17-20
	Peygamber Övgüsü	34-48	20-22
	Dört Sahabe Övgüsü	49-62	22-23
	Bahar Mevsimi Tasviri ve Tavgaç Uluğ Buğra Han Övgüsü	63-123	23-29
	Yedi Yıldız ve On İki Burç Hakkında Bilgi (Evrenin Yaratılışı)	124-147	29-31
	İnsanın Değerinin Bilgi ve Akıldan Gelmesi	148-161	31-32
	Dilin Faydaları ve Zararları	162-191	33-45
	Kitap Sahibinin Özrü	192-229	36-38
	İyiliğin Övgüsü ve Faydaları	230-286	39-43
	Bilgi ve Aklın Faydaları	287-349	44-49
	Kitabın Adı, Anlamı ve İhtiyarlık	350-397	49-54

Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig: Metin I*, TDK Yay., 2. Baskı, Ankara 1979.

Giriş Bölümü

Kutadgu Bilig, klâsik mesnevî tertibine uygun olarak yazılmıştır. Hatta Türk edebiyatında klâsik tertibe göre yazılan mesnevîlerin ilkidir.⁴⁶ Buna uygun olarak eser Tanrı adıyla başlar.⁴⁷ Tanrı'ya hitap ve övgüden sonra sırasıyla Peygamber aleyhisselâmın ve dört sahabenin övgüsü yer alır.⁴⁸ Bundan sonra bahar mevsimini tasvir eden şair, eserini sunduğu Tavgaç Uluğ Buğra Han'ın adını ululayarak ve onun meziyetlerini sayarak hakana dua eder:

ajun tuttı tavğaç uluğ buğra han

qutadsu atı birsü iki cihan

ay din 'izzi devletka naşir mu'in

ay milletka tac ay şeri'atka din

bayat birdi barça tilemiş tilek

bayat oq bolu birsü arka yülek

ay dünya cemali uluğluqka körk

ay mülketka nur ay yayıg qutka örk

bolu birdi evren ilig birdi taht

tuta birsü teŋri bu taht birle baht (Arat: 88-92)

(Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya hükmetti. Onun adı iki dünyada kutlu olsun! Ey devlete yardımcı; ey millete taç, ey şeriata dayanak din büyüğü! Tanrı sana her istediğini verdi, bundan sonra da Tanrı senden yardımını esirgmeden bol bol versin! Ey dünya güzeli, ululukta görkemli; ey döneke talihin bağına sahip nur yüzlü!

⁴⁶ Kemal Yavuz, *Hâcib Böyle Dedi: Kutadgu Bilig'den Seçmeler*, Mostar Yay., İstanbul 2012, s.38.

⁴⁷ Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig: Metin I*, TDK Yay., Ankara 1979, s. 17.

⁴⁸ Arat, *a.g.e.*, s. 17-23/ 1-62. beyitler.

Felek senin memleketini genişletti ve sana taht verdi, birlik sahibi Tanrı bu tahtını korusun ve tahtla birlikte baht versin!)⁴⁹

Yusuf Has Hâcib, övgülerden sonra evrenin yaratılışından söz eder. Yedi yıldız ve on iki burç hakkında bilgi verir. On iki burcun üçünün ateş, üçünün su, üçünün hava, kalan üçünün de toprak tabiatına sahip olduklarını ve dünyanın bunlardan meydana geldiğini anlatır. On iki burcun maddesini oluşturan ateş, su, hava ve toprağın birbirine düşman yani zıt olduklarını ancak Tanrı'nın bunları dengelediğini söyler.⁵⁰

Kutadgu Bilig'e göre Tanrı'nın seçkin kulları bilgili ve akıllı kişilerdir. Bunlar iyi ile kötüyü ayırt edebilen akıl (anlayış) sahibidir. Zaten insanın isteklerine kavuşması da akli ve bilgisi sayesinde. Aklın ve bilginin tercümanı ise dildir. Söz bilerek söylenirse bilgi olarak kabul edilir. Sözü az, açık ve yerinde söylenmesi esastır. Şair dilin doğru yerde ve zamanda kullanılması gerektiğini, yoksa insanın dili yüzünden çok zarara uğrayacağını belirtir.⁵¹

Hâcib, bölümler arasında geçiş yaparken “Ey oğul, ey bilge!” şeklinde hitaplar kullanır:

saŋga sözledim men sözüm ay oğul

saŋga birdi bu pend sözüm ay oğul

bu kün tügme kaçırŋg ay bilge bügü

özüm ‘uzrin aysa yime eymenü (Arat: 187, 191)

⁴⁹ *Kutadgu Bilig* metninin günümüz Türkçesine çevirisi için başvuru kaynaklar ve sözlükler şunlardır:

Reşid Rahmeti Arat, **Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig: II Çeviri**, TTK Yay., Ankara 1988; Reşid Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig: III İndeks**, neşre haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., İstanbul 1979; Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugatî't-Türk (Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)**, TDK Yay., 3.baskı, Ankara 2018; **Divanü Lûgat-it Türk Dizini**, TDK Yay., Ankara 1972; Kemal Yavuz, **Hâcib Böyle Dedi: Kutadgu Bilig'den Seçmeler**, Mostar Yay., İstanbul 2012; A.Dilâçar, **900. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi**, TDK Yay., Ankara 1988; Necmettin Hacıeminoğlu, **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1996; Emek Üşenmez, **Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü**, Doğu Kitabevi, İstanbul 2010.

⁵⁰ Arat, **a.g.e.**,s. 29-31/ 124-147. beyitler.

⁵¹ Arat, **a.g.e.**,s. 31-35/ 148-191. beyitler.

(Ey oğul! Ben sözümü sana söyledim, bu öğüdümü sana verdim. Ey bilge! Bugün yine çekinerek kendi özrümü söylersem kaşlarını çatma.)

Şair bu hitaplarla okurun dikkatini çekerek onunla sohbet eder. Bu durum günümüz diliyle bir nevi metinlerarasılıktır. Böylece eser monotonluktan kurtulur. Yusuf Has Hâcib, sözlerini kendi oğlu için söylediğini, amacının oğluna öğüt vermek olduğunu söylerken buyurgan dili nedeniyle eserin sunulduğu hakanın kendisini yanlış anlamasını engellemiştir. Kendisi öğüt verecek olgun bir yaşı erişmiştir, ancak Türk Hâkanlığı (Karahanlılar) devletinin başında bulunan ve eserin sunulduğu Tavgaç Uluğ Buğra Han'ın yüce makamına saygıyı da göz ardı etmemiştir.

Yusuf Has Hâcib, yine bilge muhatabına seslenerek okurun dikkatini “kitab idisi (sahibi)” sıfatıyla kendine yöneltir. Hâcib, kendinden sonrakilere kalıcı bir eser bırakma isteğini ve içindekileri ifade etme ihtiyacını kendi aklını konuşTURARAK ve kişileştirerek anlatır:

tilekim söz erdi ay bilge büğü

kidin keldeçike özüm sözlegü

ukuš keldi utru ayur bütrü kör

sözünđ bolsa yarđıluđ sarđa bolđa қor

budun tili yavlaқ sini sözlegey

kişi kılkı kirtüç etinđni yigey

baka kördüm erse yinik boldı yük

özüm aydı sözle sözünđ barı tök (Arat: 192-195)

(Ey bilge, dileğim kendi sözlerimi benden sonrakilere ulaştırmaktı. Akıl karşı geldi, bana: “Sözün yanlış olursa sana zararı dokunur, dikkatli bak ve fark et. Halkın dili kötüdür, seni çekiştirir; insanın tabiatı kıskançtır, etini yer.” dedi. Dikkatle bakınca yüküm hafifledi, kendime: “İçindekileri dök, anlat.” dedim.)

Şair muhatap aldığı kişileri de açıklar. Bu kitabı bilgili insanlar için yazmıştır. Onun bilgisizlerle işi yoktur:

biligligke sözledim uş bu sözüm

biligsiz tilini bilümez özüm

biligsiz bile hiç sözüm yok meniñg

ay bilge özüm uş tapuğcı seniñg (Arat: 202-203)

(Bu sözümü bilgiliye söyledim, bilgisizin dilini ben bilmiyorum. Ey bilgili! Benim bilgisiz ile hiç sözüm yoktur, işte ben senin kulunum).⁵²

Kutadgu Bilig'e göre her insan yanılabilir. Bu nedenle sözlerde eksiklik bulunması insanın niteliklerindedir. Dünya akılsız ve bilgisizlerle doludur, ancak akıllı ve bilgili insan çok azdır. Bundan dolayı bilgisizler her zaman bilgililere düşmandır. Söz söyleyen yanılabilir bile karşısındaki insan akıllı ve bilgili ise bunu fark edip düzeltir. Söz, deve burnu gibi yuları nereye çekilirse oraya gider. Sözü bilerek söyleyen çok insan bulunur, ancak sözü anlayan insan daha değerlidir. Söz yeryüzüne mavi gökten inmiştir. Bilgi, insanın gönlündedir ve denizin dibindeki inci gibidir. Ancak insan gönlündeki bilgi incisini diliyle ortaya koymadıkça bilinmez ve onun bilgisi etrafını aydınlatamaz. İnsan, aklı ve bilgisi sayesinde yüceliğe erişir. Dünyayı elde tutmak için akıl, halka hükmetmek için ise hem akıl hem de cesaret gerekir. Bilgili insanın yeri her zaman üstündür. Kötülük akılla, fitne bilgi ile bastırılır. Eğer sorun akıl ve bilgi ile çözülemiyorsa bilgi yerine kılıçla olaya müdahale edilir. Çünkü akıllı ve bilge yöneticiler bilgisizin işini ancak kılıçla çözmüşlerdir. İnsan aklı ve bilgisi sayesinde dünyanın bütün nimetlerini elde edebilir. İnsan iki dünyayı da istiyorsa iyilik yapmalıdır. Çünkü insan ebedî değildir, ancak adını iyilik yoluyla ebedileştirebilir.

Yusuf Has Hâcib iyiliğin faydalarını ve kötülüğün zararlarını anlatırken Fars mitolojisinden örnekler verir. Fars kültürünün destanı Şeh-nâme'de kötülüğün

⁵² Reşid Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig: II Çeviri*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 26/202-203. beyitler.

Kutadgu Bilig'in 203. beytinde geçen "tapuğcı" ifadesi Yusuf Has Hâcib'in hizmetine girdiği ve eserini sunduğu Tavgaç Uluğ Buğra Han'a hitaben söylenmiştir.

temsilcisi olarak bilinen Dahhâk'ın kötü sonunu, buna rağmen Feridun'un iyi âkıbetini hatırlatır. Okura iyi ile kötü arasında seçim yapılması istendiğinde Dahhâk gibi arkasından kötü konuşulmasını mı yoksa Feridun gibi iyilikle yâd edilmeyi mi seçeceği sorulur.⁵³

Hâcib'e göre dünyada iki tür asil insan vardır. Biri bey, diğeri bilge kişidir. Bey, elinde kılıcıyla halkı itaat altına alır, ülkeleri fetheder ve adâleti tesis eder. Bilge kişi ise eline kalem alır ve doğru yolu gösterir. Ancak üçüncü tip insandan kaçmak gereklidir.⁵⁴ Hâcib, Türk beylerinin iyiliğinden bahsederken Alp Er Tonga'dan söz eder. Ülkeler fetheden bu seçkin, ferasetli Türk beyinin bilgili ve akıllı olduğunu, İranlıların Şeh-nâme'de ondan Efrâsiyâb adıyla bahsettiğini anlatır.⁵⁵

Kutadgu Bilig'de bilginin ve aklın değeri anlatılırken⁵⁶ İran'ın meşhur padişahlarından Nûşirevân'dan da örnek verilmektedir. Nûşirevân'ın akıl gözü ile dünyayı aydınlatmasından, kanunu doğruluk ile uyguladığı için halkını zengin etmesinden ve iyi bir isimle anılmasından bahsedilmektedir.⁵⁷ Nûşirevân, "Kısra" adıyla bilinir. Adâleti ve yaptırdığı muhteşem saraylarıyla meşhurdur. Hz. Peygamber dünyaya geldiğinde bu Kısra'nın sarayının burçlarının yıkıldığı rivayet edilir.⁵⁸

Yusuf Has Hâcib'e göre akılsız adam bir avuç balçık gibidir. İnsan akıllı ile "insan" niteliği kazanır, beyler ise bilgi ile ülkesinin işlerini düzene koyar. Akıllı ve bilgili insanın değeri giydiği elbise ile ölçülemez, çünkü o, aslen değerlidir. Buna dair *Kutadgu Bilig*'de:

⁵³ Arat, **a.g.e.**, s. 40/ 241-244. beyitler.

Fars mitolojisi ile ilgili Dursun Ali Tökel'in çalışmasına bakılabilir: Dursun Ali Tökel, **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar: Şahıslar Mitolojisi**, Akçağ Yay., Ankara 2000, Dahhâk için bkz., s. 142- 150, Feridun için bkz., 166- 173.

"Dahhâk, bütün Şehnâme boyunca hep kötülüğün, zulmün ve şerrin temsilcisi olarak anılmaktadır." Tökel, **a.g.e.**, s. 145.

"Feridun Şeh-nâme'de adaleti, iyilikseverliği ve doğruluğu ile anılır." Tökel, **a.g.e.**, s. 173.

⁵⁴ Arat, **a.g.e.**, s. 42/ 265- 268. beyitler.

⁵⁵ Arat, **a.g.e.**, s. 43/ 277- 282. beyitler.

⁵⁶ Arat, **a.g.e.**, s. 44-49/ 287- 349. beyitlerde bilginin ve aklın yüceltildiği görülmektedir.

⁵⁷ Arat, **a.g.e.**, s. 44/ 290- 291. beyitler.

⁵⁸ Nûşirevân için bkz., Tökel, **a.g.e.**, s. 242-247.

körü barsa yaqşı ayur bu sözüg
uquşluğ biliglig kör aşı ked ök

uquş birle aşı atanur kişi

bilig birle begler iter il işi (Arat: 299, 303)

denilmiştir.

Yusuf Has Hâcib, eserinin asıl şahıslarına geçmeden önce eserin adını, anlamını, eserindeki şahısları ve bunların neyi temsil ettiğini açıklar. Okuruna hitap ederek bazı öğütlerde bulunur. Sonra kendine yönelir ve artık ihtiyarladığını hatırlatır, âkıbetinin iyi olması için Tanrı'ya dua eder. Buna göre:

kitab atı urdum kutadğu bilig

kutadsu oqıgılığa tutsu elig

sözüm sözledim men bitidim bitig

sunup iki ajunnu tutsu elig

kişi iki ajunnu tutsa kutun

kutadmış bolur bu sözüm çın bütün

bu kün toğdı ilig tidim söz başı

yörügin ayayın ay edgü kişi

basa aydım emdi bu ay toldını

anıgđın yaruyur ıduğ kut küni

bu kün toğdı tıglı törü ol köni

bu ay toldı tıglı ıt ol kör anı

basa aydım emdi kör ögdülmişig

uıtı atı ol bu bedütür kişig

anırdı basası bu odgurmuş ol

muni 'âkıbet tıp özüm yurmuş ol

bu dört nerıg öze sözledim men sözüg

oısa açılğay yitig kıl közüg

sevinçin yorıglı ay edgü yigit

sözümni yava kılma köıglün eşit

katıglan yarılma könilik yolın

yigitlik yava kılma aşgın alın

...

seniıgdin kılup küç bu söz başladım

tükel kılğıka küç sen ök bir idim

...

ilahi bilür sen bu acizlikim

sarıgar ok açar men murıgum hem takım

kılumaz ma şükürüñ sarğa men bire
menirğdin şükür kıl sarğ sen sira

köni yol öze tüz tutabir mini
suçulma menirğdin bu iman tonı

tenimdin çıkarda menirğ bu canım
şehadet bile kesgil ahır tnım

özüm qalsa yalırğuz qara yir qatın
mañgar ıdğıl anda öküş rahmetin

tapuğsuz qulurğ men yazuqum öküş
özürğ fazlı birle keçür ay küsüş

qamuğ mü'miniğ sen tözü yarlıqa

yarınkı beqadın bu kün kıl lika

(Arat: 350-360, 380, 391-397)

(Okuyanı kutsasın ve onun elinden tutsun diye kitabın adını '*Kutadgu Bilig*' koydum. Ben sözümü söyledim ve kitabı yazdım. Bu, (insana) iki dünyayı sunan ve onun elinden tutan bir kitaptır. İnsan kut ile iki dünyayı tutsa mutlu olur, bu sözüm samimidir. Ey iyi insan! Sözümün başında Hükümdar Kün Togdı'dan bahsettim, bunu yorumlayayım. Sonra mübarek ve kutlu günü aydınlatan bu Ay Toldı'yı anlattım. Bu Kün Togdı dediğim adâlet güneşidir, Ay Toldı dediğim ise saadettir, bunu anla. Sonra Ögdülmiş'i anlattım, onun adı akıldır, kişi bu ad ile büyür, şimdi bunu gör. Ondan sonra bu Odgurmış'ı anlattım, buna ben âkıbet dedim, bunu kendim böyle yorumladım. Ben sözümü bu dört şey üzerine söyledim, okuyanın gözü açılır, [sen de] gözünü keskinleştir. Ey sevinçle ilerleyen iyi yiğit! Sözümü gönülden dinle,

yabana atma. Gayret et, adâlet yolundan ayrılma ve gençliğini boşuna harcama, ondan faydalan. [Ey Tanrım!] Sana sığınarak güç aldım ve sözüme başladım, bu [eseri] tamamlamak için, sen bana kuvvet ver. İlahi, sen bu âcizliğimi bilirsin; her türlü sıkıntımı sana açarım. Ben bunlardan bir tekinin şükürünü bile sana ödeyemem, benim sana şükrettiklerimi sen huzurunda kabul eyle! Yolumu adâlet yolunda sabit tut, bir milim ayırma ve üzerimdeki bu iman elbisesini benden çıkarma. Benim bu canım tenimden ayrıldığında son nefesimi kelime-i şehadet ile al. Kara yer altında kendim yalnız kaldığımda orada da sayısız rahmetini bana ulaştır. Ey yüce Tanrı! Ben âsî bir kulunum, günahım çok fazladır, ancak sen, fazlın ve kereminle beni affet. Sen bütün inananların ruhlarına mağfiret eyle ve bugüne ulaştığım gibi yarınki bekâ âleminde beni sana kavuştur!)

Kutadgu Bilig'de sanatçının eserini tanıtmamasından ve Tanrı'ya duasını içeren giriş bölümünden sonra eserin temelini oluşturan dört şahsın daha ayrıntılı anlatıldığı, karşılıklı konuşmalara dayanan asıl bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm tiyatro sahnesi gibi anlatılır.⁵⁹ Buna göre;

Gelişme Bölümü (Olaylar)

Bir ülkede akıllı ve bilgili, şöhreti dünyaya yayılmış, geleceği parlak, dürüst, yumuşak huylu, gözü ve gönlü zengin, uyanık bir bey vardır. Kün Togdı denilen bu bilgin bey kötülerini ve düşmanlarını cezalandırır, iyileri korur ve onlara yardım eder. Kün Togdı ileri görüşlülüğüyle etrafına akıllı ve bilgili kişileri toplar ve onların makamını yükseltir. Böylece Kün Togdı'nın çevresinde liyakat sahibi, kendisine devlet işlerinde yardım edebilecek seçkin ve saygın kişiler çoğalır, kötüler ise ondan uzaklaşır. Onun tedbiri ve uyanıklığı sayesinde ülkede huzur artar ve refah seviyesi yükselir. Halk da ondan memnundur.⁶⁰

Kün Togdı, bir gün kederli bir şekilde yalnız otururken memleketin işlerine tek başına kendisinin yetişmesinin zorluğunu anlar ve ülkenin bütün işlerinin kendisine kalmasının onu çok yorduğunu fark eder. Devletin iç ve dış işlerini takip

⁵⁹ Kemal Yavuz, *Hâcib Böyle Dedi: Kutadgu Bilig'den Seçmeler*, Mostar Yayınları, İstanbul 2012, s. 40-41.

⁶⁰ Arat, *a.g.e.*, s. 55-56/ 405 – 419. beyitler.

konusunda tecrübeli, olgun, seçkin, akıllı ve becerikli bir yöneticiye ihtiyacı olduğunu düşünür ve kendisine yardımcı arar, ancak bulamaz.⁶¹

Ülkede Ay Toldı adında sakin tabiatlı, yumuşak huylu, akıllı, bilgili, iyi gönüllü genç ve erdemli bir yiğit vardır. Yüzü ve yaradılışı güzel Ay Toldı, padişah Kün Togdı'nın şöhretini işitir. Padişahın devlet işlerine yardımcı olması için bir vezir aradığını duyunca buna kendisi gönüllü olur; atını, elbiselerini ve silâhını hazırlar, yanına altın, gümüş, eşya ve mal alarak onun hizmetine girmek üzere memleketinden ayrılır. Yorucu bir yolculuktan sonra hükümdarın bulunduğu şehre gelir. Ancak kimseyi tanımadığı için bir süre yalnızlık ve zorluk çeker. Fakat akıllı ve bilgisi sayesinde insanlarla tanışır ve çevresini genişletir.⁶²

Ay Toldı, bu yabancı şehirde Küsemış adında, iyiliksever bir dost edinir ve ona memleketinden niçin geldiğini ve neler bildiğini anlatır. Küsemış ise Ay Toldı'nın bu durumunu yakın dostu has hâcibe haber verir. Has Hâcib, padişaha yakın biridir ve Küsemış'e Ay Toldı ile önce kendisini tanıştırmasını, daha sonra bu meseleyi hükümdara arz edeceğini ve uygun bir vakitte padişahın huzuruna çıkabileceğini ifade eder. Küsemış Ay Toldı'ya müjdeyi verince Ay Toldı Küsemış'le birlikte has hâcib ile tanışmaya gider. Has Hâcib, Ay Toldı'ya bazı sorular sorar. Ay Toldı durumunu ve ne için geldiğini anlatır. Has Hâcib tecrübeli biridir, Ay Toldı'nın yüzünü, kıyafetini, tavır ve hareketini, sözünü ve kişiliğini beğenir ve onun padişahın aradığı nitelikte biri olduğunu anlar. Hâcib Ay Toldı'ya, bu işi kendisine bırakmasını, acele etmemesini, uygun zamanda padişahı görüp kendisinden söz edeceğini ve ona bütün işlerinde yardımcı olacağını bildirir. Bu sırada Ay Toldı sabırla bekler, zamanı gelince hâcib hükümdara Ay Toldı'dan bahsederek onun mezziyetlerini arz eder. Hâcibden bu haberi duyan hükümdar Kün Togdı ise Ay Toldı'nın bir an önce huzuruna getirilmesini ister. Hâcib padişahın isteği üzerine hemen saray görevlilerinden bir iç oğlanı görevlendirerek Ay Toldı'ya haberi ulaştırır. Ay Toldı da haberi alır almaz kalkıp sevinçle saraya doğru yola çıkar. Saraya girerken Ay Toldı'yı hâcib karşılar ve padişaha Ay Toldı'nın geldiğini,

⁶¹ Arat, **a.g.e.**, s. 56-60/ 420 – 461. beyitler.

⁶² Arat, **a.g.e.**, s. 60-65/ 462 – 501. beyitler.

onun huzuruna çıkmaya hazır olduğunu söyler. Ay Toldı, Kün Togdı'nın emriyle huzura çıkar.⁶³

Ay Toldı, Kün Togdı'nın huzuruna çıktığında saygıyla eğilir ve tatlı sözleriyle hükümdarın gönlüne girmeyi başarır. Ay Toldı akıllı ve bilgilidir, hükümdarın sorularını sükûnet ve zarâfetle cevaplar. Ayrıca sabırlı ve dikkatlidir, sözünü seçerek söyler, hükümdarın hizmetine girme isteğini bildirir. Kün Togdı, Ay Toldı'nın hareketlerini, ölçülü tabiatını, aklını ve bilgisini, sözü üslubuna uygun kullanmasını beğenir ve onu hizmetine aldığını belirtir. Ay Toldı sevinç içindedir, hükümdar Kün Togdı'nın onu kabul ettiğini duyunca Tanrı'ya şükreder ve dua eder.⁶⁴

O günden itibaren Ay Toldı hizmete başlar, erkenden kalkar; gündüz kapıcılarla gece muhafızlarla birlikte bulunur, dürüstlük ve bağlılıkla hizmet eder. Böylece hükümdarın güvenini kazanır ve hizmeti sayesinde görevinde yükselmeye başlar. Ay Toldı görevini iyi yaptığı gibi Kün Togdı da onu cömertliğiyle ödüllendirir, ona mal ve hizmetçiler de bağışlar.⁶⁵

Bir gün hükümdar yalnız başına otururken Ay Toldı'yı yanına çağırır. Ay Toldı sevinerek Kün Togdı'nın huzuruna gelir. Hükümdar ona işaret edene kadar Ay Toldı ayakta bekler. Ay Toldı, hükümdarın yer göstermesi üzerine cebinden bir top çıkarıp onu yere koyar ve topun üzerine oturur. Hükümdar birçok şeyle ilgili Ay Toldı'nın fikrini sorar, Ay Toldı hükümdara bildiklerini söyler. Hükümdar sevinir ve yüzü güler. Ay Toldı bunu görünce gözünü yumar. Hükümdar bir süre sessiz kalır, Ay Toldı da gözünü yumar ve hiç açmaz. Hükümdar biraz sonra tekrar söze başlar, Ay Toldı ona cevap verir ve yüzünü buruşturur. Hükümdar onun hareketlerine dikkat eder, onun bilgisini, aklını ve anlayışını beğenir. Hükümdar ona sevgiyle bakınca Ay Toldı hemen başını çevirir. Bunun üzerine çok öfkelenen hükümdar yüzünü ekşiterek, acele ile hareket ettiğinden dolayı kabahati kendinde bulur ve Ay Toldı'ya sırrını hemen açtığına pişman olur.

⁶³ Arat, **a.g.e.**, s. 65-73/ 502 – 580. beyitler.

⁶⁴ Arat, **a.g.e.**, s. 73-76/ 581 – 606. beyitler.

⁶⁵ Arat, **a.g.e.**, s. 76-77/ 607 – 619. beyitler.

Ay Toldı hükümdara kendisine niçin bu kadar öfkelenmiş olduğunu sorar. Eğer bir kusuru varsa hükümdarın kendisini cezalandırmasını talep eder, kusuru yoksa iyilikle onun gönlünü alması gerektiğini belirtir. Kün Togdı ise öfkeyle kendisine neden küstahça davrandığını, topun üzerine oturmasının saygısızlık olduğunu, biraz güler yüz gösterince kendini hükümdarla bir tuttuğu için ondan yüz çevirdiğini hatırlatır ve sözünü “Beyler yanar ateş gibidir, kafa tutanın başını koparır ve kanını emer.” diyerek tamamlar. Bunun üzerine Ay Toldı gülerek durumu Kün Togdı’ya açıklar: “Bütün bunları bilinçli yaptım. Sen bana yer gösterdin, ben oraya oturmam, benim için yerin olmadığını sana anlatmak istedim. Neye benzediğimi göstermek için topu yere koyup üzerine oturdum. Top devlet (saadet) demektir. Dümdüz bir yerde top nasıl kendi kendine yuvarlanırsa devlet (saadet) de öyledir, ben çekip giderim. Sen bana sevgi ile bakınca gözümü yummamın nedeni tabiatımın kararsızlığını sana göstermekti. Ey devletli (saadete sahip) kişi! Bu devlete (saadete) güvenme, devlet (saadet), vefasız ve dönektir, yürürken hemen uçar, zemini kaygandır.”

Hükümdar Kün Togdı Ay Toldı’ya meziyetini ve kusurunu sorar. Ay Toldı, meziyetim çaktır, insana kısmeti benimle gelir, huzur ve saadet bendedir. Ancak saadete güvenme, geldiği gibi gider; bu devlete inanma, verdiği gibi alır, insanlar bu yüzden beni dönek diye kötüler durur. Hâlbuki benim dönekliğim benim için bir kusur değildir, çünkü ben kendime hep yeni ve taze şeyleri seçerim, der ve “Saadet gelir, tutmasını bilmezsen gider; mal verir, yemesini bilmezsen alır. Kararsız saadeti bulursan çok sıkı tut; eğer onu korumazsan tekrar gider. Saadete ulaşmış insan ihtiyatlı olmalı ve bütün lüzumsuz şeylerden uzak durmalıdır. Kendisi temiz olursa ve işlerini doğrulukla yaparsa saadet kaçamaz, saadetin bağı da budur, diye ekler. Hükümdar Kün Togdı, Ay Toldı’ya adının manasını sorar. Ay Toldı ise bilge kişiler benim tabiatımı aya benzetir. Ay önce küçük doğar, gün geçtikçe büyür ve yükselir. Dolunay halinde iken dünyaya ışık saçar ve insanlar ondan faydalanır. Daha sonra küçülmeye başlar ve ışığı kaybolur. Yani saadet dolunay gibidir, tekrar küçülür, der. Kün Togdı böylece Ay Toldı’yı daha iyi anlar ve istediği gibi meziyetleri bulunan, akıllı ve bilge bir yardımcısı olduğu için Tanrı’ya şükreder.⁶⁶

⁶⁶ Arat, a.g.e., s. 78-93/ 620 – 764. beyitler.

Bundan sonra kendini hareketlerle tanıtmaya sırası hükümdar Kün Togdı'ya gelmiştir. Kün Togdı, yalnız iken Ay Toldı'yı huzuruna çağırır. Kün Togdı, birbirinden bağımsız üç ayaklı bir gümüş taht üzerinde oturmaktadır ve elinde bir bıçak, solunda bir acı ot, sağında ise şeker vardır. Hükümdarı kaşları çatık halde gören Ay Toldı'nın korkudan nefesi kesilir. Kün Togdı, Ay Toldı'ya neden konuşmadığını sorar. Ay Toldı ise hükümdarı öfkeli ve farklı gördüğü için ona yaklaşmadığını söyler.

Kün Togdı Ay Toldı'nın merak ettiği şeyleri açıklar. Aslında üç ayaklı gümüş taht, bıçak, acı ot ve şeker birer semboldür. Kün Togdı, adâletin ve doğruluğun temsilcisidir ve üç ayaklı gümüş tahtın üzerinde oturur. Üç ayaklı her şey sacayağı gibi hep düz durur ve taht sallanmaz. Üç ayağın biri yana yatarsa diğer ikisi de kayar ve üzerinde oturulmaz. Yani Kün Togdı, insanları bey veya kul olarak ayırmaz ve herkesin işini doğrulukla halleder. Hak arayan kişinin işini uzatmaz, bıçak gibi keser, atar. Zulme uğrayarak kapısına geleni şeker gibi tatlı karşılar ve onun yüzünü güldürürken zulmeden ve doğruluktan ayrılanı ise zehir gibi acı Hint otuyla kaşını çatarak karşılar ve ona hak ettiği cezayı verir. Beyliğin temeli doğruluk üzerine kurulmuştur ve kanun önünde herkese eşit davranmayı esas alır. Ayrıca Kün Togdı, Ay Toldı'ya adının manasını açıklar. Hükümdarın tabiatı güneşe benzemektedir. Nasıl güneş parlaktır, küçülmez, tabiatını korur ve aydınlığını, sıcaklığını hiç kimseyi ayırmadan herkese ulaştırır, hükümdar Kün Togdı da böyledir. Adâleti ile herkese eşit davranır ve kanunları uygular.⁶⁷

Ay Toldı, hükümdara kendisinden nasıl bir hizmet beklediğini, onu memnun etmek için nasıl davranması gerektiğini sorar. Kün Togdı ise hoşlandığı ve hoşlanmadığı şeyleri sıralar. Yalancılardan, zulmedenlerden ve hırslı, aceleci kişilerden hoşlanmadığını; öfkeli, içkiye düşkün ve çalıp çırpan kişilerin kendisine yaramadığını, halka iyiliği karşılıksız yapan ve bunu başa kakmayan, içi dışı bir, doğruluğu benimseyen insanı sevdiğini söyler. Böylece Kün Togdı ve Ay Toldı, birbirini daha iyi tanır ve anlar. O günden itibaren Ay Toldı, gece gündüz doğruluk

⁶⁷ Arat, a.g.e., s. 93-101/ 765 – 835. beyitler.

ve samimiyetle Kün Togdı'ya hizmet eder, halkın işlerini yapar ve herkesi memnun eder.⁶⁸

Günler böylece geçerken Kün Togdı ile Ay Toldı pek çok konuda sohbet ederler. Hükümdarla Ay Toldı dilin fazileti ve sözün faydaları, bilgili ile bilgisizin farkı gibi konularda fikir alışverişinde bulunurlar. Hükümdar Ay Toldı'nın bilgisine ve tecrübesine hayran kalır, onu vezirlik rütbesiyle taltif eder. Ay Toldı'ya tuğ, davul ve zırh verir. Ay Toldı bütün devlet işlerini yoluna koyar, halk zenginleşir, memleket düzene girer, halk hükümdara dua eder. Böylece ülkede barış, âsâyîş ve huzur hâkim olur.⁶⁹

Ancak her şeyin sona ermesi gibi bu saadet devam etmez ve talih tersine döner. Vezir Ay Toldı, zamanı gelince ihtiyarlar ve hastalanır. Ona çeşitli tabipler getirilir ancak hiç kimse hastalığına şifa bulamaz. Hükümdar hastalanan vezirini ziyarete gidince onun ölümünün yaklaştığını anlar ve çok üzülür. Ancak hükümdarın da elinden bir şey gelmemektedir. Ay Toldı, aslında ölüme hazırdır, fakat günahları ve geçmiş günleri için ağlar ve üzülür. Tanrı'ya dua eder.⁷⁰

Ay Toldı'nın Ögdülmiş adında genç bir oğlu vardır. Ay Toldı hasta yatağında oğlu Ögdülmiş'i yanına çağırır. Ona yakında öleceğini bildirir ve nasihat eder. Baba oğul bir süre çeşitli konularda sohbet ederler. Ay Toldı Ögdülmiş'e ölüme çare bulunmadığını, malını insanlara bağışlamasını, cömertliği; anlayış, akıl ve bilginin insanı yücelteceğini, doğruluğun, sabrın ve iyiliğin her şeyden üstün olduğunu vasiyet eder. Ayrıca Ay Toldı, onu küçük yaşında, yalnız başına geride bırakacağı endişesini dile getirir. Ögdülmiş ise babasını dikkatle dinler ve ona müsterih olmasını, gözünün arkada kalmayacağını söyler. Bu durumda Ay Toldı'nın gönüllü ferahlar ve böyle anlayışlı bir evlada sahip olduğu için Tanrı'ya şükreder. Daha sonra kâğıt kalem isteyip hükümdar Kün Togdı'ya verilmek üzere bir vasiyetnâme yazar.⁷¹ Ay Toldı, vasiyetnâmesinde hükümdara yakında öleceğini bildirir ve son kez öğüt

⁶⁸ Arat, **a.g.e.**, s. 101-114/ 836 – 954. beyitler.

⁶⁹ Arat, **a.g.e.**, s. 112-121/ 955 – 1044. beyitler.

⁷⁰ Arat, **a.g.e.**, s. 122-133/ 1045 – 1156. beyitler.

⁷¹ Prof. Dr. Kemal Yavuz'a göre, eğer Orhun Âbideleri'nde seslenen hükümdarın Türk milletine olan tembihleri vasiyetnâme gibi telâkki edilmezse, Ay Toldı'nın yazdığı vasiyetnâme, Türk edebiyatında bu türün ilk örneğidir. (Kemal Yavuz, **Hâcib Böyle Dedi: Kutadgu Bilig'den Seçmeler**, Mostar Yay., İstanbul 2012, s. 41.)

verir. Ay Toldı, vasiyetnâmesinin sonunda hükümdara oğlu Ögdülmiş'i emanet ettiğini, onu kendisine yakın tutmasını, fazilet ve bilgiyle yetiştirmesini, zamanı gelince de devlet işlerinde görevlendirmesini ister. Mektubu oğluna verir ve hükümdara bu mektubu ulaştırmasını ister. Daha sonra oğluyla ve akrabalarıyla helalleşir, kelime-i şهادet ile bu dünyadan ayrılır. Çünkü insan beğense de beğenmese de ölüme çare yoktur.⁷²

Hükümdar, Ay Toldı'nın yası sona erince Ögdülmiş'i çağırarak ona öğüt ve nasihatte bulunur, acısını paylaşıp babasının ölümüne kendisinin de çok üzüldüğünü bundan sonra ona kendisinin babalık edeceğini, onu hizmetine almak istediğini söyler. Ögdülmiş hükümdara dua eder ve

men igdiş kılurıg men tapuğcı seniıg
yuluğ bolsu canım iligke meniıg

atam canı boldı iligke yuluğ
yuluğ kılsu terıgri sanıga bu kuluğ⁷³

(Ben senin himâye ettiğin bir kulunum, senin hizmetkârınım; hükümdar için canım feda olsun. Babamın canı hükümdarın hizmetinde feda oldu; Tanrı sana bu kulu da feda etsin!) der. Daha sonra da babasının vasiyet mektubunu hürmetle Kün Togdı'ya takdim eder. Hükümdar mektubu açıp okur, Ay Toldı'ya dua eder, sonra sessizce ağlar. Ögdülmiş bu görüşmeden sonra birkaç gün daha babasının yasını tutar. Babası Ay Toldı için ölüm aşısı yaptırır, fakirlere gümüş ve ipekli kumaşlar dağıtarak onları sevindirir, babasının mâtemini hayırlı işlerle geçirir. İyi insanları dost edinir, babasının öğüdünü tutup doğruluktan ayrılmaz, saadeti günden güne artar ve bahtı açılır. Hükümdar da gayretle ve iyi kanunlarla ülkeyi yönetmeye devam eder. Böylece halk zenginleşir, memleket düzene girer. Halk hükümdardan memnundur ve ona duacıdır.⁷⁴

⁷² Arat, **a.g.e.**, s. 133-171/ 1157 – 1547. beyitler.

⁷³ Arat, **a.g.e.**, s. 172/ 1554 – 1555. beyitler.

⁷⁴ Arat, **a.g.e.**, s. 172- 174/ 1548 – 1571. beyitler.

Günlerden bir gün Kün Togdı yalnız başına kitap okurken aklı bir şeye takılır ve birine sorma ihtiyacı hisseder. Ancak yakınında akıl danışacağı kimseyi bulamaz. Vefat eden veziri Ay Toldı'nın yokluğunu daha fazla hisseder. Kün Togdı bunları düşünürken Ay Toldı'nın oğlu Ögdülmiş'i kendisine emanet ettiği aklına gelir ve onu huzuruna çağırır. Onun hal hatırını sorar. Ögdülmiş, hükümdarın kendisini hatırlamasından memnundur. Kün Togdı'nın bütün sorularına uygun cevaplar verir. Ögdülmiş eserde aklın temsilcisidir. Onun saygısı ve anlayışı, bilgisi ve görgüsü hükümdarın hoşuna gider ve veziri Ay Toldı'nın emaneti olarak Ögdülmiş'i hizmetine almak istediğini belirtir. Ögdülmiş, Kün Togdı'nın talebini memnuniyetle kabul eder ve hükümdarın hizmetine girer. Kün Togdı, Ögdülmiş'i yakınında bulundurur ve ona her işi öğretir.⁷⁵

Yine bir gün Kün Togdı, Ay Toldı'nın yokluğunu hissederek üzülür. Çünkü etrafında devlet işlerini bilen, tecrübeli, akıllı ve güvenilir kimse yoktur. Bu nedenle onun oğlu Ögdülmiş'i kendisine yardımcı olarak yetiştirmeye karar verir. Ögdülmiş'e görev verir, bütün bildiklerini aktarır, işini güzel yaptığından dolayı onu takdir eder, iyi ve kötü bütün işlerini Ögdülmiş ile istişare eder. Böylece Ögdülmiş devlet idaresine ait bütün kanunlara vakıf olur. Buna karşın Ögdülmiş, hükümdara hizmetinde kusur etmez, sabah akşam onun yanından ayrılmaz. Bu durum hükümdarın yükünü hafifletir ve onu zahmetten kurtarır.⁷⁶

Bundan sonra Ögdülmiş hükümdarın her konuda görüşüne başvurduğu ve yanından ayırmadığı biridir. Örneğin Ögdülmiş'e insan için faydalı ve zararlı şeylerin ne olduğunu sorar. Ögdülmiş de Kün Togdı'ya faydalı ve zararlı şeyleri açıklar. Ögdülmiş; erdemli kişiliği, aklı ve bilgisi, mütevazı ve mülayim tavırları, tatlı dili ve güler yüzüyle sağlam dostluklar kurması ve iyi çevresi sayesinde günden güne hükümdarın dostluğunu ve halkın sevgisini kazanır, böylece Ögdülmiş'in şöhreti ülkeye yayılır.⁷⁷

Hükümdar, Ögdülmiş'i tecrübe eder; ona itibar gösterdiğinde başkalarına kaba davranmaması, sert davrandığında işini aksatmaması ve kendine sadakatle

⁷⁵ Arat, **a.g.e.**, s. 174- 178/ 1572 – 1612. beyitler.

⁷⁶ Arat, **a.g.e.**, s. 178- 182/ 1613 – 1654. beyitler.

⁷⁷ Arat, **a.g.e.**, s. 182- 189/ 1655 – 1715. beyitler.

bağlanması Kün Togdı'nın hoşuna gider. Bundan sonra Kün Togdı ile Ögdülmiş'in karşılıklı konuşmaları vardır. Ögdülmiş hükümdar Kün Togdı'nın sorusu üzerine aklı tarif eder ve bilginin öneminden bahseder. Ögdülmiş de Kün Togdı'nın sorularını aklı ve bilgisi sayesinde tatmin edici şekilde cevaplandırır. Kün Togdı, Ay Toldı'nın oğlu Ögdülmiş'ten de memnun kalır ve böyle bir hizmetkâra kavuştuğu için Tanrı'ya şükreder. Böylece aylar, yıllar geçer. Hükümdar ülkeyi iyi kanunlarla yönetir.⁷⁸

Bundan sonra Kün Togdı ile Ögdülmiş birçok konuda sohbet ederler. Ögdülmiş Kün Togdı'ya beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiğini, iyi bir vezir, kumandan, ulu hâcib, kapıcı başı, elçi, kâtip, hazinedar, aşçı başı ve içkici başının niteliklerini anlatır. Hizmetkârların beyler üzerindeki haklarının neler olduğunu söyler.⁷⁹ Kün Togdı, akıllı ve bilgili veziri Ögdülmiş'in düşüncelerine hak verir, gönlünü doğrultur, halkı iyi kanunlarla yönetmeye devam eder. Halk huzura kavuşur, zayıflar kuvvetlenir, onu sevenler yükselir, düşmanları zayıflar. Günlerini sevinç ve emniyetle geçirir; adı, şöhreti dünyaya yayılır, bir süre böyle hareket eder ve yaşar, kurt ile kuzu eşitlenir.⁸⁰

Hükümdar bir gün yalnız otururken Ögdülmiş'i yanına çağırır, ona günlerin nasıl geçtiğini ve devlet işlerini sorar. Ondan halkın ve memleketin durumunu öğrenir ve hükümdardan memnun olup olmadıklarına dair bilgi vermesini ister, buna göre tedbir alacağını belirtir.⁸¹ Ögdülmiş Kün Togdı'ya halkın zenginleştiğini ve huzura kavuştuğunu, memleketin ve şehrin süslendiğini ve gönüllerin ferahladığını, herkesin isteklerine kavuştuğunu, hükümdarın iyi yönetimi sayesinde dünyanın düzene girdiğini ve herkesin hükümdardan övgüyle bahsettiğini söyler ve ekler:

törü suv teg ol küç kör ot teg yoduğ

süzük suv aqıttırğ udıttı otuğ

törü tüz yorıttırğ itildi ajun

kim erse küçek ilde körmez közün

⁷⁸ Arat, **a.g.e.**, s. 189- 206/ 1716 – 1888. beyitler.

⁷⁹ Arat, **a.g.e.**, s. 206- 317/ 1889 – 3092. beyitler.

⁸⁰ Arat, **a.g.e.**, s. 317/ 3093– 3096. beyitler.

⁸¹ Arat, **a.g.e.**, s. 317- 318/ 3097 – 3101. beyitler.

ay ilig üç iştin tegir küç basınç
biri beg usal bolsa tegse irinç

ikinci basınçağ budun başlar er
üçünçi suğ erse budun bağırı yir

seninğde yok emdi bu üçte biri
kayudın tegir ilke küçkey eri (Arat: 3107 – 3111)

(Kanun, su gibidir; zulüm ise ateş gibi her şeyi mahveder. Sen berrak su akıttın ve ateş söndü. Kanunu doğru tatbik ettin, dünya düzene girdi. Artık hiç kimse memlekette bir zorbaya rastlamıyor. Ey hükümdar, şu üç şey zulüm ve tazyike sebep olur; biri beyin ihmalkârlığı ki bundan musibet gelir. İkincisi halkın başında bulunan insanın zayıf olması, üçüncüsü de halkın bağırını delen tamahkârlıktır. Şimdi bu üçünden biri sende bulunmadığından memleketin neresinde bir zorba ortaya çıkabilir?) der ve bu nimetleri için hükümdarın Tanrı'ya şükredip ibadet etmesi gerektiğini ekler. Vezir Ögdülmiş'ten bunları duyan Kün Togdı çok mutlu olur, böyle akıllı, bilgili ve güvenilir bir yardımcısı, aynı zamanda dostu olduğu için Tanrı'ya şükreder.⁸²

Hükümdar Kün Togdı, Ögdülmiş'i huzuruna çağırır ve kendisinden sonra işleri devralacak ve ona yardımcı olacak bir akrabasının bulunup bulunmadığını sorar. Ögdülmiş'in Ogdurmuş adında akıllı ve zahit bir kardeşi vardır. Ogdurmuş, dünya işlerinden elini eteğini çekmiş, insanlardan ayrı bir dağ başında kalarak kendisini Tanrı'ya ibadete vermiştir. Ögdülmiş hükümdara, isterse kardeşini çağırabileceğini, fakat onun bunu kabul edip etmeyeceğini bilemediğinden dolayı kaygısını belirtir. Hükümdar Ögdülmiş'e, sen çağır, gelirse gelir, ancak gelmezse ve benim sözümü dinlemezse bu senin kabahatin değil, der. Ögdülmiş ise hükümdarın

⁸² Arat, **a.g.e.**, s. 318- 319/ 3102 – 3119. beyitler.

talebini yerine getirmek için Odgurmuş'ı ziyarete gideceğini, fakat elinde Kün Togdı'nın mektubu ile gitmesinin daha etkili olacağını söyler:

ilig me bitisü öz elgin bitig

oķısu ilig yarlıĝın ol tetig

marĝa bütsü mindin tiyü bilmesü

yime yarlıĝ eştip kite turmasu

neçe me özüm sözleşe söz tilin

ilig yarlıĝı bu bitig söz adın (Arat: 3178 – 3180)

(Hükümdar da kendi eliyle mektup yazsın ve o zeki insan da hükümdarın fermanını bizzat okusun. Bana itimat etsin ve bunun yalnız benim arzum olduğunu sanmasın; fermanı da duysun ve arzuya muhalefet etmesin. Ben ağızdan ne kadar söz söylesem dahi, hükümdarın fermanı, yazılı sözü başkadır.)

Bunun üzerine Kün Togdı, Odgurmuş'a mektup yazar, mektubunda Odgurmuş'a nasihat eder, halka hizmet etmesi ve Ögdülmüş'e devlet işlerinde yardımcı olması için onu sarayına çağırır. Ögdülmüş, hükümdarın mektubunu alarak Odgurmuş'ın yaşadığı yere gider ve hükümdarın onu sarayına davet ettiğini söyleyip mektubu kendisine verir. Odgurmuş mektubu okur. Ancak hükümdarın istediği şeyin kendini ibadetten alıkoyacağını ve dünyaya yönelmek istemediğini anlatıp bu teklifi reddeden bir mektupla Kün Togdı'ya cevap verir. Ayrıca onu ikna etmek isteyen Ögdülmüş'e dünyanın kusurlarını hatırlatır. Ögdülmüş ise Odgurmuş'ın yöneldiği ahiretin ancak dünya ile kazanılacağını belirtir. Buna karşın Odgurmuş ikna olmaz, ayrıca Ögdülmüş'ten bir daha onu görmek için buralara kadar zahmet etmemesini, gerekirse onu kendisinin ziyaret edebileceğini ekler. Ögdülmüş daha fazla ısrar etmez ve hükümdara Odgurmuş'ın cevap mektubunu arz etmek üzere Odgurmuş'ın yanından ayrılır.

Hükümdar Kün Togdı, Odgurmuş'ın olumsuz cevabına üzülür, onun sağlam kişiliğini fark edince Odgurmuş'ı görmeyi daha çok ister. Zaten hükümdarın istediği

bir şeyin gerçekleşmemesi abes bir durumdur. Bundan dolayı hükümdar, yeniden bir mektup yazarak Ögdülmiş'i kardeşi Ogdurmuş'un yanına gönderir ve onu görmeyi çok istediğini, insanlara faydalı olan ve iyi işler yapanların Tanrı katında daha makbul kimseler olduğunu söyler ve Ogdurmuş'u yeniden sarayına davet eder. Ogdurmuş hükümdarın kendisinden beklediği şeylere cevap veremeyeceğini, saray teşrifatını ve hizmetini bilmediği için bu teklifi kabul edemeyeceğini söyleyince Ögdülmiş Ogdurmuş'a saray teşrifatı ve hizmetleri hakkında bilgi verir.⁸³

Ögdülmiş ile Ogdurmuş'un ikinci münazarasında Ögdülmiş kardeşine beylere hizmet etmenin usulünü, kapıdaki hizmetkârlar ile nasıl geçinileceğini, avam ile ilişkilerin âdâbını; ayrıca Alevî, âlim, hekim, efsuncu, rüya tabircisi, müneccim, şair, çiftçi, satıcı, hayvan yetiştiren, zenâat erbabı, fakirler gibi kişilerle nasıl münasebet kurulması gerektiğini anlatır. Bunun yanında evlilik, çocuk terbiyesi, hizmetçilere muamele gibi aile ile ilgili temel meseleleri; ziyafete gitmenin ve davet etmenin usulünü, kısacası sosyal hayata ait unsurları da sıralar.⁸⁴ Buna karşın Ogdurmuş Ögdülmiş'e dünyadan yüz çevirip olana kanaat etmeyi öğütler;

bu dünya tileyü yügürse kişi

yatu kaldı ta'at tapuğlar işi

bu kün sen marğa kelmişin de berü

baka kör tapuğ barça kaldı turu

ķamuğ bir kişike katılmış için

yası munça erse küçeme öcün

ulus kendke kirse men bu ta'at tapuğ

yapulğay marğa bu sırğardın kapuğ

⁸³ Arat, **a.g.e.**, s. 325- 406 / 3187 – 4030. beyitler.

⁸⁴ Arat, **a.g.e.**, s. 407- 469 / 4031 – 4679. beyitler.

kiçiglikte yandım karıdım bu kün
bayat tapğı birle tirildim ögün

yana yandru yanmak yavalık tapa
yararmu marğa ay bağırşak apa

(Arat: 4684 – 4690)

(İnsan bu dünya peşinde koşarsa, tâat ve ibadet işini bir tarafa bırakır. Bugün senin bana geldiğinden beri, bak işte, bütün ibadet olduğu gibi geri kaldı. Yalnız bir tek insan ile görüşüp konuşmak beni bu derece zarara sokarsa artık bana gücenme ve beni zorlama. Ben kalkıp kasaba ve şehre inersem bütün işim gücüm insanlar ile olacaktır. Ben tâat ve ibadetimi nasıl eda edebilirim? Bu kapı benim için artık kapanmış olacaktır. Gençlikten ayrıldım, bugün artık ihtiyarladım; hayatımı Tanrı'ya hamd u senâ ve ibadet ile geçirdim. Heder olacak bir hayata geri dönmek bana yakışır mı, ey merhametli insan!) der.

Odgurmuş ayrıca Ögdülmiş'e;
yitürdüm yiğitlik yetildi yaşım
yıpar kitti kafur aşundu başım

siziksiz ölümke anunğu ödi
bu künde naru ol ay yalnıguk kedi

bu kağgu sakınç birle erken özüm
negü teg iligke barır men tüzüm

iligke menirğdin asıg bolmağay
tusulsu tise hem tusu bulmağay

kalı ol ajunluk tilese mini
mini bardı saqnıp yorusu köni

tamuğka ya uçmak begi bolguğa
ağırlık üçün ya ucuz kılguğa

iligdin qolu bir meniñ 'uzrümi
yarağı ne erse oti kıl emi

sañga tegdi emgek kelü hem baru
yanutı bayat birsü kün teg yaru

ağır kılma könglüñ mañga ay qadaş
yaqnıñ içinde mini tutma taş⁸⁵

(Gençliğı kaybettim, yaşım ilerledi; misk yerine başım kâfur örtündü. Ey insanların iyisi, artık bundan sonra, şüphesiz ölüme hazırlanma zamanı gelmiştir. Ey temiz kalpli insan, ben kaygı ve endişe içinde kıvranırken nasıl kalkıp hükümdarın yanına giderim? Hükümdar benden hiç istifade edemeyecektir; kendisine faydalı olmamı istiyorsa ona hiç faydam dokunmayacaktır. Eğer beni öteki dünya için yanında istiyorsa, beni yanında farz ederek doğru yola gitsin. Hükümdar beni Tanrı'ya bıraksın; iyiliğı için, ona duâcı olayım. Hükümdardan benim için özür dile; ne yapmak lazım ise onu yap ve bu işi hallet. Buraya gelip gitme zahmetine katlandığın için Tanrı sana bunun ecrini ihsan etsin, güneş gibi parla. Ey kardeş benim için kendini üzme; bana karşı duyduğun sevgiyi eksik etme.) diye ekler.

⁸⁵ Arat, **a.g.e.**, s. 484- 486/ 4848- 4849, 4851- 4853, 4865, 4871 – 4873. beyitler.

Odgurmuş'ın bu sözleri karşısında Ögdülmiş'in yapacağı bir şey kalmamıştır. Ögdülmiş, kardeşinden kendisine dua etmesini isteyerek oradan ayrılır ve durumu Kün Togdı'ya bildirir. Kün Togdı, Odgurmuş'ın cevabını ve dünyanın geçiciliği hakkındaki sözlerini haklı bulur, bir müddet bu meseleyi bekletmeye karar verir.⁸⁶

Birkaç gün sonra Kün Togdı, Ögdülmiş'i çağırır ve Odgurmuş'ı üçüncü defa davet etmeyi istediğini bildirir. Ögdülmiş'e kardeşi Odgurmuş'ı bir defa olsa bile görmeyi ve onun nasihatini dinlemeyi istediğini, o gelmezse kendisinin gidebileceğini söyler. Ögdülmiş, hükümdardan kardeşi için yeni bir mektup yazmasını ister ve Odgurmuş'a bu durumu iletceğini bildirir. Hükümdar ise mektuba gerek olmadığını söyler, bu isteğini Ögdülmiş'in ona haber vermesini ister.⁸⁷

Ögdülmiş üçüncü defa Odgurmuş'ı ziyarete gider. Odgurmuş kardeşini soğuk karşılar, onun ısrarı karşısında kaşları çatıktır. Ögdülmiş'in hükümdarın onu serbest bıraktığını ve sadece onunla tanışmak istediğini söylemesi üzerine Odgurmuş:

bu sözke eğildim birür men boyun

ziyaret kılayın arğar men bu kün

munırğda oza barmadım men arğar

öz asğı tiler erdi mindin sırğar

anı koğtı tuttı könilik yolın

kirür men könilikke köndüm bilin

barayın iligke ilig kelmesün

mağar tegsü emgek arğar tegmesün

ilig il begi ol buğunka uluğ

arğar kılğu ħurmet ağırlık kamuğ (Arat: 4992 – 4996)

⁸⁶ Arat, **a.g.e.**, s. 487- 492/ 4874 – 4933. beyitler.

⁸⁷ Arat, **a.g.e.**, s. 492- 496/ 4934 – 4969. beyitler.

(Bu söz karşısında boyun eğiyorum; ben bugün onu ziyaret ederim. O, benden bir fayda beklediği için bundan önce ben ona gitmedim. Şimdi o bundan vazgeçti ve doğru yola girdi, ben de bu yola giriyorum. Onun arzusunu yerine getireceğim, emin ol. Ben hükümdara gideyim, o buraya gelmesin; bu zahmete ben katlanayım, o eziyet çekmesin. Hükümdar memleketin beyi ve halkın büyüğüdür; ona her türlü hürmet ve tâzimi göstermek lazımdır.) der ve Ögdülmiş'ten hükümdara geleceğini haber vermesini ister.

Ögdülmiş bu haberi duyunca sevinçle evine döner ve hükümdara müjdeyi verir. Ogdurmuş önce Ögdülmiş'in evine gelir. Daha sonra birlikte hükümdarın sarayına giderler.⁸⁸ Hükümdar, Ogdurmuş'ı ayakta karşılar, ona selam verir, onunla el sıkıştıktan sonra oturması için yanı başında yer gösterir. Kün Togdı Ogdurmuş'a iltifat eder ve hürmet gösterir. Ogdurmuş da hükümdarın selamını alır, gösterdiği yere oturur, ona saygıyla karşılık verir.

Hükümdar Ogdurmuş'a hal hatır sorduktan sonra neden ilk selamı kendisinin vermediğini sorar. Ogdurmuş, selamın anlamının emniyet ve güven olduğunu, bunu önce büyüklerin küçüklere vermesi gerektiğini, makamından dolayı selamı önce hükümdardan beklediğini söyler. Ayrıca hükümdar kendisini çağırdığında yanına gelmediği için kendisine kızacağından korktuğu için çekindiğini, ancak Kün Togdı'nın selamından sonra ondan iyilik geleceğini anladığını belirtir. Kün Togdı ise bey olarak verdiği sözden dönmeyeceğini, zaten beylere yakışanın bu olduğunu söyler.⁸⁹

Hükümdar Ogdurmuş'a onu çağırma nedenini söyler. Ogdurmuş'tan kendine iyilik yolunu göstermesi için nasihat ister. Kün Togdı, etrafında kalabalık bir insan topluluğu olduğu halde doğru, dürüst ve sadık; kendine faydası dokunacak birini bulamadığından yakınıdır.⁹⁰ Ogdurmuş hükümdara dünyanın geçiciliğini, ölümün gerçekliğini, işlerin akıl, bilgi ve uyanıklıkla, doğrulukla yapılması gerektiğini, dünya malına tamah etmemeyi, nefsinin esiri olmamayı, halkın fesada sapmalarına izin vermemeyi, bunun için küstahlara uymayıp fesattan uzak kalmayı, rahata

⁸⁸ Arat, **a.g.e.**, s. 499- 502/ 5007 – 5034. beyitler.

⁸⁹ Arat, **a.g.e.**, s. 506- 507/ 5072 – 5080. beyitler.

⁹⁰ Arat, **a.g.e.**, s. 508- 509/ 5092 – 5100. beyitler.

dalmamayı öğütler. Ayrıca içki içmemeyi, dilini doğru kullanmayı ve faziletleri yüksek tutmayı, alçakgönüllülüğü, gururun, öfkenin ve aceleciliğin kötülüğünü, cömertliğin ve tatlı sözün değerini, yardımda aceleci olmayı ancak cezalandırmakta acele etmemeyi, akıllı kişileri kendine yakın tutmayı, gaflete dalmamayı, zamanın çabucak geçip ömrün biteceğini anlatır. Kötüler için caydırıcı cezalar vermeyi, beyliğini doğruluk ve iyi kanunlarla ayakta tutmayı, az yiyip çok ibadet etmeyi, fakir, dul ve yetimleri kollamayı, dedikoducu ve iftiracıları kendinden uzaklaştırmayı, aç gözlülere makam ve görev vermemeyi söyler. Ayrıca şu üç işe seçkin kişileri ataması gerektiğini, yoksa memleket işlerinin bozulacağını ve halkın bütün işlerinin aksayıp kötüleşeceğini söyler. Bunlar kadı, hükümdar vekili (has hâcib) ve vezirdir.⁹¹

Hükümdar Odgurmuş'ın nasihatini dinleyince ağlar ve doğruluktan ayrıldığı için üzülür. Odgurmuş'tan dua ister. Odgurmuş da hükümdara dua eder. Odgurmuş sözünü bitirdikten sonra susar ve ayağa kalkar. Kün Togdı Odgurmuş'ı göndermez, yiyecek içecek ikram eder. Odgurmuş bir lokma alır, ikramlardan biraz yer. Ayağa kalkıp huzurdan ayrılır. Hükümdar onu uğurlar ve vedalaşır.⁹²

Odgurmuş'ın ziyaretinden sonra Kün Togdı, Ögdülmiş'i yanına çağırarak beyliğin ve insanların vebalini yüklenmenin zorluğundan yakınır. Ögdülmiş ise hükümdara beyliği ona Tanrı'nın lütfettiğini, samimiyetle Tanrı'ya ibadet etmeyi, halka merhametli olmayı, nefsin isteklerine boyun eğmemeyi, memleketin akıl ve bilgiyle nasıl tanzim edileceğini anlatır. Ögdülmiş hükümdara öncelikle halkını ve askerini hazineni açarak memnun et, sonra da asker ve ordu ile düşman kâfirini ez, der. Bununla ilgili *Kutadgu Bilig*'de:

er at sü bile yenç bu kafir yağığ

bayattın tile küç sen arkağ arığ

bu kafir üçün tut er at sü tolum

ölüp tüşe kafirde bolmaz ölüm

⁹¹ Arat, **a.g.e.**, s. 512- 531/ 5132 – 5338. beyitler.

⁹² Arat, **a.g.e.**, s. s. 536- 541/ 5397– 5445. beyitler.

evin barkın örte sığıl burhanın
anıñ ornı mescid cema'at kılin

bulun kılğıl oğlın kızın kul küñgin
hazine ur anda sen almış nerñgin

müsülmanlık açğıl şeri'atnı yağ
atırñ bolğa eđgü özünñ bolğa keç

müsülmanğa yakma tegürme elig
anıñ haşmı terñri turur ay ilig

müsülman müsülman bile ol қадаş
қадаşқа қатılма ulam eğgüleş (Arat: 5484– 5490)

(Asker ve ordu ile bu düşman kâfirini ez; gönül temizliği ile Tanrı'dan kuvvet ve tevfik dile. Asker, ordu ve silâh ını kâfirlere çevir; kâfirler ile dövüşürken ölmek ölüm değildir. Onların evini barkını yak, burkanını kır; yerine cami yap, etrafına İslâm cemaati toplansın. Oğlunu ve kızını esir ederek, kul ve cariye et; oradan aldığı servetle hazine kur. İslâmiyeti aç, şeriati yay; böylece seçkin bir şahsiyet olur ve iyi bir nâm kazanırsın. Müslümanlara karışma ve onlara tecavüz etme; ey hükümdar, onların karşısında Tanrı vardır. Müslüman Müslüman ile kardeştir; kardeşe karşı düşmanca davranma, onlar ile her vakit iyi geçin.) denilmiştir. Ayrıca Ögdülmiş Kün Togdı'ya halkına huzur ve rahat sağlayacak bir düzen kur, sana hayır dua etsinler. Böylece Tanrı sana bunun mükâfatını verecektir ve her iki dünyayı da elde edeceksin⁹³, der. Ögdülmiş hükümdara memleketi idare ve tanzim etmenin inceliklerini anlatır. Kün Togdı, böyle akıllı bir yardımcısı olduğundan dolayı

⁹³ Arat, a.g.e., s. 546/ 5491– 5492. beyitler.

Tanrı'ya şükreder ve memleketini doğru kanunlarla idare eder. Ülkede refah seviyesi artar, halk günlerini sevinç ve huzur içinde geçirir.⁹⁴

Günler böylece geçerken Ögdülmiş yaşlandığını fark eder ve geçmiş gaflet dolu günlerinden pişmanlık duyarak kendini Tanrı'ya vermek ve kalan ömründe ibadetle meşgul olmak ister. Ancak bu kararını kardeşi Odgurmış'a danışmayı düşünür ve hükümdardan kardeşini ziyaret etmek üzere izin alır. Ögdülmiş, sabah Odgurmış'ın ziyaretine gider. Ona hükümdarın selamını iletir ve ondan dua isteğini belirterek geliş nedenini söyler. Ona durumunu izah eder ve kararının doğru olup olmadığını danışır. Odgurmış, Ögdülmiş'i dinler, memleketin ve halkın onun işlerinden faydalandığını, saraydaki görevini bırakırsa memleket işlerinin aksayacağını, hükümdarın onu küçüklükten alıp yetiştirdiğini, onun iyiliğini unutmamasını, halka ve hükümdara hizmetin onun için daha iyi olacağını söyler. Bunun üzerine Ögdülmiş görevini bırakma kararından vazgeçer. Saraya döndüğünde Kün Togdı, Ögdülmiş'e Odgurmış'ı sorar. Ögdülmiş Kün Togdı'nın hizmetine devam eder. Ancak hükümdardan bir isteği vardır. Böyle iyi idarecileri çekemeyenler çok olur ve iftiracılar onu hükümdara kötülense bunu önce kendine sormasını, bir haberi sonuna kadar araştırmasını ister. Kün Togdı ise Ögdülmiş'e güvendiğini, onu çekiştirenleri düşman bileceğini belirtir. Ögdülmiş hükümdara dua eder ve dünyanın dönüklüğünü hatırlatır. Hükümdar Ögdülmiş'e geniş yetkiler verir; ona güvendiği için içi rahattır. Böylece günler ve aylar geçer, halk zenginleşir. Hükümdar Kün Togdı Tanrı'ya şükreder.⁹⁵

Günlerden bir gün Ögdülmiş uyumak üzere iken kapıda bir ses ve gürültü duyar. Acele gidip bakması için hizmetçisini gönderir. Gelen kişi Odgurmış'ın müridi Kumaru'dur; Odgurmış'ın ağır hasta olduğunu, onu görmek istediğini söyler ve ölümünün yakın olduğunu haber verir. Ögdülmiş geceyi kaygıyla geçirir. Sabah Odgurmış'ı ziyarete gider. Onu çok hasta ve halsiz bir şekilde yatakta bulur. Odgurmış ölüm döşeğindedir. Rüyasında yakında öleceğini gördüğünü söyler. Ancak Ögdülmiş, kardeşinin rüyasını başka şekilde tabir eder. Odgurmış ise başka bir yorumda bulunur. Odgurmış Ögdülmiş'e dünyanın faniliği ile ilgili nasihat eder ve

⁹⁴ Arat, **a.g.e.**, s. 546- 559/ 5493– 5631. beyitler.

⁹⁵ Arat, **a.g.e.**, s. 558- 589/ 5629– 5952. beyitler.

evine dönüp onu yalnız bırakmasını ister ve hükümdara selam gönderir. Ögdülmiş kardeşinin durumuna çok üzülür, onu ağır hasta iken yalnız bırakmak istemez, yalnız Odgurmuş'un ısrarı üzerine evine döner. Ögdülmiş'in içi hiç rahat değildir, bu haldeyken Kün Togdı'yı ziyarete gider.⁹⁶

Kün Togdı Ögdülmiş'i üzgün ve perişan görünce hatırını sorar. Ögdülmiş Kün Togdı'ya kardeşinin durumunu anlatır ve selamını iletir. Hükümdar, Odgurmuş'un hastalandığını duyunca çok üzülür ve ağlar. Ögdülmiş'e onun yanında neden kalmadığını sorar. Ögdülmiş, kardeşinin yanında kalmayı çok istediğini ancak buna Odgurmuş'un izin vermediğini söyler. Ögdülmiş birkaç gün devlet işleriyle ilgilenince de kederden ve Odgurmuş'u düşünmekten kendini alamaz. Hükümdardan izin alıp onu tekrar ziyarete gider. Ancak Odgurmuş'un evine ulaştığında Kumaru onu gözyaşları içinde karşılayarak kardeşinin öldüğünü bildirir ve baş sağlığında bulunur. Kardeşinin ölüm haberini duyan Ögdülmiş gözyaşı döker. Kumaru onu teselli eder. Cenaze defnedildikten sonra Ögdülmiş, kardeşi için yas tutar. Bunu duyan hükümdar Ögdülmiş'in evine baş sağlığı için ziyarete gider. Kün Togdı, Ögdülmiş'e baş sağlığı diler ve onu teselli eder. Ögdülmiş Odgurmuş'un vaziyetini hükümdara arz eder ve kardeşinden hatıra kalan çanağı ve değneği hükümdara sunar. Ögdülmiş Kün Togdı'ya çanak ve değnekten hangisini isterse seçebileceğini söyler. Hükümdar değneği kendisi alır, çanağı da Ögdülmiş'e bırakır.⁹⁷

Ögdülmiş birkaç gün yas tutar, matem günleri geçince kendine gelir, kaygı ve kederi unuttur, tekrar yer içer, yüzü güler. Hükümdar bir gün Ögdülmiş'i çağırır, ona memleketin durumunu sorar. Ögdülmiş de halkın hükümdardan çok memnun olduğunu, refah içinde yaşadıkları için hükümdara çok dua ettiklerini söyler. Ögdülmiş hükümdara sözüne, boğazına, gözüne ve şehvet ateşine hâkim olup akıllı ve bilgili hareket eden insanın her işinde başarılı olacağını, vücudun ve nefsin insanı esir edeceğini, bu nedenle bunlara hâkim olması gerektiğini, gururdan uzak durmasını ister ve dünyanın geçiciliğini hatırlatır. Ögdülmiş, hükümdarın ömrünün ve devletinin uzun olması için Tanrı'ya dua eder, sonra huzurdan ayrılır. Dünya

⁹⁶ Arat, **a.g.e.**, s. 589- 616/ 5953– 6225. beyitler.

⁹⁷ Arat, **a.g.e.**, s. 616- 627/ 6226– 6339. beyitler.

düzene girer, hayır dua çoğalır, bunun bereketi ile memlekette günden güne saadet artar.⁹⁸

Sonuç Bölümü

Kutadgu Bilig mutlu sonla bitirilmiştir. Eseri bir tiyatro oyunu olarak kabul edersek sahneden en son ayrılan şahıs Ögdülmiş'tir.⁹⁹ Buna göre:

yir öpti turup çıktı kesti sözün

atın mindi urdı evinçe yüzün

kelip tüşti kirdi evinçe yorıp

yidi içti yattı bir anca serip

yana koptı erte işin başladı

ayu birdi kördi özi işledi

körngül til köni tuttu tüzdi yorıq

ķamuğ eğriler köndi itti kılık

itildi ajun arttı eğgü du'a

ķutađtı küni künde eğgü du'a (Arat: 6420– 6424)

(Ögdülmiş sözünü kesti, yer öptü ve kalkıp dışarı çıktı; atına binip evine gitti. Gelince atından inip evine girdi; yedi, içti, bir müddet yatıp istirahat etti. Sabah tekrar kalktı ve işine başladı; emirler verdi, işleri gözden geçirdi, kendisi de çalıştı. Sadâkat ve hulûs ile hareketlerini tanzim etti; bütün eğriler onu görerek doğru yola girdi ve huylarını düzelttiler. Dünya düzene girdi; hayır dua çoğaldı; bunun bereketi ile memlekette günden güne saadet arttı.)

⁹⁸ Arat, **a.g.e.**, s. 627- 635/ 6340– 6424. beyitler.

⁹⁹ Prof. Dr. Kemal Yavuz'a göre: "Eserde tiyatro havası vardır. Ancak bu tür önceden keşfedilemediğinden edebiyatımızda Batı tesiri ile yüzyıllar sonra XIX. asırda gelecektir." Kemal Yavuz, **Hâcib Böyle Dedi: Kutadgu Bilig'den Seçmeler**, Mostar Yay., İstanbul 2012, s.51.

Yusuf Has Hâcib; eserin asıl şahıslarından Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdülmüş ve Odgurmuş'ın hikâyesini tamamladıktan sonra onların bu dünyadan ayrıldığını fakat iyi ad bıraktıklarını hatırlatarak ölümün mukadder olmasından, Tanrı tarafından verilen nimetlere şükretmekten ve sıkıntılara sabretmekten, zamanın değişmesi ve giderek kötüleşmesinden, iyiliğin ve iyi insanların azalmasından bahsedip zamandan şikâyet eder. Sözlerini dua ile tamamlar.

Reşid Rahmeti Arat *Kutadgu Bilig*'in 6521- 6645. beyitlerini (E) maddesi ile vermiştir. Çünkü bu bölümlerde kaside nazım şekliyle yazılmış üç şiir bulunmaktadır. Bunların başlıkları şu şekildedir:

- I- Yigitlikke Açıp Avuçğalığın Ayur (Gençliğe Acıyarak İhtiyarlığını Söyler), 6521- 6564. beyitler.
- II- Ödlele Artakın Dostlar Cefasın Ayur (Zamanenin Bozukluğunu ve Dostların Cefasını Söyler), 6565- 6604. beyitler.
- III- Kitap İdisi Yusuf Uluğ Hacıb Öziğe Pend Birür (Kitap Sahibi Yusuf, Büyük Has Hâcib, Kendi Kendine Nasihat Eder), 6605- 6645. beyitler.¹⁰⁰

Tablo 4: *Kutadgu Bilig*'deki Kaside Nazım Şekilleri

Kaside	Orijinali	Çevirisi	Beyitler
I.	Yigitlikke Açıp Avuçğalığın Ayur	Gençliğe Acıyarak İhtiyarlığını Söyler	6521- 6564
II.	Ödlele Artakın Dostlar Cefasın Ayur	Zamanenin Bozukluğunu ve Dostların Cefasını Söyler	6565- 6604
III.	Kitap İdisi Yusuf Uluğ Hacıb Öziğe Pend Birür	Kitap Sahibi Yusuf, Büyük Has Hâcib, Kendi Kendine Nasihat Eder	6605- 6645

¹⁰⁰ Arat, a.g.e., s. 644- 654/ 6521– 6645. beyitler.

1.3.2. Kişiler

Kutadgu Bilig, sembolik kişilerin başta devlet yönetimi olmak üzere birçok konuda karşılıklı konuşmalarına dayalı bir mesnevîdir. Yusuf Has Hâcib, Türk Hâkanlığı (Karahanlı) devletinin başına henüz geçmiş bulunan hükümdar Tavgaç Uluğ Buğra Hasan Han'a söylemesi gerekenleri eserin bel kemiğini oluşturan dört ana şahıs üzerinden anlatmaktadır. Bu durum sanatçıya hükümdar karşısında kendini daha rahat ifade imkânı vermiştir. *Kutadgu Bilig* eserinin kişileri üç grupta ele alınabilir. Bunlardan Kün Toğdı, Ay Toldı, Ögdülmiş ve Odgurmuş eserin ana çatısını oluşturan birinci dereceden kişilerdir. Küsemiş, Küsemiş'in arkadaşı hâcib, Kumaru ise ikinci dereceden kişilerdir. Eserde adı geçen hizmetçiler, iç oğlanlar ise diğer kişilerdir. Buna göre;

Tablo 5: *Kutadgu Bilig* Eserinin Kişileri

Birinci Dereceden Kişiler	Kün Toğdı, Ay Toldı, Ögdülmiş ve Odgurmuş
İkinci Dereceden Kişiler	Küsemiş, Hâcib, Kumaru
Diğer Kişiler	Hizmetçiler, iç oğlanlar

Birinci Dereceden Kişiler

Kün Toğdı

Kün Toğdı, hükümdardır. Eserde adaleti temsil etmektedir. Kün Toğdı, şöhreti dünyayı tutmuş, bahtı açık bir padişaktır. Dürüst, gözü tok, gönlü zengin, bilgili, akıllı ve uyanık bir beydir. Akıllı ve bilgili kimselere değer veren, onlarla görüşen, bunlar sayesinde ülkesini idare eden bu beyin etrafında bilginler ve akıllı kimseler bulunmaktadır. Ancak onun bir yardımcıya ihtiyacı vardır. Kalbinden ehil bir yardımcının gelmesini dilemiştir.¹⁰¹

¹⁰¹ Kemal Yavuz, **Hâcib Böyle Dedi: Kutadgu Bilig'den Seçmeler**, Mostar Yay., İstanbul 2012, s. 49.

Ay Toldı

Ay Toldı, vezirdir. Eserde 'kut'u temsil etmektedir. Kut; devlet, saadet, talih, baht gibi anlamlara gelmektedir. Ay Toldı, hükümdara kendinin 'saadeti' temsil ettiğini ifade eder. Esasen Ay Toldı, dünya saadetini temsil etmektedir. Eserde iki dünya saadeti esas alınmıştır, bunun dünyaya ait yönünü Ay Toldı, âhirete bakan yönünü ise Odgurmuş temsil etmektedir. Ay Toldı; sakin tabiatlı, yumuşak huylu, akıllı, bilgili, iyi gönüllü bir genç ve erdemli bir yigittir. Yüzü ve yaradılışı güzel Ay Toldı, hükümdarın kendine yardımcı aradığını duyunca memleketinden kalkıp hükümdarla görüşmeye gelmiş ve onun hizmetine alınmıştır. Kün Togdı ile Ay Toldı birbiriyle soru cevap şeklinde konuşup dost olurlar. Fakat Ay Toldı, hastalanıp bu dünyadan ayrılacaktır. Ölmeden önce hükümdara nasihat verip oğlu Ögdülmiş'i ona emanet etmeyi ihmal etmemiştir.

Ögdülmiş

Ögdülmiş, vezirin oğludur. Eserde akıllı temsil etmektedir. Ögdülmiş, erdemli bir gençtir. Babasının ölümünden sonra Kün Togdı'nın sarayında yetişir. Zamanının bütün ilimlerini öğrenen genç Ögdülmiş, hizmette kusur etmez. Hükümdarın arkadaşıdır. Onunla sohbet eder. Akıllı, bilgisi, görgüsü ve terbiyesi sayesinde hükümdarın sevgisini kazanır. Hükümdar onunla tıpkı babası gibi yakınlık kurar, ayrıca ona saygı da duymaktadır. Ögdülmiş, olgunlaşmış ve devlet işlerinde artık hükümdarın akıl danışacağı bir seviyeye gelmiştir. Ögdülmiş, devletin ve memleketin nasıl idare edileceğini, kimlerle nasıl ilişkiler kurulacağını hükümdara anlatır. Hükümdar artık yaşlanmış ve devlet işleri de yoğunlaşmıştır. Hükümdar, kendisine yetenekli vezir aramaktadır, bunu Ögdülmiş'e danışır. Ögdülmiş ise hükümdara akrabası Odgurmuş'ı önerir.

Odgurmuş

Odgurmuş, Ögdülmiş'in akrabasıdır. Eserde âkıbeti temsil etmektedir. Eserin iki yönü vardır. Bir yönü dünyaya, öbür yönü ise âhirete bakar. *Kutadgu Bilig*'de âhret hayatını, dünyanın geçiciliğini ve ölümü hatırlatan kişi Odgurmuş'tur. Odgurmuş, ibadete düşkünlüğü ile Klâsik Türk edebiyatında resmedilen zâhid tipine, dünyaya değer vermemesi ve Allah'tan başkasına el etek açmaması, tok gözlülüğü ve

açık sözlülüğü ile rind tipine benzer. Ayrıca onda az yemek, az uyumak, az konuşmak ve Allah'ı zikretmek gibi velî nitelikleri bulunmaktadır. Bu yönüyle de velî tipiyle benzerlik göstermektedir.¹⁰²

İkinci Dereceden Kişiler

İkinci dereceden kişiler, eserin aslî şahısları arasındaki ilgiyi sağlayan kişilerdir. Bu kişiler Küsemîş, Hâcib ve Kumaru'dur. Bu kişiler işleri bitince bir daha ortaya çıkmazlar.¹⁰³

Küsemîş

Küsemîş, Ay Toldı'nın yardımsever bir arkadaşıdır. Ay Toldı, Kün Togdı'nın hizmetine girmek için hükümdarın bulunduğu şehre geldiğinde onunla dostluk kuran ve arkadaşı Hâcib vasıtasıyla Ay Toldı'nın hükümdarla tanışmasını sağlayan Küsemîş'tir.

Hâcib

Hâcib, Küsemîş'in arkadaşıdır. Eserde Küsemîş vasıtasıyla Ay Toldı ile tanışır. Ay Toldı'nın hükümdar Kün Togdı ile tanışmasına aracılık etmektedir.

Kumaru

Kumaru, Odgurmîş'in mürididir. Eserde Ögdülmîş'e Odgurmîş'in hastalığını ve ölümünü haber vermiş ve ağlayarak Ögdülmîş'i teselli etmiştir.

Diğer Kişiler

Hizmetçiler

Hizmetçiler, eserde Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdülmîş ve Odgurmîş gibi aslî şahısların işlerini yapan kişilerdir.

¹⁰² Velî tipi için bakınız. Mehmet Kaplan, **Tip Tahlilleri: Türk Edebiyatında Tipler**, Dergâh Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1991, s. 127.

¹⁰³ Kemal Yavuz, **Hâcib Böyle Dedi: Kutadgu Bilig'den Seçmeler**, Mostar Yay., İstanbul 2012, s. 46-47.

İç oğlanlar

İç oğlanlar, sarayda görevli habercilerdir. Hâcib, padişahın isteği üzerine saray görevlilerinden bir iç oğlanı görevlendirerek Ay Toldı'ya haberi ulaştırmıştır.

Kutadgu Bilig'de Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdülmiş ve Odgurmuş'ın hem fiziksel hem de ruhsal niteliklerinden bahsedilmiştir. Buna karşın Küsemış, Hâcib, Kumaru gibi ikinci dereceden kişilerden; hizmetçiler ve iç oğlanlar gibi diğer kişilerden bahsedilirken onların fiziksel nitelikleri anlatılmamış ve ayrıntı verilmemiştir. Bunun nedeni, Yusuf Has Hâcib'in önemli kişileri ve meseleleri perspektif kullanarak öne çıkarmasıdır. Şair Kün Togdı'nın Ay Toldı ile ve Ögdülmiş ile karşılıklı konuşmalarını anlatırken âdeta bir görüntü yönetmeni titizliğiyle, kamerayı doğru açıdan yansıtmıştır. Bu durum, şairin gözlem gücünü ve anlatım tekniğindeki başarısını göstermektedir.

1.3.3. Mekân

Kutadgu Bilig'de Kün Togdı'nın sarayı, Ay Toldı'nın evi, Ögdülmiş'in evi, Odgurmuş'ın evi gibi genellikle iç mekânlardan bahsedilmektedir. Ancak bu mekânlar tavsif edilmeyen belirsiz yerlerdir. Mesnevî nazım şekliyle yazılmış bu eser, hikâye formunda düşünülecek olursa olaylar genellikle Kün Togdı'nın sarayında geçmektedir. Eserde olaydan çok karşılıklı konuşmalara dayalı tiyatral bir hava sezilmektedir. Buna göre mekânlar iç ve dış mekânlar olarak ikiye ayrılabilir:

İmârethâne

İmârethâne, hükümdarın bulunduğu şehirdedir. Ay Toldı, hükümdar Kün Togdı'nın kendisine hizmet etmek üzere bir yardımcı aradığını duyunca hükümdarın bulunduğu şehre gelir. Fakat kimseyi tanımamakta ve nereye gideceğini bilmemektedir. Konaklamak için bir yer arar, bulamayınca dünya ona dar gelir, canı sıkılır. Sonunda bir imârethâne bulup geceyi orada geçirir. Buna göre:

kelip tegdi ilig turur orduka

ögi körğli qolmuş tilek arzuqa

kirip kend içinde tiledi tüşün
tüşün bulmadı kör tarudı ajun

muḡaḡdı muyanlıkta tüştü barıp

kiçe yattı anda tünedi serip (Arat: 487-489)

(Nihayet hükümdarın bulunduğu şehre ulaştı, can ve gönülden istediğine kavuştu. Şehrin içine girip konaklayacak bir yer aradı, bulamayınca da dünya ona dar geldi. Canı sıkıldı, sonunda gidip bir imârethâne bulup orada konakladı, sabırla geceyi geçirdi.) ifadeleriyle Ay Toldı'nın geçici olarak konakladığı yerden bahsedilmektedir.

Kün Togdı'nın Makâmı

Yukarıda bahsedildiği gibi eserin en önemli niteliklerinden biri karşılıklı konuşmalara dayanmasıdır. Karşılıklı konuşmalar ise daha çok Kün Togdı'nın huzurunda önce Kün Togdı ile Ay Toldı arasında, Ay Toldı'nın ölümünden sonra da oğlu Ögdülmiş ile hükümdar Kün Togdı arasında geçmektedir. Hükümdar Kün Togdı'nın Ay Toldı ile karşılıklı konuşmasını anlatan bölümler eserin 581-1109. beyitleri arasında yoğunlaşmaktadır. Kün Togdı'nın Ögdülmiş ile konuşmaları ise daha çok 1548-3186. beyitler arasında bulunmaktadır.¹⁰⁴ Eserin bahsedilen bölümlerinde hükümdar Kün Togdı bir şeyler konuşmak üzere önce Ay Toldı'yı, daha sonra ise Ögdülmiş'i huzuruna çağırır. İlgili beyitlerde:

bu ay toldı kirdi köründi söküp

açıldı ilig körḡli ol yüz körüp (Arat: 581)

(Bu Ay Toldı huzura girip diz çöktü, onun yüzünü görünce hükümdarın gönlü açıldı.)

¹⁰⁴ Arat, **a.g.e.**, s. 73- 128/ 581-1109; s. 172- 325/ 1548– 3186. beyitler.

bu ay toldı yasın keçürdi ilig
oqıp oğlınğa birdi öt sav erig (Arat: 1548)

(Hükümdar, Ay Toldı'nın yası sona erince onun oğlunu çağırarak ona öğüt ve nasihatte bulundu.) ifadeleri yer almaktadır.

Ay Toldı'nın Evi

Eserde Ay Toldı'ya ait üç farklı yerde kalmıştır. Bunlardan birincisi Ay Toldı'nın memleketindeki evidir. Ay Toldı, hükümdarın kendisine hizmet etmek üzere bir yardımcı aradığını duyunca memleketinden ayrılır. Buna göre:

yana aydı mundın barur men turup
ilig tapğırnğa bu özüm yüz urup

ğariplik yirinde kerek bolğa nerğ
bu elgim tarusa sarığ kılğa erğ

evindin turup çıktı keldi berü
bir ança yoriyu bir ança turu (Arat: 476-477, 486)

(Bir de düşündü, hükümdarın hizmetine girmek üzere buradan kalkıp gidiyorum. Gurbet elde insana mal lazım olur, elim daralırsa bu benim yüzümü sarartır...Kalkıp evinden çıktı, bazen yürüyüp bazen konaklayarak yoluna devam etti.) ifadeleriyle memleketindeki evi anlatılır.

Ay Toldı hükümdarın bulunduğu şehre ulaştıktan sonra Kün Togdı ile henüz tanışmadan önce geçici olarak bir evde kalmaktadır. Onun bu evi ise şöyle bahsedilir:

bilişti yime ol kişiler bile
otağ tuttı özke yarudı küle (Arat: 499)

(O da sonunda bazı kişilerle tanıştı, kendine bir oda tuttu ve yüzü gülmeye başladı.)

Ay Toldı'nın üçüncü evi ise hükümdar Kün Togdı'ya hizmetinden dolayı onu vezirlik, unvan, mühür, tuğ, davul ve zırhla ödüllendirilmesinden sonra kaldığı, hizmetçileri, atı, silâhları ve değerli eşyalarının bulunduğu kalıcı evidir. Ay Toldı uzun süre bu evinde yaşamış ve yine burada ölmüştür. Ancak beyitlerde bu

ağırladı ilig bu ay toldını

açığ birdi elgin tilin ögdini

vezirlik anğar birdi tamğa ayağ

tuğı kövrügi birle birdi kıyağ

ķamuğ ilke kıldı kör elgi uzun

boyun eğdi düşman kiterdi özün (Arat: 1035-1037)

(Hükümdar Ay Toldı'yı taltif etti, ona karşı dili ile medihte ve eli ile ihsanda bulundu. Ona vezirlik, unvan ve mührü ile tuğ, davul ve zırh verdi. Bütün memleket üzerinde ona nüfuz verdi, düşmanı boynunu büküp ortadan kayboldu.) ve

bañil kıoldı barça kıadaşlarķa ol

tiler boldı canı yaşıł kökke yol

közin kökke tiki kıötürdi elig

şehadet bile kesti teprer tilig

yaruķ can üzüldi tünardi küni

bayat atı birle kesildi tını (Arat: 1518-1020)

(Bütün akrabaları ile helâllaştı, canı mavi göge doğru yol almak istedi. Gözünü göge dikti, elini kaldırdı, son sözü kelime-i şehâdet oldu. Nûrlu can ayrıldı, günü karardı; Tanrı adı ile son nefesini verdi.) sözleriyle dile getirilmiştir.

Eserde bahsedilen helâlleşme, Ay Toldı'nın evinde yapılmıştır. Ancak eve dair bir ayrıntı bulunmamaktadır.

Ögdülmiş'in Evi

Ögdülmiş, Ay Toldı'nın oğludur. Ay Toldı'nın ölümünden sonra onun vasiyeti üzerine bütün mal varlığı oğluna geçmiştir. Ay Toldı, ölmeden önce hükümdar Kün Togdı'ya bir mektupla vasiyetnâme yazar. Ay Toldı vasiyetnâmesinde Kün Togdı'ya oğlu Ögdülmiş'i emanet eder. Hükümdardan oğlunu kendisine hizmet etmek üzere yetiştirmesini ister. Ögdülmiş de babasının vasiyeti üzerine yas bitince vasiyetnâme mektubunu Kün Togdı'ya ulaştırdığında Kün Togdı onu hizmet etmek üzere babasının yerine görevlendireceğini bildirir. Eserde açıkça dile getirilmese de Ögdülmiş, babasının vasiyeti üzerine hükümdarın kendisine tahsis ettiği evinde oturmaktadır.

Odgurmuş'in Evi

Odgurmuş, Ögdülmiş'in akrabasıdır. Ona öz kardeşi kadar yakındır. Bundan dolayı eserde “kardaş” ifadesiyle anılmaktadır. Odgurmuş, kendini ibadete vermek üzere ailesinden ve akrabalarından ayrı, dağlık bir yerde kendi evinde kalmaktadır. Burası şehre epeyce uzaktadır. Nitekim Ögdülmiş onu ziyaret etmek için atıyla bir hayli yol alır. odgurmuş, evinde hizmetçisi ve müridi Kumaru ile birlikte kalmaktadır. Eserde evin iç tasviri hakkında fazla bir bilgi bulunmaz. Ancak dağlık bir arazi üzerinde herkesten uzak uzlet mekânı şeklinde tasvir edilmiştir.

Küsemiş'in Evi

Küsemiş, Ay Toldı'nın hükümdarın şehrine geldiğinde tanıştığı arkadaşıdır. Zamanla onunla samimiyeti ilerletmiş ve Küsemiş vasıtasıyla hükümdara kendini tanıtmaya imkânı bulmuştur.

Küsemiş'in Arkadaşı Hâcib'in Evi

Ay Toldı'yı hükümdar Kün Toldı ile tanıştıran kişi Küsemiş'in arkadaşı ve hükümdarın hâcibidir. Ay Toldı, hükümdarın hâcibi ile Küsemiş vasıtasıyla tanışmış ve hâcibin evinde buluşup birlikte hükümdarı ziyarete gitmişlerdir.

Hükümdarın Bulunduğu Şehir

Hükümdar Kün Togdı'nın bulunduğu şehrin adı eserde açıkça verilmez. Ancak eserin başında onun bulunduğu şehirden de bahsedilmektedir.

kelip tegdi ilig turur orduka

ögi körğli qolmış tilek arzuqa (Arat: 487)

(Sonunda hükümdarın bulunduğu şehre ulaştı, can ve gönülden istediğine kavuştu.)

Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig'de insana odaklanmıştır. Bu nedenle kişilerin bulunduğu mekânlar ayrıntılı şekilde tasvir edilmemiştir. Eserde belirsiz ve kurgusal mekânlar kullanılmıştır. Örneğin Kün Togdı'nın huzuruna gelip gidenlerin fiziksel nitelikleri ve mekânın özellikleri verilmemiştir.

1.3.4. Zaman

Her edebî eser farklı okumalara açıktır. Eserin şahıs kadrosunu değerlendirerek okuma yapıldığında olayların merkezindeki şahıstan başlayarak onu etkileyen diğer şahıslar da incelenebilir. Böylece eserde anlatılan birinci dereceden şahısların olay içerisinde anlatılan hayatları da farklı bir zaman algısını ortaya koymaktadır.

Kutadgu Bilig'de bir hükümdarın hayatı boyunca geçen zamanda devletin nasıl yönetildiği anlatılmaktadır. Yusuf Has Hâcib bu zamana vezir Ay Toldı'nın ve oğlu Ögdülmiş'in hayatlarını sığdırır. Ay Toldı ve Ögdülmiş'in hükümdara nasıl hizmet ettiklerinden bahseder. Vezir Ay Toldı'nın hükümdar Kün Togdı'ya hizmet etmek üzere evinden ayrılmasından, Kün Togdı'nın hizmetine girdikten sonraki hayatından ve ölümünden önce oğlu Ögdülmiş'i hükümdara emanet etmesinden, Ögdülmiş'in Kün Togdı'ya ihtiyarlığına kadar hizmetinden, nihayetinde Kün Togdı'nın da ihtiyarlamasından, devletin düzeninden ve halkın mutluluğundan söz eder.

Kutadgu Bilig'de insan hayatının her ânı hareketli tablolarla resmedilmiştir; bu nedenle eserde zaman sürekli değişmektedir. Zaman sürekli ilerlemekte, an an,

saat saat, gece gündüz, mevsim mevsim değişen bu zamanın içerisinde bir çocuğun büyüüp kendini geliştirmesine, gençliğine, hükümdarın sarayında mevki elde edip hizmetinden dolayı hükümdarın ve halkın gözünde itibar kazanmasına, ihtiyarlığına ve ölümüne dek yaşanan olaylar kronolojik sırayla da anlatılmıştır.

Kutadgu Bilig'de zaman belirsizdir. Buna kozmik zaman denilmektedir.¹⁰⁵ Yani şair, olayları aktarırken belirsiz bir zamandan söz etmektedir. Ancak eser dönemin hükümdarı Tavgaç Uluğ Buğra Hasan Han'a sunulduğu için olayların geçtiği zamanın tahmin edilmesi mümkündür. Eserin yazarı Yusuf Has Hâcib, eserin kişilerinden Kün Togdı ile Tavgaç Uluğ Buğra Hasan Han'ın babası Arslan Han Süleyman'ı, Ay Toldı ile babasını, Ögdülmiş ile kendini anlatmıştır.¹⁰⁶

Bir Devletin Bir Dönemini Kapsayan Zaman

Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eseri Türk Hâkanlığı (Karahanlılar) devletinin Tavgaç Uluğ Buğra Hasan Han döneminde yazılmıştır. Dolayısıyla *Kutadgu Bilig*, aynı zamanda bir dönem eseridir. Eserde;

ajun tuttu tavgaç uluğ buğra han

kutadsu atı birsü iki cihan (Arat: 88)

¹⁰⁵ Eserlerde zamanın kurgulanışı zaman anlayışına göre değişir. İlk eserlerden günümüze gelene kadar zaman kurgusunda değişiklikler görülmüştür. Önceleri düz çizgide seyreden Newton'un zaman anlayışı, daha sonraları Einstein'ın "göreceli zaman kuram"na uzanmıştır. Buna göre bir zaman dilimi, tek değil, bulunulan yere, hıza, konuma göre görecelidir. Dolayısıyla önceleri öykü, roman gibi anlatılarda zaman genellikle ileriye doğru (kronolojik olarak) akardı. Görecelik kuramının ortaya çıkmasıyla birlikte zaman, metinlerde akronik olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yani yazar, kimi yerde geriye dönüşlerle (flashback tekniğine), kimi yerde zaman atlamalarıyla sonra da tekrar şimdiye dönen bir yapıda kurgusunu yapar. Artık yazar, kronolojik sıralamaya uymak zorunda değildir. Yazar, olayları aktarırken yer yer zamanı özetleme yoluna da gider, bazen de uzun bir zaman dilimindeki olayları anlatmadan geçtiği yani atladığı görülür. (Ebru Kış, Ali Selçuk, **Dokuzuncu Sınıflar İçin Türk Dili ve Edebiyatı**, Altın Anahtar Yayınları, Ankara 2017, s. 85.)

Anlatılarda zaman kavramı değişiklik göstermektedir. Mehmet Narlı'nın çalışmasına göre; art zamanda olayın gerçekleştiği zaman süresi ile olayın sunulduğu zaman süresi farklıdır. Anlatıcı zamanda kesmeler ve atlamalar yapabilir. Ön zamanda anlatıcı, olay gerçekleşmeden önce de bir durumu veya olayı hikâye eder. Eş zaman, hikâyenin kendi zamanı ile düzenlenen zaman arasında paralelliktir. Zamanda katılımda ise, anlatıcı olayın gerçekleştiği zamanı an ve süre olarak bilmiyor gibi davranabilir, dolayısıyla okuru da ihtimallere katmak isteyebilir. (Mehmet Narlı, "Romanda Zaman ve Mekân Kavramları", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2002, Cilt 5, Sayı 7, 91 - 106, s.94-95).

¹⁰⁶ Kemal Yavuz, **Hâcib Böyle Dedi: Kutadgu Bilig'den Seçmeler**, Mostar Yay., İstanbul 2012, s. 49.

(Büyük Tavgaç Buğra Hasan Han dünyaya hükmetti. Onun adı iki dünyada kutlu olsun!) denilerek Ulu Tavgaç Buğra Hasan Han dönemine ait zaman anlatılmaktadır. Kısaca söylemek gerekirse 1033-1055 yılları arası üzerinde durmak gerekir.

Yusuf Has Hâcib'in hayatına bakınca onun Türk Hâkanlığı (Karahanlı) devletinin üç hakanının dönemini idrak ettiği görülmektedir. Yusuf Kadir Han (öl. 1032) zamanı, onun çocukluk ve ilk gençlik yıllarıdır. Onun devlet hizmetinde bulunduğu en verimli dönemi Buğra Tigin Süleyman Tavgaç Buğra Han (1032-1056) zamanıdır. Yusuf Has Hâcib'in, 1056-1069 yıllarını devlet idaresinden uzakta geçirdiği görülür. Ancak şair, Hasan Tavgaç Buğra Han (1069-1103)'ın başa geçmesi ile yeniden ortaya çıkar ve *Kutadgu Bilig* adlı eserini yazarak bu hakana sununca tekrar devlet hizmetine alınır. Şairin eserini sunduğu Hasan Tavgaç Buğra Han zamanı ise Yusuf Has Hâcib'in hayatının sonuna rastlayan bir dönemdir.¹⁰⁷

Kün Togdı'nın Hayatını Kapsayan Zaman

Kutadgu Bilig'de olayların merkezindeki kişi hükümdar Kün Togdı'dır ve adâleti temsil etmektedir. Bütün olaylar hükümdar Kün Togdı'nın etrafında şekillenir. Dolayısıyla Kün Togdı'yı merkeze alan bir okuma yapıldığında onun genç bir hükümdar iken babasından devraldığı devletini yönetmesinden yaşlılığına kadar, vezir Ay Toldı, vezirin oğlu Ögdülmiş ve Ögdülmiş'in akrabası Odgurmuş ile ilişkileri kronolojik sırayla anlatılmıştır. Buna göre;

beg erdi ajunda bögü bilge baş

bu beglik özele uzun boldı yaş

bu kün toğdı erdi atı belgölüg

ajunda çavıkmış ıutı belgölüg (Arat: 405-406)

¹⁰⁷ Kemal Yavuz, "Yusuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig Üzerine Bazı Dikkatler", **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri**, 26-27 Ekim 2009, Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 623.

(Bu dünyada hakîm ve bilgin bir bey vardı, beylik içinde uzun bir ömür sürdü. Bu bey, adı ve şanı dünyaya yayılmış Kün Togdı idi, onun ikbali bilinmektedir.) şeklinde giriş yapılır ve

Olar bardı kaldı ol eğgü atı

Yitip bargü ermez atı hürmeti (Arat: 6425)

(Onlar gitti, fakat iyi adları kaldı; onların adı daima hürmetle hatırlanacaktır.) şeklinde belirsiz bir mutlu sonla bitirilir.

Kutadgu Bilig alegorik bir eser olduğundan Kün Togdı'nın zamanı ile ilgili kesin bir tarihten söz etmek mümkün değildir. Eserde kurgulanmış bir zaman vardır.

Ay Toldı'nın Hayatını Kapsayan Zaman

Ay Toldı, Kün Togdı'nın veziridir. Henüz genç bir yaşta kendi isteği ile hükümdarın hizmetine girmek için memleketinden ayrılmıştır. Buna göre:

bir ay toldı atlığ er erdi tetig

eşitti bu çavığ itindi itig

yigit erdi oğlan kılınçı amul

ukušluđ biliglig hem öglüg köngül (Arat: 462-463)

(Ay Toldı adında zeki bir adam vardı, hükümdarın şöhretini duyunca ona gitmek için hazırlık yaptı. Sakin tabiatlı, akıllı, bilgili, zeki ve iyi gönüllü genç bir delikanlı idi.) şeklinde Ay Toldı'nın hikâyesi başlamıştır.

Ay Toldı, uzun yıllar Kün Togdı'ya hizmet eder. Ülkesi için güzel ve hayırlı işler yapar. Ancak her güzel şeyin bir sonu vardır. Ay Toldı ihtiyarlar ve hastalanır. Yusuf Has Hâcib, Ay Toldı'nın hikâyesinin sonunda ise onun ölüm ânını tasvir eder. Ay Toldı ihtiyarlayıp hastalandığında yanında oğlu vardır. Hükümdarın onun iyileşmesi için elinden geleni yapmasına rağmen ölüm kapısını çalar. Bu dünyadan ayrılırken oğluna bıraktığı vasiyetname ile hükümdara durumunu arz eder ve oğlunu hükümdar Kün Togdı'ya emanet eder.

baħil oldı barça adaşlara ol
tiler boldı canı yaşıl kökke yol

közin kökke tikti kötürdi elig
şehadet bile kesti teprer tilig

yaru can zldi tnerdi kni

bayat atı birle kesildi tını (Arat: 1518- 1520)

(Bütün akrabaları ile helallaştı, canı mavi göge doğru yol almak istedi. Gzn göge dikti, elini kaldırdı; son sözü kelime-i şehadet oldu. Nurlu can ayrıldı, günü karardı; Tanrı adı ile son nefesini verdi.)

gdlmiş'in Hayatını Kapsayan Zaman

Kutadęu Bilig'de Ay Toldı'nın oğlu Ögdülmiş'in henüz kuk bir çocukken babasını kaybetmesi, daha sonra hükümdar Kn Togdı'nın hizmetine girmesi ve zamanla hükümdarın dostluğunu ve güvenini kazanarak görevinde yükselmesi, ülkesi için yaptığı faydalı işler, hükümdar Kn Togdı ile konuşmaları, ihtiyaşlaması da anlatılmaktadır. Ancak şair, onun ölümüne yer vermez. Zaten eserde en son bahsedilen kişi de Ögdülmiş'tir. Onun yaptığı faydalı işler sayesinde ülkede huzur ve güven ortamı tesis edilir. Eserde bununla ilgili;

yana opdı erte işin başladı

ayu birdi krdi zi işledi

köngül til kni tuttu tzdi yorı

amuğ eğriler kndi itti ılık

itildi ajun arttı eđęu du'a

utağtı kni künde eđęu du'a (Arat: 6422- 6424)

(Ertesi gün tekrar kalktı ve işine başladı; emirler verdi, işleri gözden geçirdi, kendisi de çalıştı. Sadakat ve samimiyetle hareketlerini düzenledi, bütün eğriler onu görerek doğru yola girdi ve huylarını düzelttiler. Dünya düzene girdi, hayır dua çoğaldı, bunun bereketi ile ülkede mutluluk günden güne arttı.) denilmiştir.

Odgurmuş'ın Hayatını Kapsayan Zaman

Kutadgu Bilig'de Odgurmuş'ın hayat hikâyesine de değinilmiştir. Odgurmuş, Ögdülmiş'in kardeşidir veya yakın bir akrabasıdır.¹⁰⁸ Onun Kün Togdı ile görüşmesine aracılık eden Ögdülmiş'tir. Eserde Odgurmuş'un olgunluk döneminden bahsedilir. Hükümdar Kün Togdı'ya nasihat edecek olgunlukta olduğuna göre yaşı bir hayli ileridir. Ayrıca Ögdülmiş'ten büyüktür. Odgurmuş, âkıbeti ve ölümü temsil etmektedir. Eserde Odgurmuş'un ölümünden önceki günleri tasvir edilmiş ve Ögdülmiş'e onun ölüm haberini, Odgurmuş'un müridi Kumaru vermiştir. Buna göre;

ğadaşı müridi kumaru çıkıp

selam kıldı ötrü közi yaş saçıp

yorıp keldi utru ayur ay ğadaş

muyan birsü tenĝri körĝül kılma baş

ğadaşıñĝ keçip bardı koğtı ajun

sen inçin tirilgil yaşağıl uzun

ulıma sen emdi seringil tıdın

tirigke çıkış yok ölümde adın

¹⁰⁸ *Kutadgu Bilig*'de beyitlerde Odgurmuş, Ögdülmiş'in kardeşi olarak anlatılmıştır ve bununla ilgili "ğadaş" ifadesi geçmektedir. Ancak bunun yakın akraba anlamında kullanılması muhtemeldir. Bununla ilgili bkz. Reşid Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig III İndeks**, Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul 1979, s.212-213.

toğuglı ölür ök sevüg can barur
kerek beg kerek kul ne savcı kalur

toğuglı ölür ök sevüg can barur
kerek beg kerek kul ne savcı kalur

bizirñge anunmiş turur bu ölüm
ölümke itig yok azu berk tolum (Arat: 6286- 6291)

(Kardeşinin müridi Kumaru çıkıp onu gözyaşları ile karşıladı. Ona yaklaşarak, ey kardeş, gönlün yaralanmasın, sabırlı ol; Allah bunun mükâfatını verir, dedi. Kardeşin göçtü gitti, bu dünyayı terk etti; Tanrı sana sağlık ve uzun ömürler versin. Şimdi sen ağlayıp inleme, sabret, kendine hâkim ol; hayatta bulunanlar için ölümden başka çıkar yol yoktur. Her doğan ölür, sevgili can gider; dünyada ne bey, ne kul, ne de peygamber kalır. Bu ölüm bizim için de hazırlanmıştır; ölüme karşı bir çare ve müessir bir silâh yoktur.) diyerek Ögdülmiş'ü teselli eder.

Kutadgu Bilig'de zaman geçişleri tasvirlerle anlatılmıştır. Eserde gün içerisinde değişen zamandan da bahsedilir. Gece, gündüz, akşam vakitlerinin niteliği tasvirlerle ortaya konulmuştur:

Gece ve Gündüz

ilig birdi alkış kör ay toldıka
ayur tünle kündüz mañga tur baka (Arat: 760)

(Hükümdar Ay Toldı'yı övdü ve sen gece gündüz benim hizmetimde bulun, dedi.)

kıyıksız tapuğ kıldı anda naru
tüni yattı yatğakta kündüz örü (Arat: 952)

(O günden itibaren, gündüzleri oturmadan ve geceleri uyumadan ona hizmette kusur etmedi.)

kişi körse kündüz mini sorıgdağa

özin otğa atğa mini sözlege (Arat: 5004)

(Gündüz insanlar beni görürlerse peşime takılırlar; benim hakkımda ileri geri konuşarak kendilerini ateşe atarlar.)

kiçeki tüşürıgke yörügi ağın

yana körse kündüz körügi ağın (Arat: 5996)

(Gece gördüğü rüyanın tabiri başka, gündüz gördüğü rüyanın tabiri başkadır.)

kiçe yattı erte turup yundı kör

atın mindi ilig tapa bardı kör (Arat: 5661)

(Gece yattı, sabah kalkıp abdest aldı; atına binip saraya gitti.)

Aşağıdaki beyitlerde ise şair sabah güneşin doğmasını sevgilinin gülümsemesine benzetmiştir. Buna göre;

sükiç kıoptı örlep kalıqqa açıp

ünün sumlıdı suri 'ibri oğıp

kötürdi yaşıq baqtu meşriq tapa

körür ağdı yirdin yoğaru kıpa

butıqlandı yirde yoğaru sıta

kalıq meıgzi boldı yalın teg ota

sevüg külçirer teg yarudı ajun

sağınç kışğa boldı sevinçler uzun (Arat: 5677-5680)

(Seher kuşu kalktı ve göge doğru yükseldi; Mezâmîr okur gibi, yabancı bir dilde ötmeye başladı. Başını kaldırdı ve şarka doğru baktı, güneşin yerinden kopup

yükselmeye başladığını gördü. Yerden yukarıya doğru mızraklar budaklandı; gökyüzü ateş ve alev haline geldi. Dünyanın yüzü sevgilinin gülümsemesi gibi parladı; kederler dağıldı ve sevinçler başladı.) denilmiştir.

Akşam Vakti

Kutadgu Bilig'de akşam vaktinin girmesi ile gökyüzünün önce kıızıl sonra sarı rengine bürünmesi, nihayetinde ise akşam karanlığının çökmesi şöyle tasvir edilmiştir;

ajun kırtışı boldı altun öngi

yaşık za'feran kıldı yakut öngi

kalık tügdi kaçın tünertti yüzün

tutup badı barça kişiler közin (Arat: 5669-5670)

(Dünya yüzü altın rengine girdi; güneş yakut rengini safrana çevirdi. Gök kaşlarını çattı, yüzünü kararttı; bütün insanların gözünü tutup bağladı.)

Kutadgu Bilig'de akşam ile gece vakti birbirinin yerine kullanılmıştır. Buna örnek olarak;

kiçe saknu yatsa anı körse tuş

arığar ma yörüg yok anıñ yangı tuş (Arat: 6016)

(Bir kimse akşam bir şey düşünerek yatar ve bunu rüyasında görürse bunun için de uygun bir tabir yoktur.) denilmiştir.

Erken veya Geç Vakit

yori barğıl emdi sen evde küdez

sağga kelge men anda yatma sen az (Arat: 5005)

(Haydi, şimdi sen git, evde bekle, ben sana gelirim; bugün hemen erkenden yatma.)

Gençlik ve İhtiyarlık Vakti

kiçiglikte yandım karıdım bu kün

bayat tapğı birle tirildim öğün (Arat: 4689)

(Gençlikten ayrıldım, bugün artık ihtiyarladım; hayatımı Tanrı'ya şükür ve ibadet ile geçirdim.)

yava bardı ısız yiğitlik küni

yava barmasu bu keligli tünüm (Arat: 5701)

(Gençlik günlerim boşuna geçti ve yazık oldu, bari o gelecek gecelerim heder olmasın.)

kiçiglik tatığı yiğitlik ereji

yitürdüm men emdi tutarda kürettim (Arat: 6526)

(Ben şimdi gençlik zevkini ve yiğitlik huzurunu kaybettim, elimde tutarken kaçııverdim.)

kiçiglik keçürdüm yiğitlik yitürdüm

künüm çeliledim özümni çökittim (Arat: 6534)

(Çocukluğu geçirdim, gençliği kaybettim; günümü kararttım, kendimi çökerttim.)

Mevsimler

yıl ülgı yaz erse kiçig erse er

kıızıl körse barça yağız körse yir (Arat: 6007)

(Yılın mevsimi bahar ve insan da çok genç ise, her şeyi kıızıl ve kara görürse)

yıl ülgı yay erse tüşegli yiğit

sarığ al tüşese ya kürküm ögit (Arat: 6009)

(Yılın mevsimi yaz ve rüya gören delikanlı ise rüyasında sarı, pembe renklerle safran veya öğütölmüş bir şey görürse)

yıl ¼lgi k¼z erse er erse orut

¼ara k¼rse tağ ya ¼uđuę k¼rse ¼t (Arat: 6011)

(Yılın mevsimi g¼z ve insan da ge¼kin bir yağta ise, r¼yasında siyah, dağ, kuyu veya ¼ukur g¼r¼rse)

kış erse yana t¼ř k¼r¼gli ¼arı

a¼ar suv t¼řese ya buz ¼ar tolı (Arat: 6013)

(Mevsim kış ve r¼ya g¼ren de ihtiyar ise, r¼yasında akarsu veya buz, kar ve dolu g¼r¼rse)

*Kutadgu Bilig'*de zamanı ifade ederken “ bu k¼nlerde bir t¼n (g¼nlerden bir g¼n), bir an¼a (bir m¼ddet), azrak (biraz), anda naru (bundan sonra), ka¼ k¼n (birka¼ g¼n), t¼n k¼n (gece g¼nd¼z) g¼nler ve aylar sonra gibi ifadeler de kullanılmaktadır. Buna g¼re:

bu k¼nlerde bir t¼n bu ¼gd¼lmiře

turup yatęalır erdi yastap başa (Arat: 5953)

(G¼nlerden bir g¼n ¼gd¼lmiř başını yatağa koyup uyumak ¼zere iken)

yorıdı bir an¼a bu ¼gd¼lmiře

irildi sa¼ınc ¼ađęu birle bışa (Arat: 5629)

(¼gd¼lmiř bir m¼ddet b¼yle devam etti; fakat endişe, kayęı i¼inde kıvranıyor ve kendisini g¼nahk¼r addediyordu.)

yatıp bardı azrak oğundı turup

yaşıl k¼kke ba¼tı yo¼aru k¼r¼p (Arat: 6218)

(Biraz yattı, uyudu; tekrar uyanıp kalktı; başını kaldırıp mavi g¼ęe baktı.)

ilig anda naru k¼r in¼lik ¼ođup

ilin itti t¼zdi k¼p emgek y¼d¼p (Arat: 5624)

(H¼k¼mdar bundan sonra rahatını bırakıp, ¼ok zahmet y¼klenerek ilini tanzim etti ve d¼zeltti.)

sa¼ınc ¼ıldı ka¼ k¼n bu ¼gd¼lmiře

keçürdi bu kağıu sağınçığı bolup (Arat: 6340)

(Ögdülmiş birkaç gün yas tuttu; mâtem günleri geçince, nihayet biraz kendine geldi.)

katığlandı tün kün yinitti yüki

keçip bardı andın ajun emgeki (Arat: 6336)

(Gece gündüz gayret etti, yükünü hafifletti; bu yolda çektiği dünya zahmetleri de geçti gitti.)

bir ança yime keçti öğlek kün ay

ajun körki keldi buğun boldı bay (Arat: 5950)

(Zaman, aylar ve günler bir müddet bu minval üzere geçti; dünya güzelliğini buldu ve halk zengin oldu.)

İKİNCİ BÖLÜM

2. MENÂKIBU'L-KUDSİYYE

Tarihî bir gerçekliğin sanatçının zihninde kurgulanarak sanatsal bir şekle dönüştürülmesi ve yeniden ifadesi, edebî eseri tarih biliminden ayıran niteliklerin başında gelmektedir. Mesnevîler de çoğunlukla kurgusal bir gerçekliğin anlatıldığı olaya dayalı metinlerdir. Ancak Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye* adlı eserinde anlatılanlar kurgusal değil tarihî gerçekliktir. Diğer bir ifadeyle Elvan Çelebi bu mesnevîsinde tarihî bir gerçekliği bütün yönleriyle ortaya çıkarmayı, 'sır' ları görünür kılmayı amaçlamıştır. Burada "yazarın niyeti" bahis mevzuudur.

Metnin 'öz' ünü kavramak için 'yazarın niyeti' ni ortaya koymak gereklidir. Bunun için, Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye* adlı eserini edebî eser olarak mı değerlendirmeliyiz; yoksa eser menkıbevî bir tarih kitabı mıdır?" sorusu da incelememizde temel sorun alanlarından birisidir.

Elvan Çelebi'nin 1359-1360'ta yazdığı *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye* adlı eseri dip atası Baba İlyas ve ailesinin menkıbevî tarihidir. Eser Anadolu Selçuklu devletinin son döneminde yaşanan Babaî İsyanı'na ışık tutan¹⁰⁹ aynı zamanda menkıbevî hüviyet taşıyan bir mesnevî olması ve dönemin dinî anlayışına yer vermesi bakımından incelenmeye değer bulunmuştur. Bu eser isyanın gerçekleştiği tarihten (1239-1240) yaklaşık 120 yıl sonra, 1359-1360'ta yazılmıştır.

¹⁰⁹ Mertol Tulum, **Elvan Çelebi, Tarihi Metin Çalışmalarında Usul: Nâme-i Kudsî (Menâkıbu'l-Kudsiyye) 'nin Yayınlanmış Metninden Derlenen Verilerle**, Birinci Kitap, Çizgi Kitabevi, İkinci Baskı, Konya 2017.

Mertol Tulum, **Elvan Çelebi, Nâme-i Kudsî (Kutsal Kitap) Menâkıbu'l-Kudsiyye (Kutsal Menkabeler): Çeviriyazılı ve Günümüz Diline Aktarılmış Metin**, İkinci Kitap, Çizgi Kitabevi, Konya 2017.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'yi Mertol Tulum'un çalışmasına göre inceledik. Ancak A. Yaşar Ocak'ın bu konuda daha önce yaptığı çalışmasını da gözden geçirdik.

A.Yaşar Ocak, **Babaîler İsyanı, Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm- Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, Dergay Yayınları, 7.Baskı, Kasım 2016, s. 53.

A. Yaşar Ocak; "Baba İlyas", "Baba İshak", "Babailik" **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, 4.cilt, s.368-369; 373.

Bu nedenle ikinci bölümde Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye* adlı eseri şekil ve muhteva yönüyle incelendikten sonra sanatçının savaş ve barış algısı ortaya konulacaktır.

2.1. ELVAN ÇELEBİ VE ESERİ MENÂKIBU'L-KUDSİYYE

Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye* adlı mesnevînin şairidir ve *Garib-nâme* şairi Âşık Ali Paşa'nın oğludur. Elvan Çelebi, mutasavvıf bir âileden gelmektedir. 14. yüzyılda Anadolu'da yaşamıştır. Elvan Çelebi'nin hayatı hakkında bilinenler azdır. Doğum ve ölüm tarihi belirsizdir; ancak ölümünün eserini yazdığı tarihten (760/1359-1360) kısa bir süre sonra olması muhtemeldir.¹¹⁰ Elvan Paşa'nın doğduğu ve öldüğü yer de tam olarak bilinmemektedir. Kırşehir'de dünyaya geldiği düşünülmektedir.¹¹¹

Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye* adlı eserinde kendi ailesiyle ilgili bilgiler vermiştir. Dip atası Baba İlyas, Moğol istilasını sırasında Horasan'dan Anadolu'ya göç etmiş mutasavvıf ve âlim bir şeyhtir. Şeyh İlyas, talebesi Baba İshak'ın başlattığı ayaklanmada, adının Babaî İsyanı'na karışması nedeniyle dönemin sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından 1241 yılında şehit edilmiştir. Şeyh İlyas, bu ayaklanmaya karşı olduğu ve talebesi Baba İshak'ı uyardığı halde ona söz geçirememiş ve bu âsî ve gizli dine mensup talebesine beddua etmiştir.¹¹² Elvan Çelebi'nin verdiği bilgiye göre isyan eden topluluğun bellerinde Hristiyanlık alâmetlerinden zünnâr bulunmaktadır.¹¹³ Bu durumda Babaî İsyanı daha

¹¹⁰ Tulum, **a.g.e.**, s. 13, Kronoloji Cetvelinde Elvan Çelebi'nin eserinin yazılış tarihi olarak bu tarih verilmiştir. Ocak'a göre de 760/1358-59'dan sonra öldüğü fikri hâkimdir. Ahmet Yaşar Ocak, "Elvan Çelebi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1995, C.11, s. 63-64. Ocak'a göre de 760/1358-59'dan sonra öldüğü fikri hâkimdir.

¹¹¹ Ocak, **a.g.e.**, s. 63.

¹¹² Tulum, **a.g.e.**, s. 166-168/ 585-598. beyitler.

¹¹³ Tulum, **a.g.e.**, s. 172/ 617. beyitte;

gürcî vü kürd leşker-i cerrâr
ekşerînüñ bilinde var zünnâr, ifadesi yer almaktadır.

çok Baba İshak'ın çevresindeki Hristiyan bir topluluk tarafından çıkarılmış ve Baba İlyas bu ayaklanmaya katılmamıştır.¹¹⁴

Elvan Çelebi, Şeyh İlyas'ın Ömer, Yahya, Mahmut ve Muhlis adlarında dört oğlunun en küçüğü olan Muhlis Paşa'nın torunudur. Elvan Çelebi'nin dedesi Muhlis Paşa, Mısır'da yedi yıl kalmış, Anadolu'ya döndüğünde ise Anadolu Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıçarslan tarafından çeşitli eziyet ve işkencelere maruz kalmış, on yedi defa zindana girip çıkmıştır.¹¹⁵ Muhlis Paşa, IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın Sultan Hanı'nda boğularak öldürülmesine şahit olmuş, sultanın ölümünden sonra Sultan Hanı'nda altı ay daha kalmıştır.¹¹⁶ Bu olaydan sonra Muhlis Paşa, Arapkir'e dönmüş, bir süre burada kalmıştır. Ölümünden kısa bir süre önce Kırşehir'e giderek babasının halifelerinden Şeyh Osman'ı ziyaret etmiş ve oğlu âşık Paşa'yı Şeyh Osman'a emanet etmiştir. Elvan Çelebi'nin dedesi Muhlis Paşa 672/1274 yılında ölmüştür. Muhlis Paşa öldüğünde oğlu Âşık Ali Paşa henüz iki yaşındadır.¹¹⁷

Elvan Çelebi'nin babası, *Garib-nâme* şairi Âşık Ali Paşa'dır. Âşık Ali Paşa'nın bulunduğu zaman idarenin zayıfladığı, Moğol zulmünün gittikçe artıp idarî karışıklığın ve çekişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Onu büyüten ve yetiştiren Şeyh Osman'dır. Bundan dolayı Âşık Ali Paşa, henüz küçükken tasavvufî bir ortamda yetişmiş, tarikat çevresinde bulunmuştur. Onun yaşadığı dönemde Kırşehir, ilmî ve edebî bakımdan önde gelen kültür merkezlerindedir. Âşık Ali Paşa, bu ilmî, edebî ve kültürel ortamda kendini geliştirmiş, Arapça ve Farsçanın yanında Ermeni ve

¹¹⁴ Kemal Yavuz, *Âşık Paşa Garib-nâme: Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma*, 4 Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 764/1, İstanbul 2000, C. 1/1, s. XXVIII.

¹¹⁵ Tulum, *a.g.e.*, s. 226/ 845-847. beyitler.

¹¹⁶ Tulum, *a.g.e.*, s. 258-262/ 983-996. beyitler.

¹¹⁷ Yavuz, *a.g.e.*, s. XXX; Tulum, *a.g.e.*, s. 262/ 992-993. beyitlerde;

yitmiş iki vü altı yüz yitti
hem bu yılda celâl-i dîn gitti

uş bu târîhde sûret-i paşam
iki yaşındadı ol oht tamâm, ifadesi yer almaktadır.

İbrani dillerini de öğrenmiştir. Ayrıca ledünnî ilmi tahsil etmiştir.¹¹⁸ Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye* eserinin büyük bir kısmını babasına ayırarak ondan övgüyle bahsetmiştir.¹¹⁹ Elvan Çelebi, eserinde Âşık Ali Paşa'nın 10.613 beyitten¹²⁰ oluşan ve döneminin en büyük tasavvufî eseri sayılan *Garib-nâme*'sinden¹²¹ bahsetmeyi de ihmal etmemiştir.

Elvan Çelebi de babası gibi zamanının ilimlerini öğrenmiş âlim ve mütefekkir biridir. Dip atası Şeyh İlyas'ın ve dedesi Muhlis Paşa'nın uğradığı zulmü ve eziyeti anlatarak, onların yanlış anlaşıldıklarını ile sürmüş, ailesinin geçmişini ibret verici olaylarla ve kerametlerle anlatmıştır. Elvan Çelebi'nin bu eseri yazma amacı, bu yanlış anlaşılmayı gidermek ve iyi şekilde hatırlanmaktır. Elvan Çelebi, bu nedenle menâkıbnâme türündeki *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye* adlı eserini kaleme almıştır.

Elvan Çelebi'den bahseden kaynaklar ise; Hatiboğlu'nun *Letâifnâme*'si, Muhyiddin Çelebi'nin *Hızırnâme*'si, Âşıkpaşazâde'nin *Târih*'i, Nişancı Mehmet Paşa'nın *Târih*'i, Mecdî'nin *Şekâik Tercümesi*, Kâtip Çelebi'nin *Cihannimâ*'sı, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si, Hüseyin Hüsameddin'in *Amasya Tarihi* I, M. Fuat Köprülü'nün, *İslâm Ansiklopedisi*'ndeki “Âşık Paşa” maddesi, Ahmet Yaşar Ocak'ın *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ndeki “Elvan Çelebi ve Âşık Paşa” maddeleri, Neşet Köseoğlu'nun “Elvan Çelebi” maddesi, Semavi Eyice'nin “Çorum'un Mecedözü'nde Âşık Paşa-oğlu Elvan Çelebi Zâviyesi” adlı çalışması sayılabilir.¹²²

2.2. MENÂKIBU'L-KUDSİYYE'YE GENEL BİR BAKIŞ

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye* adlı eseri kısaca *Menâkıbu'l-Kudsiyye* şeklinde de adlandırılmaktadır. İncelememizde eserin *Menâkıbu'l-Kudsiyye* şeklinde adlandırılması tercih edilmiştir. Öncelikle eserin türü

¹¹⁸ Yavuz, a.g.e., s. XXX.

¹¹⁹ Tulum, a.g.e., s. 296-400/ 1140-1604. beyitler.

¹²⁰ Yavuz, a.g.e., s. XLVI.

¹²¹ Tulum, a.g.e., s. 378-382/ 1506-1517. beyitler.

¹²² Ahmet Yaşar Ocak, “Elvan Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, C.11, s. 64.

hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Haşim Şahin'in yazdığı, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin "Menâkıbnâme" maddesine göre;

Menâkıbnâmeler; velîlerin daha çok kerametlerinin anlatıldığı eserlerdir. Sözlükte "övünülecek güzel iş, hareket" mânasına gelen menkabe (menkibe) kelimesinin çoğulu olan 'menâkıb' bu anlamıyla ilk defa, 9. yüzyıldan itibaren yazılan hadis kitaplarında Hz. Peygamber'in ashabının faziletlerine dair hadisleri ihtiva eden bölümlerin adı olarak '*Kitâbu'l-Menâkıb*' şeklinde kullanılmıştır. Tasavvufun 9. yüzyıldan sonra İslâm dünyasında yaygınlık kazanmasıyla birlikte 'menkîbe' kelimesinin sûfilerin hikmetli sözlerini ve örnek alınacak faziletli davranışlarını ifade etmek için kullanıldığı ifade edilmektedir.

Temelinde kerametler ve onu gösteren velîlerin yüceltildiği sözler bulunan menâkıb kitapları başlangıçta sadece tarikat pîrleri için yazılmış, zamanla muhtevası tarikat içinde önemli yere sahip şeyhleri, tarikatın silsilesinde yer alan diğer sûfileri ve şeyhin halifeleriyle şeyh ailelerini de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Ayrıca bir bölge veya şehirde yaşayan velîlerin menkîbelerinin anlatıldığı eserler de kaleme alınmıştır. Menâkıb kitapları, kerametleri nakledilen velînin yüceliğini müridlere anlatarak, onun tarikata daha sıkı şekilde bağlanmasını sağlamak, tarikata yaygınlık kazandırmak amacıyla genellikle o tarikatın mensuplarından biri tarafından sözlü gelenek ve yazılı kaynakların derlenmesiyle meydana getirilmiştir. Bu tür kitaplara Türk kültüründe genellikle 'menâkıbnâme' adı verilmiştir. Ayrıca "tezkire" (*Tezkire-i Satuk Buğra Han*), "kerâmât" (*Kerâmât-ı Ahî Evran*) ve "vilâyetnâme" (*Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş*) kelimeleri de menâkıbnâme yerine kullanılmıştır. Kahramanların hayat ve maceralarından, olağan üstü kuvvetlerinden bahseden Battalnâme, Dânişmendnâme, Saltuknâme gibi dinî-destanî eserleri de menâkıbnâme türü içinde değerlendirenler vardır.

Türkler arasında *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'dan sonra ilk olarak Türkistanlı mutasavvıf Hoca Ahmed Yesevî ile ilgili menâkıbnâmeler yazılmıştır. Celâleddîn-i Rûmî, Evhadüddîn-i Kirmânî, Fahreddîn-i Irâkî, Necmeddîn-i Dâye gibi sûfilerin yaşadığı, önemli tasavvufî eserlerin telif edildiği Anadolu Selçukluları devrinde

birçok menâkıbnâme yazılmıştır.¹²³ Bunlardan ikisi dönemin önemli ismi Mevlânâ ve ailesi hakkındadır.

Anadolu beylikleri zamanında menâkıbnâme türü eserler yazılmaya devam etmiş, Elvan Çelebi'nin, Baba İlyas, Dede Garkın ve Âşık Paşa'nın kerametlerinin anlattığı eseri *Menâkıbü'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye*'yi bu dönemde yazmıştır.

Türk tarihçilerinin büyük çoğunluğu menâkıbnâmeleri olağanüstü olaylarla dolu, gerçekte ilgisi bulunmayan eserler olarak gördüğünden bunları tarihî kaynak olarak kabul etmemiştir. Türk tarihçiliğinde evliya menâkıbnâmelerini bu anlamda ilk defa M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde *Ahmed Yesevî* ile ilgili bölümü yazarken kullanmıştır. Köprülü, daha sonra "*Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları*" adlı makalesinde¹²⁴ menâkıbnâmelerden tarihî kaynak olarak faydalanılmasının gereğinden bahsetmiş, onun ardından Zeki Velidi Togan, Abdülbaki Gölpınarlı, Orhan Köprülü, Agâh Sırrı Levend ve Ahmed Yaşar Ocak bu eserlerin tarih bakımından önemini ortaya koymuştur.

Menâkıbnâmelerden yararlanılarak bazı tarihî olay ve şahsiyetler hakkında diğer kaynaklarda rastlanmayan bilgilere ulaşılması mümkündür. Ayrıca bu eserlerde dönemin ekonomik, sosyal, kültürel, dinî özelliklerine, gelenek ve göreneklerine dair zengin bir malzeme bulunmaktadır.¹²⁵

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'si 2081 beyitten oluşmaktadır. Eser mesnevî nazım şekliyle, aruzun "fe'ilâtün / mefâ'ilün / fe'ilün" kalıbıyla yazılmıştır. Ayrıca terci'-bend, kaside ve gazel nazım şekillerinde yazılmış bölümler de bulunmaktadır.¹²⁶ Ayrıca 1329. beyitten sonraki dörtlüğün 11'li hece ölçüsü ile yazılması dikkat çekmektedir.¹²⁷ Eserde başlangıç ve bitiş bölümleri haricinde altı bölüm bulunmaktadır. Birinci bölümde Dede Garkın ve kerametlerinden

¹²³ Bu eserler için bkz. Haşim Şahin, **a.g.e.**, s. 114.

¹²⁴ Fuat Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları", **Belleten**, C: XXVII., 1943, ss. 379-458.

¹²⁵ Haşim Şahin, "Menâkıbnâme", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Ankara 2004, C.29, S.112-114.

¹²⁶ İsmail E. Erünsal, Ahmet Yaşar Ocak, **Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye: Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 22; Tulum, **a.g.e.**, s. 394-398/ 1574-1603. beyitler.

¹²⁷ Ahmet Kartal, **Doğu'nun Uzun Hikâyesi: Türk Edebiyatında Mesnevî**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2014, s. 295.

bahsedilmektedir. İkinci bölüm Baba İlyas'tan ve kerametlerinden bahseder. İkinci bölümün beşinci ayrımında Babaî İsyanı'dan bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde Baba İlyas'ın Ömer Paşa, Yahya Paşa, Mahmut Paşa ve Muhlis Paşa adındaki dört oğlundan, onların kerametlerinden ve sonlarından söz edilmiştir. Elvan Çelebi dördüncü bölümü dedesi Muhlis Paşa'ya, beşinci bölümü de babası Âşık Ali Paşa'ya ayırmıştır. Dördüncü bölümde Muhlis Paşa'nın yaşadıklarını ve kerametlerini anlatan Elvan Çelebi, babası Âşık Ali Paşa'nın kerametlerini ve eseri *Garib-nâme*'yi anlattığı beşinci bölüme geniş yer ayırmıştır. Altıncı bölümde ise halifelerden söz eden Elvan Çelebi, eserini Hak katına sunulan övgü ve yakarış ile sonlandırmıştır.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde bir savaştan söz edilmektedir. Eserde bahsedilen savaş, bir iç savaş, yani isyandır. Bu savaşta Anadolu Selçuklu devletinin yıkılışının 60- 70 yıl öncesinde yaşanan Babaî İsyanı anlatılır.

İç isyan, sonu öngörülemez ve sınırsız bir çatışma biçimidir, devletin ya da hâkim gücün zayıflığının bir göstergesidir. Halk ile yönetim arasında var olan bir krizin aşılamadığını ve sorunun üstesinden gelinemediğini ortaya koyar. İç isyanda çatışmanın taraflarından birisi yasal değildir. Herhangi bir örgüt, dinî grup, cemaat veya kışkırtılmış sivil gücün devlete, yasal bir kuruma, yönetime, rejime veya bir güce karşı şiddete dayalı tepkisidir.

İç isyanın özünde bir memnuniyetsizlik duygusu vardır. Bu durum kısa bir zamanda oluşmaz, anlık değildir. Nitekim Babaî İsyanı'nın temelinde de halkın yönetime karşı uzun süren bir memnuniyetsizliği söz konusudur. Moğol istilasının etkisiyle Horasan, Maveraünnehir bölgesinden Anadolu'ya doğru devam eden göç dalgası, Anadolu Selçuklu devletinin Doğu sınırına yığılan Türkmen nüfusunun yerli halkı olumsuz etkilemesi, ağır vergilerden bunalmış halkın çaresizliği buna zemin hazırlamıştır. Ancak Elvan Çelebi'ye göre, fitneci devlet adamlarının yalan ve iftiralarıyla Anadolu Selçuklu yönetimini yanılması ve kışkırtması isyanı ortaya çıkaran sebeplerin başında gelmektedir. Elvan Çelebi eserinde iç isyanın öncesini, isyanın zeminini hazırlayan olayları ve kişileri kronolojik bir sırayı takip ederek anlatmıştır. Ayrıca isyanın başlangıç tarihine, isyan sırasındaki olaylara ve isyan sonrasına da eserinde yer vermiştir.

Savaş politik olduğu kadar iç isyan da politiktir. Etkisi ve sonuçları itibariyle büyük ve sarsıcı bir eylem olan Babaî İsyanı'nın politik amaç taşımaması imkânsızdır. Eserin anlatımında dikkati çeken en önemli nokta sanatçının iç isyanı anlatırken kişiler arasındaki bağlantıları kurarak o zamana kadar açığa çıkmamış sırları ifşa etmeyi amaçlamasıdır.

2.3. ESERİN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

Öncelikle Babaî İsyanı, Elvan Çelebi'den ve tarih kitaplarındaki bilgilerden yola çıkarak özetlenmiştir. Buna göre;

2.3.1. Özet

Anadolu Selçuklu devleti, I. Alâeddin Keykûbât döneminde Moğol saldırılarına rağmen Sultan'ın güçlü ve dengeli siyaseti sayesinde parlak bir dönem geçirmektedir. I. Alâeddin Keykûbât Anadolu'da birliği sağlamıştır.¹²⁸ Moğollardan kaçıp Anadolu'da sınır boylarına yerleşen Türkmenlere karşı da ılımlı bir politika izlemiştir. Hatta sınır boylarındaki Dede Garkın ve Baba İlyas gibi çevresinde sevilen dini önderlerle görüşüp onlara barınmaları için toprak da vermiştir.¹²⁹ Onun bu tutumu akıllıcadır. Çünkü muhtemel Moğol saldırılarına karşı Türkmenler Anadolu Selçuklu topraklarına bir kalkan görevi üstlenmektedir. Ancak Sultan'ın Baba İlyas'la görüşmesinden kısa bir süre sonra ölümü ile Anadolu'daki denge siyaseti sekteye uğramış, bu da iç karışıklıklara zemin hazırlamıştır. I. Alâeddin Keykûbât'ın oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev ve onu destekleyen çıkarıcı devlet adamları tarafından 1237'de Kayseri'de bayram günü verdiği ziyafet sonrasında zehirlenerek öldürülmesi sonrası Anadolu Selçuklu devletinin istikrarlı dönemi son bulmuştur.¹³⁰ Onun yerine geçen oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in beceriksiz,

¹²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi I: Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime İle Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 5-6; Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçuklularının İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 5.

¹²⁹ Mertol Tulum, **Elvan Çelebi, Nâme-i Kudsî (Kutsal Kitap) Menâkıbu'l-Kudsiyye (Kutsal Menkabeler): Çeviriyazılı ve Günümüz Diline Aktarılmış Metin**, İkinci Kitap, Çizgi Kitabevi, Konya 2017, sayfa: 50-56/ 78-105.beyitler.

¹³⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s.8. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın kaydettiğine göre: "Keykûbât, henüz sulh yapmadan evvel Kayseri civarındaki Meşhediye sahrasında bulunup bayram münasebetiyle çekilen ziyafette yediği av kuşu etinden zehirlenerek birkaç gün sonar vefat etmiştir. (Haziran 1237)"

korkak, içkiye ve eğlenceye düşkün bir şahıs olması ve çevresindeki çıkarıcı devlet adamlarının onun bu yönünü suistimal etmeleri sonucu devletin çöküşü başlamıştır. Bu çıkarıcı devlet adamlarından biri ve önde geleni Sadeddin Köpek'tir. Köpek, kurnaz ve hırslıdır; II. Gıyâseddin Keyhüsrev'i çıkarları doğrultusunda yönlendirmiş ve onu kışkırtarak etrafındaki tecrübeli devlet adamlarını uzaklaştırmış hatta öldürtmüştür. Sadeddin Köpek'in Sultan II. Gıyâseddin'i kendi çıkarları için kullanması ve Sultan'ın kendini içkiye ve eğlenceye vermesi, ağır vergiler altında ezilen halkın II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e karşı cephe almasına neden olmuştur.¹³¹

Babaî İsyanı 1239 yılında başlamıştır. İsyanın bastırılması ve olayların durulması 1240'a kadar devam etmiştir.¹³² Bu isyanın öncesinde bazı olaylar çıkmıştır. Amasya'da Çat bölgesinde Köre Kadı ve Çat yöneticisi Esedüddin Ruzbe vardır. Köre Kadı yalancı ve fitneci birisidir. Ruzbe de hırslı ve zâlimdir. Esedüddin Ruzbe I. Alâeddin Keykûbât döneminde sultanın imrahor (emir-âhûr) u yani at bakıcısıdır.¹³³ Ruzbe, hükümdarın gözüne girebilmek için ona güzel bir at hediye etmek ister. Köre Kadı, Ruzbe'ye istediği atın Baba İlyas'ta bulunduğunu haber verir. Ruzbe, Köre Kadı'nın kışkırtmasıyla Baba İlyas'ın Boz atına sahip olmak ister. Baba İlyas çevresinde sevilen bir şeyhtir, kendisine tâbi birçok müridi ve yetiştirdiği öğrencisi bulunmaktadır. Çat bölgesinde bir zâviyesi vardır. Ruzbe Boz atı istemek için iki kez adamlarını gönderir ancak Baba İlyas ve müritleri Boz atı vermek istemezler. Ruzbe, Boz ata sahip olamayınca Baba İlyas'a ve müridlerine zulmeder. Köre Kadı ise kendi nüfuzunu kullanarak etrafına Baba İlyas'ı kötüler ve Çat bölgesinde dedikodu ve fitne çıkarır. Bölgede huzursuzluğun artması yüzünden Baba İlyas, seksen müridiyle birlikte zâviyesini terk etmek zorunda kalır. Köre Kadı saraya Baba İlyas'ı kötüleyen yalanlarla dolu bir mektup yazdırır ve mektubu şehrin ileri gelenlerine de imzalatarak gönderir. Hatta bununla da yetinmeyerek saraya gidip Sultan Gıyâseddin'le görüşür ve ona Amasya bölgesinde Baba İlyas adında bir

¹³¹ Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçukluların İnhitatinde İdare Mekanizmasının Rolü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 105-124.

¹³² Mertol Tulum, kronoloji cetvelinde isyanın başlama tarihini 10 Muharrem 637/ 12 Ağustos 1239 Cuma günü olarak vermiştir. Tulum, **a.g.e.**, s. 12. Bu tarih, Elvan Çelebi'nin eserinde verdiği tarihle örtüşmektedir. Tulum, **a.g.e.**, s. 104-106/ 321-323. beyitler.

¹³³ Muharrem Kesik, **Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s. 99. Emîr-i âhur: Hükümdarın atlarına bakan, sultanın has ahırından sorumlu kişidir. Onun emir altında saraç, nalbant, seyis ve harbende adında görevliler bulunmaktadır.

şeyhin peygamberlik iddiasında bulunduğunu ve sultanın tahtına göz diktiğini, karışıklık çıkardığını söyler.¹³⁴

Bu sıralarda Baba İlyas'ın müritlerinden Baba İshak Malatya çevresinde harman vaktinde toplanan vergileri bahane ederek Selçuklu devlet adamlarını öldürmüş ve karışıklık çıkararak isyanı başlatmıştır.¹³⁵ Baba İshak, aslında Selçuklu devletini yıkmak için gizli faaliyet yürüten ancak asıl maksadının bilinmemesi için Baba İlyas'ın nüfuzundan faydalanan Rum asıllı bir casustur. Sultan'ın israf ve eğlence içindeki yaşamını bahane ederek etrafında kendisine inananlarla birlikte Anadolu Selçuklu sultanına karşı isyan hareketini başlatmıştır.¹³⁶ İsyanı bastırmak için bölgeye gönderilen birlikleri yenmiş ve Baba İlyas'ın bulunduğu Haraşna (Amasya)'ya yönelmiştir. Baba İlyas, müridi zannedilen İshak'ın bu art niyetini karışıklık çıkarmasından ve dost düşman demeden önüne geleni öldürmesinden anlamıştır ve ona haber göndererek karışıklıkların arttığı bölgeye gelmemesini ve bu işe karışmamasını istemiştir. Ancak Baba İshak, şeyhini dinlemeyerek Anadolu Selçuklu ordusuyla savaşmıştır. Karışıklıkların artması ve gönderilen birliklerin yenilmesi Sultan'ı endişelendirmiş, Sultan Gıyâseddin, Baba İshak'ın tarafında, belinde Hristiyanlık alâmeti sayılan zünnar bulunan Gürcü ve Kürt birliklerini, bugün Kırşehir'in kuzeyinde bulunan Malya Ovası'nda ağır bir yenilgiye uğratmış ve isyanı kanlı bir şekilde bastırmıştır. Son çatışmalar sırasında Baba İshak kaybolmuş ve Baba İlyas'ın bedduasına uğramış, cesedi bulunamamıştır. İsyanda binlerce mürit öldürülmüş, esir alınanlar sürgün edilmiştir.¹³⁷

İsyan sonrasında Baba İshak'ın yaptıkları Baba İlyas ve ailesine yüklenmiş, Baba İlyas, önce hapsedilmiş sonra da öldürülmüştür.¹³⁸ Oğulları ve ailesi de yıllarca sürecek tâkibâta ve sürgün hayatına mahkûm edilmiştir.¹³⁹

¹³⁴ Tulum, **a.g.e.**, s. 113-144/360-501. beyitler.

¹³⁵ Tulum, **a.g.e.**, s. 151-156/537-551. beyitler.

¹³⁶ Mürsel Öztürk, **El Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye: Selçuk nâme I, İbn Bîbî El-Hüseyn B. Muhammed B. Ali El-Caferî Er-Rugadî**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser, Ankara 1996, s.49-50.

¹³⁷ Tulum, **a.g.e.**, s. 155-180/548-652. beyitler.

¹³⁸ Tulum, **a.g.e.**, s. 181-186/656-676. beyitler.

¹³⁹ Tulum, **a.g.e.**, s. 187-270/677-1034. beyitler.

İbn Bîbî'ye Göre Babaî İsyanı

İbn Bîbî, Anadolu Selçukluları döneminde yaşamış, kendisi ve ailesi devlet görevlerinde bulunmuş, *el-Evâmirü'l- 'Alâ' iyye fi'l-umûri'l- 'Alâ' iyye (Selçuknâme)* adlı Farsça eseriyle tanınan edib ve tarih yazarıdır. İncelememizde ona yer verilmesinin nedeni, Anadolu Selçuklu devletinde görev yapmış ve olayları yakından takip eden biri olmasıdır. Ayrıca Babaî İsyanı'yla ilgili birçok incelemede İbn Bîbî'nin sözü edilen eseri kaynak gösterilmiştir. İbn Bîbî, annesi sultana müneccim olarak hizmet etmiş, babası Mecdüddin Muhammed Tercümân ise firâşhâne-i hâs müşrifliğine (sultanın yatağının hazırlanmasından sorumlu kişi) getirilmiş, daha sonra Selçuklu emîrleri arasına dâhil edilmiş ve münşî olarak görevlendirilmiş bir aileye mensuptur. Babası, II. Gıyâseddin Keyhusrev zamanında da (1237-1246) tercüman olarak tayin edilmiş ve çeşitli hükümdarlara gönderilen elçilik heyetlerinde yer almıştır. Babasının ölümünden sonra bu görevler İbn Bîbî'ye verilmiştir.¹⁴⁰ Bu açıdan İbn Bîbî'nin eseri, birinci kaynak olarak nitelendirilebilir. Ancak onun saraya yakın bir isim olması nedeniyle, anlattıklarına ihtiyatla yaklaşılması gerekmektedir. Nitekim onun babası, Babaî İsyanı'nda kilit rol oynayan II. Gıyâseddin Keyhusrev'in tercümanıdır. Durumun böyle olması, olayları değerlendirme tarzına yansımış olabilir. Bu nedenle İbn Bîbî'nin eserinde anlatılan söz konusu isyan ile incelediğimiz Elvan Çelebi'nin eserindeki isyanı kıyaslamak ancak onun ifadelerinin tamamının buraya nakledilmesi ile mümkün olacaktır. Ancak unutulmaması gereken nokta İbn Bîbî'nin eserinin tarihî bir kaynak olması, Elvan Çelebi'nin eseri gibi tasavvufî, menkıbevî bir anlamı ihtiva etmemesidir.

İbn Bîbî, Babaî İsyanı'nı "Babaî Hâricîlerinin Kefersud Nâhiyesinde Ortaya Çıkmaları, Yaktıkları Fitne Ateşinin Sultan'ın Kulları Tarafından Söndürülmesi" başlığı altında şu şekilde anlatmaktadır.¹⁴¹

Sözüne güvenilir kimselerden duyduğuma göre, Hâricî Baba İshak, Sumeysat kalesinin bağlı yerlerinden olan Kefersud bölgesinden idi. Gençlik yıllarının başlarından, hayatının ilkbaharından beri kafasında insan aldatmak ve mürid avlamak

¹⁴⁰ Abdülkerim Özyayın, "İbn Bîbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, C.19, s. 379-382.

¹⁴¹ Mürsel Öztürk, *a.g.e.*, s.49-53.

sevdası vardı. Göz boyama ve büyü sanatında eli çabuk ve ustaydı. Başta şehirle ilişkisi az olan köylülerle, bilgisiz bir fakihten veya sözde bir müftüden duydukları en ufak bir yaldızlı söze aldanan, inançlarında itiraz etmek diye bir şey bulunmayan, onların sözlerine hiçbir şekilde karşı gelmeyen Türk topluluklarını davetle meşgul oldu. Her zaman gözü yaşlı, hali üzgün ve vücudu zayıftı. Konuşurken kısık sesle konuşurdu.

Bir süre geçip davetinin alanı genişleyince Türk ve Kürt kabilelerinin fakiri zengini, inanarak ve isteyerek onun tarafında yer aldı. O beldelerde sözü dinlenen biri oldu. O sırada sahip olduğu adamlarıyla ayaklanmaya kalksa, yalan lâmbasını yakamayacağını düşünerek bir gün kimseye görünmeden Kefersud'dan ayrıldı. Halkın gözünden kayboldu. Uzun süre sonra sesi, Amasya'ya bağlı köylerin birinde duyuldu. O köye varışının ilk günlerinde köy halkının koyunlarının çobanlığını yaptı. Kendisini son derece dindar ve güvenilir biri olarak gösterdi. Hiçbir yaratıktan az çok bir şey kabul etmiyor, her gün bulduğu yiyecek ile yetiniyordu. Güderken hayvanlara ve koyunlara sevgi ve şefkat gösteriyordu. Zühd ve takvada işi o dereceye vardırdı ki kadın erkek bütün köy halkı ona inanma tuzağına düştü, onun maksar ve muradının kölesi oldu. Üzüntü ve sıkıntıya düşen bir kimse veya aralarına soğukluk ve düşmanlık düşen karı koca ona başvursa, o, onlara bir muska yazar, o zaman hemen sıkıntı huzura, soğukluk yakınlaşmaya ve düşmanlık da dostluğa dönerdi.

Bu durum uzun süre devam etti. Aldatmada yeterli seviyeye geldiğini, çok miktarda mal sahibi olduğunu görünce köyün yakınındaki bir tepeye zaviye yaptı. Orada ibadetle, zühd ve takva ile meşgul oldu. Kendisiyle düşüp kalkan, kahvaltıyı ve akşam yemeğini birlikte yiyen sapık birkaç müridinden başkasıyla görüşmedi. Kendisini yemekten içmekten el çekmiş, açlığa susuzluğa dayanan biri olarak gösterdi. Müridleri ise, sırasıyla işaret aldıkları Türk topluluklarına koşuyor, onları baştan çıkarmakla meşgul oluyorlar, halkı, ona bağlılık ağına ve tuzağına çekiyorlardı. Öyle ki Harran ve Urfa taraflarında toprak kazanmış olan Hârezmlilere davetçiler gönderiyor, onların yanında Sultan Gıyâseddin'in yaşayış tarzını ve onun şaraba düşkünlüğünü kınıyor, onun Âlemlerin Rabbi'nin yolundan saptığını, Hulefâ-yı Râşidîn'in izinden ayrıldığını söylüyordu. Böyle yalanlar ve aldatmacalarla halkı

kendi sapık yoluna girmeye çağırıyordu. Sonunda sıradan kişiler, aşırı cahilliklerinden, onun çok değerli bir olduğuna karar verip ona inandılar.

Bir gün o, yakınlarından bir müridini Kefersud, birini de Maraş tarafına göndererek, “Filân ayın filân gününde bize inananlar, atlarına binip beldelerin fethine çıksınlar. Bizim adımızı duyup fesatların kökünü kazımak ve insanların halini düzeltmek uğrunda çalışacak kimseler, elde edilecek ganimet ve maldan hisse sahibi olacaklar. Karşı gelenler ise, hiç tereddüt edilmeden öldürülecek, yakılacak, ortadan kaldırılacaktır.” dedi.

Şeytan yapılı, Ahrimen tabiatlı o iki mürid, Deccal’a benzeyen pîrlerin emriyle belirlenen vilâyetlere gittiler. Karışıklık çıkarmaya ve beldeleri yıkmaya meyilli olan bir topluluğu yalan ve hile ile baştan çıkardılar. Seslerini, birkaç yıl önceden savaş araç gereçlerini hazırlayıp emir ve işaret bekleyen Türk kabilelerin obalarına ve hanlarına ulaştırdılar. Bu sesi alanlar, karınca ve çekirge gibi her köşeden harekete geçtiler. Arı kümesi gibi kaynayıp uğuldamaya başladılar. Belirlenen günde ayaklandılar. Önce o eşkiyanın doğduğu, taraftarlarının, adamlarının ve müridlerinin toplandığı yer olan o köyü ateşe verdiler. Duman gibi çevreyi ve etrafı sardılar. O mel’unun emri gereğince davete uyararak arkalarına düşenlere hayat hakkı verdiler. Onu tanımayanları, inkâr edip karşı gelenleri, hiç korkup çekinmeden yok ettiler. İlerledikçe o fitnelerin adamlarının ve askerlerinin kalabalığı artmaya başladı.

O sırada yiğit, mert, bilge ve gözüpek sıfatlarıyla nitelenen Malatya subaşı Alişir oğlu Muzaffereddin, bir topluluk oluşturarak onların üzerine yürüdü. İki taraf arasında büyük bir savaş, şiddetli bir çarpışma ve vuruşma oldu. Sonunda yenilgiyi Muzaffereddin tattı. Onun sancağı ve davulu karşı tarafın eline geçti. Muzaffereddin, Malatya’ya dönüp Kürtlerden ve Germiyan’dan kalabalık bir asker toplayıp tekrar onlarla savaştıysa da yenilgiden kurtulamadı.

Böylece başarı iki kez onlara yüzünü gösterince daha da küstahlaşıp cesaret buldular. Askerlerinden bir öncü birliği, Sivas nahiyelerine saldırmak için yola çıktı. Büyük bir kararlılıkla menziller aşılar. Sivas halkı, onların şerrini def etmek ve

rezâletini uzaklaştırmak için adam toplayıp onlara karşı koydularsa da saflar halinde canlarını hiçe sayarak saldıran Hâricîler karşısında bozguna uğradılar. Onlar, Sivas iğdişbaşı (devşirme kumandanı) olan Hürremşâh adlı kimseyle diğer ileri gelenleri öldürdüler. O savaşta o şer kimselerin eline çok miktarda ganimet geçti. Onların morali ve azmi yükseldi. Sonra yönlerini fesatlığın kaynağı, karışıklığın başı ve başkalarının mesken tuttuğu yer olan Tokat ve Amasya'ya çevirdiler. Oraya vardıkları zaman o cahillerin ateşlerinin alevi bir hayli yükseldi.

Diğer taraftan Sultan'a o cahillerin istilâsını haber verdikleri zaman o, ihtiyat tedbiri olarak Kubâdâbâd adasına sığındı. Dindarlıkta, direyette, cesarete ve iyi ahlâkta Rum memleketlerinde örnek gösterilen, Amasya subaşılığı kendisine verilmiş olan Hacı Armağanşâh'ı –Allah rahmet eylesin- o rezillerin kaldırdığı tozu dağıtıp, karışıklığa son vermek için emrindeki askerlerle o bölgeye gönderdi.

Armağanşâh, Amasya'ya varınca hemen Baba'yı yanındaki adamlarıyla birlikte zaviyeden çıkarıp kalenin burcuna astı. Askerleriyle Amasya havalisinde toplanıp Baba'yı bekleyen toplulukla şiddetli bir savaşa tutuştu. Sonunda Hâricîler tarafından şehid edilerek Allah'ın rahmetine kavuştu.

Armağanşâh'ın adamları her ne kadar o uğursuzlara, “Adamınızı ve önderinizi çarmıha gerdiler” dedilerse de onları inandıramadılar ve vuruşmadan alıkoyamadılar. Onlar da “Yeri ve makâmı itibariyle o, insanoğullarından hiç birinin ulu zâtında değişiklik yapamayacak bir noktadadır.” cevabını vererek, “Baba Resulullâh” (Baba, Allah'ın elçisidir.) diye bağırarak ateşteki kelebekler, dalgalar üzerindeki ördekler gibi nâralar atıp erkek kadın hep birlikte ellerinde kılıç ve mızraklarla ileri atıldılar. İşleri, günden güne amaçları doğrultusunda ilerleme ve gelişme gösterdi.

Sultan Kubâdâbâd'dan, mûtad olduğu üzere uc'u korumak için Erzurum tarafına gönderilen askerleri çağırma, ulaklar ve haberciler göndererek, “Düşmanların işi, günden güne ileriye gitmektedir. Eğer kısa zamanda onların çıkardığı karışıklığı yatıştırmak için gerekli adımlar atılmazsa, padişahlık yetkisi ve saltanat tahtı elden gider.” dedi.

O haberi alan askerler büyük bir hızla (altı gün) içinde Erzurum'dan Sivas'a geldiler. Oranın cephanesinde bulunan silâhları alıp askere dağıttılar. Sonra bir gün bir gecede Kayseri'ye vardılar. Orada Hâricîler topluluğunun sayısı hakkında bilgi aldılar. O sırada o reziller, Kırşehir vilayetinin Malya ovasına (sahra) srüleri ve mallarıyla gelmişler, orada savaşa hazır beklemekteydiler. Hemen Emir Necmeddin Behramşâh Candar'ı, Gürcü oğlu Zahireddin Şir'i, Frankların önderi Fardahla'yı askerlerden bir grupla önden gönderdiler. Büyük emirler de güçlü bir orduyla arkasından harekete geçtiler. Hâricîlerin ertesi gün savaşa girecekleri haberini alınca hemen öncü birliklerin emirlerine haberciler göndererek, "Eğer Hâricîlerin askerlerini görürseniz, hemen üzerine gitmeyin. Bekleyin, hep birlikte onlara saldıralım." dediler.

Ertesi gün öncü askerler silâh kulanmış olarak büyük bir ordunun gelmesini beklerken ansızın Hâricîler bir tepeden göründüler. Kılıçlarını çekip onların üzerine saldırdılar. Ön safı tutmuş olan Franklar onlara karşı koydular. Hâricîler, kılıçlarının ve oklarının onlara tesir etmediğini görünce, ümitlerini yitirmiş ve hüsrana uğramış olarak geri döndüler. Bir an durup geri saldırdılar. İlk saldırıda amaçlarına ulaşamayınca mâneviyatları bozuldu. Cesaret ve güvenlerini kaybettiler. Sultan'ın ordusunun ileri birlikleri, onları o halde görünce keskin kılıçlarını ve ağır gürzlerini onların bozulmuş beyinlerine ve boş hayallerine ilaç yaptılar. Bir anda Hâricîlerden dört bininin canını alıp öbür dünyaya gönderdiler. Çoluk çocuklarının ve denklerinin arkasına sığınarak onları kendilerine siper yapmış bazı uğursuzları da sert yaylarından çıkan oklarla ağaca yapıştırdılar. O sırada Sultan'ın askerleri her taraftan yetişti. Kâfirlerin önündeki siperleri ve hayvanları kaldırarak, orada toplanmış olanları bozup dağıttılar. Acımasız kılıçlarıyla o uğursuz şeytanların kanından ovada kan nehri akıttılar. Sağ kalan erkeklerin, kadınların etrafını sararak, yaşlılarına dahi acıyıp insafta bulunmadılar. Leşlerini kurtlara, çakallara yiyecek, akbabalara ve yırtıcı kuşlara yem yaptılar.

Büyük ordu geldiği zaman öncü emirleri işlerini bitirmişler, iki üç yaşlarındaki çocuklardan başka kimseyi sağ bırakmamışlardı. Ordunun emirleri ve büyükleri durumu böyle görünce, sevinç gösterilerinde bulundular. Hiç vakit

geçirmeden devlet düşmanlarının ve memleket muhaliflerinin düştükleri acıklı durumu bildirmek için Sultan'a haberciler gönderdiler. Hâricîlerin kadınlarını, çocuklarını, mallarını, eşyalarını, beşte bir hazine hissesini ayırdıktan sonra aralarında paylaştılar.

Sultan, müjdeyi alınca büyük bir sevince kapıldı. Akli karışık olduğu için bir süreden beri içki ve eğlence meclisi düzenlememişti. Fermanı üzerine herkes sevinç nöbeti tuttu. Nevruz gibi dünyayı aydınlatan bir eğlence melisi hazırladılar. Dostları, nedimleri ve sanatkârları oraya çağırdılar. Huzur ve mutluluk içinde ergüvan renkli şarabı yudumladılar. Kötü niyetlilerin yenildiğine dair, memleketin bütün nahiyelerine, dünya meliklerine ve komutanlarına fetihnâmeler gönderdiler.

Sultan, gönderdiği habercilerle ordu emirlerine iltifatlarda bulunarak onların gönüllerini aldı. Onlara şâhâne hil'atler ve hediyeler gönderdi. Askerlere evlerine barklarına, yerlerine yurtlarına dönmeleri için izin vermelerini, kendilerinin de yüce dergâhtan yazılarını, şâhâne bağışlardan ve kıymetli hediyelerden meydana gelen kulluk nimetlerini ve bağlılık mükâfâtlarını almaları için tek başlarına imparatorluk eşiği öpme geleneğini yenilemelerini buyurdu. Bu etkili emir gereğince emirler askerlere dönüş izni verdikten sonra düşmanların emirlerini âcizlik kuyusuna atmış, saltanat devletinin bayraklarını mutluluk göklerinde dalgalandırmış olarak padişahın dergâhına hareket ettiler. Onun mübarek elini öperek mutluluk buldular. Sınırsız hil'atler, mallar, mülkler ve hediyeler elde ettiler. Yine de "doğruyu en iyi Allah bilir."¹⁴²

İbn Bîbî'nin ifadelerinden yola çıkılarak Babaî İsyanı hakkında şu sonuçlara ulaşılması mümkündür:

Birincisi, isyanı çıkaran kişi Elvan Çelebi'nin dediği gibi Şeyh İlyas'ın müridi konumundaki Baba İshak'tır.¹⁴³ Baba İshak, cahil halkı kandıran, kötü niyetli ve hırslı birisidir. İsyanı kadar bu kişiliğini ve asıl amacını herkesten saklamıştır.

¹⁴² Mürsel Öztürk, a.g.e., s.53.

¹⁴³ Tulum, a.g.e., s. 151-174/ 537-627.beyitler.

İkinci olarak isyan birdenbire çıkmamış, uzun bir hazırlık döneminden sonra, şartlar olgunlaşınca isyan çağrısı yapılmıştır. Bu çağrıyı yapan kişi de Baba İshak'tır. Baba İshak, önce kendisini halka sevdirek kendine bağlı taraftarlarını artırmış, daha sonra da bu taraftarlarına II. Gıyâseddin Keyhüsrev ve Anadolu Selçuklu yöneticileri hakkında olumsuz haberleri yayarak, propaganda faaliyeti yürütmüştür.

Üçüncüsü, Baba İshak, bu konuda yalnız değildir. Yanına fitneci, yalancı ve çıkarıcı kişileri alarak onları mal ve ganimet vaadiyle kandırıp devlet aleyhine propaganda yapmaları için örgütlemiştir.

Dördüncüsü ise İbn Bîbî, her ne kadar sultana ve devlete karşı suya sabuna dokunmayan ifadeler kullanmış olsa da onun II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in içki meclisinden hazzetmediği anlaşılmaktadır. Onun isyan sonrasını anlatırken özellikle Sultan'ın içki meclisinden bahsetmesi tesadüfî değildir. Buna gizli gönderme, nazarıyla bakılabilir. Burada 'yazarın niyeti' söz konusudur. Yazar, anlatmak istediklerini ön plâna çıkararak olayları verme eğilimindedir. Esasen bu durum, bütün yazarlar için geçerlidir. Çünkü yazar, her ne kadar tarafsız olmaya çalışsa da içinde bulunduğu şartlar itibariyle bir ön kabulde eserini ortaya koyar.

Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye* eserinde Dede Garkın, Şeyh İlyas, Âşık Ali Paşa gibi bilge ve mutasavvıf kişilerin hayatlarını, kerâmetlerini de anlatmıştır. Ancak eserin yazılmasının asıl nedeni, Elvan Çelebi'nin dip atası Şeyh İlyas'ın Babaî İsyanı'nda masum olduğunu kanıtlamak ve karanlıkta kalmış noktaları aydınlatarak ailesi hakkındaki gerçekleri su yüzüne çıkarmaktır.

2.3.2. Kişiler

Elvan Çelebi'nin eserinde şahıs kadrosu oldukça geniştir. Eserde dinî önderler, Anadolu Selçuklu sultanları ve devlet adamları, isyana sebep olan fitneci ve yalancı kişiler, casuslar, isyan sonrası anlatılan kişiler olmak üzere farklı çevrelerden şahıslar bulunmaktadır.

Tablo 6: Menâkıbu'l-Kudsiyye Eserinin Kişileri

Dinî Önderler	Dede Garkın, Baba İlyas
Sultanlar ve Devlet Adamları	I. Alâeddin Keykûbât, II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Sadeddin Köpek
Fitneci ve Yalancılar	Köre Kadı, Esedüddin Ruzbe
Casuslar	Baba İshak
İsyandan Sonra Anlatılan Kişiler	Celâleddin Karatay, Zindancı Papaz; Ömer, Yahya ve Mahmut Paşa, Muhlis Paşa, Âşık Ali Paşa, Şeyh Osman, Halifeler, IV. Rükneddin Kılıçarslan, Şerefüddin, Melik Zâhir
Diğer Kişiler	Boz atlı Hızır, Şeyh Ahmed Kebîr-i Rûfâî

Bunları inceleyecek olursak eserde ilk bahsedilen şahıs, dinî önderlerden biri Dede Garkın'dır.

Dinî Önderler

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de dinî önderlerden Dede Garkın ve Baba İlyas'tan bahsedilmektedir.

Dede Garkın

Dede Garkın, Anadolu Selçuklu devleti zamanında yaşamış bir din büyüğüdür. Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsıbi'l-Ünsiyye* mesnevîsinin ilk bölümünde Dede Garkın'dan bahsedilir. Buna göre Dede Garkın, Boz Atlı (Hızır) dan ders almış, ibadette ve haramlardan sakınmakta önder, şeriatı ve hakikati bilen, insanları tatlı dili ve güler yüzüyle dini yaşamaya davet eden, yaptığı iyiliklerle ünü her yere yayılan, dört yüz halife yetiştiren saygın bir kişidir.¹⁴⁴ Elvan

¹⁴⁴ Mertol Tulum, *Elvan Çelebi, Nâme-i Kudsî (Kutsal Kitap) Menâkıbu'l-Kudsiyye (Kutsal Menkabeler): Çeviriyazılı ve Günümüz Diline Aktarılmış Metin*, İkinci Kitap, Çizgi Kitabevi, Konya 2017, sayfa: 56-58, 110-119.beyitler.

Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye* eseriyle ilgili iki ciltlik inceleme yayınlayan Mertol Tulum, yazmanın başındaki bazı yaprakların düştüğünü söyler.¹⁴⁵ Bundan dolayı Dede Garkın ile ilgili bilgilere 5a/ 78.beyitten itibaren ulaşılabilir.¹⁴⁶

Dede Garkın'ın fiziksel özellikleri eserde açıkça yer almaz. Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykûbât kendisini ziyaret ederek ona hürmet etmiştir. Dede Garkın'ın olgun bir yaşta olduğu söylenebilir.

Elvan Çelebi eserinde Dede Garkın'ı şu nitelikleriyle ön plana çıkarmıştır:

- “Garkın” adının anlamı ve Dede Garkın'ın yaşadığı yer,
- Sultan I. Alâeddin Keykûbât ile ilişkisi,
- Halifeleriyle ilişkisi,
- Baba İlyas ile ilişkisi ve isyandaki rolü,
- Dini önderliği ve vasiyeti.

Buna göre;

“Garkın” Adının Anlamı ve Dede Garkın'ın Yaşadığı Yer

Dede Garkın'ın Horasan'dan Anadolu'ya göç eden Türklerin Karkın boyuna mensup bir din büyüğü olduğu düşünülmektedir. Dede Garkın'ın tam olarak nerede yaşadığı bilinmemektedir. Ancak bazı kaynaklarda Dede Garkın'ın yaşadığı yer, Mardin ili, Kızıltepe ve Derik ilçeleri ile Şanlıurfa ili, Viranşehir ilçesi üçgenindeki Dede Garkın yöresidir. Bu üçgen içinde Büyük Cırcıp çayının Halep-Musul yoluyla kesiştiği yer olan ve günümüzde Mardin ili, Derik ilçesine bağlı Dedeköy olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Mertol Tulum, *Elvan Çelebi, Tarihi Metin Çalışmalarında Usul: Nâme-i Kudsi (Menâkıbu'l-Kudsiyye) 'nin Yayınlanmış Metninden Derlenen Verilerle*, Birinci Kitap, Çizgi Kitabevi, İkinci Baskı, Konya 2017, s.72.

¹⁴⁶ Tulum, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁴⁷ Hüseyin Dedekargınoğlu, “Mürşid Dede Kargın Kimdir?”, *1240 Babai Hareketi ve Dede Kargın*, Editörler: Ahmet Taşğın, Mehmet Salih Erpolat, Sadullah Gülten, Önsöz Yay. 2.baskı, İstanbul 2018. s. 129-143. (İlgili sayfa: 137.)

Hamza Aksüt, eserinde Dede Garkın'ın Mardinli olduğunu vurgular. Buna göre: “Dede Kargın'ın yurdu Halep-Urfa-Nusaybin-Musul tarihsel yolu ile Şanlıurfa-Mardin sınırını oluşturan Büyük Cırcıp çayının kesiştiği yerdir. Günümüzde burası Dedeköy'nün bir mezrasıdır.” der.

Hamza Aksüt, *Mezopotomya'dan Anadolu'ya Alevi Erenlerin İlk Savaşı (1240)*, Yurt Kitap Yayın, 2006, Ankara, s.31.

Kaynaklarda “Kargın” kelimesi; yer ismi olarak Anadolu’da birçok bölgede geçmektedir. Prof. Dr. Hasan Eren’in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’nde eriyen karların oluşturduğu akarsu, karla karışık yağın yağmur, marangozlukta kullanılan bir çeşit rende; karık, bağ bahçe sulamak, suyolu, ark, bu arklar arasında kalan ve tohum ekmek için kullanılan evlek, sabanla tarlada açılan çizgi anlamlarına da gelmektedir. Kargın kelimesi kavram olarak ağzına kadar dolmuş, doymuş, tok, hesabını bilmeyecek kadar zengin anlamına geldiği gibi tarlada mahsulün gürleşerek boy atıp yere yatması durumu, üretimin veya malın çokluğu sebebiyle fiyatının düşmesi anlamlarına da gelir. Kargın kelimesi boy, oymak adı olarak da kullanılmıştır. Mehmet Neşri Efendi’nin hazırladığı ve II. Bayezid döneminde kaleme alınmış *Kitab-ı Cihannüma*’da Oğuz Kağan’ın altı oğlundan ve Bozoklu kolunu oluşturan Yıldız Han boyu oymaklarından birisi de Karkın’dır. Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Anadolu’da 62 yerde Karkın isimli yerleşim yerinin bulunduğunu söylemektedir. Kaynaklarda şahıs adı olarak Dede Garkın, Kargın/Karkın Dede adlarıyla geçmektedir. Garkın soyunun bilinen en eski ismi olarak 9. Yüzyılda yaşadığı kabul edilen bir inanç önderi olan Dede Numan Garkınî’ye ait olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁸ Ancak incelediğimiz *Menâkıbu’l-Kudsiyye fî Menâsıbi’l-Ünsiyye* eserinde Dede Garkın’ın Baba İlyas’ın çağdaşı olması ve Babaî İsyasınının 1239 yılında başlaması dolayısıyla Dede Garkın’ın 13. yüzyılda yaşamış bir şeyh olduğu bilinmektedir.

“Garkın” köken olarak Arapça “ğark” kelimesinden gelir ve Allah aşkında kendini kaybetmiş, ilahi aşka batmış anlamlarında kullanılır. Elvan Çelebi, mesnevîsinde “Garkın” isminin ona Hızır Aleyhisselam tarafından verildiğini ifade eder ve beyitlerinde bu adı iki anlamda kullanır:

Birincisi Dede Garkın’ın varlıklı kişilerin bağışladıkları paraları toplayıp çoğalttığı için toplayıp artırmak, genişletmek anlamında kendisine “Garkın” denilmiştir. İkinci anlamı da çevresindeki insanları yardıma gark etmesi, ulaştırmasıdır.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Alemdar Yalçın, Hacı Yılmaz; “Kargın Ocaklı Boyu İle İlgili Yeni Belgeler”, **Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Bahar 2002, Sayı: 21 (Kargın Özel Dosyası), sayfa: 13-88. (İlgili ifadeler için bkz. sayfa 19-22.)

¹⁴⁹ Tulum, **a.g.e.**, s. 60/ 124-125.beyitler.

Garkın kelimesi “Kar-gın” biçiminde Türkçe kökenli düşünüldüğünde *Divanu Lugati't-Türk*'te “kar-” eylemi Oğuzlarda “kat-, kar-“ şeklinde tanımlanmıştır. ¹⁵⁰ Dolayısıyla Mertol Tulum, “Garkın” kelimesinin anlamını Türkçede kar-mak fiilinin “toplamak, bir araya getirmek” şeklinde açıklar.¹⁵¹

Haşim Şahin'in incelemesinde ise Dede Garkın'ın Moğol istilasına uğrayıp Anadolu'ya sığınan Türkmenlere kurduğu vakıflarla öncülük eden tekke ve zâviyeleriyle tanınmış bir kişi olduğunu ve Mardin-Viranşehir arasındaki Circip suyu etrafındaki bölgelerin “Dede Garkın sahrası” olarak anıldığını söyler.¹⁵²

Sultan I. Alâeddin Keykûbât ile İlişkisi

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Selçuklu Sultan'ı I. Alâeddin Keykûbât ile Dede Garkın'ın görüşmesinden bahsedilir.¹⁵³ Sultan, hatırı sayılır bir şeyh olan Dede Garkın'dan etkilenmiş ve ona tâbi olarak on yedi köy vakfetmiştir.

Elvan Çelebi'ye göre; Sultan I. Alâeddin Keykûbât, gizlice Dede Garkın'ı görmeye gelir, Dede Garkın Sultan'a, on yedi aşığa ne olduğunu Allah'ın kendisine soracağını söyler, Sultan da bunun araştırılmasını emreder. On yedi aşığı bulup getirdiklerinde, hepsinin kendi benliğini bırakıp Allah aşkıyla yandığı görülür. Dede Garkın, on yedi aşığın gerçek durumlarını bilmeyen Sultan önceleri bunlara farklı gözle bakmış ve onlara şüpheyile yaklaşmıştır. On yedi âşık Sultan'a itaatlerini yeniden bildirirler, hatta kendilerine uygulanan kısıtlamadan dolayı aşk ile yanıp kendilerini feda ederler.

Burada anlatılan yanma eylemi mecâzî olup, âşıkların Allah yolunda dünya isteklerinden vazgeçmeleri anlamındadır. Çünkü Sultan, Dede Garkın'a, bu âşıklar ortada ateş ve odun yokken neden yandılar, diye sorduğunda Dede Garkın, bunlar aşk ateşinde yanıp kurban oldular, cevabını verince Sultan bu sözden çok etkilenir.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **Kâşgarlı Mahmud, Divânu Lugati't-Türk, (Giriş-Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)**, TDK Yay., 3.baskı, Ankara 2018, s. 684.

¹⁵¹ Tulum, **a.g.e.**, s. 323.

¹⁵² Haşim Şahin, “Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefaiyye Tarikatı”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 2014, Sayı: 70, sayfa: 45.

¹⁵³ Tulum, **a.g.e.**, s. 50-56/ 78-105. beyitler.

¹⁵⁴ Tulum, **a.g.e.**, s. 50-52/78-89. beyitler.

Eserde Dede Garkın ile Sultan I. Alâeddin Keykûbât'ın konuşmalarında on yedi âşığın kim oldukları hakkında bilgi verilmemiştir.

Anadolu Selçuklu devletinin en parlak dönemi kabul edilen Sultan I. Alâeddin Keykûbât zamanında, Moğol istilasından kaçıp Anadolu'ya sığınan Türkmen kitlelerinin Sultan'ın basiretli ve etkili siyaseti sayesinde kontrol altında tutulduğu bir gerçektir. Nitekim Anadolu'ya gelen dervişlerin, Anadolu coğrafyasında oluşturdukları dini zümrelerin de denetlenmesi vardır. O dönemde yetiştirdiği halife ve müritleriyle nüfuzu artan Dede Garkın'ı ziyaret eden Sultan I. Alâeddin Keykûbât, dedikodu ve söylentilere itibar etmeyerek bizzat kendisi inceleme yapar, ayrıca gerçekleri öğrendikten sonra Dede Garkın'a bağlanır. Dede Garkın'ın açıklamalarının ve yaptıklarının doğru ve yerinde olduğunu anlayan Sultan ondan dua istediği gibi on yedi köyü de bağışlar.

Halifeleriyle İlişkisi

Elvan Çelebi'ye göre Dede Garkın dört yüz halife yetiştirmiş bir şeyh konumundadır. *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye*'de Dede Garkın'ın halifeleriyle ilişkisi de konu edilmiştir. Esere göre Dede Garkın yetiştirdiği talebelerine birer makam verir ve onları yönlendirir. Dede Garkın'ın Baba İlyas'la görüşmesinden sonra aralarındaki dostluğun pekişmesi talebelerin arasında kıskançlık ve fesatlığın yayılmasına neden olur. Bu konuda Baba İlyas'ı anlatan bölümde daha geniş bilgi verilecektir.

Eserde Dede Garkın'ın yetiştirdiği dört yüz halifesi arasında onların önderi konumunda dört talebesinden söz edilir. Bunlar Hacı Mihman, Bagadın Hacı, Şeyh Osman ve Ayna Dovla'dır. Dede Garkın'ın Baba İlyas'ı ziyaretinde mağarada yapılan özel görüşmede bu dört talebesi yanındadır. Nitekim görüşmede dört talebesine Şeyh İlyas'ın öncülüğünde Anadolu'ya gitmelerini vasiyet eder.

Eserde Dede Garkın'ın yetiştirdiği halifeleriyle ilişkisinin hoca-talebe ilişkisi çerçevesinde bulunduğu anlaşılır. Talebelerin Dede Garkın'a saygı duyup değer verdiği, emrinden çıkmadıkları ama bir süre Baba İlyas ile dostluğunu çekemedikleri anlatılmaktadır.

Baba İlyas ile İlişkisi ve İsyandaki Rolü

Dede Garkın ile ilgili Elvan Çelebi'nin eserinden edindiğimiz bilgilerden birisi de bir teşkilatlanmanın veya isyan hazırlığının ipuçlarının verildiği, Baba İlyas ile iki defa görüşmesinin anlatıldığı bölümlerdir. Dede Garkın Baba İlyas'la tanışmış ve iki şeyh arasında halifelerinin bile kıskanacağı bir dostluk başlamıştır. Baba İlyas'ın Dede Garkın ile ikinci görüşmesinde Dede Garkın, gelecekte olacak hadiselerle ilgili önemli ipuçları verir ve seçkin dört halifesine vasiyetini bildirerek Anadolu'ya onları irşat için Baba İlyas başkanlığında dört yüz halifesiyle birlikte gönderir.¹⁵⁵ Bu bölümleri ve görüşmenin ayrıntılarını aşağıda Baba İlyas'ı anlatırken açıklayacağımız için burada sadece hatırlatmakla yetiniyoruz.

Dinî Önderliği ve Vasiyeti

Dede Garkın makam ve kerâmet sahibi, basiretli bir lider konumundadır. Nitekim vasiyetinde yetiştirdiği dört yüz halifesini Baba İlyas başkanlığında Anadolu'ya göndererek “uğursuz topluluk” olarak adlandırdığı kişileri İslâmiyet'in kurallarına uymaları konusunda uyarıda bulunur.¹⁵⁶ Ayrıca ölümünden sonra çıkacak isyanda halifelerine nasıl davranmaları gerektiğini öğütler. Bu yönü ile Baba İlyas'ın etrafında toplanmalarını ister.¹⁵⁷

Devir II. Gıyâseddin zamanıdır. Huzursuzluklar vardır. Dede Garkın'ın vasiyetinde halka ilk çağrı yapacak kişiden bahsedilir. Beyitte açıkça ismi söylenmese de bu kişinin Baba İlyas olduğu hissettirilir. İsyanın başladığı günün anlatıldığı beyitlerde bu kişi “Duyduk duymadık demeyin, yol göründü. Gelen gelsin, kalan kalsın!” şeklinde halkı birlik olmaya çağırır.¹⁵⁸ Dede Garkın'ın isyanın ayrıntılarını haber vermesi de onun kerâmetlerindedir. İsyanda on binlerce insanın öleceğini, birçok yuvanın yıkılacağını, isyan hazırlığının çok gizli yürütülmesi ve kimseye söylenmemesi gerektiğini, bu isyan nedeniyle Anadolu Selçuklu devletinin

¹⁵⁵ Tulum, **a.g.e.**, s.79.

Mertol Tulum, bu konuda Dede Garkın'ın Baba İlyas'la ikinci görüşmesinde yanına Hacı Mihman, Bagadın Hacı, Şeyh Osman, Ayna Dovla olmak üzere dört halifesini alarak onunla görüşmeye gittiğini ve Baba İlyas'la görüşmesinin sırrını yalnızca bu dört halifeye anlattığını belirtir ve onlara vasiyetini bildirir.

¹⁵⁶ Tulum, **a.g.e.**, s. 78/208. beyit.

¹⁵⁷ Tulum, **a.g.e.**, s. 76-78/199-210. beyitler.

¹⁵⁸ Tulum, **a.g.e.**, s. 106/331. beyit.

yıkılacağını söylemiş ve isyan günü dört halifesinin Baba İlyas'ın yanında bulunmasını istemiştir.¹⁵⁹

Dede Garkın'ın Boz Atlı Hızır'dan mânevî ders alması, varlıklı kimselerin mal ve paralarını emanet aldığı zaman malın ve paraların bereketlenip çoğalması onun kerâmetlerine örnektir. Kim ondan yardım ve iyilik istediye onların yardımına koşmuştur. Ayrıca Şeyh Ahmed-i Kebîr-i Rûfâî ile görüşmesi sırasında Dede Garkın kerâmet göstermiştir. Bu görüşmede Şeyh Ahmed Rûfâî, elinde bir yılanla, kükremiş bir arslan üstüne binmiş olarak Dede Garkın'ı ziyarete gelir, şeyhi göremeyince nerede olduğunu sorar. Dede Garkın ise birden bulunduğu yerden çıkarak hizmetliden atını getirmesini ister. Hizmetli eyeri duvar üzerine koyup atı getirmeye gittiğinde Dede Garkın kerâmet göstererek ata değil, duvara biner. Duvar altında at gibi ileri atılır. Dede Garkın ile Şeyh Ahmed Rûfâî böylece karşılaşır görüşürler. Ahmed-i Kebîr-i Rûfâî, Dede Garkın'a duâ eder.¹⁶⁰ Dede Garkın, Şeyh Ahmed Rûfâî ile gerçekte değil, mânevî ortamda görüşmüştür. Çünkü Şeyh Ahmed-i Kebîr-i Rûfâî 1182'de vefat etmiştir.

Elvan Çelebi, eserinde Dede Garkın'ın ölümünden bahsetmemiştir.

Baba İlyas (Horasanî)

Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsıbi'l-Ünsiyye eserinin yazarı Elvan Çelebi'nin dip dedesi, atası olan Baba İlyas'ın ne zaman ve nerede doğduğu tam olarak bilinmemektedir. "Horasanî" nisbesinden anlaşıldığı kadarı ile Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş bir Türkmen büyüğüdür. O dönemde Moğolların saldırısından kaçan Horasanlı Türkmenler, Celaleddin Harzemşah'ın bazı beyleriyle birlikte Anadolu'ya gelmiş ve Selçuklu devleti sınırlarına yerleşmiştir. Baba İlyas, iyi yetişmiş genç bir şeyh iken Dede Garkın'la görüşmüştür. Daha sonra Dede Garkın'ın isteğiyle onun seçkin dört halifesinin önderi olarak dört yüz halifesiyle birlikte Orta Anadolu'ya (Anadolu Selçuklu bölgesine) geçmiş, Amasya bölgesinde mekân tutmuştur. (Amasya'da bulunan Çat köyü günümüzde İlyas köyü olarak anılmaktadır.) Baba İlyas sünnî inanışa bağlıdır. Yerleştiği bölgede sevilip sayılan,

¹⁵⁹ Tulum, **a.g.e.**, s. 76-78/199-210. beyitler.

¹⁶⁰ Tulum, **a.g.e.**, s. 60-64/ 128-141.beyitler.

hatırı sayılır bir şeyh olan Baba İlyas, buradaki Mesudiye dergâhında hoca olarak ders vermiş ve öğrenci yetiştirmiştir.¹⁶¹

Elvan Çelebi *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'nin ikinci bölümünde Baba İlyas'tan bahseder.¹⁶² Elvan Çelebi, ilk olarak onun Dede Garkın ile yaptığı iki görüşmesini anlatır. Gerçekten bu bölüm sırlarla doludur ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışını hızlandıran Babaî İsyanı ile ilgili çeşitli ipuçlarını içermektedir. Eserin bu bölümü iyice incelenince Anadolu Selçuklu Devletinin I. Alâeddin Keykûbât ve II. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemlerinde halk kitlelerinin dinî faaliyetlerini gözlemlemek ve halkın saray hakkındaki fikirlerini öğrenmek mümkündür.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Baba İlyas'la ilgili konuları birkaç başlık altında incelediğimizde;

- Künyesi ve oğulları
- Baba İlyas'ın fizikî ve ruhî portresi
- Dede Garkın'la görüşmeleri
- İsyân hazırlıkları ve Dede Garkın'ın vasiyeti
- Orta Anadolu'ya yolculuğu, yerleşmesi ve faaliyetleri
- Kerâmetleri
- Sultan I. Alâeddin Keykûbât ile görüşmesi
- Köre Kadı ve Ruzbe'nin ortalığı karıştırması üzerine zâviyesini terk etmesi
- Selçuklu Devleti'ne isyan eden Baba İshak'a karşı çıkması ve mektup göndermesi
- Haraşna'da tutsak edilmesi, zindancı papaz hikâyesi ve Boz atlı Hızır'a binip kayıplara karışması anlatılmıştır.

¹⁶¹ Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi eserinin II. Cildinde, Baba İlyas'ın Amasya valisi Kamerüddin Karaman Bey zamanında, Mesudiye dergâhına şeyh olarak atandığını bildirir. Baba İshak Kefersudi'nin Baba İlyas'ın bu atamasından hemen sonra kuradan gelip ona mürit olduğunu ifade eder. (Mesut Aydın, Güler Aydın, **Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin Efendi, Amasya Tarihi, II.** cilt, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2007, s. 219).

¹⁶² Tulum, **a.g.e.**, s. 65/ 148.beyitten itibaren Baba İlyas'tan bahsediliyor.

Künyesi ve Oğulları

Elvan Çelebi'nin iki göbek yukarıdan atası olan Baba İlyas onun büyük dedesidir. Baba İlyas, Elvan Çelebi'nin babası *Garib-nâme*¹⁶³ yazarı Âşık Ali Paşa'nın dedesidir. Baba İlyas'ın dört oğlu bulunmaktadır. Bunlar Ömer Paşa, Mahmut, Yahya ve Muhlis Paşa'dır. Bunlardan övgüyle bahsedilir.¹⁶⁴ Elvan Çelebi'nin dedesi Muhlis Paşa'dır. Yani silsile olarak soy kütüğünde sırasıyla Baba İlyas, oğlu Muhlis Paşa, onun oğlu Âşık Ali Paşa, onun oğlu Elvan Çelebi gelmektedir.

Baba İlyas'ın Fizikî ve Ruhî Portresi

Baba İlyas, ilim ve hikmet sahibi, güneş ve ayın erişemeyeceği güzellikte Hz. Yusuf'a benzeyen genç bir şeyhtir. Yaşına göre olgundur, çevresinde sevilip sayılan bir âlimdir. Akıllı, dirayetli, iyi niyetlidir. Dede Garkın Baba İlyas'ı ziyarete gittiğinde ise yaşlı bir pîr görünümündedir. Onun kısa süre içerisinde yaşlanması Dede Garkın'ı ve halifelerini hayrete düşürmüştür.

Dede Garkın'la Görüşmeleri

Elvan Çelebi'nin eserinde Baba İlyas'ın Dede Garkın'la iki defa görüşmesine yer verilmiştir. Buna göre;

“Baba İlyas, Dede Garkın'ı mağarada iken ziyaret eder. İki şeyh orada baş başa görüşürler. Dede Garkın'ın yetiştirdiği halifeleri bu iki şeyhin arasında başlayan dostluğu çekemeyip dedikodu çıkarırlar. Elvan Çelebi halifelerin bu durumunu “zan ve şüpheyle şeytana uyararak yaptıkları uğursuz bir iş” şeklinde anlatır.¹⁶⁵ Bu iftira ve dedikodu üzerine Baba İlyas öfkelenerek döner ve mağarasında kendini ibadete vererek gizlenir. Ayrıca Dede Garkın'ın dört yüz halifesinin seccadelerini çekip alarak mağarasında toplar, onları üst üste koyarak üzerine oturur. Böylece Dede

¹⁶³ Kemal Yavuz, *Âşık Paşa Garib-nâme: Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma*, 4 Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 764/1, İstanbul 2000.

¹⁶⁴ Tulum, *a.g.e.*, s. 100-102/ 304-312.beyitlerde Baba İlyas'ın dört oğlunun varlığı Tanrı'nın ilim, kudret ve hikmetinin eseri şeklinde anlatılır. Oğullarından Ömer Paşa sırlar mahzeni gerçek bir dosttur, övgü sahibi Mahmut, cömertliğiyle bilinen Yahya ve ihlaslı, seçkin Muhlis'tir.

¹⁶⁵ Tulum, *a.g.e.* s. 68/ 161-163.beyitler.

Garkın'ın halifelerine verdiği makamlar ellerinden alınır.¹⁶⁶ Sabah uyandıklarında seccadelerinin ve makamlarının ellerinden gittiğini gören halifelerin huzuru kaçmıştır. Halifeler kırk gün içinde bir araya gelerek makamlarını ve itibarlarını tekrar kazanmak için Dede Garkın'dan özür dilemeye giderler. Ona suçlu olduklarını ve yaptıklarından dolayı çok pişman olduklarını söylerler. Dede Garkın, bunu Şeyh İlyas'ın yaptığını, ondan özür dilemeleri gerektiğini anlatır ve halifelerini alarak Şeyh İlyas'ı ziyarete gider.¹⁶⁷

Dede Garkın halifeleriyle mağaraya girdiğinde Şeyh İlyas'ı yaşlı bir pîr sûretinde görüp hayret ederler. Şeyh İlyas'ın gençliğinden eser kalmamıştır. Üstelik o, dört yüz halifenin her birinin seccadelerini birbiri üstüne koyup oturmaktadır. Dede Garkın, dört has adamı Hacı Mihman, Bağadın Hacı, Şeyh Osman ve Ayna Dovla da dâhil Şeyh İlyas'la gizli bir görüşme yaparlar.¹⁶⁸

İsyan Hazırlıkları ve Dede Garkın'ın Vasiyeti

Dede Garkın'ın Baba İlyas'ı ziyaret ettiği son görüşmede Dede Garkın, Baba İlyas ve dört has halifesine yapılacak iç isyanla ilgili önemli bilgiler verir ve

¹⁶⁶ Elvan Çelebi Dede Garkın'ın talebeleriyle yaşadığı bu hadiseyi beyitlerde seccade metaforuyla anlatır. Seccade dini bir mertebe, insanlar arasında saygınlığı gösteren bir makam gibi anlatılır. Buna göre:

Tulum, **a.g.e.**, s. 70/ 168-172.beyitlerde;

buşuğur şâh-ı 'âlâm-ı 'irfân
girür ol gâra vü olur pinhan

dört yüz ol kim halîfe vardı be-nâm
her biri ehl-i keşf ü hâl ü maķâm

ehl-i tevḥîd ehl-i seccâde
bunları ihtiyâr idüpti dede

dört yüzinde ki var saccâda
cem 'ider ķamusını bir ğârda

birbiri üzre bırağur oturur
otururken cihan işin bitürür" şeklinde ifade edilir.

¹⁶⁷ Tulum, **a.g.e.**, s. 65-73/ 148-185. beyitler.

¹⁶⁸ Tulum, **a.g.e.**,s. 73-76/ 186-198. beyitler.

olacaklar konusunda onları uyararak halifelerin bu isyan sırasında Şeyh İlyas'a tâbi olmalarını vasiyet eder.¹⁶⁹

Dede Garkın: “İlk olarak Şeyh İlyas, halka çağrı yapacak. İsyân sırasında nice yuvalar yıkılıp deriler yüzülecek. On binlerce kişi ölecek. Bu sırrı kimseye söylemeyin, çünkü bunun vebâli ağır olacak. Anadolu Selçuklu, bu isyan yüzünden yıkılacak. İsyân sırasında dördünüz dostum Şeyh İlyas'ı yalnız bırakmayın ve gerekirse onunla birlikte ölü. Anadolu'ya giderek uğursuz topluluğu doğru yola çağırın. Tanrı'nın onda bilinmez bir isteği var. Bunu ancak gönül gözüyle görenler anlayabilir.”¹⁷⁰ diye vasiyet ederek Baba İlyas'a ve halifelerine yol gösterir.

Orta Anadolu'ya Yolculuğu, Yerleşmesi ve Faaliyetleri

Baba İlyas, velî makamında tasavvuf ehli birisidir ve diğer halifelerin önderidir. Dede Garkın'ın vasiyeti üzerine onun dört has halifesi ve emrindeki dört yüz halifesi ile birlikte Orta Anadolu'ya giderler. Yolculuk sırasında yırtıcı hayvanlar bile Baba İlyas'a yüz sürüp bağılıklarını bildirirler. Yine yolda bir geyik sürüsüne rastladıklarında geyikler Baba İlyas'a yüzünü sürerler ve onun işaretiyle geriye dönerler. Dede Garkın'ın dört has halifesinden Ayna Dovla arkada kalmıştır. Geyiklerden biri Ayna Dovla'nın önünde eğilince Ayna Dovla bunu bir işaret zannedip büyükenerek onlardan ayrılır. Diğer üçü Baba İlyas'la yolculuklarına devam ederler.¹⁷¹

Baba İlyas Orta Anadolu'ya yerleşir. Orada bir tekke kurarak öğrenci yetiştirir ve halkı irşat faaliyetlerini yürütür. Ona bağlananlar arasında bölgenin hatırı sayılır kişileri de bulunmaktadır. Böylece çevresini genişletir, bölgede itibarlı bir üne kavuşur. Yetiştirdiği yüzlerce talebesi ile birlikte Baba İlyas'ın emrinde has kulları Oban ve Düden'le beraber on beş hizmetlisi bulunmaktadır. Elvan Çelebi eserinde ona bağlı sadece yetmiş iki bin erkek müridin varlığından söz etmiştir.¹⁷²

¹⁶⁹Tulum, a.g.e., s. 75-78/ 199-210. beyitler.

¹⁷⁰ Tulum, a.g.e., s. 76-78/ 199-210. beyitler.

¹⁷¹ Tulum, a.g.e., s. 75-82/ 199-220.beyitler.

¹⁷² Tulum, a.g.e., s. 83-90/ 228-260.beyitler.

Kerâmetleri

Baba İlyas, çevresinde sevilip sayılan biri olduğu kadar pek çok kerâmete de sahip bir velîdir. Arş duraklı, yeşil sancaklı Boz atlı, nur sarıklı bir solukta bin ayeti okuyan bir şeyhtir. Emrinde bir kurt vardır. Kurt gece gündüz koyun güder, sahip olduğu köpekleri dostu düşmanı ayırt edebilir, hepsi kuşdilini bilir.¹⁷³

Elvan Çelebi, Şeyh Baba İlyas'ın iki kerâmet hikâyesinden söz etmiştir. Birinci kerâmeti müritlerinin üç yıl boyunca çocuklarının olmaması ve onun duasıyla çocuk sahibi olabilmeleridir. Eserde anlatılanlara göre Şeyh Baba İlyas'ın yetmiş iki bin erkek müridi vardır. Evlenen müritlerinin üç yıl boyunca çocukları olmaz. Baba İlyas bir gün Oban ve Düden'i yanına çağırarak bunun nedenini sorar. Onlar da müritlerin nefislerinin istemediğini, arzu ettikleri zaman da Şeyh İlyas'ı tekkede gördüklerinden dolayı utandıklarını söyleyince Şeyh Baba İlyas müritlerine çocuk sahibi olmaları için dua eder ve bu durum düzelir.¹⁷⁴

İkinci kerâmet hikâyesi de Şeyh İlyas'ı ziyarete gelen sahte bir dervişin Şeyh İlyas'ın köpekleri tarafından fark edilerek elbiselerinin parçalanması ve gerçeğin açığa çıkarılmasıdır. Eserde anlatıldığına göre kendisini derviş olarak tanıtan bir gayrimüslim, kırk müridi ile Anadolu'ya gelip şehir şehir gezer, o bölgenin seçkinlerini, din büyüklerini ziyaret eden bu kişi daha sonra Baba İlyas'ın zâviyesine gelir. Baba İlyas o sırada yastığa yaslanıp oturmaktadır. Zâviyenin bekçisi köpekler gelenleri görünce hemen dervişe saldırıp onun hırkasını, cübbesini paramparça eder. Baba İlyas orada bulunanlara, bu dervişin sünnetsiz bir kâfir olduğunu ve Allah'ın o köpeklere bunu hissettirdiğini söyler. Sahte derviş bundan etkilenir, abasını ve sofı elbisesini parçalayıp tövbe eder ve İslam'a girerek Şeyh İlyas'ın izniyle oradan ayrılır.¹⁷⁵

Sultan I. Alâeddin Keykûbât ile Görüşmesi

I. Alâeddin Keykûbât, devletini derleyip toparlayarak yeniden güçlendiren bir Anadolu Selçuklu sultanıdır. Halk tarafından sevilen sultan, Şeyh Baba İlyas'ın şöhretini duyunca seçkin bir veziri ve İmrahor'u ile birlikte onu zâviyesinde gizlice

¹⁷³ Tulum, **a.g.e.**, s. 87/ 255.beyit.

¹⁷⁴ Tulum, **a.g.e.**, s. 89-90/ 259-269.beyitler.

¹⁷⁵ Tulum, **a.g.e.**, s. 91-98/ 270-297.beyitler.

ziyaret eder. Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykûbât, bu ziyaretinde Şeyh İlyas tarafından saygıyla karşılanır ve ona çeşitli ikramlar yapılır. Şeyh İlyas'ın kendisini hoş karşılamasından memnun kalan I. Alâeddin Keykûbât, onun bu hürmetini ve ikramını karşılıksız bırakmayıp en kısa zamanda yeniden ziyaret etmeyi istese de oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev ve adamları tarafından zehirlenerek öldürtülür.¹⁷⁶

Elvan Çelebi, bu ziyaretin ayrıntılarını şu şekilde anlatır:

“Şeyh İlyas'ı ve arkadaşlarının adını duymayan kalmamıştır. Hatta padişahlar bile onunla görüşmeye can atar. I. Alâeddin de bir vezirini ve hayvanı¹⁷⁷ olarak Şeyh İlyas'ı gizlice görmeye gider. Şeyh İlyas, müritlerinden Oban ve Düden'e Sultan'ı ve arkadaşlarını iyi karşılamalarını ve çeşitli ikramlarla memnun etmelerini ister. Sultan'ı ve arkadaşlarını karşılayan Oban ve Düden onu Şeyh İlyas'ın makamına getirir. Şeyh İlyas Sultan'ın selamını alır ve onu ayakta karşılayarak mihrabın sağ tarafına geçirir. Hatta Sultan'la birlikte namaz kıırlar. Sonra yemeğe geçilir. I. Alâeddin'in önüne sinide Kaş ve Çin işi porselen kâselerle yedi çeşit yemek sunulur. Vezirinin önüne de Sultan'inkinden daha küçük bir sinide altı çeşit yemek getirilir. Emir-ahor (İmrahor)'un önüne ise, yalnızca arpa, saman ve taze ot konulur. I. Alâeddin, Şeyh İlyas'ın gücünü, iyi niyetini ve samimi inancını görünce etkilenir, güzel karşılanması hoşuna gider ve bir başka zamanki gelişinde ev bark ile ödüllendirip onun müridi olmak istediğini ifade eder.”¹⁷⁸

Sultan I. Aleaddin Keykubat'ın Öldürülmesi

Anadolu Selçuklu devletinin kudretli sultanı I. Alâeddin Keykûbât, Şeyh Baba İlyas'ı ziyaretinden kısa bir süre sonra oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından zehirletilerek öldürülür. II. Gıyâseddin Keyhüsrev Anadolu Selçuklu devletinin tahtına geçer.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Tulum, **a.g.e.**, s. 111-112/ 354-357.beyitler.

¹⁷⁷ Tulum, **a.g.e.**, s. 110/ 340.beyitte geçen “hayvan” kelimesiyle Elvan Çelebi, Selçuklu Döneminde sultanın emir-ahoru görevinde bulunmuş Esedüddin Ruzbe'den bahsetmektedir. Elvan Çelebi, Baba İlyas'ın İsyani'nde Köre Kadı ile birlikte sarayı ve halkı kıskırtıp görevini kötüye kullandığı için atası Baba İlyas'a ve ailesine zarar veren bu kişi hakkında bilinçli olarak olumsuz anlama da gelebilecek ifadeler kullanmıştır. Bu konu Esedüddin Ruzbe bölümünde detaylı işlenmiştir.

Not: “Emir-ahor” hayvanların bakımını üstlenen kişidir, “imrahor” olarak da geçer.

¹⁷⁸ Tulum, **a.g.e.**, s. 108-112/ 338-353. beyitler.

¹⁷⁹ Tulum, **a.g.e.**, s. 111-112/ 354-357.beyitler.

Köre Kadı ve Esedüddin Ruzbe'nin Ortalık Karışırması Üzerine Zâviyesini Terk Etmesi

Çat bölgesinde Ruzbe adında zalim bir yönetici vardır. Yönetimin değişmesi üzerine Ruzbe, tahta yeni geçen Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e, güzel bir at hediye ederek onun gözüne girmek istemektedir. Köre Kadı adlı fitneci, Ruzbe'ye Baba İlyas'ın Boz atından söz eder. Ruzbe ve Köre Kadı bu ata değerinin altında bir fiyat vererek sahip olmak için iki adam gönderirler. Ancak Baba İlyas'ın atı satılık değildir. Baba İlyas'ın müridleri iki kişiden birini öldürür. Ruzbe ve Köre Kadı, ikinci defa atı istemek için on kişiyi gönderir. Adamlar yanlarında yüklü miktarda para da getirmişlerdir. Baba İlyas müritlerine onlara karışmamalarını tembihler. Boz atı almaya gelen on kişi ahıra girdiklerinde ikisi Boz atın vurmasıyla ölür. Daha sonra Boz atın duvarı yarıp çıkar ve kayıplara karışır. Ruzbe ve Köre Kadı, Boz atın keramet eseri olarak kayıplara karışmasını ve Şeyh İlyas'ın kerametlerini sorgulayıp hakkında dedikodu yayarlar. Ruzbe ve Köre Kadı, bununla da kalmayıp, Şeyh İlyas'ın müridi Oban'ı şehit ederler. Bu olay sonrasında ortalık karışır. Baba İlyas, olayların daha fazla büyümemesi ve kan dökülmemesi için yanında seksen müridi ile birlikte zâviyesini terk etmek zorunda kalır.¹⁸⁰

İsyan Sırasındaki Tutumu

Eserde Baba İlyas'ın Köre Kadı ve Esedüddin Ruzbe tarafından Selçuklu sarayına karşı isyan çıkaran biri olarak gösterilmesinden de bahsedilir. Köre Kadı'nın iddiasına göre Baba İlyas, devleti yıkıp Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yerine tahta geçmeye çalışan biridir. Baba İlyas bu yalan haberler ve yanlış propagandalar yüzünden zâviyesini terk etmek zorunda kalarak Haraşna bölgesine gitmiştir. Ayrıca onun ailesi saray tarafından yıllarca sürececek bir tâkibata uğramıştır. Ancak Elvan Çelebi'nin ifadesiyle Baba İlyas, Anadolu Selçuklu devletine isyan etmemiştir. Hatta müridi zannettiği Baba İshak'ın gerçek niyetini öğrendikten sonra ona mektup yollamış karışıklığın büyümesine engel olmaya çalışmıştır.¹⁸¹

¹⁸⁰ Tulum, **a.g.e.**, s. 113-146/ 360-503.beyitler.

¹⁸¹ Tulum, **a.g.e.**, s. 155-158/ 552-558.beyitler.

Baba İshak'ın Selçuklu Devletine İsyân Eden Baba İshak'a Karşı Çıkması ve Gönderdiği Mektup

Baba İshak haksız vergileri bahane ederek Malatya bölgesinde karışıklık çıkarıp devlete karşı isyanı başlatır. Kendisine karşı gelen beyleri gece baskınıyla öldürür ve gönderilen kuvvetleri yenerek Baba İlyas'ı görmek için Amasya'ya doğru yola çıkar. Baba İshak'ın yaptıklarından haberdar olan Baba İlyas ona bir mektup göndererek karışıklık çıkmaması için geri dönerek Canik'e gitmesini ister. Ancak Baba İshak onu dinlemez ve önüne geleni öldürmeye devam eder. Baba İlyas iki kez daha Baba İshak'a haber gönderse de Baba İshak'ın onu dinlemeyip savaşa devam etmesi üzerine beddua eder.

İsyânın Sonuçları

Babaî İsyânı Selçuklu ordusu tarafından kanlı bir şekilde bastırılmış, halifelerin pek çoğu öldürülmüş, sağ kalanlar ise sürgüne gönderilmiştir. Baba İshak da savaşta öldürülmüş ve cesedi bulunamamıştır. Savaşa karşı çıkan Baba İlyas ise Haraşna kalesinde tutsak edilmiştir.

Haraşna'da Tutsak Edilmesi, Zindancı Papaz Hikâyesi ve Boz Atlı Hızır'a Binip Kayıplara Karışması

Elvan Çelebi'ye göre Haraşna (Amasya) Kalesi'nde tutsak olan Baba İlyas'ın yanında zindancı bir papaz bulunmaktadır. Baba İlyas'a o sırada mürit olan papaz, Baba İlyas'ın öleceğini anlayınca onun için canını feda etmek ister. Boz atlı Hızır İlyas olarak da bilinen Baba İlyas, Boz atına biner ve gözden kaybolur. Papaz olanları şaşkınlıkla izler ve o aşka canını kurban eder.”¹⁸²

Baba İlyas'ın zindanda iken Boz Atına binerek gözden kaybolması olayını Mertol Tulum, Baba İlyas'ın kalede iken bu Hristiyan müridini kendi kılığına sokup yerine bırakmak suretiyle kaçmış olduğu, en azından bir kaçma teşebbüsünde bulunduğu, şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca ona göre bu zindancı papaz, kalede esir iken Baba İlyas'a mürit olmuş, kurtuluş ümidi kalmadığını anlayan şeyhinin artık ortadan kaybolma zamanının geldiğini, bu yol uğruna bir kimsenin ölmesi gerektiğini

¹⁸² Tulum, **a.g.e.**, s.181-186/ 656-675.beyitler.

söylemesi üzerine de bunu kendisine Tanrı'nın bir bağışı saymış ve canını kurban etmiştir.¹⁸³

Baba İlyas, kendisinin müridi gibi davranan ancak gizli hedefleri olan casus Baba İshak'ın başlattığı Babaî İsyanı sonrasında ayaklanmaya karşı çıktığı halde, fitnecilerin de etkisiyle sürgüne uğrayıp hapsedilmiş ve II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde 1241'de şehit edilmiştir.

Anadolu Selçuklu Sultanları ve Devlet Adamları

Babaî İsyanı, Anadolu Selçuklu devletinin Moğol istilasından etkilendiği ve devlet idaresinin II. Gıyâseddin Keyhüsrev'i yönlendiren Sadeddin Köpek adlı bir devlet adamının elinde olduğu zamana rastlamaktadır. İsyanı hazırlayan sebepleri tespit edebilmek için bu kişileri de tanımamızda fayda vardır.

I. Alâeddin Keykûbâd (1219-1237)

I. Alâeddin Keykûbâd döneminde Anadolu Selçuklu devleti en parlak dönemini yaşamıştır. Moğol istilasının etkisi devam ederken, I. Alâeddin Keykûbâd'ın ileri görüşlülüğü ve akıllı siyaseti sayesinde Anadolu'da siyasi ve ekonomik istikrar sağlanmıştır. I. Alâeddin Keykûbâd; Moğollara karşı birlik olma fikrini reddeden Celâleddin Harzemşah'ın ordusunu Yassı-Çimen'de mağlup etmiş, Gürcistan'a sefer düzenlemiş ve Ahlat'ı fethetmiş, Eyyûbîlere karşı zafer kazanmış, Moğollara elçi göndererek ülkesine yapılacak muhtemel saldırılarını önlemiştir. Yine onun döneminde ülkede îmar faaliyetleri artmış ve kültürel gelişmeler yaşanmıştır. Moğol istilasından kaçan pek çok âlim, şair ve din adamı, Anadolu Selçuklu devletine sığınmıştır. Horasan'dan kalkıp birçok memlekete seyahat eden Mevlânâ Celâleddin'in ailesi de I. Alâeddin Keykûbâd'ın dâveti ile Konya'da yerleşmiştir.¹⁸⁴

Ancak I. Alâeddin Keykûbâd'ın planlı bir suikast sonucu zehirlenerek öldürülmesi¹⁸⁵ ile apar topar tahta çıkarılan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in henüz 16-17

¹⁸³ Tulum, **a.g.e.**, I, s.217.

¹⁸⁴ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye (1071-1318)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 413.

¹⁸⁵ İbn Bîbî: "Alâeddin Keykûbâd, büyük bir sefer yapmak maksadıyla ordusunu Kayseri yakınındaki Meşhed Ovası'nda topladı. Bir kısım Selçuklu kuvvetlerinin Diyarbakır'ı kuşatmakta olduğu sırada

yaşlarında olması, liyâkatsiz ve basîretten yoksun idareciliği, ayrıca devletin idare mekanizmasının Sa'deddin Köpek adlı bir casusun eline geçmesiyle Anadolu Selçuklu devleti eski gücünü yitirmiştir. Zulüm ve haksızlıkların artması, Harizm (Türkmen) beylerinin idareden uzaklaştırılması, casusların ve fitnecilerin ortalığı karıştırması sonucunda devlete karşı “Babaî İsyanı” denilen büyük bir isyan hareketi başlamıştır. Bu isyan kanlı şekilde bastırılmış bunun sonunda devlet kendisini toparlayamamış, nihayet Moğollara karşı Köseadağ bozgununda yenilerek çöküşe gitmiştir.

II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1245)

Anadolu Selçuklu devletinde I. Alâeddin Keykûbât'ın büyük oğludur. Annesi Kalonaros (Alâiye) hâkimi Kirfard'ın kızıdır ve aslen Hristiyan'dır. Alâeddin Keykûbât onunla evlenirken dinine dokunmayacağını da vadetmiştir.¹⁸⁶ II. Gıyâseddin Keyhüsrev, babası Sultan Alâeddin Keykûbât'tan sonra 16-17 yaşlarında tahta geçmiştir. Kaynaklarda babasının zehirlenerek öldürüldüğü¹⁸⁷ ve bu hadiseden II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in de haberinin olduğu, babasının kendisini velihtlik için

aktedilen bu toplantıda gelecekle ilgili önemli kararlar verildi, tayinler yapıldı ve Rükneddin Kılıçarslan'ın velihtlik töreni yapıldı. Bu sırada Halife El-Mstansır Billah'tan, El-Melikü'l-Kâmil'den ve Hristiyan hükümdarlardan gelen elçiler, Musul'a kadar keşif akınlarını ilerletmiş olan Moğollara karşı işbirliği kurmanın zaruretini bildiriyorlardı. Alâeddin Keykûbât da aynı fikirde idi. Fakat Alâeddin Keykûbât, orada bu elçilere verdiği ziyafette zehirlenerek öldü (1237). Sultan'ın 45 yaşında ölümünden sonra büyük ittifak gerçekleşemedi.” Mürsel Öztürk, **El Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye: Selçuk nâme I, İbn Bîbî El-Hüseyin B. Muhammed B. Ali El-Caferî Er-Rugadî**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1000 Temel Eser, Ankara 1996, s.18.

¹⁸⁶ Nejat Kaymaz, kaynaklarda II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in annesinin Keykubat'ın ölümünden sonra Müslüman olduğunu ve Mah Peri Hatun adını taşıdığını belirtir. Kır Vard'ın kızı denilen bu kadının gerçekte aynı kişinin Keykubat'a armağan olarak gönderilen Rum asıllı bir cariye olduğunu söyler. (Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçukluların İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 82).

¹⁸⁷ Bu eserde Sultan Alâeddin Keykûbât'ın ölümüne dair şu şekilde bilgi verilmektedir: “Sultan bayramın üçüncü günü Kayseri'ye gelen bütün ecnebi elçileri büyük bir ziyafete davet etti. Bütün devlet erkânı, beyler ve büyükler bu ziyafette hazır bulunuyordu. Çeşitli çalgı aletleri ve hanendelerin ruhlara ferahlık veren hoş sesleri arasında, altın ve gümüş tabaklar içinde nefis yemekler yeniyor ve şerbetler içiliyordu. Bu esnada çaşnigir Nasreddin Ali, sultanın önüne pişmiş bir kuş koyup parçaladı. Sultan birkaç lokma yedikten sonra bir sancıya tutuldu. Meclis de perişan oldu ve derhal Keykûbâdiye sarayına gitti. İztırap arttı, ishal geldi ve kan boşalmaya başladı. Büyük sultan, Celaledin Karatay'a: ‘Benim işim sona erdi, kendimde ümidim kalmadı. Kemâleddin Kâmyâr'ı çağır; ona memleket meseleleri hakkında vasiyetler yapacağım.’ dedi. Fakat az sonra konuşma melekesini de kaybetti. Kemâleddin Kâmyâr gelince sultanın işaretlerinden bir şey anlayamadı. Bayramın dördüncü günü 634 Şevval (1 Haziran 1237) pazartesi sultan hayata veda etmişti. İki gün sonra cenazesi Konya'ya götürülüp ecdadına ait Künbed-saray'da (türbe) defnolundu. (Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye (1071-1318)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 408-410).

yetersiz bulması ve onun yerine Eyyübi melikesinden doğan İzzettin Kılıç Arslan'ı veliaht tayin etmesinden dolayı babasına büyük bir öfke duyduğu söylenmektedir. Başta Sa'deddin Köpek olmak üzere, Şemseddin Altun-aba, Tâceddin Pervâne, Cemâleddin Ferruh Lâlâ ve Gürcü oğlu Zâhir üd-devle'nin işbirliği ile II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta geçmesinde etkili isimler oldukları ifade edilmektedir.¹⁸⁸

Kaynaklarda II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta çıkarılmasında ücretli Frank askerlerinin rolünden de bahsedilmektedir.¹⁸⁹ Ayrıca Hristiyan Emir Gürcü-oğlu Zâhirü'd-devle (Zâhirü'd-devle Şir) bu sırada Selçuklu hizmetindeki ücretli Hristiyan askerlerin kumandanıdır. Memleketteki hâkim güçler ve kamuoyunun veliaht İzzettin Kılıçarslan'dan çok büyük şehzade II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile beraber olduğu anlaşılmaktadır. Bunun nedeni, gerek ordunun gerekse halkın, son yıllarda yaşanan iç karışıklığın ve özellikle Hârizmlilerin (Türkistanlıların) hizmete alınmasından dolayı yönetime karşı genel bir memnuniyetsizlik oluşturduğu düşünülebilir.¹⁹⁰

Amasya Tarihi'nde de Baba İshak olarak bilinen Rum İshak'ın Sultan Alâeddin Keykûbât'ın atadığı vali Emir Berke Han'ı Amasya'dan uzaklaştırmak ve gizli faaliyetlerine devam etmek için II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in atabeyi Emir Sa'deddin Köpek ile işbirliği yaptığı ve Sultan Alâeddin Keykûbât'ı onun vasıtasıyla öldürttüğü anlatılmaktadır.¹⁹¹

II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Emir Sa'deddin Köpek'in yardımıyla saltanatı elde ettikten sonra¹⁹², onun etkisi ve kıskırtması ile Hârizm (Türkistan) beyi Kayır-han,

¹⁸⁸ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye (1071-1318)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 423-425.

¹⁸⁹ Erkan Göksu, "Türkiye Selçuklu Ordusundaki Frenk Ücretli Askerler ve Babailer İsyanının Bastırılmasındaki Roller", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı: 74, Ankara 2015, s.218.

¹⁹⁰ Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçukluların İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 102-104.

¹⁹¹ Mesut Aydın, Güler Aydın, **Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin Efendi, Amasya Tarihi**, II. cilt, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2007, s. 224.

¹⁹² Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye (1071-1318)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 425.

Osman Turan, Çağdaş Fransız Tarihçisi Vincent de Beauvais'in bu hadiseyi şu şekilde aktardığını söyler:

Atabey Altun-aba, Tâceddin Pervane, Kemâleddin Kâmyar gibi devlete hizmet eden pek çok devlet adamını öldürtür. Emir Sa'deddin Köpek'in yaptığı bu kıyımlar sonrasında Hârizm (Türkistan) beyleri ve askerleri Selçuklu hizmetini terk edip uzaklaşırlar.

II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Gürcü Kraliçesi Rosudan'ın kızı Tamara ile evlendikten sonra kendisini tamamen eğlence ve sefâhat hayatına verir.¹⁹³ Gürcü Hâtun denilen Melike Tamara'nın Anadolu'ya gelirken yanında bulunan Hristiyan Gürcü grubu Selçuklu sarayını doldurmuş, yüksek makamlar elde etmiştir. Sultan ülke sorunlarının çözümünde deneyimli yöneticilerle görüşmek yerine çoğu kez kendisi gibi zevk için yaşayan genç ve tecrübesiz dostlarının fikirlerine değer veriyor, bu durum tecrübeli devlet adamlarını kaygılandırıyor. Yönetim mekanizmasının içinde bulunduğu bu uyumsuzluk ve düşkünlük, Sultan Alâeddin Keykûbât'ın ölümünden beri devletin içinde bulunduğu karışık durum devam etmiştir. Moğolların önünden kaçan büyük Türkmen kitlelerinin Anadolu'ya sığınmaları ile sınırlarda ciddi sosyo-ekonomik sorunların ortaya çıkması, ekonomik sıkıntılardan bezmiş olan yerli halkın çözüm istemesi karşısında yönetimin yetersiz olması da ayrı bir sorundur. Özellikle Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tam bir umursamazlık içinde saltanat sürmesi ve sefih yaşamı, halkta o makama karşı güven ve saygıyı yok ediyor ve sultanın şahsına karşı bir hoşnutsuzluk oluşturuyordu. Bütün bu şartlar Anadolu'da kapsamlı bir halk ayaklanmasına zemin hazırlamıştır.¹⁹⁴

“Sultan Alâeddin Keykûbât'ın Eyyûbi hükümdarının kız kardeşinden (Melike-i Âdiliyye'den) iki meşru oğlu vardı. Sultanın beylerinden Sa'deddin Köpek adlı bir emir vardı ki diğerlerinin başını kesmişti. Bu Sa'deddin, Sultan Alâeddin ölünce Gıyaseddin'e kendisini Sultan yapacağını söyledi. Onu Kayseri'den bir fersah mesafede bulunan Keykubat sarayından alıp şehre götürdü. Saray etrafında sultanın 16.000'den fazla ücretli Türk askeri vardı. Gıyaseddin'i sultan yapmak isteyen bu askerler Kayseri'de binden fazla bulunan Fransız askerlerinden şüphe ediyorlardı. Sa'deddin yolda bu Latin ve Fransızlara rastlayınca: “İşte efendiniz ve sultanınız! Onu tahta çıkarınız” dedi. Gıyaseddin'i birlikte Saltanat evine (Devlet-hane) götürüp tahta çıkardılar. Bütün emirler ona biat etti ve önünde yer öptüler. Fakat meşru varis olmadığı için emirlerin anasına ve kardeşlerine iltihak edip kendisini öldürmelerinden korktu. Lakin Sa'deddin ona endişe etmemesini ve mahirane hareketle her şeyi yoluna koyacağını bildirdi.”

¹⁹³ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye (1071-1318)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 431-435; Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçukluların İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 125.

¹⁹⁴ Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçukluların İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 126.

Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye* adlı eserinde Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykûbât'ın zehirlenmesinden sorumlu tuttuğu oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev'den “kâfir ve inkârcı” diyerek bahseder.¹⁹⁵ Kaynaklarda II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in İslâmî kimliğinden neredeyse hiç bahsedilmez. Onun gizli din tutan bir Hristiyan olduğu kuvvetle muhtemeldir. Nitekim kaynaklarda annesinin ve evlendiği hanımların hiçbiri Müslüman değildir. Keyhüsrev, Tamara'dan başka Konyalı Hristiyan bir zengin ile bir Rum papazının kızlarıyla, ayrıca bir Rum cariye ile de evlendi. Sultan Gıyâseddin'in oğullarından IV. Rükneddin Kılıçarslan da Rum cariyeden dünyaya gelmişti. Köseadağ savaşı öncesinde bir Fransız pensesiyle evlenmeye teşebbüs ettiği, ancak bu evliliğin gerçekleşmediği belirtilmektedir.¹⁹⁶ Annesinin, babası I. Alâeddin'in ölümünden sonra Müslüman olması, Gürcü kraliçesinin kızı Tamara'nın onunla evlendikten sonra Müslüman olması dışında kendisinin İslâmî kimliğinden hiç söz edilmez. Hatta saraydaki sefih hayatı, kendisini içki ve eğlenceye vermesi, kadına düşkünlüğü, etrafındaki büyük devlet adamlarını Saadettin Köpek vasıtasıyla birer birer ortadan kaldırması, saraya Gürcü asıllı ve Hristiyan kişileri alması, yaşantısının tamamen İslâmiyet'ten uzak olması bu durumu açıklamak için yeterlidir. Onun bu durumu saray ile halkın arasını açmış, ona karşı genel bir memnuniyetsizlik her zaman var olmuştur. Başta babasını suikast sonucu zehirleterek tahta çıkması henüz hazmedilmemişken, Anadolu Selçuklu devletine çok iyi hizmet etmiş, tecrübeli devlet adamlarını ortadan kaldırtması ona karşı nefretin artmasına yol açmıştır. Büyük çoğunluğu Müslüman olan halkın onun İslamiyet'ten uzak, eğlence ve israfla dolu hayatı da ona karşı propaganda yapan kişilerin halkı isyana teşvik etmesini hızlandırmıştır. İşte Baba İshak gibi Şii- Bâtınî anlayışta kişiler propaganda yaparken Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in bu durumunu da kullanmışlardır.

Rus Türkoloğu Vladimir Aleksandroviç Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti* eserinde Hristiyan kadınlardan doğan ya da Hristiyan kadınlarla evlenen

¹⁹⁵ Tulum, **a.g.e.**, s. 150/530.beyitte:

Kâfir ü münkire ulu kaçadı

Uş bu faslı bu şüretin oқıdı

¹⁹⁶ İsmail Çiftçiöğlu, “Anadolu Selçuklu Sultanlarının Gayrimüslim Kadınlarla Evlilikleri”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 5 (2013), s. 7-25. (bkz. ilgili sayfa: 16.)

Selçukluların görünüşte Müslüman ama gizliden Batı'nın, Bizans'ın etkisine kapılmış Hristiyanlar olduğunu ileri sürer. Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Gürcü prensesi Tamara ile evlendiği zaman, Konya'ya Hristiyan papazlarının geldiğini, kısa bir zamanda dinsizleştiğini, belge ve buyrukları sarhoş kafa ile imzaladığını ifade eder. Ayrıca Babinger'e dayanarak, güçten düşme döneminde Selçuklular, Şiiliğe eğilim gösteriyorlardı, der.¹⁹⁷ Ancak İsmail Çiftçioğlu bu görüşe tamamen katılmaz. Zira onların kuvvetli İslam kültürü ve terbiyesiyle yetiştiğini söyler.¹⁹⁸ Bize göre de yabancı evlilik yapan ve annesi Müslüman olmayan Selçuklu sultanlarının hepsi aynı şekilde değerlendirilmeyebilir; ancak gerek yaşantısı gerekse yaptıkları ile Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in İslâm'dan uzak olduğu bir gerçektir.

Sadettin Köpek

II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in saltanatı döneminde ön plana çıkan devlet adamlarındandır. Sultan I. Alâeddin Keykûbâd'ın zehirlenerek öldürülmesinde ve oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta çıkarılmasında öne çıkan isimlerden birisidir.¹⁹⁹ Elvan Çelebi'nin eserinde kendisinden bahsedilmez. Ancak Baba İshak ile iş birliği yapması ve isyanın perde arkasında onun yıkıcı faaliyetlerinin bulunması sebebiyle burada tanıtmayı uygun gördük.

Anadolu Selçuklu devletinde, orduda olduğu gibi saray hayatında da gulâm istihdam edilmiştir. Kaynağı genellikle savaş esirleri ve köleler olan gulâmların çoğu Rum asıllıydı. Sadeddin Köpek de Sultan I. Alâeddin Keykûbâd'ın büyük emirleri içerisindeki gulamlardan birisidir.²⁰⁰

¹⁹⁷ V. Gordlevski, **Anadolu Selçuklu Devleti**, Çeviren: Azer Yaran, Onur Yayınları, 1988. s. 334-335.

¹⁹⁸ İsmail Çiftçioğlu, "Anadolu Selçuklu Sultanlarının Gayrimüslim Kadınlarla Evlilikleri", **Zeitschrift für die Welt der Türken**, 5 (2013), s. 7-25. (bkz. ilgili sayfa: 20.)

¹⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sevim, Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 577-579. "Sadeddin Köpek'in Tahakkümü ve Sonu" bölümüne bakılabilir. Ayrıca, Salim Koca, **Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri**, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 403-439. "Sultan I. Alâeddin Keykûbâd'tan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zâfiyeti ve Devlet Adamı Sadeddin Köpek'in İktidar Tutkusu" bölümlerine bakılabilir.

²⁰⁰ Mehmet Nadir Özdemir, "I. Alâeddin Keykubat ve Döneminde Saray Hayatında ve Orduda Gulâmlar", **I. Alâeddin Keykubat ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri**, 6-7 Kasım 2008 Konya. Editörler: Yusuf Küçükdağ, Mustafa Çıpan. Yayına hazırlayan: Ahmet Aytaç, TC Konya Valiliği İl

Amasya Tarihi'nde geçtiğine göre: “Kedağra (Köprü) kasabasında Köpek köyündeki Köpekoğullarındandır. Mühtedilerden (din değiştirmiş) ve Köpek adıyla meşhur olan bu kişi, Baba İshak (Rum İsak) ın halifesi olarak Konya'ya gidiyor, orada Sultan I. Alâeddin Keykûbâd'ın şehzadesi olan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e bağlanarak onun tam güvenini kazanıyor ve Rum İsak'ın Konya'da saltanat dairesinde casusu oluyor. Çünkü bu adam Emir Sa'deddin Köpek adıyla meşhur olup Baba İshak'ın ayaklanmasını kolaylaştırıyor.”²⁰¹

Sa'deddin Köpek, bundan önce kaynaklarda Sultan I. Alâeddin Keykûbâd'ın mimar ve av işleri (şikâr) emiri olarak geçmektedir. I. Alâeddin Keykûbâd her sene Akdeniz sahillerinden dönerken Kubâd-âbâd'a uğrayıp orada bir müddet kalır, eğlenir ve dinlenirdi. Sa'deddin Köpek, sultanın emriyle orada güzel köşkler, hoş havuzlar ve çardaklar yapmış, orayı cennet bahçesi gibi düzenlemiştir.²⁰²

Konya yakınında inşa edilen Zazadın Hanı denilen kervansarayının kitabesinde ismi “Köpek b. Mehmed” şeklinde geçtiğinden onun aslen bir Türk olduğu düşünülür. İbn Bîbî, Sa'deddin Köpek'in annesinin Konya eşrafından birinin kızı olduğunu ve Şehnaz Hatun adını taşıdığını bildirmiştir. Ancak bu kişi I. Alâeddin Keykûbâd'ın zehirlenerek öldürülmesinden itibaren karşımıza bütün gelişmelerde başrol oynayan, olayların ardındaki en önemli tasarımcı ve II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in iktidara geçmesini sağlayan tezgâh ve organizasyonun bir numaralı aktörü olduğu kanaatini de vermektedir.²⁰³

Nitekim II. Gıyâseddin Keyhüsrev tahta çıktıktan sonra Emir Sa'deddin Köpek, genç ve tecrübesiz sultanın yanından ayrılmamış, onun bütün kararlarında kendisi etkili olmuştur. İlk olarak sultanın babası I. Alâeddin Keykûbâd döneminde hizmetinde bulunmuş, onun ölümünden sonra devlet adamlarını (Kayırhan, Taceddin Pervane, Kemâleddin Kâmyar) çeşitli entrikalarla, asılsız haberlerle Sultan

Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Başkanlığı, Konya 2010, s.110.

²⁰¹ Mesut Aydın, Güler Aydın, **Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin Efendi**, *Amasya Tarihi*, II. cilt, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2007, s. 216.

²⁰² Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye (1071-1318)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 417.

²⁰³ Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçukluların İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 100.

II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in gözünden düşürmüş ve kendisine rahat hareket alanı açarak sultanı giderek yalnızlaştırmıştır.

Sa'deddin Köpek, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in liyâkatsiz ve ihtiraslı durumundan faydalanarak siyasî cinayetler işlediği gibi daha sonra da kendisi Selçuklu tahtına çıkmak istemiştir. Bunun için kendisinin Selçuklu hânedanından geldiğini ileri süren iddiaları ve yapılan kötülüklerin sebebi olarak Sultan'ı işaret etmesi ile II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in endişeye düşmesine sebep olmuş ve Sultan'ın emriyle öldürülüp cesedi ibret olsun diye yüksek bir kafeste asılı tutulmuştur.²⁰⁴

İsyana Sebep Olanlar

Fitneci ve Yalancı Kişiler

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l- Kudsiyye (Kutsal Menkıbeler)* adlı eserinde isyanın başlamasında fitneci Çat kadısı Kûre (Köre) Kadı ile Çat hâkimi (sübaşısı) Ruzbe'nin oynadığı rol büyüktür. Aşağıdaki bölümde anlatılacağı gibi Köre Kadı, etrafındaki nüfuzlu insanlardan faydalanıp o bölgede hürmet edilen din büyüğü Baba İlyas'a ve talebelerine karşı dedikodular çıkararak onlara karşı haksızca kamuoyu oluşturmuş bir fitnecidir. O zamanlarda Çat hâkimi (sübaşısı) olan Ruzbe ise Köre Kadı'nın yalanlarına uyarak hareket eden zalim bir Selçuklu idarecisi olarak anlatılmıştır. İsyanın başlamasında büyük rolü olan bu iki kişiyi inceleyecek olursak;

Köre Kadı

Amasya'ya bağlı Çat köyü (Günümüzde İlyas köyü) kadısı olarak anılan Kûre Kadı'nın açık kimliği hakkında Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l- Kudsiyye*'sinde bilgi verilmez. Ancak eserde Baba İlyas ailesinin felaketine sebep olan ve ona düşmanlık yapanlar arasında ilk sırada yer alan Köre (Kûre) Kadı hakkında aşağılayıcı ifadelerle onun isyan öncesi kışkırtıcılığı ve yalancılığı anlatılır. Kûr: Kör, gözleri görmeyen anlamındadır. Kûre: Farsçada yaban eşeği anlamına da gelmektedir. Köre Kadı ile ilgili selîta (kahpe), tuveys (eşcinsel) ifadeleri geçmektedir. Ayrıca kûr-dil (kör

²⁰⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye (1071-1318)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 427-432.

gönüllü), kûr-ma'nî (kör niyetli), kûr-sûret (kör kılıklı/suratlı) olarak nitelendirilmesi, kötü işler yaptığını ve gerçekten bir gözünün kör olduğunu düşündürür.

bu cihānuñ salītasın bir gör
hoz bilürsin ki yüzsüz olur kör²⁰⁵

ol tıvays-ı la'īn kâzı-yı kör
bu müsülmānlara ne kılmış gör²⁰⁶

kûr-dildür digil kayu varsun
nn gişi on biñ aqça iletsün²⁰⁷

kûr-ma'nî vü kûr-şüreti gör
nice fitne nice kıılır şerr ü şür²⁰⁸

Onun bu yüzden adıyla değil de kusurunun lâkap olarak kullanılması “Kör Kadı” olarak anılmasında güçlü bir ihtimal olabilir. Mertol Tulum’a göre Elvan Çelebi, belki de bilinçli olarak bu kişinin adını anmayı istememiş, aşağılamak amacıyla “kör” ve “eşek” gibi lakaplarla anmayı uygun bulmuştur.²⁰⁹

Eserde anlatılan Köre Kadı'nın kimliği hakkında değişik rivâyetler vardır. Kimi kaynaklarda onun Nûre Sûfî ile aynı kişi olup olmadığı tartışılır. Ancak Köre Kadı ile Nûre Sûfî aynı kişi değildir. Çünkü Nûre Sûfî, Karamanoğulları Beyliği'nin kurucusu Karaman Bey'in babasıdır ve Baba İlyas adına üç ilde halifelik yapmıştır.²¹⁰

²⁰⁵ Tulum, **a.g.e.**, s.140/477. beyit.

²⁰⁶ Tulum, **a.g.e.**, s.180/647. beyit.

²⁰⁷ Tulum, **a.g.e.**, s.118/378. beyit.

²⁰⁸ Tulum, **a.g.e.**, s.120/394. beyit.

²⁰⁹ Tulum, **a.g.e.**, **I.**, s.288.

²¹⁰ Tulum, **a.g.e.**, **I.**, s.222.

Esere göre Köre Kadı'nın isyandaki işlevi önce kendi bölgesinde fitne çıkarıp yalan haberlerle Konya'daki Selçuklu idaresini kışkırtarak Baba İlyas'ı suçlu ve isyanın sorumlu kişisi olarak göstermek ve Sultan'ın Baba İlyas ve talebelerini sürgün edip hapsedmesine neden olacak olaylar silsilesini başlatmaktır.

Esedüddin Ruzbe

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l- Kudsiyye* adlı eserinde Ruzbe adıyla anılan Çat hâkimi (sübaşısı), Anadolu Selçuklu devletinde çeşitli hizmetlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. Sultan I. Alâeddin Keykûbât döneminde emîr-âhûr, II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde “emîr-i camedâr” görevine getirilen Esedüddin Ruzbe, onun ölümünden sonra veziri Sahip Şemseddin İsfahanî'nin isteğiyle Atabey olarak atanmıştır.

Menâkıbu'l- Kudsiyye'nin başında Sultan I. Alâeddin Keykûbât'ın Baba İlyas'ı görmeye geldiği zaman yanındakilerle birlikte bir büyük vezirden ve “hayvan” olarak adlandırılan bir kişiden bahsedilir, daha sonra ise “emîr-âhûr” olarak tanıtılan bu kişiyi Baba İlyas'ın sevmediği ona sunduğu yiyeceklerden anlaşılmaktadır.²¹¹ Çünkü Baba İlyas, Sultan'a lezzetli yemeklerin konulduğu yedi değerli porselen kâse bulunan bir siniyi sunmuştur. Ondan biraz küçüğünü, yiyecek dolu altı kâse bulunan bir siniyi de vezirin önüne koyar. İmrahorun önüne ise yalnızca arpa, saman ve taze ot koyar. Bu ifadelerden Ruzbe'nin Sultan I. Alâeddin Keykûbât döneminde emîr-âhûr (İmrahor) yani sultanın atlarından sorumlu ahır görevlisi olduğu anlaşılır. O dönemde devlet hizmetindeki görevlilere verilen ikta geliri olarak Ruzbe'ye Çat bölgesinin yöneticiliğinin verilmiş olduğu da düşünülebilir. Mertol Tulum:

rûzba nâm hâdım-ı sengîn

var-ıdı çat içinde bir zengîn

(Tulum: 360)

²¹¹ Tulum, **a.g.e.**, s. 110/ 340.ve s.112/ 350.beyitlerde;
kamusıyla 'alâdîn şulţân
bir vezir-i 'azîz u bir hayvân

emîr-âhûr önüne arpa saman
ter giyeh qor hemân-dem ol şulţân şeklinde geçmektedir.

beytini “Çat’ta Ruzbe adında taş yürekli, mallı mülklü bir yönetici(= hādīm) vardı.” diye çevirir ve “hādīm” ifadesinin “subaşı” görevi olabileceğini belirtir.²¹² Nitekim beytin devamında tahtın yenilenmesiyle (yani Sultan I. Alâeddin Keykûbât’ın zehirlenip öldürülmesi üzerine tahta II. Gıyâseddin Keyhüsrev’in geçmesiyle) Ruzbe’nin yeni Sultan’ın gözüne girmek amacıyla ona güzel bir at hediye etmek istediği anlatılır. Bunu haber alan “Şeytan” sıfatlı Köre Kadı’nın Ruzbe’ye istediği atın Boz atlı Baba İlyas’ta olduğunu söylemesiyle ve Ruzbe’nin de bu ata sahip olmak istemesiyle olaylar gelişir.

Elvan Çelebi’nin eserinde bahsi geçen Ruzbe’nin isyandaki rolü Köre Kadı’nın fitnesine uyararak ve makamına güvenerek Baba İlyas’ın atını, onlar istemeseler de para ile zorla almaya çalışması ve amacına ulaşamayınca Baba İlyas’a ve talebelerine zulmetmesidir. Köre Kadı’nın da algı operasyonu ile fitneyi yönetmesiyle büyüyen olaylar neticesinde önce zaviyeden Boz atı almaya gelen Ruzbe’nin adamlarından biri Baba İlyas’ın halifeleri tarafından öldürülür, sonra gelen on kişilik gruptan ikisi de atın tepmesiyle ölürler. Bunun üzerine Ruzbe, iki yüz adamını da yanına alarak Köre Kadı’yla birlikte zaviyeye gelir ve onlara zulmeder. Çıkan karışıklıkta Baba İlyas’ın en yakın halifelerinden Oban adlı kişi öldürülür.

Bu olaylardan Ruzbe’nin makam elde etme amacıyla halka zulmetmekten çekinmeyen, hırslı birisi olduğu anlaşılır. Nitekim bunun için Köre Kadı ile iş birliği yaptığı ve Köre Kadı’nın fitnesine ve yalanlarına aldanarak, kötülüğün ve zulmün yaygınlaşmasına alet olduğu ortaya çıkmıştır.

Elvan Çelebi, Ruzbe’den birçok beyitte aşağılayıcı ifadelerle “hayvan” sıfatıyla bahseder. Ayrıca ahır, arpa, saman, taze ot kelimelerini onu anlattığı beyitlerde seçerek kullanması onun görevinin “emîr-âhūr”(imrahor) olduğunu bu kelimelerle çağrıştırdığı gibi bu yolla onu aşağılar.²¹³

şamusıyla ‘alādīn şulţān

bir vezir-i ‘azīz u bir hayvān

²¹² Tulum, **a.g.e.**, s. 114/360. beyit.

²¹³ Tulum, **a.g.e.**, I., s.224.

emîr-âhûr öñine arpa saman

ter giyeh qor hemân-dem ol şulţân²¹⁴

(Tulum: 340, 350)

Elvan Çelebi'nin Ruzbe adıyla andığı bu kişi, tarihçilerin bahsettiği II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde “emîr-i câmedâr” görevine getirilen Eseddüddin Ruzbe olduğu anlaşılmaktadır. Sultanın elbiselerine bakmakla yükümlü olan câmedârlar, başta onun elbiselerini giyip çıkarmasına yardımcı olduğu gibi diğer işlerini de görürlerdi. Sultanın muhafız birliğine mensup köleler arasından seçilen bu kişiler sultan uyuyuncaya kadar yanından ayrılmazlar, uyuduktan sonra da kapısında nöbet tutarlardı.²¹⁵

Eseddüddin Ruzbe'nin, II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminin “emîr-i câmedâr”ı olarak bilinen Keyhüsrev'in ölmeden önce devleti emanet ettiği Sahip Şemseddin İsfahanî'nin isteğiyle Atabey olarak görevlendirilmesiyle itibarının ve gücünün arttığı ifade edilir. Ayrıca Şemseddin İsfahanî'nin Beylerbeyi olarak görevlendirdiği Şemseddin Has Oğuz ile kurduğu akrabalık bağlarının da eklenmesiyle devlette önemli bir yer edindiği kaydedilir. Ancak Sahip Şemseddin İsfahanî, Beylerbeyi Şemseddin Has Oğuz ile Atabey Eseddüddin Ruzbe'yi, Emir-i Dad Nusret ile Pervane Fahrüddin Ebubekir'in etkisiyle öldürtmüştür.²¹⁶ Eseddüddin

²¹⁴ Tulum, **a.g.e.**, s. 110/ 340.ve s.112/ 350.beyitler.

²¹⁵ Aydın Taneri, “Câmedar”, **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.7, s.45, İstanbul 1993.

²¹⁶ Mehmet Suat Bal, makalesinde İbn Bîbî'nin Eseddüddin Ruzbe ve Şemseddin Has Oğuz'un öldürülmesini anlatırken Şemseddin İsfahanî'yi koruduğunu ve onu masum göstermeye çalıştığını söyleyen Osman Turan'ın fikrini destekler. Bu konuda Nejat Kaymaz'ın da benzer görüşte olduğunu dile getiren yazar bu durumun nedeni olarak İbn Bîbî'nin ve babasının devlet memuru olmalarından dolayı yönetici kesimi anlatırken ister istemez taraf tuttuğunu, dolayısıyla yorumlarının dikkatle değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.

II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümünden önce devleti emanet ettiği Sahip Şemseddin İsfahanî'nin, Moğol hükümdarı Batu Han'ın Selçuklu'ya atadığı İran asıllı bir devlet adamı olduğunu, yaptığı işlerin aynı Sa'deddin Köpek'in izlediği yol gibi diktatörlük olduğunu söyler. Nitekim Keyhüsrev'in ölümünden sonra göreve getirdiği devlet adamlarının birçoğunu kendisine rakip görekere yine kendisi öldürtmüştür. Moğol hükümdarı Batu Han tarafından atanmasından dolayı II. İzzettin Keykavus döneminde kendisini sultan gibi görmüş ve devlet işlerinde söz sahibi olmuştur. Hatta ölen Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in dul karısı da nikâhı altına almıştır. Moğol hükümdarı Batu Han'ın yerine gelen Göyük Han'ın emri üzerine azledilmiş ve öldürülmüştür.

Sahip Şemseddin İsfahanî, Seyyid Burhaneddin Tirmizi'nin talebesi ve mürididir. Seyyid Burhaneddin Tirmizi, Mevlânâ'nın da hocasıdır. Tirmizi, Fahreddin-i Râzî'ye ve onun Anadolu'daki temsilcisi Ahî Evren'e karşıdır. Sahip Şemseddin de hocasından etkilenecek Ahî Evren'e karşı bir tavırdadır. (Mehmet Suat Bal, “Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahanî”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.19. Konya 2006. s.265-294).

Ruzbe ve Şemseddin Has Oğuz'un ortadan kaldırılmasından sonra Sahip Şemseddin bu sefer de Emir-i Dad Nusret ile Pervane Fahrüddin Ebubekir'i kendisine rakip olarak görmüş ve onları da ortadan kaldırmıştır. ²¹⁷

Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü* adlı eserinde, zenginliklerine ve emrindeki koruma birliklerine dayanarak birbirlerine karşı üstünlük yarışı yapan devlet adamları arasında kurulan akrabalık bağları ve aile ilişkilerinin devlet yönetimine etkisinden bahseder. Yüksek mevkileri tutan birbiriyle akraba olan devlet adamları, kendilerine karşı olanların kıskançlıklarını ve korkuya düştüklerini fark edince, birbirleriyle daha sıkı dayanışma içerisinde oluyor, birbirlerini savunup rakiplerine karşı tedbir alma yolunu seçiyorlardı. Buna karşılık ötekilerin endişesi artınca onlar da kendi aralarında birlik oluyorlar. Durum birinin ötekini yok etmesi ile sonlanabiliyordu. Nejat Kaymaz, Atabey Eseddüddin Ruzbe'nin ve Beylerbeyi Şemseddin Has Oğuz'un öldürülmesini II. İzzettin Keykâvus'un tahta geçmesinden sonra başlayan bunalımlı dönemin ilk kurbanları olarak verir. ²¹⁸

İbn Bîbî, Atabey Eseddüddin Ruzbe'nin ve Beylerbeyi Şemseddin Has Oğuz'un öldürülmesini anlatırken çekememezlik konusundan da bahseder. Emîr-i Dad Nusret ile Pervane Fahrüddin Ebubekir Attar, Has Oğuz ve Ruzbe'ye karşı

²¹⁷ Osman Turan, eserinde Eseddüddin Ruzbe'nin sonu ile devlet adamlarının ihtirasını ve aralarındaki mücadeleyi şu şekilde dile getirir:

“İsfahanlı vezir Şemseddin Muhammed, Celaleddin Karatay, Has Oğuz, Eseddüddin Ruzbe ve Fahreddin Ebu Bekir gibi devrin devlet adamlarının müşterek kararıyla tahta geçen büyük şehzade Keykavus zamanında nüfuzlu devlet adamların arasında kurulan düzen, az bir müddet sonra bunların ihtiras mücadeleleriyle bozuldu. Keyhüsrev zamanından beri vezir olan Sahip Şemseddin ile aralarında akrabalık bağı oluşan Has Oğuz ve Ruzbe arasında gittikçe artan bir rekabet ve gerginlik baş gösterdi. Bu ikisinin beylerbeyi (başkumandan) ve atabeylik gibi mühim mevkilerde bulunmaları ve devlet işlerinde büyük bir nüfuz ve iktidara sahip olmaları veziri endişelendiriyordu. Pervane Ebu Bekir ve emîr-i dâd Nusret arasında başlayan mücadelede, Sahip Şemseddin'in tarafını tutarak hazırladıkları bir suikast neticesinde her ikisini de ortadan kaldırdılar. Fakat bunların ölümünden sonra aynı nüfuz ve iktidarın Ebu Bekir ve Nusret'in eline geçmesi, vezir ile bunlar arasında yeni bir rekabet ve gerginlik mevzuu oldu. Şimdi de İsfahanlı bunları ortadan kaldırmak için Tuğracı Mahmud vasıtasıyla Erzincan sü başısı (ser-leşkeri) Şerefeddin Mahmud'u celp etti.” (Osman Turan, **Selçuklu Tarihi Araştırmaları**, Hazırlayanlar: Altan Çetin, Bilal Koç, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2014. s.356-357).

²¹⁸“Beylerbeyi Şemseddin Has Oğuz'un, kızını Atabey Eseddüddin Ruzbe'nin kız kardeşinin oğluna vermesiyle ortaya çıkan akrabalık ilişkisinin ve bu sebeple ortaya çıkan yakınlaşma ve anlaşma, bu iki kişinin devlet işlerindeki etkisinin büyük oranda artmasına yol açtığından, başta Emir-i Dâd Nusret ile Pervane Fahrüddin Ebubekir olmak üzere, vezir ve öteki devlet adamları korkuya kapılmış, sonunda birlikte bir komplo hazırlayarak ikisini de öldürmüşlerdir.” (Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçukluların İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 22).

kıskançlık duyuyorlar, bundan dolayı her fırsatta onları Sahip Şemseddin'e kötülüyorlardı. Nihayet bunda başarılı oldular. Sahip Şemseddin'in de desteğini alarak onlara bir tuzak kurdular. Buna göre Emîr-i Dad Nusret, Sahip Şemseddin'in hasta olduğunu ve onu ziyaret etmeleri gerektiğini söyleyerek onları Sahip'in sarayına çağırttı. Önceden hazır olan cellatlara emirleri öldürterek ibret olması adına saray kapısına astırdı. Bununla da kalmayarak kinlerinden dolayı cellatlara onların evlerini yağma ettirdiler, yakınlarını ve onların adamlarını yakalatıp bir kısmını öldürtüp bir kısmını da aşağılayarak eziyet ettiler.²¹⁹

Eseddüddin Ruzbe'nin günümüzde Konya-Ankara yolu üzerinde bulunan Horozlu Han'ı Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev ve İzzettin Keykavus döneminde devlet görevinde bulunduğu sırada yaptırdığı ve 1249 yılında öldürüldüğü belirtilmektedir.²²⁰

Casuslar

Baba İshak

Tarihte Baba İshak adıyla bilinen ve Babaî İsyanı'nda adı geçen İshak Kefersûdî, Baba İlyas'ın güvenini kazanmış ve halifeleri arasında tanınmış Rum asıllı bir casustur.²²¹ Elvan Çelebi, onun mert, gayretli, aslan gibi güçlü, atı ve kılıcı çok iyi kullanan yürekli, yiğit bir savaşçı olduğunu, söz tutmadığını ve bu yüzden sayısız müridin öldüğünü söyler.²²² Elvan Çelebi'nin bahsettiği olay Babaî İsyanı'dır. İsyanın baş sorumlularından olan Baba İshak, Anadolu Selçuklu devletinin memurlarına harman vakti, vergi anlaşmazlığı bahanesiyle karşı çıkmış, gece baskısıyla yöneticileri öldürerek Orta Anadolu'ya geçip karışıklık çıkarmıştır. Hırslı, sinirli, başına buyruk ve inatçı birisidir. Şeyhi Baba İlyas'ın kendisine haber göndermesine aldırış etmeyerek Anadolu Selçuklu ordusuyla savaşmış ve Baba

²¹⁹ Mürsel Öztürk, **İbn-i Bîbî, el-Evâmir el-Alâiyye fi'l-ümûr el-Alâiyye (Selçuknâme)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt: II, Ankara 1996, s. 556-557.

²²⁰ Murat Yakar, H. Murat Yılmaz, "Kültürel Miraslardan Tarihi Horozluhan'ın Fotogrametrik Rölüve Çalışması ve 3 Boyutlu Modellenmesi", **Selçuk Üniversitesi Mühendislik- Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C.23, S.2, s.27.

²²¹ Mürsel Öztürk, **a.g.e.**, s.216-217.

²²² Tulum, **a.g.e.**, s.153-156/ 540-551. beyitler.

İlyas'ın bedduasına uğrayarak sonunda yenilmiş ve cesedi bulunamamıştır.²²³ Baba İshak'ın kökeni, kimlerden eğitim aldığı, amacı ve faaliyetleri hakkındaki bilgileri de *Amasya Tarihi* 'nden²²⁴ öğreniyoruz. Buna göre:

Sivas kadısı olan Mehmed Temîmî; Şia mezhebinden, Bâtini kökenli bir filozof, konuşması etkili, sihir ve tıslımlarda harikulade yetenekli olduğundan Sultan I. Alâeddin Keykûbât'a yakınlık göstererek Sivas kazasını elde etmiştir. Meşhur İshak Kefersûdî, Şiraz'da bundan Şia usulünü, sihir ve tıslım ilmini tahsil ederek onun dikkatini çekmiş ve hocası Mehmed Temîmî Sivas kadısı olunca Sivas'a gelip yerleşmiş ve üstadının nüfuz ve himayesi altında Şia usûlünü halk arasında yayarak şöhret kazanmıştır. İshak Kefersûdî, hocası öldükten ve nüfuzu ortadan kalktıktan sonra zararlı faaliyetleri ortaya çıkınca, kendisini gizlemek için Sivas'tan firar edip Amasya tarafındaki Kedağra (Köprü) kasabasına sığınmıştır.

Baba İshak'ın Amasya'da ortaya çıkararak Bizans İmparatorluğu'nu işgal eden meşhur Komennos ailesinden İsak adında bir prens olduğu, din değiştirerek İshak adıyla tanındığı, Amasya'da bir Rum krallığı oluşturmak için çalışmalar yürüten bir casus olduğu söylenir.

İshak Kefersûdî, Baba İlyas Horasânî'nin Amasya'da Mes'udiye müderrisliğine tayin edilmesinden sonra kasabadan gelip ona mürit olmuştur. Bu esnada Amasya valisi Tograk Bey' in de Baba İlyas Horasânî'ye mürit olması Mes'udiye dergahının nüfuzunu artırmıştır. Baba İshak Kefersûdî de bu nüfuzundan yararlanarak, kasabada bulunduğu zaman köylüleri sihir ve tıslımlarıyla kendisine bağlamış ve halkın gözünde hatırı sayılır bir kimse olarak halkın kendisine başvurduğu bir dereceye kadar gelmiştir.

Baba İlyas'ın nüfuzu, günden güne artan müritleri arasında önemli bir noktaya gelmiştir. Baba İlyas'ın hareketlerini perde arkasından idare eden Baba İshak, din değiştiren biri şekline ve kıyafetine girerek Müslümanların dini inançlarını bozarak, Rumların hesabına hareket etmiştir. Baba İshak'ın amacı, Amasya'da bir Rum krallığı oluşturmaktır. Buna Baba İlyas'ı âlet ederek Müslüman Türklerle

²²³ Tulum, **a.g.e.**, s. 151-176/ 537-631. beyitler.

²²⁴ Mesut Aydın, Güler Aydın, **Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin Efendi, Amasya Tarihi**, II. cilt, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2007.

Hristiyan Rumların ve Ermenilerin inançlarını ve hislerini karıştırmaya çalışan birisidir. Ayrıca Bâtînî, Şia-Rafizî inançlarını birbiriyle karıştırıp Müslümanların inançlarını bozmaya çalışan bir misyoner ve Rum krallığını kurmak için perde arkasından faaliyet gösteren bir Rum casusudur.

Bâtiniye inancına göre kişi, İslâmiyet'in beş farzıyla mükellef değildi. Kişi kalbini Tanrı'ya bağladıktan sonra ibadet gerekmiyor ve şer'i olarak yasaklanan bütün işler kendisine serbest oluyordu. Rafizî Şia inancına göre de Tanrı'nın yarattıklarının bedenine girmesi ve yaratılmışların yaratıcı ile birliği fikri esas inançları olduğundan Tanrı'nın sırasıyla peygamberlerde, sonra Hazret-i Ali'de, sonra da Alevî büyüklerinde ve Hz. Ali sevenlerinden her asrın kâmil bir ferdi ortaya çıktığına inanılıyordu. İşte Rum İsak bu iki inancı birleştirerek birincisiyle İslâm inancını bozarak şehvete düşkün cahil halk kesimini kandırmış; ikincisiyle de zaten Hz. İsa ve Meryem gibi yaratılmış insanlara Tanrı demeye alışık olan Hristiyanları daha çabuk avlamıştır.

Özetle Rum İsak, Kefersud nahiyesinde kendisini tanıttıktan sonra üstadının Sivas kadısı olduğu zaman Sivas'a gelip, üstadı vefat ettiğinde gerçek kimliğinin ortaya çıktığını anlar anlamaz Kedağra (Köprü) kasabasına sığınmıştır. Orada ücretsiz çobanlık yaparak saf ve cahil köylüleri aldatmış, sekiz on sene orada kalıp büyü ve tılsımlarını keramet gibi gösterip cahil halkı kendisine bağlamış; kendisini evliyadan ve ruhanî azizlerden biri gibi tanıtmıştır.

Rum İsak, Amasya'da Baba İlyas Horasanî'ye mürid olup onun nüfûzundan faydalanmakta iken Baba İlyas Horasanî'nin müridi olan Amasya valisi Hacı Toğrak Bey, Rum İsak'ın faaliyetlerine engel olmuştur. Onun vefatından sonra Sultan I. Alâeddin Keykûbât tarafından göreve getirilen Emir Hüsâmeddin Berke Han da gayet tedbirli, basiretli bir devlet adamı olduğundan Rum İsak'ın zararlı faaliyetlerinin önünde büyük bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. İşte Rum İsak, gizli amaçlarını ve kurmak istediği teşkilatı Sultan I. Alâeddin Keykûbât'ın güvenini kazanan Emir Berke'nin zamanında yapamayacağını anlayınca onu Amasya'dan uzaklaştırmak için Sultan I. Alâeddin Keykûbât'ın varlığını ortadan kaldırmaya çalışmış, bu planlı cinayeti de saraydaki casusu Köpek aracılığıyla yapmıştır. Çünkü Sa'deddin Köpek, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in atabeyi konumundadır. Köpek ile

Rum İsak'ın hareketleri ve yaptıkları göz önüne alındığında bunların aralarında tam bir ilişki olduğu ortaya çıkmaktadır.²²⁵

Sultan I. Alâeddin Keykûbât'ın, zehirlenerek öldürülüp yerine büyük oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta geçirilmesinden sonra sarayda veziriazam konumuna gelen Sa'deddin Köpek, kendi konumunu ve nüfuzunu kuvvetlendirmek için rakip gördüğü her devlet adamını ya sürmüş, ya da türlü iftiralarla öldürtmüştür. Konya'da Köpek, bu gibi cinayetlerle meşgul iken Baba İshak Kefersûdî, perde arkasından devamlı olarak Amasya valisi Berke Han'ı ortadan kaldırmak için kötü söylentiler çıkarıp Konya'ya şikâyet etmiş ve Hârezmîlerin (Türkmenlerin) zulümlerinden bahsederek halkı galeyana getirmiştir. Rum İsak'ın Konya'da eli olan Sa'deddin Köpek, Emir Berke'yi isyandan korkarak birdenbire görevden aldırmasa da ona gözdağı vererek yakınındaki kişilerden Sivas emiri Seyfeddin Kırhan'ı görevden aldirmiştir. Bu sayede Rum İsak'ın Sivas ve Tokat taraflarındaki teşkilatını kolaylaştırmıştır. Çünkü Baba İshak Kefersûdî, Tokat, Canik, Çorum, Sivas ve Doğu Karahisar bölgelerinde gizlice yerleştirdiği halifeleriyle buralardaki halkı öncelikle Baba İlyas-ı Horasanî'ye bağlanmaya teşvik etmiş, onları kendisine bağladıktan sonra da kademeli olarak müridlerine Bâtınîye ve Rafizî Şia inançlarının esaslarını aşılamıştır.

Baba İshak Kefersûdî, görünüşte gayet riyakâr ve soğuk bir şekilde ibadet edip, köyde bir mağaraya ve Amasya'da bir odaya kapanıp kimseyi yanına almayarak, daima yalnız yaşamıştır. Halkı kendisinden aşağı görüp kendisine bağlayarak onların gözünde velî mertebesine erişmiştir. Her halinde Batınîye piri bulunan Hasan bin Sabbah'ı taklit ederek halkın dikkatini çekmiştir.

Baba İshak, gelecekteki planlarına engel olan gayretli devlet adamlarını Konya'da Köpek vasıtasıyla ortadan kaldırdığı sırada, Ankara valisi Tâceddin İbrahim Bey'i de kendisine engel görerek, Sa'deddin Köpek, bu valiyi de zina suçlamasıyla Konya'da halkın gözü önünde recmettirmiştir.

²²⁵ Mesut Aydın, Güler Aydın, **Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin Efendi, Amasya Tarihi**, II. cilt, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2007, s. 217, 219, 221-223, 225-232, 247.

Ankara valisi Tâceddin İbrahim Bey'in öldürülmesinden sonra tepeleyip sindirilme sırası Amasya'daki Harezmîlere gelmiştir. Baba İshak, kendisine engel gördüğü Amasya valisi Berke Han'ı ve Harezmîleri Amasya'dan çıkarmak için gerekli şikâyetleri uydurma haberlerle süsleyerek Harezmîlerin isyan çıkaracağını Konya'ya yazdırmış, Köpek vasıtasıyla Gıyâseddin Keyhüsrev'i iknaya çalışmıştır. Sonunda bunda da başarılı olmuş; Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev, Hârezmlilerin isyan edeceğine inanarak Emir Berke'yi görevden alıp yerine Emir Zahireddin Hurşit Bey'i getirerek, emrine asker verip Hârezmîleri Amasya'dan çıkarması konusunda görevlendirmiştir.

Anadolu Selçuklu devletinde, farklı yerlere yerleşen Hârezmîlerden silâhlı ve savaşçı olanların toplamı yaklaşık yirmi beş bin kadardır. Gayet dindar, yiğit, cesaretli, dayanıklı olan bu kişiler Celâleddin Harzemşah'ın yanında Moğollara karşı savaşmış İslâm mücâhidleridir. Ayrıca Kayı boyunun lideri Süleyman Şâh bin Kaya Alp da bunların emirlerinden sayılmaktadır. Sultan I. Alâeddin Keykûbât, devlet politikası olarak Hârezmîleri, Emir Kemaleddin Kâmyar vasıtasıyla kendisine bağlayarak Selçuklu topraklarına yerleştirdiği için Hârezmîler de canlarını feda ederek Selçuklu devletinin düşmanlarına karşı savaşmışlardır. Özellikle o dönemde Tatarların Selçuklulara karşı düşmanlıkları, Trabzon kralı Komennos'un fırsat kollayan davranışları vardır. İşte Selçukluların kuvvete en çok muhtaç olduğu bir sırada Harezmîlerin Selçuklu topraklarından sürülmesi Selçuklu hükümetinin sonunu hazırlamıştır.²²⁶

I. Alâeddin Keykûbât döneminde Selçuklu devletine hizmet eden Harezmîlerin, onun öldürülmesinin öncesinde veliaht olarak tayin ettiği İzzettin Kılıçarslan'ı destekleyip, Gıyâseddin Keyhüsrev'i istememeleri o dönemde Hârizm beyleri ile yerli beyler arasındaki siyasi mücadeleyi de ortaya koymaktadır. Nitekim bu mücadele II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta çıkmasından sonra da devam etmiştir. Emir Sa'deddin Köpek'in yoğun propaganda faaliyetleri ve II. Gıyâseddin Keyhüsrev'i kışkırtmasıyla birlikte Hârizm beyleri devlet yönetiminden tasfiye edilmiş ve Hârezmliler sürülmüştür. Hârizm Beylerinden Hüsâmeddin Kayır Han'ın

²²⁶ Mesut Aydın, Güler Aydın, **Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin Efendi, Amasya Tarihi**, II. cilt, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2007, s. 225-226.

hapsedilmesi sonrasında diğerk Hârizm beyleri Selçuklu devletini terkedip kaçmışlardır. Kaçarken buldukları bölgeleri yağmalayıp zarar vermişlerdir. Onların geri döndürülmesi için gönderilen Selçuklu ordularını da mağlup etmişlerdir.²²⁷

Sa'deddin Köpek bütün büyük emirleri bertaraf etmek niyetinde olduğu için Hârizmlileri geri döndürmek için görevlendirilen Kemâleddin Kâmyar'ın bu başarısızlığını da istismar etmiştir. Böylece II. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında memleket nizamı ve devletin sarsılması ilk defa bu Hârizmlilerin Doğu Anadolu'da ve Suriye'nin kuzeyinde çıkardıkları hadiseler uzun süre bu bölgelerde huzur ve âsâyiş bırakmamıştır. Hatta Selçuklu, Eyyübî ve Artuklu hükümdarlarını hayli uğraştırmıştır.²²⁸

İsyan Sonrası Anlatılan Kişiler

Celâleddin Karatay

Anadolu Selçuklu devlet adamlarından biridir. Elvan Çelebi, Babaî İsyanı'nın sona ermesiyle birlikte esirlerden 600'ünün Antalya'ya gönderilmesi ve öldürülmesini emreden II. Gıyâseddin Keyhüsrev'i bu fikrinden vazgeçirip esirleri kurtaran kişinin "velî sıfatlı Celâleddin Karatay" olduğunu söyler.²²⁹ Kaynaklarda Celâleddin Karatay'ın Sultan Alâeddin Keykubat'ın kölesi olarak bilinen bir asilzade olduğu anlaşılmaktadır. Bu da onun gulâmhanede yetiştirilen kölelerden biri olduğunu doğruluyor. İbn Bîbî, kendisinin Rum kökenli bir köle olduğunu ifade etmektedir. Nejat Kaymaz da aslen Rum iken, gulâm sistemi içinde yetiştirilerek Türkleşmiş, İslâmiyeti samimiyetle benimsemiş, devlete içtenlikle hizmet etmiş bir şahsiyettir tespitinde bulunmaktadır.²³⁰ Karatay, Sultan Keykubat'ın yanında on sekiz yıl hizmet etmiştir. Sultan Alâeddin Keykubat'ın ölümünden sonra atabeylik mevkiine geçerek üç kardeş arasındaki ihtilâfı gidererek devletin parçalanmasını

²²⁷ Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyasü'd-Din Keyhüsrev ve Devri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2009. s.42.

²²⁸ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye (1071-1318)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 428.

²²⁹ Tulum, **a.g.e.**, s. 178-180/ 637-.652. beyitler.

²³⁰ Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçukluların İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 134-135.

önlemiştir. Keykubat'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümüne kadar da bu görevde kalmıştır. Onun sabırlı ve dirayetli idaresi sayesinde devlet işleri düzene girmiş, rakip gruplar arasındaki çekişme de yatışmıştır. Celâleddin Karatay'ın bu dönemdeki konumuna “nâibu's-saltanat²³¹” da denilmektedir.²³²

Zindancı Papaz

Baba İlyas, Babaî İsyanı sonrasında Haraşna'da tutsak edilirken yanında zindancı bir papaz bulunmaktadır. Bu papaz Şeyh İlyas'ın iyiliğinden ve manevi şahsiyetinden etkilenerek Müslüman olur. Elvan Çelebi'ye göre Baba İlyas öleceğini anlayınca zindancı papaza haber verir. Zindancı papaz ise onun için canını feda etmek ister. Nihayetinde Baba İlyas Boz Atlı Hızır ile kayıplara karışır. Onun kerametini gören zindancı papaz da rûhunu teslim eder.²³³

Ömer, Yahya ve Mahmut Paşa

Baba İlyas'ın dört oğlu vardır. Bunlar: Ömer, Yahya, Mahmut ve Muhlis Paşa'dır. Ömer Paşa en büyük oğludur. Atı ve kılıcı iyi kullanan Ömer Paşa'nın emrindeki on kişiyle birlikte yolculuğu ve kerametleri anlatılır. Yahya Paşa'nın da bazen kırk gün bazen de iki ay boyunca ortalıkta görünmeden dolaşıp yine evine dönmesi ve kerametleri anlatılır. Mahmut Paşa da ilim sahibidir. İsyan olaylarında kaybolmuş, kendisinden ölü ya da diri haber alınmamıştır.²³⁴

Muhlis Paşa

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde dedesi Muhlis Paşa için genişçe yer ayırdığı görülmektedir. Yazarın anlatımı özetlenecek olursa;

²³¹ Nâib-i saltanat: Merkezde sultana vekâlet eden veya tayin edildiği yerde onu temsil eden devlet adamı. (Sadi S. Kucur, “Nâib-i saltanat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 2006, C. 32, s. 313-314).

²³² Mehmet Nadir Özdemir, “ I. Alâeddin Keykubat ve Döneminde Saray Hayatında ve Orduda Gulâmlar”, **I. Alâeddin Keykubat ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri**, 6-7 Kasım 2008 Konya. Editörler: Yusuf Küçükdağ, Mustafa Çıpan. Yayına hazırlayan: Ahmet Aytaç, TC Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Başkanlığı, Konya 2010. s.110-111.

²³³ Tulum, **a.g.e.**, s.182-188/656-676. beyitler.

²³⁴ Tulum, **a.g.e.**, s.188-198/677-727. beyitler.

“Baba İlyas’ın oğullarından dördüncüsü olan Muhlis Paşa, isyan sırasında ateşe verilen zâviyede Allah’ın yardımıyla üç gün beşikte kalır. Onu bir iş dönüşünde zâviyeyi ziyareti sırasında beşikte ağlarken bulan Çatlı Tüccar Şerefüddin Hoca yedi yıl besleyip büyütür.²³⁵ Şerefüddin Hoca’nın 18 yıl oğlu olmamıştır. Çatlı Tüccar Şerefüddin Hoca, aynı zamanda Köre Kadı’nın da yakın dostudur. Köre Kadı da Muhlis Paşa’nın kimliğini bilmediği için onu sever. Muhlis Paşa, Köre Kadı’nın evine de rahatça girip çıkar.

Muhlis Paşa, yedi yaşında Mısır’a götürülür. Eserde anlatılanlara göre zamanı geldiğinde Boz atlı Hızır İlyas, onu arkasına alıp götürür. Ünlü Memlûk kumandanı ve Mısır Sultanı I. Baybars, onu sarayına alıp himâye eder. Çünkü Muhlis Paşa henüz yedi yaşında çeşitli dilleri bilmektedir. Burada ilmîni daha çok artıran Muhlis Paşa, yedi yıl boyunca gizli yaşar. 14 yaşına geldiğinde Boz atlı Baba İlyas’ın mânevî yönlendirmesiyle at verilip, kemer ve kılıç kuşanarak Rum’a (Anadolu’ya) gider.

Baba İlyas, oğluna bazı hedefler göstermiş ve Anadolu’da yapması gerekenleri açıklamıştır. Baba İlyas, Muhlis Paşa’ya Anadolu’ya giderek orayı ele geçirip, insanları Allah yoluna çağırması gerektiğini söyler.

Eserin dördüncü ayırımında Muhlis Paşa’nın Mısır’dan Anadolu’ya döndükten sonra yaptıkları ve yaşadıkları anlatılmaktadır. Muhlis Paşa, ailesinin geçmişinden dolayı, Selçuklu Sultan’ı tarafından sürekli izlenmekte, takibata uğramaktadır. Ayrıca tam 17 şehirde zindana girer, tutuklanır. Etrafındaki fitnecilerin de etkisiyle kendisine düşman olan Sultan’ın türlü eziyetlerine maruz kalır.

Muhlis Paşa, Anadolu’ya geldiğinde Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan tahtta idi. Sultan Gıyâseddin, diğer sultanlar gibi değildi, zalimdi. Muhlis Paşa, Konya’ya

²³⁵ Tulum, **a.g.e., I.**, s.230-231.

Mertol Tulum’a göre Elvan Çelebi’nin dedesi Muhlis Paşa’yı beşikte iken yangından kurtaran Hoca Şerefüddin sıradan bir mürit olamaz. Bu kişi Çat’ta iyi ad sahibi, sözü geçen ve Köre Kadı’nın yanında itibarlı bir kişidir. İsyân sırasında seferde bulunmuş ve dönüşünde zaviyeye yolu düştüğüne göre onun tüccar olması muhtemeldir. Eserde onun kimliği açıkça belirtilmiş ve on sekiz yıl oğlunun olmadığı yolunda ailesiyle ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Ayrıca beşikte ağlarken bulunduğu Muhlis Paşa’yı kimliğini büyük bir cesaretle göstererek gizleyip büyütmeyle aileye büyük bir hizmet etmiştir.

geldiğinde, Sultan'a yakın kişiler onu kışkırtarak Muhlis Paşa'nın onun tahtına göz diktiğini söylerler. Muhlis Paşa o sırada dervişlerle birlikte hamama gider. Orada kendisine kötülük yapılacağını mânevî olarak haber alan Muhlis Paşa'yı Sultan'ın adamları görürlerse de ona bir şey yapamazlar.

Muhlis Paşa'nın faaliyetlerinin saraya iletilmesi üzerine IV. Rükneddin Kılıçarslan onu tutup Gevele Kalesi'ne (Konya yakınlarındaki kale) koydurur. Onun 100 gün aç ve susuz bırakılıp öldürülmesini ister.

Muhlis Paşa, Müslüman'ı az, gayrimüslimi çok olan Gevele Kalesi'nde herkes tarafından sevilir, sayılır. Müritleri artar. 100 gün aç susuz kaldığı halde yine hayattadır.

IV. Rükneddin Kılıçarslan artık onu ölmüş bilmektedir. Fakat onun ölmediğini öğrenince kaleden mancınıkla atılmasını emreder. Muhlis Paşa, mancınıkla kaleden atıldığında, Boz atlı Hızır, yetişerek yakalayıp kurtarır. Daha sonra Boz atlı, herkesin gözüne gözüktür. Sultan da Hızır'ı çavuşlarının uyarısı üzerine görünce Muhlis Paşa'nın durumunu anlar. Ancak Sultan, bu sefer de halk tarafından artık velî sıfatı ile anılan Muhlis Paşa'ya güzellikle yaklaşarak, onun şeyhlikten vazgeçmesini, karşılığında ona beylik vereceğini söyler. Muhlis Paşa, IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın teklifini reddeder. Buna sinirlenen Sultan, Muhlis Paşa'ya "Bas, git!" der ve onu huzûrundan kovar. Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıçarslan, Muhlis Paşa ile aralarında geçen bu konuşmadan yedi gün sonra Sultan Hanı'nda boğularak öldürülür.²³⁶

IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın ölümünden sonra Muhlis Paşa, altı ay kadar Sultan Hanı'nda kalır. Ölümünden kısa bir süre önce de babası Baba İlyas'ın dört büyük halifesinden biri olan Şeyh Osman'ın yaşadığı Kırşehir'e gidip orada bir süre kalır. Şeyh Osman'a vasiyetini söyler, Mısır'dan Anadolu'ya geldikten sonraki yaşadıklarını ve yaptıklarını anlatır.

²³⁶ Tulum, **a.g.e., I.**, s.242.

Mertol Tulum eserinin I. cildinde IV. Kılıçarslan'ın Aksaray'daki Sultan Hanı'nda boğularak öldürülmesi hadisesinden tam altı gün önce Muhlis Paşa ile bir görüşme yaptığını bahseder. Tulum, Muhlis Paşa'nın bu öldürme hadisesine karıştığını, babasının intikamını almak için sürdürdüğü mücadelede Moğollar ile işbirliği içerisinde olduğunu ifade etmektedir.

Muhlis Paşa, Osman'ın evinde iken Şeyh Osman'ın bir kızı olur. O sırada Muhlis Paşa'nın oğlu ve Elvan Çelebi'nin babası Ali Paşa (Âşık Ali Paşa) iki yaşındadır. Muhlis Paşa, Şeyh Osman'a oğlu Ali Paşa'nın on yıl sonra Arapkir'den getirilerek bu kız ile evlendirilmesini vasiyet eder ve Âşık Ali Paşa'nın gelecekteki yapacakları ve başarılarıyla ilgili bilgi verir. Muhlis Paşa, bu vasiyetinden kısa bir süre sonra vefat eder.(1274)²³⁷

Elvan Çelebi, eserinde bahsettiği olaylarda bazı kişileri övmüş, bazılarını da eleştirmiştir. Bunları dostlar ve düşmanlar şeklinde ikiye ayırdığımızda şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 7: Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Dost ve Düşmanlar

Dostlar	Dede Garkın, Baba İlyas, I. Alâeddin Keykûbât, Celâleddin Karatay, Zindancı Papaz; Ömer, Yahya ve Mahmut Paşa, Muhlis Paşa, Şerefüddin Hoca,
Düşmanlar	Köre Kadı, Esedüddin Ruzbe, Sadeddin Köpek, I. Gıyâseddin Keyhüsrev, IV. Rükneddin Kılıçarslan, Baba İshak

IV. Rükneddin Kılıçarslan

IV. Rükneddin Kılıçarslan, Anadolu Selçuklu sultanlarındandır. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de isyan sonrasında anlatılan kişilerdendir. IV. Rükneddin Kılıçarslan, Elvan Çelebi'nin dedesi Muhlis Paşa'ya çevresindekilerin de kışkırtmasıyla eziyet etmiş, onu Gevele Kalesi'nde hapsedip yüz gün aç bırakmıştır. Bununla da yetinmeyip onun mancınıkla kaleden fırlatılıp öldürülmesini emretmiştir. Bu olay eserde;

şeyh çünkim geveleye ağdı

şanki rahmet geveleye yağdı

²³⁷ Tulum, **a.g.e.**, s.201-294/ 741-1139.beyitler.

gebr ü tersā cühūd u naşrānī
gebri çok az-ıdı müsülmānı

çün yüzün gördiler bu sulţānuñ
cān-ıla oldılar ğulāmı anuñ

oldı zindānda düpdürüst yüz gün
yimedi içmedi ne dün ü ne gün

çünkü yüz gün tamām oldu tamām
bir gice puhte yirdi ol şāh-ı hām

eydür iy hey fulān ibni fulān
ħabse şalmış-ıdum ben anı ‘ayān

āħır ölmüş ola ol anda yaqın
nice ölmüş görüñ bir ol miskīn

didiler şāh ölmedi diridür
gevele şanki mülki bü yiridür

cümle ħalkın mürīd idinmiş
çal‘a ehli қamusı kirtinmiş

fitnedür fitneyi basagör şah

aşşı kılmaya bize şonrağı âh

eydür ol bî-hidâyet ü nuşret

devleti dü dü olmuş (u) let let

varuñ ir ırte mancınîk düzüñ

cehd idüñ ‘ömrinüñ tınābuñ üzüñ

niçe serheng-i zālîm ü mülhid

kim bu hâl üzre şöyle durdı cid

çal’ada hâzır oldılar tañla

işit uş bu hikâyatı diñle

(Tulum: 891-904)

Şeyh (Muhlis Paşa) Gevele’ye çıktığında oraya sanki rahmet yağdı. Müslüman olan olmayan, Hristiyan ve Yahudi, (buranın) gâvuru çok, Müslüman’ı az idi, bu Sultan’ın (Muhlis Paşa’nın) yüzünü gördüklerinde onun candan kölesi oldular. (Muhlis Paşa) tam yüz gün zindanda kaldı; gündüz de gece de yemedi, içmedi. Yüz gün dolduğunda o ham Şah (IV. Rükneddin Kılıçarslan), bir gece pişmiş aş yiyordu. Dedi ki, hey, falan oğlu filân var ya, hani ben onu hapse koymuştum; sonunda kuşkusuz orada ölmüştür. O zavallı nasıl ölmüş, görün. (Onlar) ey şah, ölmedi, diridir. Gevele sanki mülküdür, yeridir. Olanca halkı mürid edinmiş; kaledekiler ona tümüyle inanmış. Bu bozgundur, bozgunu bastırmalısın, ey Şah! Sonra âh etmenin bize yararı olmaz, dediler. Bunun üzerine o kılavuzsuz ve yardımsız; devleti bölünüp parça parça olmuş Sultan (IV. Rükneddin Kılıçarslan), gidin, yarın sabahleyin mancınık hazırlayın; uğraşın, ömrünün ipini koparıp öldürün, diye buyurdu. Bu buyruğu yerine getirmek için bir sürü katı yürekli ve dönme çavuş

güneş doğarken kalede bulundular. İşte bu hikâyeyi işit de şaşakal, şeklinde anlatılmıştır.

Elvan Çelebi, Muhlis Paşa'nın mancınıkla kaleden fırlatılması sırasında Boz atlı Hızır'ın yardımıyla kurtulduğunu, Boz atlı Hızır'ın onu havadayken yakaladığını nakletmiştir. Bu olayı Sultan'ın adamları da görmüş ve Sultan'a durumu haber vermişlerdir. Sultan ise Muhlis Paşa'nın yeniden kaleden mancınıkla fırlatılmasını emretmiş, Boz atlı Hızır onu yine havadayken kurtarmıştır. Muhlis Paşa'nın kaleden fırlatıldıktan sonra, havadayken Boz atlı Hızır tarafından ikinci kez kurtarılışına bu defa Sultan da şahitlik etmiş ve Muhlis Paşa'nın bu kerâmetine şahitlik eden o yörenin insanı, Muhlis Paşa'ya tâbî olmuşlardır. Hatta Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan, bu olaydan sonra Muhlis Paşa'ya zikrini ve makamını terketmesi karşılığında beylik ve toprak vereceğini vadetmiştir. Ancak Muhlis Paşa, Sultan'ın bu teklifini reddetmiş, Sultan'ın kendine “Haydi, bas, git!” demesi üzerine, Muhlis Paşa da “Kime, bas git, denilirse o kimse geri döner.” diye karşılık vermiştir. Bu konuşmanın üzerinden altı gün geçtikten sonra, yedinci gün, Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan Sultan Hanı'nda boğularak öldürülmüştür. Buna göre;

(Sultan) Gıyaseddin (IV. Rükneddin Kılıçarslan) bu konuşmanın sonunda ne diyeceğini bilemez duruma düştü; o kötü şâh benliğine yenik düştü. (Muhlis Paşa'ya) ey şâh! Babanı gördün, görmedinse görenlere sordun ki nice askerini yok ettik, ciğerlerini dağladık. Bir ülkeye bir sultan yetmez mi? Bir ilde iki buyruğa gerek var mı? Bir ülkede bir sürü şeyh var; ancak doğru ve yerinde olan, sultanın bir tek olmasıdır, dedikten sonra, haydi, bas, git, demesi üzerine, Şeyh de: Kime bas, git, denilirse o kimse geri döner, diye karşılık verdi. Şimdi sen bir gör, dilediğini dilediğince işleyen Tanrı nasıl eder? Ecel, Gıyas'ı (IV. Kılıçarslan'ı) nasıl avlar? Tarihlerde yer aldığı gibi, Gıyas(IV. Kılıçarslan) bu konuşmadan sonraki yedinci gün öte dünya yolculuğuna uğurlandı. Sultan Hanı'nda boğuldu, varlığının suyu çekildi, denilmiştir.²³⁸

²³⁸ Tulum, a.g.e., s. 257/ 978-986. beyitler.

Şerefüddin Hoca

Şerefüddin, Baba İlyas'ın halifelerindendir. Eserde Çatlı bir tüccar olduğu belirtilmektedir. Baba İlyas'ın zaviyesi yakıldığında, iş seyahatinden dönen Şerefüddin, oradan geçerken tesadüfen beşikte ağlayan iki yaşında bir bebeğe rastlamış, onu yangından kurtardıktan sonra, besleyip büyütmiştir. Eserde hiç çocuğunun olmamasından yakınan bu Çatlı tüccarın bu çocuğu evlât edindiği anlatılmaktadır. Şerefüddin'in kurtardığı bu çocuk, Elvan Çelebi'nin dedesi Muhlis Paşa'dır. Şerefüddin'in Köre Kadı'ya yakınlığı sebebiyle Muhlis Paşa'nın, bazen Köre Kadı'nın evine de gittiği anlatılmıştır. Ancak kimliği bilinmediğinden Muhlis Paşa, bundan zarar görmemiştir.²³⁹

2.3.3. Mekân

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de bahsi geçen yerler gerçek mekânlardır. Elvan Çelebi, Babaî İsyanı'nı anlatmayı amaçladığı için eserinde hem isyanın şekillendiği ve ortaya çıktığı mekânlardan hem de isyan sırasında ve sonrasında olayların yaşandığı mekânlardan bahsetmiştir. Eserin mekânları, alfabetik sırayla incelenmiştir. Buna göre;

Ahır

Ahır, Baba İlyas'ın zâviyesinde, Boz atın bulunduğu yerdir. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de Köre Kadı ve Ruzbe'nin adamlarının Boz atı almak için bu ahıra girdikleri, Boz atın on kişiden ikisini vurarak öldürdüğü, onların eli boş döndükleri anlatılmaktadır. Eserde bununla ilgili olarak;

girdi boz üzre on gişi bî-pāk

ikisin boz urdı kıldı helak (Tulum: 391)

On kişi Boz atın bulunduğu yere girdi; ikisini Boz vurdu, öldürdü, denilmiştir.

²³⁹ Tulum, a.g.e., s. 213-216/ 786-804. beyitler.

Antalya

Antalya, Babaî İsyanı sonrasında esir alınan altı yüz kişinin getirildiği yer olarak eserde anlatılmaktadır. Altı yüz esir, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in emriyle Antalya'da boğulup öldürülmeleri için denize sürülmüştür. Ancak esirler denizde zarar görmeden ve boğulmadan öylece kalırlar. Eserde anlatılan bu olay da menâkıbnâmelerde görülen kerâmet hikâyelerinden biridir. Anadolu Selçuklu devlet adamlarından Celâleddin Karatay, esirlerin serbest bırakılması için Sultan'ı ikna etmeyi başarmış, esirler serbest bırakılmış, onlara azıkları verilerek, memleketlerine yollanmışlardır.²⁴⁰

Arapkir

Arapkir, Malatya sınırları içerisinde yer alan bir bölgedir. Eserde Muhlis Paşa'nın oğlu Âşık Ali Paşa'nın, babasının vasiyeti üzerine Arapkir'den alınıp Kırşehir'e getirilmesinden bahsedilmektedir.

eytdiler iy saña gulâm felek
aşluñ arı vü paksın çü melek

bize toğmuş-ıdı sa'âdet ayı
getürüñ didi on yili sayı

on birinci yıl olıcağ varuñuz

tâ 'arabgîre sirrûmi görünüz (Tulum: 1168-1170)

(Şeyh Osman ve onun müridleri, Âşık Ali Paşa'ya), ey feleğin köle olduğun sen! Aslın arı, melek gibi tertemizsin. Bize mutluluk ayı doğduğunda (babam Muhlis Paşa), on yıl dolduğunda onu al, getir. On birinci yıl olunca Arapkir'e gidin, oğlumu görün, dediler, ifadesi yer almaktadır.

²⁴⁰ Tulum, a.g.e., s.175-180/ 631-652. beyitler.

Ayna Dovla'nın Kaldığı, Geyiklerle Karşılaşılan Yer

Ayna Dovla, Dede Garkın'ın halifelerindendir. Dede Garkın'ın dört yüz halifesi vardır. Bunların arasından seçtiği dört halifesini Şeyh İlyas ile birlikte Anadolu Selçuklu topraklarına gitmeleri için teşvik etmiştir. Ayna Dovla da onlardan birisidir. Dede Garkın'ın isteği üzerine Ayna Dovla, Bağadın Hacı, Şeyh Osman ve Hacı Mihman, hazırlıklarını tamamlayınca Şeyh İlyas ile birlikte Orta Anadolu'ya doğru yola çıkarlar. Yolculuk sırasında bazı kerametler vuku bulur. Yırtıcı hayvanlar Şeyh İlyas'a zarar vermez, hatta gelip ona yüzünü sürerler. Yolda bir geyik sürüsüne rastlarlar, geyikler de Şeyh İlyas'a yüzünü sürer. Şeyh işaret edince geyikler dönüp Ayna Dovla'nın önünde de başlarını eğerler.²⁴¹ Bunun üzerine Ayna Dovla'da "Ben de artık ululardan biriyim." fikri uyanır ve benliği kabarıp. Ayna Dovla bu halde orada kalır. Halifelerden üçü de aynı yerde kalırlar. Daha sonra Hacı Mihman onlardan ayrılır ve Şeyh İlyas'ın yanına gelerek onunla kalır.²⁴² Bununla ilgili olarak eserde;

qaldı bu hâl geldiler bunlar

üçü üç yerde qaldılar bunlar (Tulum: 219)

Ayna Dovla bu hâlde kaldı; bunlar geldiler, üçü bir yerde kaldılar, denilmiştir.

Canik

Eserde Canik'ten, Babaî İsyanı anlatılırken bahsedilmektedir. Baba İshak'ın isyan çıkarıp Amasya'ya yöneldiğini duyan Şeyh İlyas, gönderdiği iki haberci vasıtasıyla Baba İshak'ın Amasya'ya gelmemesini, Canik bölgesine gitmesini, oradakilerin ona kaleyi, şehri ve ili vereceğini ve onun emrine gireceğini söyler, mendilini de işaret olarak gönderir. Ancak Baba İshak, şeyhini dinlemeyip iki haberciyi öldürür. Bununla da kalmaz, önüne çıkan dost düşman herkesi öldürerek Amasya'ya doğru ilerler. Eserde onun;

pes beni nişe canige biribir

rûm cānikden artuq olmuş dir (Tulum: 579)

²⁴¹ Tulum, a.g.e., s. 80/ 214-215. beyitler.

²⁴² Tulum, a.g.e., s. 75 -82/199- 220. beyitler.

(İshak, Şeyh'in haberini ulaklardan aldıktan) sonra, öyleyse beni nasıl Canik'e gönderir? Rum, Canik'ten beter olmuş der, ifadeleri yer almaktadır.

Cebbar Kalesi

Cebbar Kalesi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de Şeyh İlyas'ın isyan eden Baba İshak'a gönderdiği habercilere bahsettiği kaledir. Şeyh İlyas, habercilere;

çal'a cebbarda iresiz aña siz

yortun eglenmeñüz kayıkmañ tîz (Tulum: 557)

Cebbar Kalesi'nde İshak'a ulaşırsınız; hızla koşun, eğlenmeyin, savsaklamayın, demiştir.

Çat

Çat, Amasya sınırları içerisinde bir yerleşim yeridir. İsyân öncesinde Amasya'nın Çat bölgesinde²⁴³ karışıklık çıkmıştır. Eserde Çat köyünün hâkimi Köre Kadı ile yöneticisi Esedüddin Ruzbe'den bahsedilmektedir.

rüzbe nâm hâdım-ı sengin

var-ıdı çat içinde bir zengin

köre qâzî bulundı çün hâzır

didi ilüñde var bir at aħır (Tulum: 360, 363)

Çat'ta Ruzbe adında taş yürekli, mallı mülklü bir yönetici vardı. Köre Kadı, içi ve dışı kötülükle dolu olan bu kişi, Çat kadısıdır.

İsyân öncesinde Köre Kadı ve Ruzbe, Şeyh İlyas'ın da yaşadığı Çat bölgesinde karışıklık çıkarıp Şeyh İlyas'ın halifelerinden Oban'ı öldürmeye karar verirler. Öncelikle Oban'ı büyük bir ateşe sokarlar. Oban, keramet göstererek ateşe girer ve yürür, Oban'a ateş zarar vermez. Bunun üzerine Köre Kadı ve Ruzbe, Oban'ı bir ağaca asarak öldürmeye karar verirler. Eserde bununla ilgili olarak;

²⁴³ Çat köyü, günümüzde Amasya sınırlarında bulunan Babailyas köyü olarak bilinmektedir. (Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İlyas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, C. 4, s. 368).

koz budağına aştı vü şaldı

ip üzülde oban duru geldi (Tulum: 441)

(Köre Kadı, Oban'ı) ceviz dalına astı ve bıraktı; ip koştı, Oban ayağına kalktı, denilmiştir.

Elvan Çelebi, Köre Kadı ve Ruzbe'nin yaptıklarından dolayı Çat bölgesinden 'şeytanlar yurdu' diye bahsetmiştir. Eserde bununla ilgili olarak;

çat kim mevzı'-ı şayâfîn-idi

şerefü'd-dîn laqablu hōca adı (Tulum: 786)

Çat gerçi şeytanlar yurdu idi, ama 'Şerefüddin Hoca' adıyla anılan biri (oradaydı), denilmiştir.

Gevele, Gevele Kalesi

Gevele, Elvan Çelebi'nin eserinde Müslüman'ı az, gayrimüslimleri çok bir yerdir. *Menâkıbu'l-Kudsıyye*'de Şeyh İlyas'ın oğlu Muhlis Paşa'yı Gevele Kalesi'nde hapsedmek için getirdiklerinde, onun yöre halkı tarafından çok sevildiğinden bahsedilmektedir. Muhlis Paşa, Gevele Kalesi'nde tam yüz gün boyunca aç bırakılıp ölüme terkedilmiştir. Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan, Muhlis Paşa'nın buna rağmen ölmediğini haber alınca onun kaleden mancınıkla fırlatılmasını emretmiştir. Muhlis Paşa, iki defa kaleden fırlatılmasına rağmen Boz atlı Hızır tarafından kurtarılmıştır.²⁴⁴

Hamam

Hamam, Muhlis Paşa'nın Konya'ya geldiğinde dervişleriyle girdiği yerdir. Elvan Çelebi, Konya'daki bu hamamın ismini vermemiştir. Eserde Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın yakınındaki fitneci ve yalancı devlet adamlarının Sultan'ı Muhlis Paşa'ya karşı kışkırttığını, Sultan'ın Muhlis Paşa'yı hamamda bile izlettiğinden bahsedilmektedir.²⁴⁵

²⁴⁴ Tulum, a.g.e., s.233-252/ 881-960. beyitler.

²⁴⁵ Tulum, a.g.e., s. 230/860. beyit.

Haraşna Şehri ve Kalesi

Haraşna şehri, Amasya bölgesinde yer almaktadır. İsyân sırasında Şeyh İlyas, Çat bölgesindeki zaviyesini terk ederek burada bir süre kalmıştır.²⁴⁶ Şeyh İlyas daha sonra Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in beyleri tarafından esir alınarak buradaki Haraşna Kalesi'nde tutsak edilmiştir.²⁴⁷ Şeyh İlyas, Haraşna Kalesi'nde kalırken zindancı bir papazla karşılaşmıştır. Zindancı Papaz, Şeyh İlyas'ı çok sevmiş, onun müridi olmuştur. Hatta onun için canını bile vermeyi istemiştir. Şeyh İlyas, kalede bir müddet kaldıktan sonra Boz atlı Hızır'ın duvarı yarmasıyla atına binip gökyüzüne yükselmiştir.²⁴⁸

Konya

Konya, Anadolu Selçuklu devletinin başkentidir. Selçuklu sultanlarının sarayı burada bulunmaktadır. Köre Kadı, yalan haberlerle doldurduğu mektubunu ulaklar vasıtasıyla Konya'ya göndermiş, ardından kendisi de Konya'ya giderek Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'i Şeyh İlyas'a karşı kışkırtmıştır.²⁴⁹ Eserde bununla ilgili olarak;

çünkü kâşîd irişdi gör n'itdi

mağzarı viridi dille eyitti

(Tulum: 471)

Ulak Konya'ya ulaştığında gör ne yaptı. Yazıyı verdi, ağızdan da (anlattı), denilmiştir.

Eserde Muhlis Paşa'nın Mısır'da yedi yıl kaldıktan sonra, 14 yaşında iken Konya'ya geldiğinden bahsedilmektedir.

hâliyâ geldi çün cömerd paşam

konyaya cümlegî havâşş u 'avām

(Tulum: 853)

Cömert paşam Konya'ya geldiğinde, sıradan ve seçkin kimselerin (her biri bir işe kalkıştı), denilmektedir.

²⁴⁶ Tulum, a.g.e., s. 155/533. beyit.

²⁴⁷ Tulum, a.g.e., s. 170/585. beyit.

²⁴⁸ Tulum, a.g.e., s.181-186/ 656-673. beyitler.

²⁴⁹ Tulum, a.g.e., s.135-144/ 459-501. beyitler.

ḳonyada oldum anda ḥāzır olan

şahrī vü ecnebi vü pır ü cüvān (Tulum: 866)

Konya'ya geldim. Orada bulunan yerli yabancı, yaşlı genç, şeklinde anlatılmaktadır.

Kırşehir

Kırşehir, eserde Şeyh Osman'ın yaşadığı şehir olarak anlatılmaktadır. Muhlis Paşa, ölümünden kısa bir süre önce babası Şeyh İlyas'ın dört büyük halifesinden Şeyh Osman'ın yaşadığı Kırşehir'e gelir. Şeyh Osman'ın evinde bir süre kalır. Bununla ilgili olarak eserde;

ḳamusıyla çü ḥazret-i paşam

geldi şehre vü dutdı anda maḳām (Tulum: 1057)

Paşam hazreti yanında bulunanlarla Kırşehir'e gelip de orada konakladığında, ifâdesi yer almaktadır.

Muhlis Paşa'nın vasiyeti üzerine Şeyh Osman tarafından Arapkir'den alınıp Kırşehir'e getirilen Âşık Ali Paşa'nın burayı güzelleştirdiğinden bahsedilmektedir. Eserde bununla ilgili olarak;

sözlerini ḳabül ḳıldı şeyḥ

ḳır'ı gül-şehir ḳıldı geldi şeyh (Tulum: 1175)

Şeyh (Âşık Ali Paşa, Şeyh Osman'ın) sözlerini kabul etti; geldi, Kırşehir'i Gülşehir kıldı, denilmiştir.

Mağara

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de mağara, Dede Garkın'ın zâviyesi ile Şeyh İlyas'ın zaviyesidir. Burada eyhlerin halvette iken Allah'ı tefekkür ettikleri ve nefislerini terbiye etmek için kaldıkları, hücreler bulunmaktadır. Şeyh İlyas, Dede Garkın'ı ziyaret eder. Elvan Çelebi'nin iki şeyhin baş başa kalıp sohbet etmelerini, Hz. Peygamber ile Hz. Ebubekir'in hicret ederken mağaraya sığındıkları zamana gönderme yaparak anlatmıştır. Eserde bununla ilgili olarak;

yār hem yār yār iy yār

“šāniyā ‘šnayni iz hum (a) fi’l-ğār”

ğār ol ğār kim dede ğarkın

raziya’llāhu ‘anhu di āmīn

rūhı vü sirri kıldıdı ol tâc

anda her laḫzada basā mi’rāc (Tulum: 165-167)

Ey dost! Dost ile dost, mağarada bulunan o iki dost gibi dostun dostudur. Mağara o mağaradır ki Dede Garkın, Allah ondan râzı olsun, âmin, de. Rûhu ve sırrı tâc edinmişti; orada her anda nice miraç gerçekleşmekteydi, denilmiştir.

Dede Garkın da Şeyh İlyas’ı görmeye gitmiştir. Eserde bununla ilgili olarak;

dede dört yüz ḫalīfeyi aldı

durdı vü şeyhi görmege geldi (Tulum: 186-187)

Dede, dört yüz halifeyi aldı; kalktı, Şeyh’i görmeye geldi. Topluca mağaraya girdiklerinde mağara içinde yaşlı birinin olduğunu gördüler, denilmiştir.

Malatya (Şam)

Menâkıbu’l-Kudsiyye’de Şam olarak bahsedilen yer Malatya’dır. Malatya, Baba İshak’ın isyanı başlattığı yerdir. Harman vaktinde Baba İshak, yörenin beyine vergi adaletsizliğini bahane gösterip karşı çıkmıştır. İshak daha sonra bir gece baskısıyla şehrin yöneticisini öldürüp Şam’ı (Malatya’yı) terk etmiş ve Rum’a gitmek üzere yola koyulmuştur. Eserde bununla ilgili olarak;

bir gice pes basar buları kırar

terk ider şāmı şeyhe rūma çıkar (Tulum: 548)

(İshak) sonra bir gece baskın yapar, bunları öldürür; Şam’ı (Malatya’yı) terk eder, Rum’a (Orta Anadolu’ya), Şeyh’e (İlyas’a) doğru yola çıkar.

Malıya/ Malya

Malıya/ Malya, Kırşehir'in kuzeyinde yer alan bir ovadır. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de Babaî İsyanı sırasında Baba İshak'ın kuvvetleri ile Anadolu Selçuklu ordusunun karşılaştığı ve büyük çarpışmanın gerçekleştirildiği yer burasıdır. İshak oraya gelmeden önce Köre Kadı ve Ruzbe, Malıya Ovası'na gelirler. Eserde bununla ilgili olarak;

irişür mâliyada kende pes

pes irer leşker-i hevâ vü heves (Tulum: 615)

Sonra Malıya kasabasına erişir. Ardından kötü niyet askeri de ulaşır, denilmiştir. Daha sonra Baba İshak, büyük bir kuvvetle Malıya'ya ulaşmıştır. Buna göre;

irişür biri birine qarışur

şan haşir günidür ürüldi şür (Tulum: 619)

(İshak) Malıya'ya ulaşır, iki ordu birbirine karışır. Sanki kıyamet günüdür, (İsrafil) sur üflemiştir, denilmiştir.

Mısır

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Mısır'dan da bahsedilmektedir. Muhlis Paşa, Boz atlı Hızır vasıtasıyla yedi yaşında iken Mısır'a gitmiş ve orada Melik Zâhir'in himayesinde yedi yıl kalmıştır.²⁵⁰ Eserde bununla ilgili olarak;

şüretâ ger yidi yaşar oğlan

ma'nuda şâh-ı 'âlem-i 'irfân

mışr içinde kamu faķih ü hakim

dirler-idi ki "fevka 'ilmin 'alim

yidi yıl daķı uş bu şüret-ile

sürdi dirlik mısırdâ hikmet-ile (Tulum: 814-816)

²⁵⁰ Tulum, a.g.e., s. 217-220/ 809-816. beyitler.

(Muhlis Paşa) görünüşçe yedi yaşında çocuk; ama mânâda irfan âleminin sultanıdır. Mısır'daki bütün fıkıh bilginleri ve hikmet erleri, her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen biri vardır, derlerdi. Yedi yıl daha bu şekilde Mısır'da gizli olarak yaşadı, denilmiştir.

Rum (Orta Anadolu)

Rum, Orta Anadolu'dur. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de mekân adı olarak en çok Rum adı geçmektedir. Eserin başında Dede Garkın, halifelerine, Şeyh İlyas başkanlığında Rum'a gitmelerini, oradaki uğursuz topluluğu doğru yola çağırmaalarını salık verir.²⁵¹ Rum diyarı, o zamanlar başkenti Konya olan Anadolu Selçuklu bölgesidir. Rum bölgesinin uçlarına ise Sultan I. Alâeddin Keykûbât döneminde birçok Türkmen yerleştirilmiştir. Sultan I. Alâeddin Keykûbât'ın, Moğol istilasının etkisiyle yoğun göçlerin yaşandığı bu sınır bölgelerine Oğuzları (Türkmenleri) yerleşirmesi onun politikası gereğidir. Sultan böylece sınırlarını herhangi bir tehlikeye ve baskına karşı koruyacaktır. Dede Garkın'ın dört yüz halifesi, Baba İlyas başkanlığında Rum'a gelip yerleşir.²⁵²

Eserde benzer şekilde Boz atlı Hızır (İlyas'ın), Muhlis Paşa'yı Mısır'da yedi yıl kaldıktan sonra Anadolu'ya gidip uğursuz topluluğu doğru yola çağırması için yönlendirmesi; ona at, kemer ve kılıç vermesi ve onu götürmesinden de bahsedilmektedir. Eserde bununla ilgili olarak;

durma var rûma fetḥ kıl rûmı

da'vet it ol cemâ'at-ı şûmı

tâc u tahtın kâmu kıla tarâc

ola kemden keme bular muhtâc (Tulum: 830-831)

Durma, Rum'a gir, Rum'u ele geçir; o uğursuz cemaati yola çağır. Tâcını tahtını olduğu gibi yağmala; bunlar en küçük şeye el açar duruma düşsünler, denilmiştir.

²⁵¹ Tulum, a.g.e., s.78/ 208. beyit.

²⁵² Tulum, a.g.e., s.78/ 228. beyit.

Eserde Rum'dan İslâm yurdu olarak da bahsedilmektedir. Bununla ilgili olarak;

aduñ islâm evinde uşlu gişi

uşlu gişi nice kıılır bu işi (Tulum: 520)

Adın İslâm yurdunda akıllı kişi. Uşlu kişi nasıl yapar bu işi, denilmiştir.

Sultan Hanı

Sultan Hanı, bugün Aksaray ilinde yer almaktadır. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de bahsedilen dönemde ise Karaman bölgesi sınırları içerisindedir. Kaynaklara göre; Sultan Hanı, Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad tarafından 1229'da yaptırılmıştır. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 1278'de genişletilmiştir.²⁵³ Eserde Muhlis Paşa'nın Sultan Hanı'nda Anadolu Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıçarslan ile görüştüğü, bu görüşmeden altı gün sonra Sultan'ın burada boğularak öldürüldüğü anlatılmaktadır. Muhlis Paşa, Sultan Hanı'nda altı ay kalmış, daha sonra babasının halifelerinden Şeyh Osman'ın yanına, Kırşehir'e gitmiştir. Eserde Sultan Hanı ile ilgili olarak;

hâzret-i şeyh altı ay tamam

kıldı sulţân evin saray u maķâm (Tulum: 991)

Şeyh Hazreti, tam altı ay Sultan Evi'ni saray ve makam edindi, denilmiştir.

Zâviye (Ziyaret)

Ziyaret, Şeyh İlyas'ın Çat bölgesindeki zâviyesidir. Bazı beyitlerde tekke²⁵⁴ adıyla da bahsedilmiştir. Şeyh İlyas, Köre Kadı ve Ruzbe'nin çıkardığı karışıklık yüzünden zâviyesini terk etmek zorunda kalmıştır. Seksen müridiyle zaviyeden ayrılırken bunun sorumlularına ve durumu iyi anlamadan zaviyesini yakıp yıktırmaya ordu sevkeden Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e bedduâ etmiştir. Eserde bununla ilgili olarak;

²⁵³ Kaynak: Aksaray İl ve Turizm Müdürlüğü, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/aksaray/gezilecekyer/sultanhani> Tarih: 30.11. 2022.

²⁵⁴ Tekke: Müridlerin tasavvufi öğretileri öğrendikleri yerlerdir. Tulum, **a.g.e.**, s. 92/ 271. beyit.

Bir şaşılacak hikâye daha işit. Şeyh İlyas, seksen kişiyle o zaman zaviyeyi terk etmişti. Bunlar geldiler bir yere kondular. Şeyh, ey yoldaşlar, ne kadarsınız, diye sordu. Yaşlı genç, hepimiz seksen kişiyiz, dediler. Bunun üzerine Şeyh İlyas şöyle buyurur: Rum'a seksen yıl Tanrı'nın rahmeti inmesin, denilmiştir.

Zindanlar

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Muhlis Paşa'nın anlatıldığı bölümde zindanlardan bahsedilmiştir. Muhlis Paşa, Mısır'dan döndükten sonra tam on yedi defa zindana girip çıkmıştır. Bunun nedeni ise Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın Babaî İsyanı'na adı karışan Baba İlyas'ın oğlu olduğu için ondan hoşlanmaması ve yakın çevresindeki fitneci ve yalancılara Muhlis Paşa'yı Sultan'a kötüleridir.²⁵⁵ Eserde bununla ilgili olarak;

on yedi pâre şehri içinde tamâm

girdi zindâna düştü bende tamam (Tulum: 847)

Tam on yedi şehirde zindana girdi, tutuklandı, denilmiştir.

Görüldüğü gibi *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de mekânlar ayrıntılı tasvir edilmemiş, sadece olayın geçtiği konumu vermek için mekânlardan bahsedilmiştir. Elvan Çelebi'nin amacı, olayı aktarmaktır. Bundan dolayı eserde daha çok olaya ve kişilere yoğunlaşmıştır. Benzer şekilde zamanla ilgili unsurlarda da ayrıntı verilmemiştir. “*Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de zaman nasıl anlatılmıştır?” sorusundan yola çıkılarak eserin zamanı açıklanacaktır.

2.3.4. Zaman

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de zaman, belirgin olarak Babaî İsyanı'nın başladığı tarih ve eserin tamamlandığı tarih verilirken anlatılmaktadır.

İsyanın Başladığı Zaman

Elvan Çelebi, isyanın başladığı tarihi günü gününe vermiştir. Buna göre isyan, Muharrem'in onunda, Cuma günü başlamıştır. Elvan Çelebi, bunu ‘Hız’ olduğunda, diyerek şifrelemiştir. Hız, ebced hesabına göre Hicrî 637 tarihine tekâbül

²⁵⁵ Tulum, a.g.e., s. 226/ 845-847. beyitler.

etmektedir. Bunun mîlâdî takvimdeki karşılığı 1239'dur. Şair böylece isyanın tam tarihini vermiştir. 637/ 1239 Ağustos'un ikinci yarısı ile Eylül ayının sonlarında isyan gerçekleşmiştir. Buna göre eserde;

çünkü târîh-i ahmed-i muhtâr

hız oldu görün ne fitne kopar

çar-şenbe muharremüñ onu

hük-m-i allâh resm-i gerdünî

bu müridler günine irdi gamâm

uş bu târîh çünkim oldu tamam (Tulum: 321-323)

O Tanrı'nın seçkin kulu Ahmed'in (Hz. Muhammed'in) tarihi Hız oldukça ne kargaşa koptuğunu görün. Muharrem'in onu, Cuma günü, Allah'ın yargısı ile ve feleğin edegeldiğince, bu tarih gelip çattığında müridlerin güneşine bulutlar erişti (bahtı karardı), denilmiştir.

Üç Sultan Dönemi

Eserde I. Alâeddin Keykûbât, II. Gıyâseddin Keyhüsrev ve IV. Rükneddin Kılıçarslan dönemleri anlatılmaktadır. Babaî İsyanı, II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde yaşanmıştır. Muhlis Paşa'nın Gevele Kalesi'nde tutsak edilmesi ise IV. Rükneddin Kılıçarslan dönemindedir.

Görüldüğü gibi *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de Elvan Çelebi, olayların gerçekleştiği zamanı kronolojik bir sırayla anlatmıştır. Eserde olaylar Dede Garkın zamanından başlayarak, Âşık Ali Paşa'nın yaşadığı zamana, halifelere kadar uzanmaktadır. Elvan Çelebi, daha sonra kendi yaşadığı zamana gönderme yaparak eserini Tanrı'ya övgü, yakarış ve duâ ile bitirmiş ve eserini tamamladığı 760 tarihini kaydetmiştir.²⁵⁶

²⁵⁶ Elvan Çelebi, eserini tamamladığı tarihi şu beyitle anlatmaktadır:

irdi encâma nâme-i kudsî

oldı târîh heftsad u sî sî (Tulum: 2080)

Tarih yedi yüz ve otuz artı otuz, yani 760 oldu, Kutsal Kitap sona erdi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KUTADGU BİLİG ve MENÂKIBU'L-KUDSİYYE'DE SAVAŞ ve BARIŞ

Siyaset, en geniş anlamda, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri faaliyetler olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte yönetici, siyasî sistem, adâlet, devlet, ordu, savaş ve barış kavramları bütün düşünce geleneklerinde kendisine yer bulmuştur.²⁵⁷ Türk – İslâm siyaset düşüncesinin ürettiği eserlerden ve İslâm etkisinde gelişen Türk edebiyatının ilk verimlerinden Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde ifade ettiği fikirlerle Fârâbî'nin *El-Medînetü'l-Fâzıla* adlı eserinde anlattığı “erdemli şehir” düşüncesi benzerlik göstermektedir. Yusuf Has Hâcib'in eserine *Kutadgu Bilig*, “Kutlu Olma Bilgisi” adını vermesi ve beyitlerinde insanın her iki dünyada mutlu olmasının yollarını öğretmesi ile Fârâbî'nin gerçek mutluluğa, herkesin mutluluğu için işbirliği yapan insanlardan oluşan erdemli toplumda ulaşabileceğini düşünmesi arasında ilişki kurulabilir. *Kutadgu Bilig*'de Yusuf Has Hâcib'in devleti ve orduyu yöneten kişilerin vasıflarını sıraladığı beyitlerinden hareketle bazı sonuçlara ulaşılması mümkündür.

Benzer şekilde Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye* adlı eserinin incelenmesi Anadolu Selçuklu devletinin kaderini belirleyen 1243 Köseadağ Savaşı'nın hemen öncesinde 1240-1241'de yaşanan Babaî İsyanı'nın ve genel olarak iç savaş ortamının anlaşılması açısından mühimdir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi çalışmamızda Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserini “zemin metin” esas alarak Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye* adlı eseriyle birlikte karşılaştırmalı olarak incelemeyi uygun gördük. Buna göre önce her iki yazarın savaş, daha sonra da barış algısını açıkladık.

²⁵⁷ Özlem Bağdatlı, *İslâm Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.

3.1. SAVAŞ ALGISI

Genellikle iki devlet arasında düşmanlığa dayanan silâhlı mücadele ve çatışma şeklinde bilinen savaşın birçok tanımı yapılabilir.

Savaş kelimesi sözlüklerde “dövüşmek”²⁵⁸; “devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silâhlı mücadele, harp; uğraşma, kavga, mücadele; hayvanların birbiriyle yaptığı mücadele; bir şeyi ortadan kaldırmak, yok etmek amacıyla girişilen mücadele”²⁵⁹; “gavga, cenk, muharebe”²⁶⁰; “kavga, muharebe, mücadele, harp, öldürüşme”²⁶¹ şeklinde tanımlanmıştır.

Tablo 8: Savaşla İlgili Kelimeler ve Anlamları

Savaşla Kelimeler	İlgili Kelimenin Kökeni	Anlamı
harp	Arapça	Savaş, muharebe, dövüşme
muhârebe	Arapça	Genellikle iki ordu arasında silâhlı çarpışma, savaşma, vuruşma; savaşın cepheleri. ²⁶²
dövüşmek	Türkçe	Anlaşmazlığa girip düşmanlık yapma, çekişme, savaş
gavgâ	Farsça	Savaş, çekişme, büyük uğraş, kavga
cenk	Farsça	Savaş, çekişme, büyük uğraş, kavga
mücâdele	Arapça	Bir şeyi elde etme isteğiyle yapılan ya da bir güce karşı koymak için gösterilen zorlu ve sürekli çaba ve savaş
gazâ	Arapça	Anadolu’da İslâmiyet’i yaymak amacıyla yapılan akın, ceng etme
fetih	Arapça	Açma, yol gösterme, zafere ulaştırma
cihâd	Arapça	“Cehd” kökünden gelir ve gayret etmek, elinden geleni yapmak
mücâhede	Arapça	Tasavvuf yolcusunun nefis, şeytan ve düşmanla mücadele etmesi
öldürüşme	Türkçe	Birbirini öldürmeye çalışma, savaş
vuruşma	Türkçe	Birbirini vurarak öldürme, savaş
kıtâl	Arapça	“Ktl” kökünden gelir. Öldürme, savaş

²⁵⁸ Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugati’t-Türk, (Giriş-Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)**, TDK Yay., 3.baskı, Ankara 2018, s. 810(319/261). Sözlükte “savaş-“olarak geçer.

²⁵⁹ Hasan Eren vd., **Türk Dili Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 1265.

²⁶⁰ Şemsettin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317, s. 543.

²⁶¹ Cem Dilçin, **Yeni Tarama Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s.181.

²⁶² Örneğin; Çanakkale muharebeleri birçok cephede yapılmıştır. Savaş muharebelerin genel adıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (A. Sefa Özkaya (Editör), **Hunlar’dan Günümüze Türk Askerî Kültürü: Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji**, Kronik Kitap, İstanbul 2019, giriş bölümü)

Günümüzde savaş “milletlerarası münasebetlerde krizlere yol açan anlaşmazlıkların diplomatik girişimler, ara buluculuk ve tahkim başta olmak üzere barışçıl yollarla veya misilleme, abluka, ekonomik ambargo gibi yaptırımlarla giderilememesi durumunda söz konusu olan en şiddetli ilişki biçimi”²⁶³ şeklinde açıklanır.

Bu çalışmamızda “savaş” kelimesi, herkesçe bilinen manasının yanında, mesnevî formundaki eserin anlam dünyası da göz önünde bulundurularak en geniş anlamıyla “maddî savaş” ve “mânevî savaş” şeklindedir.

Yukarıdaki tanımlara göre savaş; harp, cenk, dövüşmek, öldürüşme, vuruşma, kavga, kıtâl, muharebe, mücadele gibi kelimelerle ifade edilmektedir. Tabii olarak savaş kavramı “gazâ, fetih, cihad, mücâhede” gibi yakın anlamlı kelimelerle de karşılanmaktadır. Çalışmamızda öncelikle bu kelimelerin tanımları yapıldığı gibi *Kutadgu Bilig*’deki ilişkileri de incelenmiştir. Buna göre;

Fetih kelimesi “açma, yol gösterme, zafere ulaştırma” gibi anlamlara gelir ve kaynağını Kur’an’daki “Fetih” sûresinden alır. Müslümanların İslâmiyet’i yaymak, topraklarını genişletmek amacıyla Müslüman olmayanlarla yaptıkları savaşları, maddî ve mânevî zaferlerini anlatan bir terimdir.²⁶⁴

Cihad, Arapça “cehd” kökünden gelir ve gayret etmek, elinden geleni yapmak anlamındadır. Müslümanların Müslüman olmayanlarla İslâmiyet’i yaymak amacıyla yaptıkları her türlü tebliği ifade eden, gerektiğinde onlarla savaşmasını da kapsayan, tasavvufî olarak insanın kötülüğü emreden nefsiyle mücadelesini anlatan ve fetih kelimesine göre daha geniş bir terimdir.²⁶⁵

Kutadgu Bilig’de anlatılan savaş, cihad ve fetih kelimeleriyle ilişkilendirilebilir. Ayrıca fetih, maddî savaşın, cihad ise hem maddî hem de mânevî savaşın karşılığı olarak kullanılabilir.

²⁶³ Ahmet Yaman, “Savaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009., C.36, s. 189-190.

²⁶⁴ Mustafa Fayda, “Fetih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995., C.12, s. 468.

²⁶⁵ Ahmet Özel, “Cihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C.7, s. 527-531.

Mücâhede de tasavvuf yolcusunun nefis, şeytan ve düşmanla mücadele etmesi anlamında kullanılır.²⁶⁶ Cephede düşmanla yapılan savaşı küçük cihad (cihâd- 1 asgar) olarak isimlendiren mutasavvıflar nefse karşı verilen savaşa, Peygamberin bir hadisine dayanarak büyük cihad (cihâd- 1 ekber²⁶⁷) demiştir.²⁶⁸ Bunun için nefsi terbiye etmek ve kötülüklerden arındırmak anlamında “riyâzet” yapmak gereklidir.²⁶⁹

Mücadele, savaş anlamını içermekle birlikte bir şeyi elde etme isteğiyle yapılan ya da bir güce karşı koymak için gösterilen zorlu ve sürekli çabayı anlatır.

Gazâ kelimesi ise Osmanlı Beyliği'nin ortaya çıktığı 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyıl başlarında Anadolu'da Türkmen beylikleri ve dervişlerinin İslâmiyet'i yaymak amacıyla yaptığı akınları ifade eden ve “ceng etmek” anlamında kullanılan bir terim olup *Kutadgu Bilig*'in yazıldığı dönemle ilişkili değildir.²⁷⁰

Savaş yerine kullanılan “mücâhede, kavga ve dövüşme” kelimeleri doğrudan silâhlı mücadeleyi anlatmaz. Ancak “mücâhede” ederken kişinin nefsinin isteklerine karşı sabır ve kanaat güçlerini silâh olarak kullanması mecazî bir savunmayı göstermektedir. Bu da savaşın maddî yönünü ortaya koymaktadır. Bu düşünceden hareketle sabır ve kanaatin mânevî silâhlar olarak düşünülmesi mümkündür.

Savaşın iki taraf arasında gerçekleştiği düşünüldüğünde *Kutadgu Bilig*'e göre savaş kavramı kendi içerisinde iki bölümde ele alınabilir:

²⁶⁶ Bkz. Ali Alparslan, “Âşık Paşa'da Tasavvuf”, **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi TDED**, İstanbul 1962, XII. Cilt, 143-156. sayfa.

²⁶⁷ Bkz. **Mevlânâ, Mesnevî-i Şerif**, Mütercim: Süleyman Nahîfî, Sadeleştiren: Prof. Dr. Amil Çelebioğlu, Düzenleyen: Prof. Dr. Nihat Öztoprak, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, 1. Cilt, s.155/4070-4080.beyitlerde Hz. Peygamber Mekke'yi fetihten sonra “Allah'ın aslanı nefesine galip gelendir.” diye buyurmuştur.

²⁶⁸ Süleyman Uludağ, “Mücâhede”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara 2020, C.31, s. 440.

²⁶⁹ Süleyman Uludağ, “Riyâzet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2008, C.35, s. 143-144.

Buna göre, “Riyâzet, nefis terbiyesi anlamında bir tasavvuf terimidir. Nefsi eğitmek için İslamiyet'in şüpheli gördüğü şeylerden uzak durmak, onu bazı isteklerden mahrum bırakıp sınırlandırarak nefesine hükmetmek anlamıyla yapılan her türlü iş ve işlemdir.”

²⁷⁰ Cemal Kafadar, “Gazâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1996, C.13, s. 427.

İnsanın kendisiyle savaşı: “Mücadele, mücâhede, riyâzet” kavramlarıyla ifade edilen, insanı Allah yolundan alıkoyan, onu Allah’tan uzaklaştıran şeylerle savaşıdır. İnsanın başta kendi nefsi ve istekleri olmak üzere kendisine düşman olan şeytanla mücadelesi de bu savaşın içerisinde ele alınmaktadır.²⁷¹

Toplum içerisindeki insanın başta fertlerle savaşı vardır. Bu durum başta ailesi ve yakın çevresi yanında iş hayatında karşılaştığı insanlarla arasındaki mücadele biçimidir. Ayrıca insanın ait olduğu veya sonradan katıldığı toplumla yaşadığı çatışmalar ve bununla ilgili mücadelesi de bu kapsamdadır. Ancak asıl olan bir veya birden fazla devletin başka bir devletle veya devletlerle diplomatik ilişkiyi keserek silâhlı mücadele etmesidir. Burada sözü edilen savaş maddî savaştır ve çarpışan devletlerin menfaati ile ilgilidir. Gerçek savaş bu savaştır ve bu bir metafor değildir. Ancak insanın nefsi ile savaşı yani “içimizdeki savaş”, “doğadaki savaş” gibi ifadeler birer metafordur. Buna göre savaşın bizzat kendisi politika ve şiddet arasında bir sınır durumudur.²⁷²

Kutadgu Bilig’de Budistlerle Müslümanlar arasındaki mücadeleye yer verilmektedir. Yusuf Has Hâcib bunu “Kâfirlerle Savaş” olarak adlandırır.²⁷³ Burada savaşın herkesçe bilinen anlamı kastedilmektedir. Buna “maddî savaş” denmiştir. Türk Hâkanlığı (Karahanlı) devletinin İslâm dinini kabul etmesiyle ilk defa Türk ülkelerine hâkim bir Türk- İslâm devleti ortaya çıkmıştır. Bu devlet daha çok Budist Uygurlara karşı seferler düzenleyerek yeni dini kendi ırkına kabul ettirmeye çalışmışlardır. Bunu yaparken İslâmiyet’teki cihad düşüncesini esas almışlardır. Müslüman Türklerle Budist Uygurlar arasındaki savaşların Müslüman Türkler üzerindeki etkilerini ve Müslüman Türklerin putperest Türklere karşı duygularını

²⁷¹ Bkz. Kemal Yavuz, **Gülşehri’nin Mantıku’t-Tayr’ı (Gülşen-Nâme): Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma**, Kırşehir Valiliği Kültür Hizmetleri Yay. Ankara 2007. Âdem-Şeytan münazarası.

²⁷² M. Ertan Kardeş, **Yönsüzleşmiş Savaşlar: Politik Felsefenin Bir Sınır Meselesi Olarak Savaşa Dair**, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 18.

²⁷³ Arat, **a.g.e., I.**, s. 305/4224-4225; Arat, **a.g.e., II.**, s. 425.

Yusuf Has Hâcib: “Düşman da iki türlü olur; bir insanın düşmanı olursa, kendisine tuzak kurulmuş demektir. Düşmanlardan biri din düşmanıdır; bu kâfir düşman her vakit düşmandır.” demiştir.

anlamak için Yusuf Has Hâcib'in çağdaşı Kâşgarlı Mahmud'un Dîvân'ına kaydettiği halk şiirleri önemlidir.²⁷⁴

Yusuf Has Hâcib, bir de insanın nefsiyle ve şeytanla mücadelesinden bahseder.²⁷⁵ Bunu da “mânevî savaş” olarak nitelendirmek mümkündür. Bu durumda *Kutadgu Bilig*'deki bu savaşın bir metafor olarak kullanıldığını görürüz. Çünkü *Kutadgu Bilig* mesnevîsi devlet yönetimi için adâlet, akıl, kanun, savaş, barış, düşman, liderlik gibi temel kavramları karşılıklı konuşma yoluyla analiz eden, kuramsal bir eserdir.

Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig*'de bazı semboller, benzetmeler, metaforlar kullanır. Eser dört sembolik şahsın karşılıklı konuşmaları üzerine kurulmuştur. Bunlardan padişah Kün Togdı adâleti, vezir Ay Toldı “kut”u yani mutluluğu, vezirin oğlu Ögdülmiş akli, vezirin akrabası Odgurmuş ise kanaati ve âkıbeti temsil etmektedir. Bu dört şahıstan her birinin topluma ve devlete karşı vazifeleri vardır. Eserin yazılma amacı ise insanın ve toplumun her iki dünyada (dünyada ve ahirette) mutlu olmasının yollarını göstermek ve devletin uzun süre yaşamasını sağlamaktır.

Sonuç olarak savaş, iki otorite (devlet), millet veya dinî grup arasındaki düşmanlık ilişkisine dayanan her türlü şiddet biçimidir. *Kutadgu Bilig*'e göre ise savaşın anlamı daha geniş düşünülmekte, hem Budistlerle Müslümanlar arasındaki maddî savaş hem de nefis ve şeytanla mücadeleyi anlatan mânevî savaş içine almaktadır.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde ise bir iç isyandan söz edilmektedir. Bu eserde Anadolu Selçuklu devletinin yıkılışının 60- 70 yıl öncesinde yaşanan “Babaî İsyanı” anlatılır.

İç isyan, sonu öngörülemez ve sınırsız bir çatışma biçimidir, devletin ya da hâkim gücün zayıflığının bir göstergesidir. Halk ile yönetim arasında var olan bir

²⁷⁴ Osman Turan, **Selçuklular ve İslâmiyet**, Ötüken Yayınları, Altıncı Baskı, İstanbul 2005, s. 26; Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugâti't-Türk**, (Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin), TDK Yay., 3.baskı, Ankara 2018.

²⁷⁵ “Heva ve nefis sana düşmandır; imkân bulursa, hiç şüphe etme, senden eski öcünü alacaktır.”

Arat, **a.g.e.**, I., s. 245; Arat, **a.g.e.**, II., s.354.

“Rabbimin sevdiği işler kâfi gelmezse, mücadele etmek için, düşmanım olan şeytan vardır. Bütün arzularını Tanrı verecektir; şeytana karşı iyice mücadele et; Tanrı'ya karşı da ihlasını bozma.”

Arat, **a.g.e.**, s. 345; Arat, **a.g.e.**, II., s.447.

krizin aşamadığını ve sorunun üstesinden gelinemediğini ortaya koyar. İç isyanda çatışmanın taraflarından birisi yasal değildir. Herhangi bir örgüt, dinî grup, cemaat veya kışkırtılmış sivil gücün devlete, yasal bir kuruma, yönetime, rejime veya bir güce karşı şiddete dayalı tepkisidir.

İç isyanın özünde bir memnuniyetsizlik duygusu vardır. Bu durum kısa bir zamanda oluşmaz, anlık değildir. Nitekim “Babaî İsyanı”nın temelinde de halkın yönetime karşı uzun süren bir memnuniyetsizliği söz konusudur. Moğol istilasının etkisiyle Horasan, Maverâünnehir bölgesinden Anadolu’ya doğru devam eden göç dalgası, Anadolu Selçuklu devletinin doğu sınırına yığılan Türkmen nüfusunun yerli halkı olumsuz etkilemesi, ağır vergilerden bunalmış halkın çaresizliği buna zemin hazırlamıştır. Ancak Elvan Çelebi’ye göre, fitneci devlet adamlarının yalan ve iftiralarıyla Anadolu Selçuklu yönetimini yanılması ve kışkırtması isyanı ortaya çıkaran sebeplerin başında gelmektedir. Elvan Çelebi eserinde iç isyanın öncesini, isyanın zeminini hazırlayan olayları ve kişileri kronolojik bir sırayı takip ederek anlatmıştır. Ayrıca isyanın başlangıç tarihine, isyan sırasındaki olaylara ve isyan sonrasına da eserinde yer vermiştir.

Savaş politik olduğu kadar iç isyan da politiktir. Etkisi ve sonuçları itibariyle büyük ve sarsıcı bir eylem olan Babaî İsyanı’nın politik amaç taşımaması imkânsızdır. Eserin anlatımında dikkati çeken en önemli nokta sanatçının iç isyanı anlatırken kişiler arasındaki bağlantıları kurarak o zamana kadar açığa çıkmamış sırları ifşa etmeyi amaçlamasıdır.

Elvan Çelebi’nin *Menâkıbu’l-Kudsiyye*’sinde Yusuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig*’iyle benzer şekilde “Kâfirlerle mücadele” ve “Hak yoldan ayrılmış, sapkın kavmi doğru yola iletmek” anlamı da görülmektedir. *Menâkıbu’l-Kudsiyye*’de geçen:

imdi destur varuñuz rumı

da‘vet idüñ cemâ‘at-ı şūmı

(Tulum: 208)

Rum’a (Anadolu’ya) gidip, o uğursuz topluluğu doğru yola iletmeniz için size izin verdim, emri bundan dolayı verilmiştir.

Elvan Çelebi'nin sözünü ettiği Rum, o zamanlarda Anadolu Selçuklu devletinin hâkimiyeti altındadır. Dede Garkın, Türkmenlerin din büyüğüdür ve yetiştirdiği 400 halifesine Şeyh İlyas öncülüğünde Anadolu'ya giderek İslâmiyet'ten sapmış kişileri doğru yola iletmeleri için görevlendirmiştir. O sıralarda Moğol istilası nedeniyle Anadolu'ya Türkmen göçü akın akın devam etmektedir. Anadolu'ya yapılan bu göçlerin Anadolu'nun Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında etkileri büyüktür.²⁷⁶

Babaî İsyanı, bir Türkmen hareketidir. Türkmenler ile ilgili olarak Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinde bilgi verilmektedir. Buna göre;

Türkmenler; Oğuzlardır. Bunların böyle adlandırılmasının bir hikâyesi vardır. Zülkarneyn, Semerkand'ı geçip Türk diyarına yöneldiğinde Türklerin o zamanki hükümdarı Şu adlı bir genç idi. Şu'nun büyük bir ordusu vardı. Balasagun yakınındaki Şu Kalesi'ni fetheden Şu idi. Suyab Kalesi'nde bulunan ordusundaki beyler için her gün 360 kere davul vurulurdu. Bu adamın- Zülkarneyn'in- yaklaşmakta olduğu ona söylendi. "Onunla savaşalım mı, yoksa nasıl emir buyurursunuz?" diye sordular.

Şu, Hocend vadisinin kıyısına, onun geçişini heber versinler diye öncü olarak kırk sipehsalar (komutan) göndermişti. Hükümdarın askerlerinin hiçbirinin haberi olmaksızın öncüler geçmişti. Öncülerden dolayı hükümdarın gönlü rahattı. Onun gümüşten bir havuzu vardı, seferde de onu yanında taşırdı. Ona su doldururdu; içinde ördekler ve kazlar yüzerdi. Kendisine "savaşalım mı?" diye sorduklarında "bakın şu ördek ve kazlara, nasıl dalıyorlar!" diye cevap verdi. Etrafindakilerin kafası karıştı ve onun, savaş için de savaştan uzak durmak için de hazırlıklı olmadığını zannettiler. Zülkarneyn geçti ve öncüler geceleyin gelip onun geçişini haber verdiler. Gece davul çaldı ve Şu da doğuya doğru yürüdü. Halk sefer için hazırlıklı olmadan hükümdarlarının yürüdüğünü görünce kavim arasına kargaşa düştü. Kim bir binek hayvanı bulduysa kendini onun üzerine attı ve hükümdarla gitti. Bu, onun hayvanını; o, bunun hayvanını almıştı. Sabah olunca karargâhları dümdüz, boş bir hâle geldi. O

²⁷⁶ Osman Turan, **Selçuklular ve İslâmiyet**, Ötüken Yayınları, Altıncı Baskı, İstanbul 2005, s. 28-33.

zaman Tıraz, İspicâb, Balasagun vb. şehirler henüz yapılmamıştı. Bunların hepsi sonradan yapılmıştır. Kavim göçebe ve çadır halkı idi.

Hükümdar askerleriyle birlikte gittikten sonra bunlardan 22 kişi aileleriyle birlikte kaldılar. Geceleyin yüklenip gitmek için hazırlıklı değillerdi. Bunlar bu kitabın başında adlarını verdiğim ve hayvanlarının damgalarını açıkladığım kişilerdi. Kınık, Salgur vb. gibi. Bu 22 kişi ya yaya olarak gitmek ya da buldukları yerde izinden giden iki kişi ile karşılaştılar. Yükten dolayı yorgundular ve ter içindeydiler; bu kavimle karşılaşip onlarla konuşarak, müşavere ettiler. Onlar da- 22 kişi- o ikisine, “Ey iki adam! Bu adam –Zülkarneyn- yolcudur; bir yerde durmaz; bizi aşır geçer; biz de yerimizde kalırız.” dedi. O iki kişiye Türkçe olarak “kal aç!” dediler; anlamı “Ey iki kişi, bekleyin, kalın ve durun!” dur. Onlar daha sonra Xalaç (Kalaç) diye adlandırıldılar. Halaçların aslı budur. Bunlar iki kabiledir.

Zülkarneyn gelip saçları ve Türk alametleri ile bu insanları görünce, soruşturmaksızın “Türk mânend” dedi; anlamı “Bunlar Türklere benziyorlar.”dır. Sonra bu isim onlar için günümüze dek kaldı. Bunlar aslında 24 kabiledir. Bazı şeylerde bu iki Halaç kabilesi onlardan farklıdır. Bu sebeple onlardan sayılmazlar. Esas budur.

Hükümdar Şu, Çin’e geçti; Zülkarneyn de ardından gitti. Uygur yakınlarında ona yaklaşınca hükümdar Şu, ona bir öncü birlik gönderdi. Zülkarneyn de bir öncü birlik gönderdi. Gece savaştılar. Zülkarneyn’in öncüleri bozguna uğradı. Savaş, Altun Kân’da olmuştu. Bu, bir dağın adıdır; bugün Altun Xân diye adlandırılır. Daha sonra Zülkarneyn onunla barıştı ve Uygur şehirlerini kurdu. Bir süre orada kaldı. Hükümdar Şu da daha sonra dönüp Balasagun’a ulaştı ve hükümdarın adıyla “Şu” olarak adlandırılan bu şehri kurdu; bir tılsım yaptırdı: Bugün leylekler bu şehrin karşısına gelirler; fakat asla üzerinden geçmezler. İşte şu âna ulaşan hikâyenin kalıntıları budur.²⁷⁷

Yukarıda da belirtildiği gibi Kâşgarlı Mahmud’a göre Türkmen kelimesinin kökeni “Türk mânend” yani “Türke benzeyen, Türk gibi” anlamlarına gelmektedir ve

²⁷⁷ Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti’t-Türk, (Giriş-Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)**, TDK Yay., 3.baskı, Ankara 2018, s.519-520.

bu kelime zamanla “Türkmen” adıyla kalıplaşmıştır. Anadolu’nun Türkleşmesinde ve İslâmlaşmasında bu Türkmen kitlelerinin Moğol istilası sebebiyle Anadolu’ya göç etmelerinin ve Türkmenlerin içerisindeki din büyüklerinin İslâmiyet’i yayma ve cihad düşüncelerinin etkisi büyüktür. Bunun en bariz örneği Anadolu Selçuklu devletinde görülmektedir.

Anadolu Selçuklu devletinin ikbâl (yükseliş) devri I. Alâeddin Keykûbat’ın saltanat yıllarına tekabül etmektedir. I. Alâeddin Keykûbat kudretli ve basiretli bir Türk hükümdarıdır. Ne var ki onun 1237’de henüz genç yaşta zehirlenerek öldürülmesi ile bu ikbâl devresi, yerini önce karışıklıklara ve iç ayaklanmalara, daha sonra da Köseadağ Savaşı ile yenilgilere bırakmıştır. Osman Turan, Köseadağ bozgununu Anadolu Selçuklu devletinde inhitatin (duraklamanın) ve felâketlerin başlangıcı olarak yorumlar. Fakat Turan’a göre Baba İshak isyanı, güçlü görünen Selçuklu devletinin içten çürüdüğüünün anlaşılmasına neden olmuştur.²⁷⁸ Bize göre de incelediğimiz Elvan Çelebi’nin *Menâkıbu’l-Kudsiyye*’sinde anlatılan Babaî İsyanı, esas felâketin ve duraklamanın başlangıcıdır. Çünkü bu olay neticesinde Anadolu Selçuklu devletinin gücünün zayıfladığı anlaşılmıştır ve bu olaydan sonra Moğol tehlikesi, ardından da Köseadağ yenilgisi yaşanmıştır.

3.1.1. Savaşla İlgili Unsurlar

Türk edebiyatının bilinen ilk mesnevîsi *Kutadgu Bilig*’de savaşla ilgili unsurlardan savaşçı, hükümdar, komutan, asker, ordu, savaş âletleri, düşmanlar ve düşmanlıkla ilgili unsurların incelenmesi ile kuramsal açıdan savaşın mahiyetinin ve şairin savaş algısının ortaya konulması mümkündür. Benzer şekilde *Menâkıbu’l-Kudsiyye fî Menâsıbi’l-Ünsiyye*’nin incelenmesi ile Anadolu Selçuklu tarihinde dönüm noktası teşkil edebilecek “Babaî İsyanı”nın sebep ve sonuçlarının açıklığa kavuşturulması mümkün olacaktır. Böylece farklı dönemlerde yazılan bu mesnevîlerdeki savaşla ilgili unsurların incelenmesi şair ve yazarlarının savaş algısı hakkında genel bir neticeye ulaşılmasını kolaylaştıracaktır.

²⁷⁸ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Ötüken Yayınları, Altıncı Baskı, İstanbul 2005, s. 69- 70.

3.1.1.1. Savaşçı

Kutadgu Bilig'de savaşçı, kimi zaman hükümdar, kimi zaman ise komutan ve asker şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Yusuf Has Hâcib, hükümdara yönünü kâfirlere çevirmesini, çünkü asıl düşmanın kâfirler olduğunu söylerken hükümdarı bir nevi savaşçı olarak düşünmektedir. Buna göre *Kutadgu Bilig*'de;

bu kafir için tut er at sü tolum

ölüp tüşse kafirde bolmaz ölüm (Arat: 5485)

Asker, ordu ve silâhını kâfirlere çevir; kâfirler ile dövüşürken ölmek, ölüm değildir, denilmiştir.

Kutadgu Bilig'e göre komutan, orduyu idare ederek düşmanla çarpışan bir savaşçı konumundadır. Asker de kahraman bir savaşçıdır. *Kutadgu Bilig*'de komutanın ve askerin niteliklerine aşağıda geniş yer verildiğinden burada kısaca komutanın ve askerin savaşçı olarak adlandırıldığını söylemekle yetinelim. (bkz. 3.1.1.3. ve 3.1.1.4. maddeler)

Kutadgu Bilig'e göre savaşçı, İslâmiyet öncesi Türk edebiyatında destanlarda anlatılan “alp tipi” ile benzerlik gösterir.²⁷⁹ Alp tipi, kahramandır, cesaretli ve gözü karadır; savaştan ve ölümden korkmaz. Hünerlidir, zamanının savaş aletlerini çok iyi kullanır; ok atmayı, kılıç kullanmayı çok iyi bilir. Alp kişinin hayatı at sırtında, mücadele içinde geçer. Atı süratli kullanır. Dışa dönüktür ve hareket halindedir. Korkusuzdur, düşmanla vuruşmaktan çekinmez. Vücudu ve bileği kuvvetlidir. *Kutadgu Bilig*'de *Oğuz Kağan Destanı*'ndaki Oğuz Kağan gibi süratli hareketin yarattığı ve kuvvetin hâkim olduğu geniş bir mekân düşüncesi vardır. Alp tipinin en belirgin niteliği dünyaya hâkim olma idealidir. Onu ayakta tutan, bu ideal uğruna savaşmaktır.²⁸⁰ Bu nedenle Yusuf Has Hâcib'in savaşçı olarak vasıflandırdığı “yiğit ve cesur insan” alp tipiyle idealize edilmiştir. Buna göre *Kutadgu Bilig*'de;

aķı alp atım bolsa alçak körğül

tuzı etmeki kiñg ne kılķı amul (Arat: 2274)

²⁷⁹ Mehmet Kaplan, **Tip Tahlilleri: Türk Edebiyatında Tipler**, Dergâh Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1991, s. 27-28.

²⁸⁰ Kaplan, **a.g.e.**, s.14-15.

Cömert, cesur, alçakgönüllü, sofrası açık ve soğukkanlı olmalıdır, denilmiştir.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsıbi'l-Ünsiyye* adlı eserinde anlatılan savaşçı tipi ise "ilâ-yı kelimetullah ideali" uğruna mücadele eder. Amacı, doğruluktan sapmış insanları yola getirmek ve Allah'ın adını duyurmaktır. Elvan Çelebi, Dede Garkın'ın Anadolu'ya gönderdiği talebelerine öğütlerini anlatırken;

imdi destür varuñuz rûmı

da'vet idüñ cemâ'at-ı şümü (Tulum II: 208)

Şimdi size izin verdim, Anadolu'ya gidip o uğursuz topluluğu doğruluk yoluna davet edin, şeklinde ifadeler kullanır. Burada Dede Garkın'ın, yetiştirdiği talebelerine İslâmiyet'i anlatma misyonu yüklediği görülmektedir. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de savaşçı -eserde açıkça söylenmese de- alp-eren tipi olarak karşımıza çıkar. İslâmiyet öncesindeki alp tipini de kapsayan bu yeni insan tipinin ayırıcı niteliği ise İslâmiyetin etkisiyle kazanmış olduğu "ermiş, olgunluğa ulaşmış" anlamındaki "eren" ifadesidir. Bu ifade ile tasavvufî anlamdaki "kâmil insan" anlamı da kastedilmektedir. Yani bu insan yaptıklarıyla hem kahramanlık göstererek dünyaya hem de nefesine yenilmeyerek âhiret âlemine hazırlık yapar.²⁸¹

Bu nedenle *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de anlatılan savaşçı, *Kutadgu Bilig*'de anlatılan savaşçıdan farklılık gösterir. Yusuf Has Hâcib'in düşüncesine göre savaşçı erdemli biridir, ancak onun bahsettiği savaşçının Elvan Çelebi'nin savaşçısı gibi herhangi bir tarikata mensubiyeti yoktur. Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* eserindeki savaşçı, bir devletin sınırlarını düşmandan koruyan ve hayatını askerlik mesleğiyle idame ettiren kişidir. Devletin ve hükümdarın kendine verdiği yetkiyle ve komutanının izniyle kâfir düşmanla çarpışır ve kendi nefsiyle mücadele eder. Kâfirlerle savaşırken gerekirse bu uğurda canını vermekten çekinmez. Elvan Çelebi'nin eserinde savaşçı ise herhangi bir devlete veya erke bağlı olmadan, tarikat mensubiyeti dolayısıyla düşmanla mücadele eder. Hem *Kutadgu Bilig*'de hem de *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de bahsedilen savaşçı tipi iki farklı düşmanla mücadele

²⁸¹ Elvan Çelebi'nin babası Âşık Paşa'nın *Garib-nâme* adlı mesnevisinde alp-eren tipinin nitelikleri daha belirgin bir şekilde anlatılmıştır. İlgili makale için bkz. Kemal Yavuz, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Yılları Şairlerinden Olan Âşık Paşa'da Ordu Fikri ve Alp Tipi", **Osmanlı: Kültür ve Sanat**, IX. cilt, Ankara 1999, s. 554-566.

hâlinededir. Bunlardan birincisi Allah'a karşı isyan eden kâfir topluluğudur, ikincisi ise kendi nefsinin istekleridir. Bu durumda Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* eserinin de - Elvan Çelebi'nin eseri kadar belirgin olmasa da - tasavvufi boyutlarının olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim *Kutadgu Bilig* eserinin tasavvufi niteliklerini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır.²⁸²

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye* adlı mesnevîsinde doğru yoldan sapmış bir topluluğu İslâmiyet'in kurallarına uymaya davet etme düşüncesi hâkimdir. Dede Garkın'ın, yetiştirdiği dört yüz halifesini Şeyh İlyas öncülüğünde Anadolu'ya gönderdiği anlatılmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği gibi;

imdi destur varuñuz rumı

da'vet idüñ cemâ'at-ı şümü

(Tulum: 208)

Rum'a (Anadolu'ya) gidip, o uğursuz topluluğu doğru yola iletmeniz için size izin verdim, anlayışı İslâmiyet'in cihad düşüncesinden ayrı düşünülemez. Çünkü cihad, doğru yoldan ayrılmışları ve sapıtmış kişileri uyarmak ve onların İslâmiyet'e aykırı hayatlarına çekidüzen vermeleri için tebliğ vazifesini de içinde barındırır. Bu anlamda savaşçı, cihad yapandır.

3.1.1.2. Hükümdar

Kutadgu Bilig eseri incelendiğinde hükümdar anlatısının Fârâbî'den alındığı görülmektedir. Yusuf Has Hâcib, eserinde beyitler vasıtasıyla Fârâbî'nin erdemli şehrini adeta kelimelerle resmetmiştir.²⁸³ Bununla ilgili olarak Fârâbî, erdemli şehrin kuruluşunda başa geçecek kişide bulunması gereken nitelikleri şu şekilde sıralamıştır:

²⁸² Fatih M. Şeker, "Kutadgu Bilig Tasavvufi Açından Nasıl Okunabilir?", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, S.24, İstanbul 2010, s. 25-62; Mehmet Aydın, "Kutadgu Bilig'de Dil ile Tasavvufta Samt 'Susma' Meselesi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2019, S. 45, s. 167-177.

²⁸³ Fârâbî, **El-Medînetü'l-Fâzıla**, Maarif Basımevi, Çev. Nâfiz Danışman, İstanbul 1956.

- 1- Vücudunun fiziksel ve rûhî olarak tam olması, vazifesini aksatacak bir eksiğinin bulunmaması,
- 2- Muhatabının maksadını doğru anlayacak bir tabiata ve kavrayışa sahip olması,
- 3- Anladığı, gördüğü ve işittiği şeyleri hatırlayacak kuvvetli bir hafızasının olması,
- 4- Etrafında gördüğü en ufak bir delili farkedip yerinde kullanmayı bilecek kadar uyanık ve zeki olması,
- 5- Her şeyi açıkça anlatabilecek kadar güzel konuşmayı bilmesi,
- 6- Öğretmeyi ve öğrenmeyi sevmesi,
- 7- Yemeye, içmeye ve kadınlara düşkün olmaması ve oyundan sakınması,
- 8- Doğruluğu ve doğruları sevmesi; yalandan ve yalancılardan nefret etmesi,
- 9- Utandırıcı davranışlara düşmemesi ve hep yüksek şeyleri araması için, ayrıca altın ve gümüş gibi dünyalık şeylere tamah etmemesi için seçkin bir tabiata sahip olması ve seçkinliği sevmesi,
- 10- Hem kendi yakınlarının hem de halkın haklarını gözetmesi, onları doğruluğa çağırması, zulme uğrayanların çağrılarına kulak vermesi için adâleti ve adâletli insanları sevmesi; baskıdan, zulümden ve zâlimlerden nefret etmesi, iyi ve güzel her şeyi desteklemesi,
- 11- Kendisinden adâlet istendiğinde şiddete göstermemesi, titizlik ve aksilik etmemesi, baskıya ve kötülüğe davet edildiğinde şiddet ve aksilik göstermesi için mütedil (ılımlı) bir mizaca sahip olması,
- 12- İsteklerini gerçekleştirecek cesarete, azme ve iradeye sahip olması; korkak veya yumuşak olmaması gerekmektedir.²⁸⁴

²⁸⁴ Recai G. Okandan, **Umumî Âimme Hukuku Dersleri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1952, s. 327-329.

Ayrıca Fârâbî, kurucu reisten sonra devletin başına geçecek kimselerde yukarıdaki niteliklerden başka şartları da sıralamıştır. Bunlar ise; bilgelik, kendinden önce ülkede uygulanan kanun ve nizamdan haberi olması ve buna uygun hareket etmesi, eskilerin kanuna bağlamadıkları hususlarda iyi çıkarımlar yaparak eskilerin izinden yürümesi, yeni meseleler hakkında doğru hükümler verebilmesi ve ülkenin çıkarlarını gözetebilmesi, eskilerin izinden giderek kendi düzenlediği kanunları iyi konuşarak öğretebilmesi, harp yorgunluklarına bedenen tahammül edebilmesi ve harp sanatının bütün inceliklerini bilmesi gerekmektedir.²⁸⁵

Yukarıda sıralanan bu hususlar incelediğimiz Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* eserinde de anlatılmıştır. *Kutadgu Bilig*'de bir hükümdarda bulunması gereken vasıflar 28. bölümde “*Beglikke Seza Bolğu Teg Beg Negü Teg Kerekin Ayur*”, “Ögdülmiş Beyliğe Lâyık Bir Beyin Nasıl Olması Lâzım Geldiğini Söyler” başlığı altında 1921-2180. beyitlerde dile getirilmiştir. Ayrıca 71. bölümde “*Oğgurmış İligke Pend Birmişin Ayur*”, “*Oğgurmış'ın Hükümdara Öğüt Verdiğini Söyler*” ve 72. bölümde “*Ögdülmiş İligke İl İtgü Törüsün Ayur*”, “*Ögdülmiş Hükümdara Memleketi Tanzim Etme Usûlünü Söyler*” başlıklarıyla verilen 5132-5631. beyitlerde açıklanmıştır.²⁸⁶

Fârâbî erdemli toplumu erdemli şehir, erdemli millet ve erdemli evrensel devlet şeklinde yetkin en küçük siyasal birimden tüm insanlığı kapsayan büyük bir siyasal oluşuma kadar derecelendirmiştir. Ancak bu evrensel mükemmel devletin nasıl oluşturulacağına dair bir açıklama yapmamış ve bahsettiği erdemli şehir, erdemli millet için de somut örnekler sunmamıştır.²⁸⁷ Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* eserinde ise mutluluğa ulaşmak için bireyin, toplumun ve devletin maddî ve mânevî bütün nitelikleri sıralanarak herkesin üzerine düşen vazifeleri yapması istenmiştir ve mutluluğa ulaştıran yöntemler eserin sembolik şahısları vasıtasıyla açıklanmıştır. Ancak bu isteme şekli buyurgan bir ifadeden çıkarılarak tiyatral bir hava içerisinde sanatsal bir dille yapılmıştır. Bu durum Yusuf Has Hâcib'in

²⁸⁵ Okandan, **a.g.e.**, s. 329.

²⁸⁶ Reşid Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig: Metin I**, TDK Yay., 2. Baskı, Ankara 1979, s. 210-233/1921-2174; s. 512-559/5132-5631.

²⁸⁷ Bağdatlı, **a.g.e.**, s. 59.

dönemini iyi tahlil eden mütefekkir olduğu kadar düşüncelerini estetik bir zevk uyandırarak ifade eden sanatkâr olduğunu da göstermektedir.

Kutadgu Bilig'de hükümdarda bulunması gereken vasıflar asâlet/ seçkinlik, adâlet, iyi kanun koymak (edgü törü), cesaret, uyanıklık, cömertlik, doğruluk ve güvenilirlik, istihbarat gücü, tecrübeye ve liyakate önem vermek, taktik ve stratejiye sahip olmak, hızlı ve atik davranmak, zararlı kişileri uzaklaştırmak, vücuduna ve nefsinin isteklerine hâkim olmak, halkın refahına önem vermek ve insanlarla iyi münasebet kurmaktır.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye* adlı mesnevîsinde ise - her ne kadar *Kutadgu Bilig*'deki gibi açıkça ifade edilmese de- Babaî İsyanı merkeze alınarak hükümdar / yönetici kişilerin nasıl olması gerektiği hakkında bazı ipuçları verilmektedir. Buna göre;

- 1- Yönetici halka iyi davranmalı, halkın dertlerini dinleyip buna hemen çözüm bulmalıdır.
- 2- Sorumluluk sahibi olmalıdır.
- 3- İslâmiyet'in yasakladığı içki vb. şeylerden uzak durmalıdır.
- 4- Adâleti tesis etmeli, haksızlık yapmamalıdır.
- 5- Kendisine yalan yanlış bilgi veren fitneci kişileri dinlememeli, doğru istihbarata sahip olmalıdır.
- 6- Devlet ve din büyüklerine saygılı olmalı, makam hırsıyla hareket etmemelidir.
- 7- Vergilendirme konusunda zâlim olmamalıdır.

Buna göre *Kutadgu Bilig* ve *Menâkıbu'l-Kudsiyye* mesnevîlerinde hükümdarda aranan ortak nitelikler; cesaret, doğruluk, cömertlik, güvenilirlik gibi erdemlere sahip olması, halkına iyi davranması ve ülkede adaleti tesis etmesi, uyanık olup doğru istihbarata göre hareket etmesi, halkın refahına önem vermesi ve nefsinin isteklerine hâkim olmasıdır. İki eserde ayrışan noktalar da vardır. *Kutadgu Bilig*'in siyasetname olarak yazılması sebebiyle hükümdarda bulunması gereken vasıfların

ayrı bir bölümde geniş bir şekilde anlatıldığı görülmektedir.²⁸⁸ Ancak *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de şairin amacı hükümdarın vasıflarını açıklamak değil, Babaî İsyanı'nı ayrıntılı olarak anlatmaktır. Bundan dolayı *Menâkıbu'l-Kudsiyye* eserinde hükümdarın vasıfları *Kutadgu Bilig*'e göre daha dar bir alanda, iç isyan bağlamında, ele alınmıştır.

3.1.1.2.1. Adâlet / İyi Kanun Koymak (Edgü Törü)

Devletin dışta düşmanları olduğu gibi içte de düşmanları vardır. Bu düşmanlar adâletsizlikten, hürriyetten, kanunsuzluktan bahsedip karışıklık çıkarmak için fırsat bekler. Bunlar için en başta kuvvet ve otorite gerekir. Ancak onlara fırsat da verilmemelidir. Bunun için doğru kanunların uygulanması şarttır.

İyi kanun işletildiği takdirde huzur getirir. Ayrıca her toplumun âdeti, örfü vardır. Kanunun dayandığı noktalardan biri de budur. Düşmanın zararından korunmak için öncelikle ülkenin kalkınması, halkın huzurunun ve zenginliğinin artması gerekmektedir. Hükümdarın doğru kanunları koyması ve uygulamada adâleti elden bırakmaması ülkedeki kargaşayı yok eder, düşman siner; halk da huzura kavuşur, kurt ile kuzunun bir arada yaşaması gibi barış sağlanır ve düşmanlık kalkar. Yusuf Has Hâcib bu durumu;

ıdı edgü beglik taķı edgürek

törü ol anı tüz yoritġu kerek

ne kıtluġ bolur öd buđunķa küni

begi edgü bolsa yorısa köni

ne kıtluġ kıt ol erke edgü atı

bu edgü atı bardı menġü kıtı

²⁸⁸ Arat, a.g.e., s. 210-233/ 1921-2174. beyitlerde "Beyliġe Layık Bir Beyin Nasıl Olması Gerektiġini Söyler" denilen bölümde anlatılmıştır.

ne eğgü bolur beg ol eğgü kişi

kişilik bile itse il kün işi

tözü ilke tegdi ilig eğgüsü

ajunğa yağıldı bu çavı küsi

du'a arttı ilde kör eğgü atı

beğüdi küniñge atı hem ıtı

ajun buğını eştip anı arzulap

ava yığlu keldi anğar öz ulap

ajunğa badı kör tükel ıtıt kırıtı

çozi birle ıtıtlap yorıtı böri

(Arat: 454-461)

Beylik çok iyi bir şeydir; fakat daha iyi olan kanundur ve onu tatbik etmek lazımdır. Bey ne kadar doğru olur ve iyi hareket ederse, halk için o kadar mesut bir devir ve hayat başlar. İyi bir ad insan için ne kadar mübarek bir saadettir; onun bu iyi adı ve saadeti ebedi kaldı. Halkın işini insaniyet ile tanzim ederse, o iyi insan ne kadar mesut bir bey olur. Hükümdarın bu iyiliği memleketi kapladı; onun nam ve şöhreti dünyaya yayıldı. Bak, memlekette ona dua eden çoğaldı, iyi nam kazandı; adı ve saadeti günden güne arttı. İnsanlar bunu duyunca, ona yönelip yakınlık göstererek etrafına üşüştü ve toplandı. Bak, dünyaya tam bir saadet kuşağı bağladı; kurt ile kuzu bir arada yaşadı,²⁸⁹

buğun inçke tegdi turuğ semridi

severi beğüdi yağı yavırıtı

²⁸⁹ Arat, **a.g.e.**, s. 59-60/ 454-461. beyitler.

keçürdi küvençin sevinçin küni

ajunğa yağıldı atı çav üni

tirildi bir ança yorıdı bu yarğ

böri toklı birle ızozı boldı terğ (Arat: 3094-3096)

Halk huzura kavuştu, zayıflar kuvvetlendi; onu sevenler çoğaldı, düşmanları azaldı. Gününü sevinç içinde güvenle geçirdi; adı, şöhreti ve namı dünyaya yayıldı. Bir müddet böyle yaşadı ve böyle hareket etti; kurt ile kuzu arkadaş oldu, şeklinde anlatır.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykûbât'ın adaletinden bahsedilmiştir. Buna göre Sultan hakkında;

şâh-ı 'âdil 'alâdîn sultân

şâm-ı selçûk cem'-i âlemiyân

'adl ü dâz eyledi cihan içre

rahmet itsün çalap cinân içre (Tulum: 355, 358)

Adaletli padişah, Sultan Alâeddin; Selçuk'a ışık, halkın yönelip toplandığı ışık; dünyada adaletli yönetim yollarını gösterdi, Tanrı onu Cenneti içinde ağırlasın, denilmiştir.

İki eserin ortak paydası hükümdarın adaletli olması gerektiği düşüncesidir. Bu fikri Yusuf Has Hâcib, eserinde açıkça ifade ederken *Menâkıbu'l-Kudsiyye* eserinde Elvan Çelebi tarihî bir olayı örneklendirerek anlatmayı tercih etmiştir.

3.1.1.2.2. Akıl, Bilgi, Zekâ ve Anlayış

Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı mesnevîsinde akıl ve bilgi yüceltilmiştir. Buna göre;

kişen ol kişike bilig hem ukuş
kişenlig yarağısızka barmaz öküş

sevügrek atın er kişenlig tutar
kereklig atın kör küdezig tutar

kişenlig küremez kerekçe yorır
tuşağılıg yıramaz tilekçe barrır

ukuş ol sarğa eğgü andlıg adaş
bilig ol sarğa keç bağırsak kıadaş

(Arat: 314-317)

Bilgi ve akıl insan için bir köstektir; köstekli olan, yakışksız şeylere pek gitmez. İnsan çok sevdiği atını köstekli tutar; lüzümlü atını muhâfaza altına alır. Köstekli olan kaçamaz, istenildiği kadar yürür; bukağılı olan uzaklaşamaz, istenilen yere kadar gider, denilmiştir.

Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hâcib, bilgili, iyi, asil soylu ve faziletli insanın düşmanlarından da bahseder. Bunun başlıca sebebi kıskançlıktır. Faziletli, zengin, iyi huylu, cömert ve asil insanlar kötülerin hasedine maruz kalırlar. Yusuf Has Hâcib bununla ilgili olarak;

öküş bolsa emdi bu erdem kimirñg
öküş boldı teñsiz yağısı anırñg

ķayu erke duşman yumıtsa ķalın
ol er erdemi erde artuķ bilin

(Arat: 3415, 3418)

(Kimin fazileti çoksa, onun dengi olmayan düşmanı da o kadar çoktur. Hangi insanın etrafında bir düşman kalabalığı varsa o insanın diğerlerinden daha faziletli olduğunu bilin.)

kimin ğ erdemi bolsa aşı ağı

yetiz il kişisi ol erke yağı

(Arat: 3416)

(Kim faziletli ve temiz soylu ise, memleketin her tarafında birçok kimseler ona düşman olurlar.) der. Bu durum beyler için de geçerlidir;

buğun başlar erke bolur min ğ yağı

yağı bolsa kimke yağığlığ ağı

(Arat: 2834)

(Halkın başında bulunan kimsenin birçok düşmanı olur; kimin düşmanı varsa, ona karşı tuzak kurulmuştur.) Hâlbuki insanların iyi ve bilgili, akıllı olması da çekememezliğe yol açar. Yusuf buna da işaret etmiştir. Bununla ilgili olarak da;

keç erke bolur kör yağı belgölüg

yavuzka yağı yok yavuz er ölüg

(Arat: 3417)

(İyi insanın düşmanı belli olur; kötünün düşmanı yoktur; kötü adam zaten ölüdür.)

keç öglüg kerek hem biligli ukuş

biliglig kişinin ğ yağısı öküş

(Arat: 1954)

(Bey çok akıllı olmalı ve aklın kıymetini bilmelidir; bilgili insanın düşmanı çok olur.) der.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde doğrudan hükümdarın akıllı olması gerektiğinden bahsedilmemekle birlikte Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Alâeddin Keykûbât'ın Dede Garkın ile görüşükten sonra aklını kullanarak gerçekleri gördüğünden ve kendine geldiğinden bahsedilmektedir. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de bununla ilgili olarak;

şâh ögin dirdi gendüye geldi

nice olmuş bu hâlatı bildi

(Tulum: 98)

Sultan aklını başına aldı, kendine geldi; bu durumların nasıl olduğunu anladı, denilmiştir.

3.1.1.2.3. *Asâlet / Seçkinlik*

Bilindiği gibi asâlet; kişinin soy sopunun temizliği anlamındadır. Seçkin; benzerleri arasında niteliklerinin yüksekliğiyle göze çarpan, üstün, mümtaz, güzîde, mûtenâ anlamlarını içerir. Seçkinlik ise bir toplumda saygın ve etkin mevkilerde bulunan ve toplumun eğitim, ekonomi, siyaset, askeriye, din, sanat vb. alanlarıyla ilgili etkinliklerin denetimini elinde tutan (kişi veya grup), elit anlamlarında kullanılır.²⁹⁰

Asâlet veya seçkinlik; Yusuf Has Hâcib'in hükümdar, vezir, komutan, has haciplik gibi devletin üst kademesinde vazifeli kişilerde aradığı niteliklerin başında gelmektedir. *Kutadgu Bilig*'de bununla ilgili olarak;

bu beglikke aşnu tüp aşlı kerek

atım alp katığ kırç yana torğ yürek (Arat: 1949)

Hükümdarlık için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerekir. Bey, cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır, denilmiştir. Buna göre; devletin yönetim kadrosunda görevlendirilecek kişiler asil soydan gelmelidir ve seçkin bir tabiata sahip olmalıdır. Hükümdarın yetiştiği ailenin ve çevrenin asil olması onun davranışlarına ve dolayısıyla devlet yönetimine olumlu etki edecektir. Aksine asil olmayan ve devlet terbiyesinden geçmemiş birinin hırslı, açgözlü ve kaba olması muhtemeldir.

Yusuf Has Hâcib de asil bir aileden gelmiştir. Onun devlet terbiyesiyle yetiştiğini, Türk Hakanlığı devletinde Taraz'da hüküm süren Hasan b. Buğra Tigin Süleyman Arslan Han'la bir münasebetinin bulunduğunu, henüz küçük yaşlarından itibaren Türk devlet teşkilatında görev aldığını ve saray âdâbını bilen tecrübeli bir devlet adamı olduğunu²⁹¹ söylemek mümkündür.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde hükümdarın seçkinliğinden bahsedilmemiştir. Ancak Dede Garkın'ın Hızır'dan ders aldıktan sonra çevresindeki

²⁹⁰ Seçkin ve seçkinlik tanımları **Türk Dil Kurumu**'nun <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alınmıştır. Tarih 28.11.2022, saat: 18.42.

²⁹¹ Kemal Yavuz, **Hâcib Böyle Dedi: Kutadgu Bilig'den Seçmeler**, Mostar Yay., İstanbul 2012, s.19.

seçkin veya sıradan insanları irşad etmesinden bahsedilmektedir. Bununla ilgili olarak;

gün günün şeyh da'vete meşğul
eyle kim kıldı hās u 'ām kabūl (Tulum: 112)

Şeyh (Garkın) günden güne halkı doğru yola çağırarak meşgul oldu; öyle ki sıradan ve seçkin kişiler bu çağırışı kabul etti, denilmiştir.

Elvan Çelebi, benzer şekilde Baba İlyas'ın da Anadolu'ya geldikten sonra sıradan ve seçkin kişileri doğru yola davet ettiğinden ve çevresini genişlettiğinden bahsetmiştir. Bununla ilgili olarak;

geldi rūma maḳām dutdı hāş
geldi yola ḳamu 'avām u h̄vāş

da'vet-i hāşş-ı hāş gösterdi
şöyle kim 'ām u hāş hāş oldı (Tulum: 228-229)

Rum'a (Anadolu'ya) geldi, orada seçtiği özellikli bir yere yerleşti; sıradan ve seçkin kimselerin tümü yola geldi. Yerinde ve akıllıca çağrıda bulundu; öyle ki sıradan ve seçkin kimseler en yakını oldu, denilmiştir.

Elvan Çelebi, babası Âşık Ali Paşa'nın niteliklerini anlatırken de seçkinlikten bahsetmiştir. Buna göre;

seni söyler ḳamu ḫurūf u kelām
seni şoylar ḳamu ḫavāşş u ām (Tulum: 1521)

Bütün harfler ve sözler seni söyler; bütün seçkinler ve sıradan kişiler seni yüceltir, denilmektedir.

3.1.1.2.4. Cesaret

Cesaret, kuvvetli olmanın işaretidir. Devlet kuvvetle yönetilir. Halk kuvvete boyun eğer. Hükümdar halkın karşısında zayıflık göstermemelidir. Adâletin yerine getirilmesinde kuvvet ve cesaretin rolü büyüktür. Kuvvet cesaretin dayanağıdır.

Kutadgu Bilig'de hükümdarlığın şartlarından birisi de cesarettir. Eserde Ögdülmüş, hükümdara beyliğin niteliklerini anlatırken hükümdarın cesaretli ve kuvvetli olması gerektiğinden söz eder. Bu konuda;

bu beglikke aşnu tüp aşlı kerek
atım alp katıg kırç yana torğ yürek

buğunka talusı kerek alp atım
beğük işke ötrü bu bolsa titim

azıglıg kür erke bu nerğ eksümez
tutuğlı örünğ kuşka merğ eksümez

biliglig kerek beg ukušluğ köni
yürekliğ hem öglüg beğüse üni (Arat: 1949, 1961, 2054, 2168)

(Hükümdarlık için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerekir; hükümdar cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır. Halk için hükümdarın cesur ve kahraman olması iyidir; büyük işleri ancak bu meziyetler ile karşılamak mümkündür. Cesur, gözü pek insan için mal eksik olmaz; ak doğan için de yem eksik olmaz. Hükümdar bilgili, akıllı ve adil olmalı; şöhretinin yayılması için de cesur ve tedbirli davranmalıdır.) denilmektedir.

Kutadgu Bilig'de hükümdar, cesareti ve bilgisi sayesinde düşmanlarına karşı başarılı olur. Hükümdar düşmana karşı cesaretli ve mert olursa, düşmanları çekinir. Ayrıca hükümdarda bulunması gereken dört nitelik olarak doğruluk, adâlet (kanuna uyma), cömertlik ve cesaret sıralanmıştır. Bu konuda;

yürekliğ kerek beg yime alp atım
yürek birle boldı yağıka titim

yağıka katıg bolsa ersigliki
kürür közke suv birse körküglüki

ajun tutğuçı er ukuşluğ kerek
buğun basğuçıka kerek keç yürek

anın ötrü begler beğütür küçin
yağı boynu yençer alır öz öçin

tuçı beg bolayın tise belgülig
bu tört nerğ kerek ötrü tegse ülig

biri til köni bolsa kavli bütün
ikinci törü kılsa ilke kutun

üçünçi elig yazsa bolsa ağı
teğürse buğunğa bağırsaklığı

bu törtinç titimlig kerek bolsa alp

yağı boynın egse işin kılsa yarp (Arat: 2043, 2085, 4013,4015, 5902-5905)

(Hükümdar cesûr, kahraman ve atılgan olmalı; bey cesâreti ile düşmana karşı koyar. Düşmana karşı cesur ve mert olmalı; güzelliği ile bakan gözü sevgi ile parlatmalıdır. Dünyayı tutan insan akıllı olmalıdır; halkın başında bulunan kimse de cesur olmalıdır. Beyler kudretlerini bunlar ile yükseltirler; düşmanlarının başını ezer ve öçlerini alırlar. Her vakit meşhur bir hükümdar olarak kalmak için, Allah nasip ederse, şu dört şey lazımdır. Biri doğru sözlü olmak, ikincisi memlekette kanunu devletle tatbik etmek. Üçüncüsü açık elli ve cömert olmak, halka karşı şefkat

göstermek. Dördüncüsü düşmanına boyun eğdirmek ve memleket işlerini yapmak için, azimkâr ve cesur olmak) gibi şartlar sıralanmıştır.

Cesaret ile korkaklık birbirine zıttır. Korkak kimse karar verirken zorlanır, risk alamaz. Düşmana karşı korkaklık ve zayıflık gösterir. Bundan dolayı korkak insan hükümdar olamaz. Korkaklık hükümdarlığa düşmandır. Bu durumda Yusuf Has Hâcib;

ajun tutğuçı er ukuşluğ kerek
buğun başğuçıka kerek keç yürek

anın ötrü begler beğütür küçin
yağı boynı yençer alır öz öçin (Arat: 4013, 4015)

(Dünyayı tutan insanın akıllı olması gerekir; halkın başındaki kimse de cesur olmalıdır. Hükümdarların kuvveti bundan dolayı artar; düşmanlarının boynunu vurup onlardan intikam alırlar.) demektedir.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde hükümdarın cesaretli olması gerektiğiyle ilgili bir bilgi yoktur.

3.1.1.2.5. Doğruluk ve Güvenirlilik

Hükümdarlığın da şartları vardır. Bunlar; doğruluk, cesaret, vefa, el açıklığı, adâletli davranma, kararlılıktır. Bunların zıddı düşmandır.

Devletin idaresi güvenilir kişilere teslim edilmelidir. Hükümdar doğru olmalı ancak doğru bildiklerini herkesle paylaşmamalıdır. Savaş sırasında düşmana karşı üstünlük sağlamak amacıyla yalan söyleyerek hileye başvurulabilir. Bunun dışında hükümdar doğru sözlü ve kanunları doğrulukla uygulayan birisi olursa tebaası ve askeri ona güvenir ve itaat eder. *Kutadgu Bilig*'de bununla ilgili olarak

tuçı beg bolayın tise belgülüg
bu tört nerğ kerek ötrü tegse ülüg

biri til köni bolsa avli bütün

ikinci törü ılsa ilke utun

üçünçi elig yazsa bolsa aı

tegürse buğuna bağırsalıı

bu törtinç titimlig kerek bolsa alp

yağı boynun egse işin ılsa yarp (Arat: 5902-5905)

(Her zaman tanınmış bir hükümdar olarak kalmak için, Allah nasip ederse, şü dört şey gereklidir. Birisi özü sözü bir(doğru) olmak, ikincisi memlekette kanunu devletle uygulamak. Üçüncüsü açık elli, cömert ve merhametli olmak. Dördüncüsü düşmanına boyun eğdirmek ve memleket işlerini yapmak için, azimli ve cesur olmaktır.) denilmiştir.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde hükümdarın doğruluk ve güvenilirliğiyle ilgili bir bilgi yoktur.

3.1.1.2.6. *Halkın Refahına Önem Vermek*

Hükümdarın halkının refahını sağlaması ve bunun için her türlü tedbiri alması gerekmektedir. Yusuf Has Hâcib, halkın refahının doğru kanunlarla sağlanacağını belirtmiştir. Bu konuda *Kutadgu Bilig*'de;

bu il tutruı hem tüpi bekliki

iki nenğ turur alı yıldız köki

birisi buğuna törü ol ülüş

birisi er ata ülese kümüş

törü birle buğnı sevinse turup

kümüş bolsa er at yarunsa körüp

bu iki utu balsa begdin sevinç
ili apı itlür bulur beg avın

ayu beg buuna tr birmese
kdezmese bunın yigci yise

ot ıdtı buuna buzuldu ili
yıkıldı siziksiz bu beglik ulı

(Arat: 2132-2137)

Memleketin direi, temeli, salamlıı, esası ve kökü iki Şeye bağlıdır: Bunlardan biri halkın hakkı olan kanun, diğeri de hizmette bulunanlara dağıtılan gümüştür. Halk kanun himayesinde sevinç içinde yaşamalı ve hizmet edenlerin de parayı görerek yüzleri glmelidir, Bu iki zümre beyden memnun olursa, memleketi ve idaresi düzene girer; bey huzura kavuşur. Herhangi bir bey halka kanun vermez, halkı korumaz ve halkın serveti kapanın elinde kalırsa o, halkın içine ateş atmış olur; memleketi bozular ve hiç Şüphesiz, beyliin temeli yıkılır, denilmiştir.

Elvan elebi'nin *Menkbu'l-Kudsiyye*'sinde hükümdarın halkın refahını sağlanması gerektiği ile ilgili doğrudan bir bilgi verilmez. Ancak esere konu olan Babaı İsyanı'nın sebeplerinden biri de halkın vergi adaletsizliine karşı çıkmasıdır. Nitekim Baba İŐhak, vergi anlaŐmazlıını bahane ederek halktan taraftar toplamıŐ ve Anadolu Selçuklu devletine isyan etmiştir. Eserde bununla ilgili;

adanur Őır-i merd idi iŐh
ngehn li'ine irdi mu

vat-i hırmanda hkim-i sultn
buna hürmet  kılmaz ol hayvn

bu dağı hükmine mu'ṭī olmaz

ol bunu bu anı göze almaz

fitne eyler bu ortada şeyṭān

‘arz ider hüküm ḥākim-i sulṭān

kim temiz olmaya ulu kiçi hiç

ol ḥaḳı toğru vire olmaya pīç

çün bu hüküm okınur ‘avām işidür

hüküm işitmek müdām ‘ām işidür

yan virürler bu hükme vü ḥakeme

çalur işḥāḳ cemā‘atıyla heme

ğayret-i merdi cüş ider işḥāḳ

bir niçe gün ider tamam yaraḳ

bir gice pes basar buları kırar

terk ider şāmı şeyḥe rüm’a çıkar

(Tulum: 540-548)

Adlı sanlı erkek aslandı İshak. Birdenbire talihi karardı. Harman vaktinde Sultan’ın emiri, o hayvan, buna saygılı davranmadığından bu da onun buyruğuna kulak asmaz; o bunu, bu onu adam yerine koymaz. Şeytan bu arada bozgunculuk eder; o yönetici, büyük küçük hiç kimse ayrı tutulmasın; o ḥakkı doğru versin, eğri olmasın diye buyruk yayınladı. Bu yargı okunup halk bunu duyduğunda- yargı işitmek hep alt tabakadan kimselerin işidir- yargıya ve yargı sahibine arka çevirirler. Böylece İshak, tüm yandaş ve çevresiyle birlikte kalır. Mertlik gayreti kabarır, günlerce

iyiden iyiye hazırlık yapar. Sonra bir gece baskın yaparak yöneticileri öldürür. Şam'ı²⁹² terk eder, Rum'a²⁹³, şeyhi Baba İlyas'a doğru yola çıkar, denilmiştir.

3.1.1.2.7. *Hızlı ve Atik Davranmak*

Hükümdar karar merciidir. Özellikle askerî alanda halkının ve ülkesinin huzurunu sağlamak adına stratejik davranmak ve hızlı karar verip bunu gerçekleştirmek durumundadır. Yoksa bir anlık bir dikkatsizlik ve gecikme çok büyük zarara yol açabilir, hatta düşmanların elini kuvvetlendirebilir. Bu konuyla ilgili olarak Yusuf Has Hâcib Ögdülmiş'in hükümdara memleketi tanzim etmenin yollarını anlattığı bölümde;

yanut birdi ögdülmiş aydı ay beg

uzatma işig sen kamuğ işke teg

negüke uzatur sen kılgu işiñg

uzatma işiñg kıl keçer bu yaşıñg

bu kün kılmasa iş yarın iş bolur

ışıñg iş öze bolsa irklip kalur

bu künki işiñg çoğma kılma yarın

yarın bolsa işiñg kalur kılmadın

ite tur süze tur bu il işlerin

buğun inçke teggey özüñg me yarın (Arat: 5500-5504)

²⁹² Şam, denilen yer Elvan Çelebi'nin döneminde Malatya bölgesidir.

²⁹³ Rum, Anadolu'dur. Elvan Çelebi'nin zamanında Anadolu Selçuklu devletinin sınırları içerisindeydi. Bu beyitte Orta Anadolu bölgesinden bahsedilmektedir.

Ögdülmüş cevap verdi, ey hükümdar, işi sürüncemede bırakma, her işle meşgul ol, dedi. Yapacağın işi niçin geri bırakıyorsun? İşini geri bırakma, yap; ömür geçip gidiyor. Bugünkü işini yapmazsan yarının işi de buna eklenir; iş iş üzerine gelir ve yığılır, kalır. Bugünkü işini yarına bırakma; yarın işin olursa bu yapılamadan kalır. Halkın ve kendinin yarın huzura kavuşabilmeniz için bu memleket işlerinin günü gününe görülmesi lazımdır, demiştir.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde hükümdarın hızlı ve atik davranması ile ilgili bir ifade yer almamaktadır.

3.1.1.2.8. *İnsanlarla İyi İlişkiler Kurmak*

Hükümdarın insanlarla iyi ilişkiler içinde bulunması hem kendisi hem de ülke menfaati için gereklidir. Yusuf Has Hâcib bununla ilgili olarak;

ay ilig bu kaç nerğ kerek begke kör

buğunğa sevülse orun bolsa tör

küler yüz süçig söz silig öz kerek

ķılınçı bularķa tükel tüz kerek

körğül tutsa ķođķı hem elgi aķı

bularķa yaraşı bağırsaķlıķı

ķamuğ türlüg erdem bu bilse tükel

yıraķ erse andın yarağsız muħal

ķişi öğrümi bu buğunda talu

talu öğrüm ol bu irüksüz tolu

(2071-2075)

Ey hükümdar, halk tarafından sevilme ve itibar görmek için beyin şunlara sahip olması gerekmektedir. O, güler yüzlü, tatlı sözlü, yumuşak huylu olmalı ve

bütün hareketlerinde de buna uygun davranmalıdır. Hükümdar alçakgönüllü, eli açık ve merhametli olmalıdır. Her türlü erdemi tam olarak elde etmeli; uygunsuz ve olmayacak şeylerden uzak durmalıdır. Böyle bir bey, insanların seçkini ve halkın iyisidir; seçkin ve iyi kimse eksilmeyen bir aya benzer, demiştir.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde ise Sultan I. Alâeddin Keykûbât'ın halk ile arasının iyi olduğu görülmektedir. Hatta Sultan, halkın sevdiği ve hürmet gösterdiği Dede Garkın'ı ziyaret etmiş ve on yedi köyü vakıf olarak bağışlamıştır. Sultan I. Alâeddin, zehirlenerek öldürülmeden önce de Şeyh İlyas'ı ziyarete gitmiştir. Elvan Çelebi, Sultan I. Alâeddin Keykûbât'tan “adaletli, Selçuk'a ışık veren, halkın kendisine yöneldiği padişah” olarak bahsetmiştir. Buna göre;

şâh-ı âdil 'alâdîn sulţân

şam'ı selçûk cem'i 'âlemiyân (Tulum: 355)

Adaletli padişah Sultan Alâeddin; Selçuk'a ışık, halkın toplandığı eşittir, denilmiştir.

3.1.1.2.9. *İstihbarat Gücü*

“Muhaberesiz muharebe olmaz.”²⁹⁴

İstihbarat, Arapça “haber” kökünden türemiştir ve “akıl, zekâ, anlayış, yeni öğrenilen bilgiler, duyular, bilgi toplama ve haber alma, mâlûmât” gibi anlamlara gelmektedir. Bir diğer ifadeyle istihbarat; planlama, araştırma, deliller toplama, çeşitli bilimsel yöntemlerle onları değerlendirip bir sonuca varma ve kullanmadır.²⁹⁵

Bilgi doğru kullanıldığında güce dönüşür. İstihbarat da bilginin ilimle donanmış ve güce dönüşmüş hâlidir. İstihbarat hem kuvvettir hem de ülkede huzur ve güvenin tesis edilmesinde faydalı bir araçtır. Devletler siyasî ve askerî alanda güçlü olmak için istihbarata önem vermeli, içte ve dışta savunma mekanizması geliştirmelidir. İstihbarat ülke içerisinde siyasî rakiplerin gizli planlarını ortaya çıkarmak, devlet adamlarının yaptıklarını bilmek, halkın güven ve huzurunu sağlamak amacıyla yapılmıştır. Ayrıca diğer devletlere karşı siyasî, dinî, ekonomik

²⁹⁴ Yavuz Delibalta, *Selçuklularda İstihbarat*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 138.

²⁹⁵ Delibalta, *a.g.e.*, s. 13.

ve kültürel gelişmeleri en kısa sürede haber alıp ona göre strateji belirlemek için önemli bir faaliyettir. İstihbarat, askerî alanda düşmanın potansiyel gücünü keşfedip taktik belirlemek, harekât tarzını öğrenip planını bozmak, aldatarak pusu ve tuzağa çekmek için gereken ve savaşın o ülkenin lehine sonuçlanmasını sağlayan en kısa yoldur. İstihbaratta gizlilik esastır. Bundan dolayı hükümdarlar savaş veya çatışma durumlarında haber almak için özel casuslar görevlendirmişlerdir. Ayrıca casuslar ve habercilerin yanında elçiler, tüccarlar ve esirler de istihbarat faaliyetlerinde kullanılmıştır.²⁹⁶

Önemli bilgilerin saklanması ve kötü kimselerin eline geçmemesi gereklidir. Bilginin kötü niyetli kişilerin eline geçmesi devletin işleyişine de zarar verir. Devlet idaresinde hükümdara hizmet eden vezir ve danışmanlarının güvenilir, asil ve görgülü ailelerden seçilmesi esastır. Çünkü devletin güvenliğine dair her çeşit bilgiye bu kişiler ulaşır ve bunu hükümdara aktarır. Hükümdar ise vezirden ve danışmanlarından aldığı malumat gereğince hüküm verir. Buna istihbarat sistemi denilir. Hükümdarın haber aldığı bilgili kişilerin art niyetli olması hükümdarın yanlış kararlar almasına yol açar. Bu da devletin işleyişini bozar.

Askerî istihbarat, genellikle rakip ordunun sayısını, silâhlarını ve teçhizatını, güçlü ve zayıf yönlerini, savaş düzenini, harekât plânını, iklim ve arazi şartlarını önceden öğrenip düşmana üstünlük sağlamak amacıyla yapılmıştır.²⁹⁷ Bu ise casuslar vasıtasıyla yürütülmektedir.

Casusluk sistemi eskiden beri Türkler arasında da kullanılmaktaydı. Bahaeddin Ögel, “til” kelimesinin Eski Türkler arasında casus için kullanıldığını ifade etmiştir. Ögel’e göre bu, Köktürk geleneğinden gelen bir anlayıştır. *Orhun Abideleri*’nde: “ Tabğaç budun sabı süçig ağısı yımşak ermiş. Süçig sabın yımşak ağın arıp irak [budunuğ ança] yağutır ermiş. [Yağuru] kond[uğda] kisre anyığ biligin anda ö[yür ermiş]²⁹⁸.” sözü vardır. Bilge Kağan’ın ağzından: “Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştırip konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman

²⁹⁶ Delibalta, a.g.e. s. 13.

²⁹⁷ Delibalta, a.g.e., s. 138.

²⁹⁸ Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, MEB Basımevi, İstanbul 1970, s. 72.

düşünürmüş”²⁹⁹ ‘Til’, Eski Anadolu Türkçesinde de vardır. Casus, bilgi edinmek için işini gizlice yapan kimse olduğundan, bunun “til” kelimesiyle ifade edilmesi anlamlıdır. Çünkü nasıl casusun korunması ve açık vermemesi gerekiyorsa dilin de korunması gerekmektedir. Ele aldığımız *Kutadgu Bilig*’de bununla ilgili olarak;

ğara baş yağısı kızıl til turur

neçe baş yidi bu tağı ma yiyür

başınğnı tilese tilingni küdez

tiling tegme künde başınğnı yanur

kızıl til ğara başka yavlağ yağı

bu yavlağ yağığ bekle inçin salın

Kara başın düşmanı kırmızı dildir; o ne kadar baş yemiştir ve yine de yemektedir. Başını kurtarmak istersen, dilini gözet; dilin her gün senin başını tehdit eder. Kırmızı dil kara başın amansız düşmanıdır; bu kötü düşmanı sıkı tut ve huzur içinde yaşa, denilmektedir.

İstihbarat Selçuklular tarafından da önemli görülmüştür. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykûbat’a sunulan bir siyasetnâmede, halkın durumuna duyarlı sultanın, büyüğünden küçüğüne bütün halkının durumundan, devletin sınırlarından ve devlet görevlilerinin yaptıklarından haberdar olması gerektiği vurgulanmıştır. Buna göre sultan, casusların istihbarat bilgisine göre önlem almalıdır. Bu iş için görevlendirilecek kişiler güvenilir ve sultana yol gösterecek kadar tecrübeli olmalıdır, denilmiştir.³⁰⁰

Elvan Çelebi’nin *Menâkıbu’l-Kudsiyye*’sinde doğru istihbarata sahip olmayan Anadolu Selçuklu sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev’in Köre Kadı’nın yalan dolanla yazdığı mektuba ve getirdiği haberlere inanarak Şeyh İlyas ve ailesine karşı

²⁹⁹ Ergin, a.g.e., s. 32.

³⁰⁰ Zencânî, *Sultana Öğütler: Alâeddin Keykûbat’a Sunulan Siyasetnâme*, Hazırlayan H. Hüseyin Adalıoğlu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 223.

adamlarını gönderdiği anlatılmaktadır. Oysa Şeyh İlyas'ın, Keyhüsrev'in babası I. Alâeddin Keykûbât ile iyi ilişkiler içinde olduğu bilinmektedir. Hatta esere göre I. Alâeddin Keykûbât, ölümünden kısa bir süre önce Şeyh İlyas'ı ziyaret etmiş ve onunla dostluk kurmuştur. Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Şeyh İlyas'a ve halifelerine düşmanlığında doğru istihbarata sahip olamamasının etkisi büyüktür.

Köre Kadı'nın Şeyh İlyas'ın peygamberlik iddiasında bulunarak Selçuklu devletine başkaldırdığını söyleyip Sultan'ı yanlış yönlendirmesinin konu edildiği beyitlerde;

şöyle kim fitne kıldı sultānı

sultān eydür ki beglerüm kanı

hāzır olur kamu gelür yir öper

eydür iy beglerüm gerek ki sefer

kılasız düşmenüm belürdi tîz

anı kırmağa eylemen temyiz

tahtuma tācuma nazar kılmış

gendüyi hem resul-i haq bilmiş

miş-ile iy 'azîz hüküm itti

taht ü tacından el yuyup gitdi

dimesi mi nebî nebi yoqdur

sonra benden velî velî çoqdur

ol niçün didüre resülem ben

ins ü cin gönline kabülem ben

h̄ōz sa'ādet benüm bunı dutalum
dutalum yolını anuñ bitelüm

tācumı tahtumı diler kim ala
ya'ni ben olmayam melik ol ola

ķankı mezhebdedür reva bu reviş
lāyıkınca gerek ola her iş

şol ki benüm ra'ıyyetümdür ol
bī-gümān nūzl ü ni'metümdür ol

nişe ol ķaşd-ı taht u baht ķıla
ya'ni benden diler bu mülki ala

varuñ eyle buları ğārat idüñ
şöyle kim var durur ķasārat idüñ

bulara kimse māni' olmasun
eyle varuñ kimesne bilmesün

eyle kim cādūlar-ımuş bunlar
bilse sizi ķırar-ımuş bunlar

ķün vaşıyyet bu şüreti dutdı
begler ü leşker arķuru gitti

(Tulum 486-501)

(Köre Kadı) Sultan'ı öyle doldurdu ki, Sultan, beylerim nerede, diye seslendi. Olancası davranıp gelir, yer öper, Sultan, ey beylerim, hemen sefere çıkmanız gerek. Düşmanım ortaya çıktı, onu tepelemek için fazla düşünmeyin. Tahtıma tâcıma göz dikmiş, kendini Tanrı'nın elçisi bilmiş, der. Aziz kardeşim, "miş" ile yargıda bulundu; tahtını, tâcını bırakıp gitti. Peygamber, benden sonra elçi yoktur; ancak velî çoktur, demedi mi? O (Şeyh İlyas) niçin, elçiyim ben; insanlar ve cinler bana gönülden inanır, deyip durmaktadır? Aslında egemenlik benimdir, söz sahibi de benim; (öyleyse) bunu tutalım; onun yolunu keselim, önüne çıkalım. Tâcımı tahtımı almak ister; yani hükümdar ben olmalıyım, kendi olsun (ister.) Bu davranış hangi mezhepte vardır? Her iş gerektiği yolda olmalı, gereğince yapılmalıdır. O benim uyruğum olduğuna göre, şüphesiz benim azığım, benim nimetimdir. O, tahtıma ve bahtıma nasıl göz koyar, yani benden bu egemenliği almayı nasıl aklından geçirir? Gidin, bunları öyle talan edin ki neleri var, neleri yoksa darmadağın edin. Bunlara kimse engel olmasın; öyle gidin ki kimse bilmesin. Bunlar öyle cadı / sihirbaz imişler ki bilseler sizi yok ederlermiş. Bu öğüt ve buyruklar üzerine beyler ve birlikler (yola düşüp) ters yönden gitti, denilmiştir.

3.1.1.2.10. Ölümü Hatırlamak

Yusuf Has Hâcib, eserinde ölüm fikrini işlemiş ve hükümdarın ölümü hatırlaması gerektiğini babasından örnek vererek ifade etmiştir. Buna göre;

ay bilig baka kör seniğde oza

beg erdi atanğ ilde erk türk tüze

hazine haşem sü idisi bolup

tirildi bir ança tilekin bulup

ölüm tuttu ahır ilette anı

asığ kılmadı ol beğümiş üni

atarıĝ öldi bardı sarıĝa birdi pend

ata pendı tutsa Şeker bolĝa kıand (5151-5154)

Ey hűkűmdar, bak, űlkede senden űnce idareyi elinde tutan bey senin baban idi. Onun hazinesi, maiyeti, askeri vardı; bunlarla her isteĝini elde etti, bűylece bir műddet yařadı. Sonunda űlűm onu yakaladı ve gűtűrdű, onun bűyűk Őűhreti bir fayda vermedi. Baban űldű, gitti ve bu űlűmű ile sana űĝűt verdi; baba nasihatini tutarsan, o sana bal Őeker olur, demiřtir.

Kutadgu Bilig'de askere, orduya ve mala gűvenmemek (űlűműn mukadder olması) fikri hâkimdir. Bu durum İslâmiyet'teki âhiret inancından gelmektedir.

er at sű bu nerıĝke kűvenme űkűř

asıĝ kıılmaĝay sű bu altun kűműř (Arat: 1403)

Askere, orduya ve mala gűvenme; ordu ve bu altın-gűműřűn sana faydası olmayacaktır, denilmiřtir.

Elvan Őelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde dűnyanın geŐiciliĝi ve űlűm fikri sık sık dile getirilmekle birlikte hűkűmdarın űlűmű dűřűnmesi gerektiĝi ile ilgili bir ifadeye rastlanmaz. Ancak eserde Sultan I. Alâeddin Keykűbât'ın zehirlenerek űldűrűlmesi ve bu olayda oĝlu II. Gıyâseddin Keyhűsrev'in de parmaĝı olduĝu dile getirilmiřtir. Buna gűre;

Đűnkim irmiř-idi zeval řâha

řoldı řeyřân ĝıyâř-ı gűmraha

zehr virdi gűtűrdi sulřanı

nâzenin pâzişâh-ı rabbani (Tulum: 356-357)

(İřte) bu padiřaha gűĐme vakti eriřtiĝinde yoldan řařmıř Gıyas'ın iĐine řeytan girdi. Zehir verdi, Tanrı'ya yakınlıĝı bulunan, o sevilen Sultan'ı (Alâeddin'i) űldűrdű, denilmiřtir.

3.1.1.2.11. *Siyaseti Bilmek ve Uygulamak*

Hükümdar siyaset bilgisine sahip olmalı ve bunu doğrulukla uygulamalıdır.
Kutadgu Bilig'de;

bu begler kapuğın siyaset bezer
siyaset bile beg ilini tüzzer

izke siyaset yoritğu kerek

buğun bulğanuğın siyaset süzer (Arat: 2130-2131)

Beylerin kapısını siyaset süsler; bey siyaset ile memleketini düzene koyar. Kötü insanlara karşı siyaset yürütmeli; halk arasında kargaşalığı siyaset yatıştırır, denilmiştir.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde hükümdarın siyaseti bilmesi gerektiği ile ilgili ifadeler bulunmamakla birlikte Sultan I. Alâeddin Keykûbâ'tın halkın itibar ettiği dinî önderleri ziyaret etmesinden siyaseti bildiği ve halkına adaletiyle hükmettiği yorumu çıkarılabilir.

3.1.1.2.12. *Tecrübeye ve Liyakate Önem Vermek*

Kutadgu Bilig'de hükümdar Ay Toldı'ya hizmetlerinden ve liyakatından dolayı vezirlik unvanı verir ve onun tecrübesinden faydalanmıştır.

vezirlik anğar birdi tamğa ayağ
tuğı kövrügi birle birdi kıyağ

ķamuğ ilke kıldı kör elgi uzun

boyun egdi düşman kiterdi özün (Arat: 1036-1037)

Ona vezirlik, unvan ve mührü ile tuğ, davul ve zırh verdi. Bütün memleket üzerinde ona nüfûz verdi; düşmanı boynunu büküp, ortadan kayboldu, denilmiştir.

Kutadgu Bilig'de hükümdarın adâleti ve liyakatli kişileri görevlendirmesi ile vezirlik unvanını doğru kişiye verdikten sonra huzur ve güven ortamının oluşması, kurt ile kuzunun birlikte yaşaması düşüncesiyle ifade edilmiştir.

bu ay toldı sordı kamuğ iş küdüğ

küvenç kıldı özke bu bulmuş ödüğ

bayudı buğun hem itildi ili

iligke du'a kıldı buğunı tili

ğutuldı buğun kitti emgekleri

ğuzı birle ıatlıp yorıdı böri (Arat: 1038-1040)

Ay-Toldı bütün işleri yoluna koydu; bu ikbâl devresinden istifâde ederek, birçok işler yaptı. Halk zenginleşti ve memleket nizâma girdi; halk hükümdara duâlar etti. Halk kurtuldu ve zahmet denilen şey ortadan kalktı; kuzu ile kurt birlikte yaşamaya başladı.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde hükümdarın liyakatli insanlara görev vermesi gerektiğinden bahsedilmemiştir.

3.1.1.2.13. *Uyanıklık / İhtiyat (Sağlık)*

Kutadgu Bilig'de insanın rahat ve huzurlu bir hayat sürmesi için kendisine zarar veren düşmanla nasıl mücadele edileceği konusuna da temas edilmiştir. Uyanıklık, düşmanla dostluk kurmak, iyi kanunlar koymak, cesaret, tecrübeli ve seçme asker bulundurmak, istihbarata ve gizliliğe önem vermek, hızlı ve atik davranmak, teknik üstünlük (silâh ve mühimmat) sağlamak, gerektiğinde sürgün etmekten bahsedilmiştir. Ancak Yusuf Has Hâcib'in en çok üzerinde durduğu konulardan biri uyanıklıktır. Eserde uyanıklık (ihtiyat) "sağlık" kelimesiyle ifade edilmiştir.³⁰¹

³⁰¹ Reşid Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig: III İndeks*, Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul 1979, s. 380.

Hükümdar öncelikle düşman karşısında gaflete düşmemelidir. Ancak kendinden emin insan gaflete düşer, düşmanın gücünü fark edemez ve onun bir hamlesi ile bozguna uğrar. Düşmandan ilk zarar görenler ihtiyatlı davranmayanlardır. Hükümdarın ihtiyatlı olması iyidir; çünkü düşman boyun eğmek zorunda kalır, ülkede huzur ve barış hâkim olur; zaten bunu şeriat da emretmiştir. *Kutadgu Bilig*'de bununla ilgili olarak;

kişi imini kör usallık kılar

yağı yetse öngdün usallar ölür

negü tir eşit bu ajun tutmuş er

tükel saklap ötrü yağığ utmuş er

ilig kolsa saklan ajunçı kişi

bu saklık erür hem şeriat işi

usal er teger köz usalın udır

usal bolma saklan ay kılkı kaçır

ilig saklıkı kıldı ilke asığ

bu asğı bile boldı ilde tatığ

ilin itti tüzdi bayudı buğun

böri koy bile suvladı ol ödün

seviğli sevinçin anı ögdiler

yağıları eştip boyun eğdiler

(Arat: 444-450)

(Bak, kendinden emin insan gaflete düşer; düşman saldırırsa, önce gâfiller ölür. Dinle, her türlü tedbiri almış ve böylece düşmanını yenmiş dünya hâkimi ne der. Ey hükümdar, memleket istersen, ihtiyatlı ol; bu ihtiyat, aynı zamanda, şeriatin de emrettiği şeydir. Gâfil adam gözünü kapar ve gafletle uyur; ey sert huylu insan, gâfil olma, ihtiyatlı ol. Hükümdarın ihtiyatlı olması memlekete fayda getirir; bu fayda ile memlekette huzur temin edilir. Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve tanzim etti; halkı zenginleştirdi; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti. Sevenler sevinçle onu övdüler; düşmanları bunu duyarak, boyun eğdiler.) denilmiştir.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsîyye*'sinde hükümdarın uyanık olması gerektiğinden bahsedilmemiştir. Ancak Babaî İsyanı öncesinde Köre Kadı'nın getirdiği yalan haberi Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in iyice araştırmaması neticesinde Selçuklu ordusunun Şeyh İlyas'ı ve ailesini suçladığı anlatılmaktadır. Bu durum, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ihtiyatlı davranmadığı anlamına gelmektedir. Zaten isyan sonrası gerçekler ortaya çıkıp suçsuz insanların Köre Kadı'nın kışkırtması sonucunda öldürüldüğünü anlayan Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in, bundan pişman olduğunu dile getirdiği beyitler de bulunmaktadır. Buna göre;

eydür iy beg bu iş ğalağ olmış
bu benüm göñlüme sağat ıolmış

ol ıuvays-ı la'ın kâzı-yı kör
bu müsülmânlara ne kılmış gör

ben tefahıuş bunı gerek idedüm
zür u bühtan sözini terk idedüm

imdi iy beg bulara vir fermân
zür oldı vü zür u hem bühtan

il ü şehri vilāyatı kāmular

bu işi yanlış oldu bile bular

bunların yazuğın kadīm ü kadīr

köre kâzī cānından alsun dir

bunların azuğın kamu virüñüz

bunları evlerine irürüñüz

(Tulum: 646-652)

Bunun üzerine, ey bey, bu iş yanlış olmuş; benim içime yanlış dolmuş. O lânetli tuveys Kör Kadı bu Müslümanlara ne yapmış, gör. Ben bunu düşünmeliydim; yalan ve iftira sözlere kulak asmamalıyım. Ey Bey! Şimdi bunlara yalan ve iftira yüzünden haksızlık yapıldığını fermanımla duyur. Ülkemde, şehrimde, sancağında herkes bu işin yanlış olduğunu bilsin. Bunların günahını öncesi olmayan ve gücüne güç yetmeyen Tanrı, Köre Kadı'nın canından alsın. Bunların hepsine azığına veriniz ve bunları evlerine ulaştırınız, dedi.

3.1.1.2.14. Ülkeyi Zararlı Kişilerden ve Düşmanlardan Korumak

Hükümdar düşmanlarından öç de alır. Bunun için bazı yollara başvurur. Bu duygu hükümdardan başka ordu komutanında ve askerde bulunur. Hükümdar, komutan ve asker bu duygu ile harekete geçtiğinde düşmanıyla kararlı bir şekilde mücadele eder. Hükümdar düşmanına karşı nasıl hareket edeceğini bilirse başarılı olur. Düşmanın yenilmesi için akıllı ve cesur olmak gerekir. Ayrıca *Kutadgu Bilig*'de hükümdarın galip gelmesi ve kuvvetinin artması için akıllı ve cesur olmasının yanında kendisinin ve maiyetinin kanunu ve töreyi bilmeleri gerektiğinden bahsedilmektedir. Buna göre;

ajun tutğuçı er ukuşluğ gerek

buğun basğuçıkā gerek keç yürek

bu iki bolunsa basa tapğucu
törülüg toķuluğ kerek bilgüci

anın ötrü begler beğütür küçin

yağı boynı yençer alır öz öçin (Arat: 4013-4015)

Dünyayı tutan insan akıllı olmalıdır; halkın başında bulunan kimse de cesur olmalıdır. Bu ikisinden sonra, hizmetkârların da töre ve usule vakıf olmaları lazımdır. Beyler saltanatlarını bunlar ile yükseltirler; düşmanlarının başını ezer ve öçlerini alırlar, denilmiştir.

Düşmanını yenmek için “ekonomik güç” ve “askerî güç” de gerekir. Düşman bu iki güçten korktuğu için çekinir. Zaten ekonomik ve askeri güç bir devletin devamlılığı için şarttır. *Kutadgu Bilig*’de hükümdarın düşmana karşı gücünü oluşturan unsurlardan söz edilirken bu konuya da temas edilmiştir. Şu halde intikam duygusu düşmanlığın ve savaşın sebeplerinden biri olabilir.

Her devletin ve her insanın bir gayesi vardır. Savaşa bunlar sebep olur. Haset, öfke, inatçılık, intikam, kin ve nefret duyguları nefisten doğan düşmanlardır. Yunus Emre’nin *Risaletü’n-Nushiyye*’sinde bunlar nefsin atlı askerleri olarak anlatılmıştır. Âşık Paşa *Garib-nâme*’sinde bunları daha da ileri götürerek şerh eder.

Gülşehri de *Mantıku’t-Tayr*’da kibir, cimrilik gibi kötü huylar, kuşların Sîmurg’a ulaşması yolunda engel olarak değerlendirir. Eserde bir kuşun Hüthüt’e nefisle ilgili soru sorması ve Hüthüt’ün;

hüdhüd eydür nefsüne aldanmagıl

düşmenüni kendü dōstuñ sanmagıl

nefs duzağdur kaçan kim cüş ide

deñizi bir cür’a gibi nüş ide (Yavuz: 3173-3174)

O, düşmanındır, tuzaktır. Sakın ona aldanma, nefis bir coşarsa denizi bile bir yudumda içer,³⁰² diyerek nefsin nasıl bir düşman olduğunu anlatır.

Nefis, kibirle dolu, açgözlü, hırsı çok, şan, şöhret, makam ve mevki peşinde koştuğu, haramlara saptığı, Allah'ın ve Peygamberin emrine karşı geldiği için, kısaca insanı felakete sürüklediği için düşmandır ve nefiste benlik vardır.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde hükümdarın ülkeyi iç isyandan kurtarmak için ordusunu seferber ettiği anlatılmaktadır. Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Köre Kadı'nın getirdiği yalan habere inanmış, isyanı bastırmak ve isyancıları cezalandırmak için Selçuklu ordusunu göndermiştir. Buna göre;

hâzır olur kamu gelür yir öper
eydür iy beglerüm gerek ki sefer

kılasız düşmenüm belürdi tîz

anı kırmağa eylemeñ temyîz (Tulum: 487-488)

Hepsi gelir, yer öper, emrine hazırız, der. Sultan, Ey beylerim! Hemen sefere çıkmanız gerek. Düşmanım belirdi, onu tepelemek için fazla düşünmeyin, denilmiştir.

3.1.1.2.15. *Vücutuna ve Nefsinin İsteklerine Hâkim Olmak*

İnsanın başlıca düşmanı nefis ve nefsin istekleridir. Bundan kurtulmak gerekir. İnanmış bir kul, nefsinin ve isteklerinin peşinden gitmemelidir. Çünkü insanın nefsi ve istekleri kulu yoldan çıkarması, haramlara yöneltmesi açısından düşmandır. Kur'an'da nefsin her zaman kötülüğü emredeceği ifadesi yer almaktadır.(12 Yûsuf 53)³⁰³ Nefis kulluk etmek istemez, ibadet ona ağır gelir. İnsandaki gurur, öfke, cimrilik, kıskançlık gibi kötü huylar nefisten ve nefsin isteklerinden gelmektedir. Bu kötü huylar insanı yoldan çıkarır ve insana zarar verir.

³⁰² Kemal Yavuz, *Gülşehri'nin Mantku't-Tayr'ı (Gülşen-Nâme): Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma*, Kırşehir Valiliği Kültür Hizmetleri Yay. Ankara 2007. s.471- 475/3173-3174.

³⁰³ “Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir” dedi. Kur'an-ı Kerim, Yûsuf Sûresi: (12/53).

Dolayısıyla bunların kaynağı olan nefis ve heves insana düşmandır. İnsan, düşmanı olan nefse karşı mücadele etmek için hazırlık yapmazsa nefis insandan bunun öcünü mutlaka alacaktır.

hava nefis bile kör yağı ol uluğ

bu iki azıtur tapuğcı kuluğ

hava nefis yağı ol kalı bulsa küç

yetürgey siziksiz sarğa eski öç (Arat: 3344, 4911)

(Hevesin ve nefsin en büyük düşmandır; bu ikisi ibadet eden kulu azdırıp yoldan çıkarır. Nefsin istekleri ve nefis düşman olduğu için, imkân bulunca senden öcünü alır, bunda şüphelen olmasın.) denmektedir. Bunun için de başta hükümdarın nefesine hâkim olması gerekir.

Kutadgu Bilig'de hükümdarın nefisine hâkim olması gerektiği öğütlenmiştir. Çünkü insanın başlıca düşmanı nefsidir. Eğer hükümdar nefsinin isteklerine karşı koyarsa ve onun isteklerini yerine getirmeyerek dünya arzularından uzaklaşırsa, yani riyâzet ederse, bir de nefsin isteklerini yapmayıp mücahedede bulunmuşsa manen yükselecektir. Bunun için de nefsin düşman olduğunu bilmek, riyâzet ve mücâhede etmek gerekir.

Nefis, maddî düşmandan daha çok zararlıdır. Çünkü maddî düşmana istediklerini verdiğinde bunun karşılığında düşmanlık duygusu yerini dostluğa bırakabilir. Ancak nefis böyle değildir. Düşman olan nefsin istekleri yerine getirildiğinde nefis daha da kuvvetlenir ve zararlı olur. Peygamber bir savaş dönüşünde küçük cihattan büyük cihada dönüyoruz, diye bunu işaret eder.³⁰⁴

Kutadgu Bilig'de;

ay ilig bu nefsiñg yağıla katığ

tilekini birme yitürme tatığ

³⁰⁴ Musa Kaval, "Büyük Cihad'ı Anlamaya Dair Bir Değerlendirme", **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 49, Kırgızistan Mayıs-Haziran 2015, s.1-2.

ķamuđda isizrek yağı bu turur
muńgar eđđü kılsa bu isiz kılur (Arat: 5318-5319)

(Ey hũkũmdar, nefesine Şiddetle karşı ık; onun arzusunu yerine getirip, ona zevk sũrdũrme. En kũtũ dũŐmanın budur; sen ona iyilik yaparsan, o sana kũtũlũk eder.) diyerek nefisle mũcadeleyi ođũtler.

Akıllı ve bilgili insan nefsinin isteklerine boyun eğmez. Nefis ve heveslerine dũŐman olan kişi erdem sahibidir. İnsan mũcũhede ve riyũzũt sayesinde bundan kurtulur.

sen ođdũnđ anıńđ tũrlũđ erdemlerin
ol erdem ũcũn men tiler men erin

biliglig uķuŐluđ tidikũnđ ũcũn
anı arzuladım havaķa ođũn (Arat: 3163-3164)

(Sen onun çeşitli erdemlerini ođdũn, bu erdemlerinden dolayı ben onu istiyorum. Bilgili ve akıllı dediğin ve nefsin isteklerine dũŐman olduğun için onu arzuladım.)

Yunus Emre de Risũletũ'n-Nushiyye adlı eserinde cimrilik, haset vs. gibi kũtũ huyları nefsin atlı askerleri olarak nitelendirir. Hatta;

tokuz 'ũlem durur nefis haŐerũtũ
mũdũm egerlũdũr bunların atı (Tatcı: 23)

beytinde gũrũldũđũ gibi nefsin isteklerini haŐerattan sayar.³⁰⁵ Yunus Emre'ye gũre

kadĩmden nefsdũr sultũna 'ũsũ
bir urgandur hemũn anun bahũsũ

³⁰⁵ Mustafa Tatcı, **Yunus Emre Divanı, Risaletũ'n-Nushiyye Tenkitli Metin**, Kũltũr Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.33/23.

bu nefis oğlanları tokuz kişidür

müdâm küfr ü nifâk anun işidür (Tatçı: 29-30)

Nefis eskiden beri Tanrı'ya isyan ettiğinden böylece ona layık (olan şey) bir köle gibi dövülmesidir. Bu nefsin çocukları dokuz kişidir ve onun işi, devamlı inkâr ve fitneliktir, denilir.

Elvan Çelebi'nin eserinde ise Babaî İsyanı'ndan bahsedilirken Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in doğruluktan ayrıldığı ve şeytana uyduğu anlatılır. Bundan dolayı babası I. Alâeddin Keykûbât'ın tahtına geçmek için onu zehirlettiği ifade edilmiştir. İlgili beyitlerde;

çünkü irmiş-idi zeval şâha
toldı şeytân gıyâs-ı gümraha

zehr virdi götürdi sulţanı

nâzenîn pâzişâh-ı rabbani (Tulum: 356-357)

(İşte) bu padişaha göçme vakti eriştiğinde yoldan şaşmış Gıyas'ın içine şeytan girdi. Zehir verdi, Tanrı'ya yakınlığı bulunan, o sevilen Sultan'ı (Alâeddin'i) öldürdü, denilmiştir.

Baba İshak'ın başlattığı isyan öncesinde Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in Tanrı yolundan ayrılıp kötü bir yaşam sürmesinin gerekçe gösterilip Anadolu Selçuklu devletine karşı isyana teşvik amacıyla taraftar toplandığı tarihî kaynaklarda belirtilmiştir.³⁰⁶

3.1.1.3. Komutan

Kutadgu Bilig'de kumandanın nitelikleri çok ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Kutadgu Bilig'in 30. bölümünde “Ögdülmiş İligke Sü Başlar Er Negü Teg Kerekin Ayur” (Ögdülmiş Hükümdara Kumandanın Nasıl Olması Gerektiğini Söyler) başlığı

³⁰⁶ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, **Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 579-580.

altında işlenmiştir.³⁰⁷ Ayrıca bu konuda daha önce yapılmış çalışmalar da incelenmiştir.³⁰⁸

Kutadgu Bilig'de komutanın işlerinde başarılı olması ve gidişatının düzenlenmesi için akıl, asâlet, vefâ, doğruluk, cömertlik, uyanıklık, cesaret ve heybet gibi niteliklere sahip olması gerektiğinden bahsedilir. Yusuf Has Hâcib bununla ilgili olarak;

üçünçi yüreklig kerek kögsi kür

yüreksiz yağı körse iglep yatur (Arat: 2326)

Üçüncüsü cesur ve göğsü pek olmalıdır; korkak kimse düşmanı görünce, hastalanır ve yatağa düşer, denilmiştir.

Kutadgu Bilig'e göre hükümdarın düşmana karşı her zaman üstün olması gerekir ve anlaşmak istemeyen düşmanın rahatını bozmak için ona bir komutan lazımdır, denilmiştir. *Kutadgu Bilig*'de sözü edilen komutanın seçkinlik, cesaret, uyanıklık ve ihtiyatlılık, cömertlik, soğukkanlılık, sertlik, çeviklik; tecrübeli, liyakatlı, iyi tabiatlı ve yürekli, zeki, mert, gözü tok, haysiyet sahibi ve alçakgönüllü olmak; mağrur ve ihmalkâr olmamak gibi vasıfları taşıması gerektiği anlatılmıştır.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde ise komutanın niteliklerinden söz edilmez; ancak eserde Baba İshak'tan bahsedilirken;

adanur şîr-i merd idi ishâk

nâgehân fâlı'ine irdi muhâk (Tulum: 540)

İshak, adlı sanlı erkek aslandı, birdenbire talihi karardı, ifadesi yer almaktadır.

³⁰⁷ Reşid Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig: Metin I**, TDK Yay., 2. Baskı, Ankara 1979, s. 241-256/2269-2428.

³⁰⁸ Bedri Sarıca, “*Kutadgu Bilig*'de Komutan ve Ordunun Nitelikleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum 2008, C. XV, S. 37, s. 87-105; Erkan Göksu, “*Kutadgu Bilig*'e Göre Türk Savaş Sanatı”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2009, C. II, S. 6, s. 266-281.

3.1.1.3.1. Akıl, Bilgi, Zekâ, Hile ve Kurnazlık

Komutan akıllı ve bilgili, zeki olmalıdır. Ayrıca savaşta düşmana galebe çalmak için hile ve kurnazlık yollarını bilmelidir. Yusuf Has Hâcib, komutanın niteliklerini ayrıntılı olarak açıklamış, eserinde akla ve bilgiye değer vermiştir. *Kutadgu Bilig*'e göre;

yüreklig kerek artuğ öglüg kerek
kögüzlüg kerek hem körgüllüg kerek

yana alçı bolsa kızıl tilkü teg
titir buğrası teg kör öç sürse keg

bu törtünç kerek alçı hile bilir

bu hile bilir erke arslan ulır (Arat: 2282, 2312, 2327)

Komutan çok cesur, zeki ve aynı zamanda da mert ve geniş yürekli olmalıdır. Ayrıca kırmızı tilki gibi hilekâr olmalı; deve aygırı gibi kin ve öç gütmelidir. Komutan hile ve kurnazlık yollarını iyi bilirse ona aslan bile baş eğer, denilmiştir.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde komutanın akıllı, bilgili, zeki, hile ve kurnazlık yollarını bilen birisi olması gerektiğinden bahsedilmemiştir.

3.1.1.3.2. Asâlet / Seçkinlik

Kutadgu Bilig'e göre iyi bir komutan seçkin olmalıdır. Orduyu komuta ve askeri idare etmek disiplin gerektiren önemli bir vazifedir. Bu vazifeyi yapacak kişi seçkin değilse ihmalkârlık gösterebilir. Çünkü komutan ülkenin iç ve dış güvenliğinden sorumludur. Seçkin ve asil olmayan birine böyle ciddi bir görev verilmemelidir. Buna göre *Kutadgu Bilig*'de;

ıdı öğ uluğ iş bu sü başlamak
çerig tüzmeği hem yağını sımak

talu er kerek sağ bu işke oğuğ
arđar tegmese bir usalın yoğuğ (Arat: 2272-2273)

Orduyu kumanda, askeri idare etmek ve dūşmanı kırmak çok büyük bir iştir. Bu iş için seçkin insan lazımdır. İhmalkârlık yüzünden töhmet altında kalmaması için, o ihtiyatlı ve uyanık olmalıdır, denilmiştir.

Kutadgu Bilig'de 2273. beyitte geçen "talı" kelimesi, diğer beyitlerde de kullanılmış ve Reşid Rahmeti Arat'ın çevirisinde "seçkin, nadide, meziyetli, iyi, güzel, parlak, mümtaz vb." şeklinde anlamlandırılmıştır.³⁰⁹ Sözü edilen beyitte "talı er" denilerek komutanın "seçkin asker" arasından görevlendirilmesi istenmiştir. Böylece Yusuf Has Hâcib'e göre komutan, erlik (askerlik) vazifesini yapmış, tecrübeli ve asil bir aileden gelmelidir.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde komutanın seçkinliğinden bahsedilmemiştir. Ancak dinî önderlik ve insanları Hak yoluna davet etme ile ilgili bazı beyitlerde seçkinlik ve asâlet konusuna temas edilmiştir. Buna göre;

gün günün şeyh da'vete meşgul
eyle kim kıldı hâs u 'âm kabûl

dîn içinde büzürgüvâr olur
ya hâlîfe ya nâ mudâr olur (Tulum: 112, 116)

Şeyh (Dede Garkın) gündün güne halkı yola çağırarak uğraştı, sıradan seçkini bu çağrıya uydu. (Böylece) din içinde saygın biri oldu; ya halife oldu ya da ün kazandı, denilmiştir.

3.1.1.3.3. *Askerin Refahına Önem Vermek ve Cömertlik*

Asker, ordunun en önemli unsurudur. Ordu komutanı askerin refahına önem verdiğinde asker bundan memnun kalacak ve ülkesi için canını feda etmekten çekinmeyecektir. Böylece komutan dūřmana karşı üstünlük sağlayacak ve geniş topraklara sahip olacaktır. *Kutadgu Bilig*'de;

³⁰⁹ Reşid Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig: II Çeviri*, TTK Yay., Ankara 1988.

sevinçlig tut ay beg kılıç urğuçıg

sevinçin tiril tutçı körme açıg (Arat: 2145)

Ey bey, kılıç kullananı her vakit memnun et ve böylece kendin de daima sevinç içinde yaşa ve zahmet yüzü görme, denilmiştir. Ayrıca;

akı alp atım bolsa alçak köngül

tuzı etmeki kiñg ne kılkı amul

akı bolgu artuq sü başlar kişi

tirilse arğar ötrü ödrüm başı

üleşe er atka kamuğ bar malın

adaş koldaş erdeş tutunsa qalın

yitürse içürse keçürse keçim

at üstem kız oğlan bu birse telim

arğar tirlür ötrü kör ersig eren

sevüg can yuluğlap yatur tağ kayan (Arat: 2274-2276, 2280-2281)

(Komutan) Cömert, cesur, alçakgönüllü, sofrası açık ve soğukkanlı olmalıdır. Etrafına en seçkin kişilerin toplanması için, ordu başında bulunan insanın çok cömert olması lazımdır. O, bütün malını askere dağıtmalı ve birçok kimseleri dost ve silâh arkadaşı edinmelidir. Silâh arkadaşlarını yedirip içirmeli ve giydirip kuşatmalı; onlara çok at koşum, köle ve cariye ihsan etmelidir, denilmiştir.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde komutanın askerin refahına önem vermesinden ve cömertliğinden bahsedilmemiştir.

3.1.1.3.4. Cesaret ve Heybet

Ordu, başsız olmaz. Orduya komutan gereklidir. Ordu komutanı (sü başı) cesur olursa korkak askerler ondan cesaret alırlar. *Kutadgu Bilig*'de orduyu komuta edecek kişinin cesaretli ve kuvvetli olması gerektiğinden söz edilmiştir. Aksi halde komutan orduyu idare edemez ve düşmana karşı gelemmez. Yusuf Has Hâcib, komutanın yüreğini arslan yüreğine, savaş sırasında ise bileğini kaplan pençesine benzetmiştir. Çünkü halk arasında arslan cesareti, kaplan da gücü temsil eder.

sü başlar eren kür yüreklig kerek

yüreksiz er at alsa andın yürek

kerek sü başınğa bu bir kaç kılık

yağıka yüz ursa bu tizse yorık

yağıda kör arslan yüreki kerek

karıştuğta esri bileki kerek (Arat: 2044, 2309-2310)

(Korkak askerın cesaret alması için, kumandanın kahraman ve cesûr olması lazımdır. Düşmana karşı sefere çıkmak ve ordunun hareketini idare edebilmek için, kumandanın şu birkaç vasfa sahip olması gerekir. Onun yüreği harpte arslan yüreği gibi ve dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır.)

Komutan cesur olmalıdır. Bu, alpliğin başlıca şartıdır. Cesaret insanın kendisini, ailesini ve vatanını savunma becerisidir. Cesaretli insan gerektiğinde namusu, vatani ve dini değerleri için ölümü göze alır. Böyle kimselere “yiğit” veya “kahraman” denilir. Eski Türklerde ise böyle cesaretli kişilere “alp” veya “alp er” adı verilirdi.³¹⁰

³¹⁰ Bknz. Kemal Yavuz, “Osmanlı Devletinin Kuruluş Yılları Şairlerinden Olan Âşık Paşa’ya Göre Ordu Fikri ve Alp Tipi”, *Osmanlı 9, Kültür ve Sanat, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları*, 1999, s.554-566.; *Bir Ömrün Yazıları I*. Cilt, Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 355-384.

Cesaret alpliğin şartlarındandır. Cesaret olmadan savaşılmaz. Düşman cesaret sayesinde yenilir. Bu durumda can da verilir. Düşmana karşı üstünlük böyle sağlanır. Komutan cesur olmalıdır. *Kutadgu Bilig*'de

kör arslan bolu birse itka başı

bu it barça arslan bolur öz tuşu (Arat: 2047)

(Köpeklerin başına aslan geçerse onların hepsi aslan kesilir.) denilmektedir. Bundan dolayı Türklerde komutanın ve askerinin “alp er” olması istenmiştir.

Kutadgu Bilig'de komutanın öncelikle cesaretli olması gerektiği vurgulanmıştır. Buna göre;

aķı alp atım bolsa alçak köngül

tuzı etmeki kirğ ne kılķı amul

yürekliğ kerek artuķ öglüg kerek

kögüzlüg kerek hem köngüllüg kerek (Arat: 2274, 2282)

(Cesur, cömert, alçakgönüllü, sofrası açık ve soğukkanlı olmalıdır. Komutan çok cesur, zeki ve aynı zamanda mert ve geniş yürekli olmalıdır.) denilmiştir.

Ordu komutanının dış görünüşü de önemlidir. Onun cesur olmasının yanında heybetli görünmesi, kılık ve kıyafetine dikkat etmesi itibarının artmasında etkilidir. Türklerde heybetli görünme, cesaretli olma yiğitliğin şartlarından sayılmıştır. Hatta geleneğe göre erkek çocukları kahramanlık göstererek ad almaya hak kazanırlardı.³¹¹

kür ersig kerek bolsa kaçışğ yülük

yağılsa atı bolsa çavluğ külüg

isizlerke kaçışğ kerek қорқсар

yavaşlarķa eğgü kerek sevseler (Arat: 2298-2299)

³¹¹ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, Yayına Hazırlayanlar: Murat Emre Şahin, Hasan Kadıköylü, Hisar Yayınları, İstanbul 2003, s. 13-15.

Namlı ve şöhretli olması ve adının yayılması için, onun cesur, heybetli, kılığı kıyafeti yerinde ve mert insan olması lazımdır. Kendisinden korkmaları için, onun kötülere karşı heybetli görünmesi, sevmeleri için de yumuşak huylu kimselere iyi davranması lazımdır, denilmiştir. Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde ordu komutanının cesaretinden bahsedilmemiştir. Ancak Baba İshak'ın Babaî İsyanı'ndaki rolü anlatılırken;

adanur şîr-i merd idi İshāk

nāgehān ṭālī'ine irdi muḥāk

İshak, adlı sanlı erkek aslandı, birdenbire talihi karardı, denilmiştir.

3.1.1.3.5. Doğruluk ve Güvenirlik

İnsan ilişkilerinde doğruluk ve güvenirlik önemli bir ölçüdür. İnsanın çevresinde malını ve canını emanet edebileceği, doğru ve güvenilir arkadaşları bulunmalıdır. *Kutadgu Bilig*'de hayatın doğruluk içerisinde geçirilmesinin öneminden bahsedilmektedir. Bu konuda;

ḳatılğıl ḳarılğıl yitür hem içür

könilik özele tiriglik keçür (Arat: 4444)

Onlara katıl, karış; onları yedir içir ve hayatını doğruluk içinde geçir, denilmiştir.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye* adlı eserinde; Köre Kadı'nın ahlâkının kötülüğünden bahsedilirken onun yalancı olduğuna vurgu yapılmış ve böyle insanlara güvenmenin sakıncaları dile getirilmiştir. Eserde;

ḥaḳa ḥaḳ dimege ḥaḳ ehli gerek

ādemüñ ehli şol ki sehli gerek

fitneyi daşradan alup geldi

destur aldı vü içeri girdi

ança kıldı füsün-ıla telbīs

hīç hacet degül daķı İblīs

ħaķ didi kim ‘azīmdür bühtan

didi ol Kōr herze vü hezeyan

şöyle kim fitne kıldı Sulţān’ı

Sulţān eydür ki beglerüm ķanı (Tulum: 482-486)

Doğruya doğru demek için Hak eri olmak gerek. İnsanın eri, iyi yürekli ve yumuşak huylu olmalıdır. (Kōre Kadı) fitneyi dışarıdan alıp (Sultan’ın huzuruna) geldi; izin aldı, içeri girdi. O kadar gerçek dışı söz, o kadar yalan dolan söyledi ki İblis’e ihtiyaç kalmadı. Tanrı “İftira en büyük günahdır.” dedi, o Kōr ise asılsız ve yalan sözler söyledi. Sultan’ı öyle doldurdu ki Sultan “Beylerim nerede?” diye seslendi, denilmiştir. Bu ifadelerden anlaşıldığına göre Kōre Kadı, yalan dolanla Anadolu Selçuklu sultanını Baba İlyas’a karşı kışkırtarak onların üzerine yürütmesine neden olmuştur. Babaî İsyanı’nın nedenleri arasında saraya yalan yanlış bilgilerin getirilmesi de vardır.

3.1.1.3.6. *Hızlı ve Atik Davranmak*

Savaşta zaman ve sürat de önemlidir. Savaşta çabuk davranan kazanır. Komutan ordusunu tanzim ederken öncü kuvvetlerini hızlı ve çevik askerlerden seçmelidir. Bu kuvvetler düşman hakkında bilgi elde ettikleri gibi düşmanın toparlanmasına fırsat vermeden baskın yaparlar. Böylece düşman şaşkınlık yaşar ve korkup geri çekilir. Türklerin atı hızlı kullanmaları, vur kaç taktiğini uygulamaları sayesinde fazla zarara uğramadan düşmanlarını yendikleri bilinen bir gerçektir. Bu konuda Yusuf Has Hâcib de *Kutadgu Bilig*’de “yalırġ teg” ifadesiyle düşmana karşı ateş gibi olunması gerektiğinden söz etmiştir. Şairimiz bununla ilgili:

yağıķa yalırġ teg nerġirġ almasu

uzatsa basıttırġ yiti ķıl ađaķ (Arat: 2369)

(Düşmana hızla etrafa sıçrayan ateş gibi hücum et, ağırlığın düşmanın eline geçmesin. Ayağını sağlam bas, savaşı uzatırsan yenilirsin.) demiştir.

Aşağıdaki beyitlerde de düşmana karşı yalın ateş gibi olmaktan bahsedilmektedir:

yağıka yalırğ teg eren teg uruş
ecelsiz ölüm bolmaz özke bolup

sever sevmezig me seçe tut öngin

severke sevüg bol yağıka yalın (Arat: 2289, 5530)

Düşman sıkışıp ümitsizliğe düşerse tehlikesi daha çoktur. Bu da bir başka durumdur. Savaşta çarpışma sırasında düşman, ümitsizliğe kapılıp yenileceğini anlayınca, ümidi kalmayınca ölümü göze alır. Ölümü göze alan düşman hiçbir şeyden korkmaz, başka fırsatı olmadığından ölümüne çarpışır. Önüne geleni yok etmeye çalışır. Yusuf Has Hâcib bunu;

munğuksa yağı yüz ölümke urur
ölümke yüz ursa kim utru turur

bu yirde özünğni küdeşgil oğul

küdeşgil yok erse özünğdin törngül (Arat: 2391-2392)

Düşman bunalınca ölümü göze alır, ölümü göze alan kimse, çok şiddetle karşı koyar. Ey oğul, böyle durumlarda kendini iyi koru. Kendini koru yahut her şeyi göze al, diye anlatır.

Düşmanı takip etmek ve toparlanmasını önlemek şarttır. Zaten dağılması onun yenilmesi demektir. Düşman kuvvetleri arasında dağınıklık, düzensizlik düşmanın şaşkınlığını, askerdeki bıkkınlığı ve emir komuta zincirinin koptuğunu gösterir. Savaş sırasında dağılan askerler arasında kopmalar olunca kargaşa ve gürültüden dolayı doğru haber alınamaz. Böylece bozulan ordunun karşı koyması

önlenir, asker kendi derdine düştüğü gibi bir daha toparlanamaz. *Kutadgu Bilig*'de bununla ilgili olarak;

yağığ bir saçıtsa yana tirlümez

otuğ suv uğıtsa yana tirlümez (Arat: 2396)

Su, ateşini söndürünce ateş nasıl tekrar alevlenmezse düşman da dağılınca bir daha toparlanamaz, denmiştir.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye* adlı eserinde Şeyh İlyas'ın Baba İshak'ın çıkardığı karışıklığı engellemek için gönderdiği ulaklara hızlı ve atik davranmalarını öğütlediğinden bahsedilmektedir. Çünkü Baba İshak, Kefersud bölgesinde karışıklık çıkarmış ve kendisine tâbi kişileri de yanına alarak Anadolu Selçuklu topraklarındaki Şeyh İlyas'ın bulunduğu Amasya'ya gelip devlete başkaldırmak için hızlıca yola koyulmuştur. Şeyh İlyas, bunu haber alınca hemen iki kişi çağırır ve onlara;

şeyh iki gişi okır eydür siz

dün ü gündüz yöriñ ü durman tiz

şam'da fitne kıopardı ol işhâk

bunda gelürse fitne artar bak

gelmesün bunda ilt bu rummâli

hoş ola cümle dürlü ahevâli

yörisün toğru cânige girdün

şol ki görmedi kimse ol görsün

türki şehri kıamu aña uyalar

“şehr ü kıal'a kıamu sizün” diyeler

çal'a cabbār'da iresiz aña siz
yortun eglenmeñüz kayıkmañ tiz

bu vaşiyet çün āhire yitti
yatdı yir öpdi vü revan gitti

bir niçe düni güne uladılar

anda kim şeyh didi uğradılar (Tulum: 552-559)

Şeyh (İlyas) iki kişi çağırır, siz ikiniz gece gündüz hızla yürüyün, durmayın, der. İshak Şam'da karışıklık çıkardı. Buraya gelirse karışıklık (daha da) artar. Buraya gelmesin; bu mendili ilet, her türlü hâli hoş olsun. Yürüsün, doğru Canık'e girsin; kimsenin görmediğini o görsün. Köylü ve şehirli ona uyarlar, şehir ve kalenin hepsi sizindir, derler. Cebbar Kalesi'nde ona ulaşırsanız; hızla koşun, eğlenmeyin, savsaklamayın. Buyruk sonra erince (iki ulak) yere kapandılar, yer öptüler ve hızla gittiler. Birçok geceyi güne uladılar; Şeyh'in (İlyas'ın) dediği yer ulaştılar, denilmiştir.

3.1.1.3.7. *İnsanlarla İyi İlişkiler Kurmak*

Kutadgu Bilig'e göre; komutan mağrur olmamalı, alçakgönüllü iyi huylu olmalıdır. Böylece alçakgönüllülüğüyle askere ve halka kendini sevdirebilir, insanların kalbini kendine ısındırır. Komutan kötü dilli, öfkeli ve mağrur olursa insanlar ondan uzaklaşır. Ayrıca onun askeri itaat altına alması da güçleşir. Eserde bununla ilgili olarak;

kılnıçı onğay bolsa qodqı köngül

buğunqa sevitür özin bu yanğ ol

isitür kişi könglin alçak kişi

yıratır erenig tili il buşı

beğük tutsa körğlin bu sü başlar er
siziksiz yağdın bu er berge yir

bu körğli beğük er usallık kıılır

usal er ya buzlor ya ödsüz ölür (Arat: 2294-2297)

Kumandan iyi tabiatlı ve alçakgönüllü olmalıdır; o böylelikle kendini halka sevdirebilir. Alçakgönüllü kişi insanların kalbini kendine ısındırır. Kötü dilli ve hiddetli kişiler insanları kendinden uzaklaştırırlar. Komutan mağrur olursa mutlaka düşmandan dayak yer. Mağrur kişi ihmalkârlık eder, ihmalkâr adam ya bozulur veya vakitsiz ölür, denilmiştir. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de komutanın insanlarla iyi ilişkiler kurması gerektiğinden bahsedilmemiştir.

3.1.1.3.8. *İstihbarat Gücü*

Düşmanın bir başka özelliği de propagandaya önem vermesidir. Bunu da hesaba katmalıdır. Şu halde düşman hakkında doğru bilgiye sahip olmak gerekir. Bazen bilinmeyen, uzaktaki düşman kişiye yenilmesi zor bir rakip gibi görünür. Ancak düşman hakkında malumat topladıkça-örneğin asker sayısı, ordusunun teknik gücü, amacı ve rotası vb.- ona karşı savunma veya saldırı konusunda strateji geliştirilir.

Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig*'de buna da yer vermiş ve

körüşmez yağınırğ küsi keç yırak

körüşse basınur körügli kârağ (Arat: 2368)

(Görünmeyen düşmanın şöhreti uzaktan büyük görünür; meydana çıkınca, onunla karşılaşanlar nazarında bu şöhret küçülür.) diye dile getirmiştir.

Bilgi kuvvettir. Savaşta edinilen bilgi ise daha da önemlidir, hatta bu, silâh kadar etkilidir. Savaşta düşman hakkındaki bilgiler askerî istihbarat birimleri tarafından toplanır ve işlenir. Gizli bilgileri kimliğini belli etmeden düşman saflarına karışarak öğrenen kişilere “casus” denir. Türklerde casus için “til” yani dil kelimesi

kullanılmıştır. Savaşta gizlilik esastır. Askeri sevk ve idare edenler, asker ve mühimmat sayısı, konaklama yerleri gibi savaşa dair bilgilerin düşmanın eline geçmemesi için casuslara dikkat etmelidir. Ayrıca düşmanı yanıltan bilgiler de sızdırılmalıdır. Düşman hakkında bilgi edinmek ise çok önemlidir. Savaşta düşman hakkında toplanan mâlûmat savaşın nasıl yapılacağını belirlediği gibi gidişatını da değiştirebilir. Bununla ilgili olarak *Kutadgu Bilig*'de:

süsin keç küdezse til içgınmasa

süsi az öküşin yağı bilmese

katıgılanğu aşnu til alğu kerek

bu tildin yağı kılğ bilgü kerek

arıgar tenğlese ötrü itse işin

yağı boynı yençse kiterse başın (Arat: 2350-2352)

(Komutan) askerini çok iyi gözetmeli ve dil yakalatmamalıdır; askerinin az veya çok olduğundan düşman haberdar olmamalıdır. Önceden dil yakalatmak için gayret etmeli ve bu dilden düşmanın ne şekilde olduğunu öğrenmeye çalışmalı, sonra da işini alınan bilgiye göre düzenlemeli, düşmanın boynunu vurup başını yok etmeye karar vermelidir, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in doğru istihbarata sahip olmaması nedeniyle, Köre Kadı'nın getirdiği yalan yanlış bilgilerle hareket ettiği, bunun sonucunda Babaî İsyanı'nı iyi yönetemediği anlatılmıştır. Eserde bununla ilgili olarak;

ança kıldı füsün-ıla telbîs

hîç hacet degül dağı İblîs

hağ didi kim 'azîmdür bühtan

didi ol Kôr herze vü hezeyan

şöyle kim fitne kıldı Sulţān'ı

Sulţān eydür ki beglerüm anı (Tulum: 484- 489)

(Köre Kadı) o kadar gerçek dışı söz, o kadar yalan dolan söyledi ki İblis'e ihtiyaç kalmadı. Tanrı "İftira en büyük günahdır." dedi, o kör ise asılsız ve yalan sözler söyledi. Sultan'ı öyle doldurdu ki Sultan "Beylerim nerede?" diye seslendi, denilmiştir. Esere göre isyan sonrasında Köre Kadı'nın Sultan'ı iftira ve asılsız sözlerle yanılttığı ortaya çıkmış, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in bundan pişmanlığı dile getirilmiştir. Bununla ilgili beyitler için bakınız: 3.1.1.2.14. Uyanıklık / İhtiyat (Saıklık)

3.1.1.3.9. *Siyaseti Bilmek ve Uygulamak*

Komutanın siyaseti iyi bilmesi ve bunu uygulaması gerekmektedir. Komutan siyaseti bilirse orduyu iyi yönetir ve düşmanlara karşı üstünlük kurar. Kutadgu Bilig'de bununla ilgili olarak;

siyaset yoritġu kerek sü başı

siyaseta ařlıġ bolu sü işi

siyaset yorıtısa sü bařlıġ bolur

süsi bařlıġ erse er ařlıġ bolur

ayu sü bolur bolsa başsız bořarġ

uş ol sü buzuldu ilig ki yařarġ

isizlerke aşmet siyaset kerek

yana eđġüke tutı urmet kerek (Arat: 2300-2303)

Ordu kumandanı siyasetçi davranmayı bilmelidir, çünkü ordu işi siyasete baġlıdır. Siyaset uygulanırsa ordu başsız kalmaz; ordu başlı olursa asker birbirine

bağlı kalır. Hangi ordu başsız kalırsa onu bırak; o ordu bozular. Ey hükümdar, sen çok yaşa, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsıyye'de komutanın siyaseti bilmesinden bahsedilmemekle birlikte Babaî İsyanı sonrasında Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in emirlerinden Celâleddin Karatay'ın esirleri kurtarması konusu işlenmiştir. Bu olayda Celâleddin Karatay, politik davranarak Sultan'ı yönlendirmiş ve esirlerin serbest kalmasını sağlamıştır. Buna göre;

ol esîrlerden ğıyâş-ı leklek-bâz

adına altı yüz düzerler sâz

ânṭalıyyaya iledürler

vâkı'ü ğayr-ı vâkı'ı dirler

beg celâlü'ddîn-i ıraṭayı

ḥâzır olur çü bunları sayı

eydür iy şâh destür alsunlar

bunları hep denize şalsunlar

ĝişinüñ yolu vü ḥâlî vü işi

bunda vü anda ol ola işi

ne ekerse ĝişi anı götürür

geyi gey yavuzı yavuz getirür

şâh eydür ben eydeyim sen işit

sen didüñ var buları sen ğarḳ it

geldi daşra celālüddīn velī
ol meşāyih yolında himmet eli

gönül-ile bulara virdi selām
cān-ıla ihtirām u hem ikram

eydür aldum sizi bu zālinden
sırrı bū-cehl adı ālimden

deñize iltürem sizi sürürem
hışmuñuz hāzır olduğın görürem

altı yüz gişiyi sürer deñize
iy aceb gelmez ol deniz dize

katrak irür eydür iy Sulţān
gel göresin nice durur bühtān

alur iltür görür kim altı yüz er
kimi tāt kılur kimisi gezer

kim yatur kim yörir kimi oturur
kamusını deniz yüzi götürür

eydür iy beg bu iş ğalať olmış
bu benüm göñlüme saķať tölmiş

ol ʔuvays-ı laʔin ʔāzı-yı kör
bu müsülmānlara ne ʔılmış gör
ben tefahḥuş bunı gerek idedüm
zūr u bühtan sözini terk idedüm
imdi iy beg bulara vir fermān
zūr oldı vü zūr u hem bühtan
il ü şehr ü vilāyatum ʔamular
bu işi yañlış oldu bile bular
bunlaruñ yazuğın ʔadīm ü ʔadīr
köre ʔāzī cānından alsun dir
bunlaruñ azuğın ʔamu virüñüz
bunları evlerine irürüñüz
her kimüñ yoldaşı ola tevfiḥ
aña āsān ola bu cümle ʔarīḥ
ıışḳ-ı haḳ kime kim ʔılavuz ola
ıışḳ-ıla her ne kim ʔıla uz ola

(Tulum: 631-654)

O esir düşenlerden (leylek gibi) lak lak eden Gıyas adına altı yüz kişilik bir topluluğu Antalya'ya götürürler; olanı biteni anlatırlar. Celâleddin Karatay Bey, bunları saymak için orada bulunur. “Ey padişah, bırakın; bunları alıp olduğu gibi denize sürsünler. Kişinin yolu, hâli ve işi dünyada ne ise ahirette de o olacaktır. Kişi ne ekerse onu götürür; iyi iyiyi, kötü kötüyü getirir.” der. Padişah Gıyâseddin ise:

“Ben söyleyim, sen dinle. Dediğin gibi yap, git bunları suya at!” der. Velî (sıfatlı) Celâleddin, o şeyhlerin yolunda yardım eli dışarı çıktı; esirlere gönülden selâm verdi, samimiyetle saygı gösterdi ve onları yüceltti. Onlara; sizi içi Ebûcehil, adı âlim kişiden, bu zâlim padişahın elinden kurtardım. Sizi denize ulaştırıp sürerim; yakınlarınızın orada beklediğini görürüm, dedi. Altı yüz kişiyi denize sürdü. Şaşılacak bir durum olur, deniz dizlerine bile gelmez. Hızla Sultan’ın yanına dönerek; ey sultan, gel de iftiranın nasıl olduğunu bir gör, der. Sultan’ı alır, götürür. Gıyâseddin altı yüz esirin kiminin su üstünde namaz kıldığını, kiminin gezdiğini, kiminin yattığını, kiminin yürüdüğünü, kiminin ise oturduğunu görür; denizin yüzünde hepsi sürüklenip gitmektedir. Bunun üzerine, ey bey, bu iş yanlış olmuş; benim içime yanlış dolmuş. O lânetli tuveys Kör Kadı bu Müslümanlara ne yapmış, gör. Ben bunu düşünmeliydim; yalan ve iftira sözlere kulak asmamalıydım. Ey Bey! Şimdi bunlara yalan ve iftira yüzünden haksızlık yapıldığını fermanımla duyur. Ülkemde, şehrimde, sancağımda herkes bu işin yanlış olduğunu bilsin. Bunların günahını öncesi olmayan ve gücüne güç yetmeyen Tanrı, Köre Kadı’nın canından alsın. Bunların hepsine azığını veriniz ve bunları evlerine ulaştırınız, dedi. Yoldaşı Hak olana bütün yollar kolaydır. Hak aşkı kime kılavuz olursa, aşk ile yaptığı doğru olur, denilmiştir.

3.1.1.3.10. Şereflik / Haysiyet Sahibi Olmak

Şeref, haysiyetli olma, onurunu koruma (uvut) gerek savaşta gerekse barışta bir insanda olması gereken duygulardandır. Cesaretin, şeref duygusu ile birleşmesi insanın düşmanı bozguna uğratmada daha kolaylık sağlar. Ordu komutanı şeref duygusuna sahip olmalıdır. Çünkü düşmanın saldırılarına karşı koyması ve cesaretinin ortaya çıkması için şerefini korumak gerekir. Şeref duygusu insanın düşmana karşı durmada şarttır. Bu duygu savaşta korkak kimseleri bile cesaretlendirip harekete geçirir. *Kutadgu Bilig*’de;

uvutluğ kerek er uvutu için

yağı birle qarşur qağıtmaz öcün

uvut birle yalnıguık yağısın saçar

yağıda enğ aşnu uvutsuz kaçar

uvutka bolup kırıklık alplık kıtur

ögünçke bolup er özin öldürür (Arat: 2290-2092)

Kumandan haysiyet sahibi olmalıdır; o şerefi için düşmana karşı koyar ve intikamını almadan ondan yüz çevirmez. Şeref duygusu ile insan düşmanını darmadağın eder; harpte ilk önce şerefsiz kimseler kaçar. Korkak kimse dahi haysiyetini korumak için kahramanlık gösterir; övülmesi için insan kendisini ölüme atar, denilmiştir. *Menâkıbu 'l-Kudsiyye'*de komutanın şerefli olması gerektiği ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

3.1.1.3.11. Taktik ve Stratejiye Sahip Olmak

Savaşta genel olarak güçlü tarafın kazandığı bilinmektedir. Fakat zayıf tarafın kazandığı muharebeler de bulunmaktadır. Bu durum savaşta tarafların askerî gücünü nasıl kullandığı ile ilgilidir. Bu gücün savaş ve muharebelerde kullanılması ise askerî taktik ve stratejiye bağlıdır. Taktik ve strateji, Grekçe kökenli askerî terimlendendir ve birbiriyle sıkça karıştırılır. Bu konuda A. Sefa Özkaya'nın "*Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü: Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji*" adlı eserine göre; taktik, "teknik malzemenin harekât tarzı" dır. Strateji, taktik kavramının bir üst perdesidir ve "orduyu sevk etmek" anlamında kullanılır. Savaşta birden çok cephe bulunabilir. Yapılan cephesel savaşlar "muharebe" şeklinde adlandırılır. Savaş ise muharebelerin genel adıdır. Bu durumda taktik, muharebeye; strateji ise daha çok savaşa yöneliktir. Muharebe öncesinde uygulanan harekât biçimine "strateji", muharebe başladıktan sonraki süreçte uygulanan harekât tarzına ise "taktik" denilir. Yani stratejik süreç, muharebe başladıktan sonra taktik sürece dönüşür. Eğer strateji, orduyu kuvvet çakışmasında doğru zamanda ve mekânda bir araya getiremediyse sürecin taktiklerle yönetilmesi beklenir. Eğer taktik anlamda da düşman kuvvetleriyle berabere kalma durumu varsa teknik üstünlük belirleyici

olacaktır. Teknik olarak güç yetirilemeyen düşman taktik olarak mağlup edilebilir,³¹² denilmiştir.

Kutadgu Bilig'de komutanın savaş sırasında düşmana karşı neler yapması gerektiği ile ilgili askerî strateji ve taktik bilgisi verilmektedir. Buna göre;

yağı at kemişse saňa oğrasa

serin arka birme saçılsa basa

yağı teprese sen uğu tepregil

ite uç adağın yorı turmağıl

kalı kaçsa sindin yağı turmasa

erig yetgü tutğu bulun tutmasa

yağı sançmış ersig eren bulnuğup

yana evre sançtı yağısın utup

yağı kaçsa tap kıl eğerme yırağ

kalı yandru yansa kaçumaz adağ

munğuksa yağı yüz ölümke urur

ölümke yüz ursa kim utru turur

bu yirde özünğni küdeşgil oğul

küdeşgil yok erse özünğdin töngül

³¹² Editör: A. Sefa Özkaya, **Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü: Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat**, Teknoloji, Kronik Kitap, İstanbul 2019, s.19-22.

usal bolsa er kör yorırda ölür

usal bolmasa er tilekin bulur

marğa mundağ aydı sınamış kişi

sınamış kişiler sözi söz başı

yağı kaçsa tap kıl edirme udu

eğerçi yidi körse berge todu

yağığ bir saçıtısa yana tirlümez

otuğ suv uçıtısa yana tirlümez

munğukmuş kişiler ölümüg qolur

ölümüg qoluğlı er öldrü ölür

(Arat: 2386-2397)

Düşman at salar ve senin üzerine yürürse dayan, arka verme, kendiliğinden dağılır. Düşman harekete geçerse sen de ona göre hareket et, durma. Hazır durumda onun her hareketini karşıla. Eğer düşman karşı duramayıp senden kaçarsa onu takip et ve esir almaya çalış. Böyle yapmazsan düşmanı mağlup eden kahraman yiğitlerin safı karışınca düşman dönüp tekrar hücum eder ve galip gelir. Düşman kaçarsa onu ölçülü takip et, pek uzaklara gitme. Eğer düşman geri dönerse sonra kaçamazsın. Düşman ümitsizliğe düşerse ölümü göze alır; ölümü göze alan kimse çok şiddetle karşı koyar. Ey oğul, böyle durumlarda kendini iyi koru; kendini koru yahut her şeyi göze al. İnsan ihmalkâr olursa yürürken ölür, ihmalkâr olmazsa dileğine erer. Bana tecrübeli insan böyle dedi. Tecrübeli insanların sözü, sözlerin başıdır. Düşman kaçarsa ölçülü takip et, arkasından pek ileri gitme. Çok ileri giden doyuncaya kadar kamçı yer. Su ateşi söndürünce nasıl tekrar alevlenmezse düşman da dağılınca bir daha toplanamaz. Ümitsizliğe düşen insanlar ölümü ararlar, ölümü isteyen kimse önce öldürür sonra ölür, denilmiştir. *Menâkıbu 'l-Kudsiyye*'de ise komutanın taktik ve stratejiye sahip olması gerektiğinden bahsedilmemiştir.

3.1.1.3.12. Tecrübeye ve Liyakate Önem Vermek

Kutadgu Bilig'de komutanın düşman karşısında tecrübeli kişileri ön ve arka saflara, bir kısmını da sağa ve sola yerleştirmesinin öneminden bahsedilmiştir. Liyakatli ve tecrübeli savaşçıların savaş sırasında kritik noktalara yerleştirilmesi, genç ve toy askerlere de öncülük edecektir. Yusuf Has Hâcib bu konuda;

yağıcı örünğ kırğıl ersiglerig

yağıka alın kıl kötürsü çerig

örünğ kırğıl artuğ yağıcı bolur

yağıcı bolur hem yarağcı bolur

kiçig kur yiğitler bolur keç yiti

çalı yüz evürse uğıtur otı

manur erig kılğıl örgdün kiğin

örünğdün solurğdün bir ança adın (Arat: 2371-2374)

Düşmanın karşısına yaşlı başlı yiğitler koy; askeri onlar götürsünler. Harpte saç sakal ağartmış insanlar daha iyi savaşçılar; bunlar savaşçılardır ve bu işi çok iyi bilirler. Genç ve toy yiğitler çok ateşli olurlar; fakat bir yüz çevirdiler mi bu ateşten eser kalmaz. Öne ve arkaya emin kimseleri koy; bir kısmını da sağa ve sola yerleştir, demiştir. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de ise komutanın tecrübeye ve liyakate önem vermesi gerektiğinden bahsedilmemiştir.

3.1.1.3.13. Uyanıklık

Kutadgu Bilig'de uyanıklık konusu da çok vurgulanmıştır. Çünkü ordunun başındaki komutan uyanık olmazsa düşmanı yenmek mümkün değildir. Bununla ilgili olarak *Kutadgu Bilig*'de;

talu er kerek sağ bu işke oduğ
aığar tegmese bir usalın yoduğ

bu sağlık bolur hem oduğluk bolur

yağıda kayusu sağ erse unur (Arat: 2273, 2353)

Bu iş için seçkin insan lazımdır. İhmalkârlık yüzünden töhmet altında kalmaması için o, uyanık olmalıdır, savaşta kim ihtiyatlı (uyanık) davranırsa o başarılı olur, denilmiştir. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de komutanın uyanık olması gerektiğinden bahsedilmemiştir.

3.1.1.3.14. Ülkeyi Düşmanlardan Korumak

Kutadgu Bilig'e göre hükümdarın düşmana karşı her zaman üstün olmasının gereği, iyi bir komutana sahip olmasıdır. Komutan ülkeyi düşmanlardan korumalı ve düşmana fırsat vermemelidir. Yusuf Has Hâcib bununla ilgili olarak;

yanut birdi ögdülmiş aydı ilig

yağıka tuçı bolsu üsterığ elig

siziksiz kerek begke sü başçısı

yaraşmaz yağıdın kötürse usı (Arat: 2269-2270)

Ögdülmiş cevap verdi ve ey hükümdar, düşmana karşı her vakit üstün ol, dedi. Anlaşmak istemeyen düşmanın uykusunu kaçırmak için beye mutlaka bir ordu komutanı lazımdır, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise iç düşmandan bahsedilmektedir. Bunlar Anadolu Selçuklu devletine karşı isyan eden Babaîlerdir. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Köre Kadı'nın getirdiği asılsız haberler üzerine beylerine ve komutanına isyanı bastırmak için hemen ordusuyla yola çıkmalarını ve isyancılara aman vermemelerini anlattığı beyitlerde komutanın ülkeyi düşmanlardan korumak için vazifelendirildiği yorumu

çıkarılabilir. İlgili beyitler için bakınız: (3.1.1.2.15. Ülkeyi Zararlı Kişilerden ve Düşmanlardan Korumak maddesi)

3.1.1.4. Asker

Savaşta düşmana boyun eğdirmek ve gücünü göstermek için devletin güçlü bir orduya ve yetişmiş askere ihtiyacı vardır. Hakan ancak ordunun ve askerin yardımıyla düşmanını yener ve ülkeleri fetheder. Yusuf Has Hâcib bu durumu:

er at sü bile yenç bu kâfir yagıg

bayattın tile küç sen arkarıg arıg (Arat: 5484)

Bu kâfir düşmanı asker ve ordu ile yen; içtenlikle Tanrı'dan yardım ve güç dile, şeklinde açıklamıştır.

ıayusı çerigde kılıç baldu yir

ıayusı turada yuluğda karır (Arat: 1736)

Kimi orduda kılıç ve balta yer; kimi kaleyi muhafazaya memur olur, orada ihtiyarlar;

isig tumlıg aç tok yağağ hem yalırıg

kılıç baldu oı yir ay ilig bilırıg (Arat: 2961)

Onlar sıcakta, soğukta, aç tok, yaya ve çıplak halde kılıç, balta ve ok darbelerine maruz kalırlar, ey hükümdar, bunu bil, denilmiştir.

Yusuf Has Hâcib'e göre hükümdarın topraklarını genişletmesi ve güce kavuşması için asker gereklidir. Eserde bununla ilgili olarak;

bu il tutıuıa köp er at sü kerek

er at tutıuıa nerıg tavar tü kerek

yumıtsa er at bolsa küçlüg elig

yorıtsa törü tüz yetürse bilig (Arat: 2057, 1927)

Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lâzımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Asker toplansın, kudretli bir ele sâhip olsun; yeter bilgi ile memleketi idâre etsin, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Babaî İsyanı'nı bastırmak üzere görevlendirilen Anadolu Selçuklu askerlerinden bahsedilmiştir. Buna göre Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in gönderdiği ordunun Baba İshak'ın yönlendirdiği isyancılar tarafından bozguna uğratılmasından sonra Sultan, Gürcü ve Kürtlerden oluşan ve Hristiyanlık alâmetleri taşıyan bir orduyu isyancılara göndermiştir. Bu ordu Malıya Ovası'nda Şeyh İshak'ın birliklerini büyük bir bozguna uğratmıştır. Bununla ilgili olarak eserde;

şol ki seçmiş-idi anı sultân
yile virmişdi bunları şeytân

gürcî vü kürd leşker-i cerrâr

ekşerînün bilinde var zünnâr (Tulum: 616-617)

Sultan'ın seçmiş olduklarını şeytan darmadağın etmişti. Bu gelenler Gürcü ve Kürtlerden oluşan büyük bir orduydü; çoğunun belinde (Hristiyanlık alâmetlerinden) zünnar vardı, denilmiştir.

3.1.1.4.1. *Cesaret*

Kutadgu Bilig'de asker, “alp er” şeklinde ifade edilir. Alp adı, Türklerde atlı göçebe kültüründe hareketli ve çevik bir mizaca sahip, iyi avlanan ve savaşı, atını hızlı süren, ok, yay ve kılıcı veya diğer savaş aletlerini maharetle kullanan, heybetli ve korkusuz yiğitlere verilen isimdir.

Prof. Dr. Mehmet Kaplan, alp tipini dışa dönük ve geniş mekân adamı olarak nitelendirir.³¹³ Âşık Paşa da alp tipini “zahir alplik” ve “din alpleri” diye iki grupta ele alır. Prof. Dr. Kemal Yavuz, Âşık Paşa'da ordu fikri ve alp tipini ele aldığı

³¹³ Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3: Tip Tahlilleri Türk Edebiyatında Tipler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1996, s.50; a.g.y., “Türk Destanında Alp Tipi”, “İki destan İki İnsan Tipi”, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995, s.11, 21.

çalışmasında *Oğuz Kağan Destanı*, *Yenisey Mezar Taşları*, *Orhun Abideleri*, *Manas Destanı*, *Dede Korkut Hikâyeleri* dışında *Kutadgu Bilig*'e göre de alp tipinin niteliklerini açıklamış ve eseri Âşık Paşa'nın *Garib-nâme*'si ile karşılaştırmıştır.³¹⁴ Buna göre Türk insanı alp değilse ona ad bile konulmaz.

Kutadgu Bilig'de alp tipinin en belirgin niteliği cesur olmasıdır. Alp, barışta da savaşta da cesaretlidir. Ancak onun kahramanlığını gösterdiği yer savaş meydanıdır. Alp, düşmanı görünce korkmaz. Aksine düşmana canla başla saldırır. Kendisini düşünmeden çarpışır. Alp, savaşta vururken düşmana odaklanmıştır. En önde savaşan odur. Savaşta çekinmeden mücadele eder. Onun bu mücadelesi aslanın avını yakalama sırasındaki ustalığına benzer. Alp, savaş meydanını ölme veya öldürme yeri olarak düşünür. Onun için başka bir seçenek yoktur. Bu durum *Kutadgu Bilig*'de şu şekilde anlatılmıştır:

tiren arka birme yağığa bolup
yağığ sanç yok erse uruş yat ölüp

negü tir eşitgil qarışğan kür er
seringil seringen yağısın urar

kelin kız sevinci küden tünleri
kür alp er küvençi çerig künleri

küvez alp sekirtip çerig sürse bat
laçın kuş kovar teg töker kanları

yağı körse alp er köpirtür izig
bu qarşur adınlarğa tegmez kezig

³¹⁴ Kemal Yavuz, "Osmanlı Devletinin Kuruluş Yılları Şairlerinden Olan Âşık Paşa'ya Göre Ordu Fikri ve Alp Tipi", *Osmanlı 9, Kültür ve Sanat*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.554-566.

çerig körse alp er kör arslan bolur

sekirtür ya öldürür ya urşu ölür

yağı körse alp er kızartur merğiz

karışsa boğulur kızıl hem yağız (Arat: 2378-2384)

(Dayan, düşmana hiçbir suretle arka verme; düşmanı vur veya vuruşarak, orada öl. Dinle, düşmanın içine giren cesur asker ne der; dayan, dayanan asker düşmanı vurur. Gelin kızların sevinçli anları zifaf geceleridir; cesur ve kahraman erkeğin övüneceği zamanlar da savaş günleridir. Mağrur kahraman seğirterek, süratle ordusunu sürer; şahinin kuşlara saldırması gibi hücum eder ve kanlar döker. Kahraman yiğit düşmanı görünce, tozu dumana katar; her yere o atılır, başkalarına sıra gelmez. Kahraman yiğit asker, düşmanı görünce, arslan kesilir; seyirtir, ya öldürür veya vuruşarak ölür. Kahraman yiğidin, düşmanı görünce, yüzü güler; düşmanla kapışınca, kızıl kana boyanır.)

Alp kişi gerek millî ve manevî değerleri koruma gerekse yeni ülkeler fethedip buralara hâkim olma konusunda atılgan kişilerdir. Alp, savaşta hükümdarın ihtiyaç duyduğu, düşmanla mücadelede onu zafere ulaştıran yiğitler topluluğudur. Bunlar savaşta en önde yer alırlar, düşman karşısında korkusuz ve acımasız oldukları için düşmana korku salar, kendi birliklerine de emniyet, güven ve kuvvet verirler. Bundan dolayı savaşta öncü birlikleri cesaretiyle ün kazanmış alpler topluluğundan meydana getirilir.

bu begler işirge tusulur kişi

bu üç türlüg ol kör ay ilçi başı

birisi biliglig ukušluğ büğü

taki bir bitigçi turur sözlegü

üçünçi kür ersig er ol tonğ yürek

yağıka börike bu ersig kerek

yağıka bu öngdün bolur bek tolum

tiriglik tiler begke özke ölüm

yürekliğ yüreksizke bolsa başı

yürekliğ bolur ötrü tegme kişi

kür alp er kötürse yaşın teg temür

azıgılığ erenlerde teşlür tamur (Arat: 2703-2705, 2963, 2044, 3041)

(Hükümdarların işine yarayan kimseler şu üç türlü insanlardır, ey hükümdar. Biri bilgili, akıllı ve bilge kimse, biri kendisine sırlar tevdi edilen kâtip, üçüncüsü de cesur, mert ve korkusuz yiğittir. Düşmana ve kurda karşı böyle bir yiğit lazımdır. Onlar düşman karşısında ön safta silâh vazifesi görürler, hükümdarın yaşaması için kendilerini ölüme atarlar. Cesur insan korkakların başına geçer ve herkes ondan cesaret alır. Cesur, kahraman adam, yıldırım gibi kılıç sallarsa, azılı savaşçıların damarı patlar.)

Cesaretin zıddı korkaklıktır. Komutanın veya askerinin korkak davranması yenilgiye ve ölüme yol açar. Onun için “muharebede yağın mermi yağmuru kaçanları kaçmayanlardan daha çok ıslatır.” sözü meşhurdur. Genellikle savaştan kaçan asker kınanır, hor görülür, hatta öldürülür. Kutadgu Bilig’de savaşta korkan kimseler kadına benzetilmiştir. Yusuf Has Hâcib’e göre savaşta korkak kimselerin bulunması orduyu bozar. Çünkü korkak kimseler askeri olumsuz etkiler. Korkak kimseyi gören diğer askerler arasında da yayılır ve kargaşa başlar. Yusuf Has Hâcib bu konuda da şunları söyler:

yağıda kereksiz yüreksiz kişi

yüreksiz kişi ol tişiler işi

yüreksiz kişiler çerig artatur

çerig artasa er erig artatur (Arat: 2283-2284)

(Savaşta korkak kimselere lüzum yoktur; korkak insanlar kadınlara benzerler. Korkak kimseler orduyu bozarlar; ordu bozulursa, askerler birbirini bozup dağıtırlar.)

Askerin cesareti önemlidir. Korkak asker savunmada başarılı olamaz. Bu durum diğerlerini etkilediğinden ordunun güçten düşmesine neden olur. *Kutadgu Bilig*'de bununla ilgili:

yüreksiz kişiler çerig artatur

çerig artasa er eriğ artatur ³¹⁵

(Korkak kimseler orduyu bozarlar. Ordu bozulursa askerler de birbirini bozar.) denilmiştir. ³¹⁶

Düşmanla mücadele ederken dikkat edilmesi gereken şeylerden biri de düşman saldırıya geçtiği zaman askerinin hemen toplanma becerisi ve dayanma gücüdür. Harpte cesur asker düşmana karşı daha dayanıklı ve atılgan olur. Türklere savaşta başarı kazandıran özelliklerden biri de böyle hareket etmeleridir.

“Türk savaş anlayışı ve sistemi, "hareket, sürat, süvari tekniği ve uzaktan savaş yöntemleri" üzerine kurulmuştur. Savaşlarda, yüksek hareket ve sürat üstünlüğünün sağladığı avantajı ilk keşfeden ve uygulayan Türklere olmuştur. Türklere, savaşlarda hareket ve sürat üstünlüğünü sağlayan vasıta ise attır. Onlar, atın sağladığı yüksek sürat ve hareket sayesinde karşı konulmaz bir güce ulaşmışlardır. Türklere, uzaktan savaşma yöntemi sayesinde de, insan kaybını en aza indirmişler ve hep savaş güçlerini korumuşlardır. Onlara uzaktan savaşma imkânını sağlayan silâh da "ok" idi. Türk savaşçıları, özellikle at üzerinde dörtnala giderken oklarını önlerinde, arkalarında ve yanlarında bulunan hedeflere isabetli bir şekilde atmaktaydılar.”³¹⁷

yağıda yürekliğ seringü kerek

yağı at kemişse tiringü kerek (Arat: 2285)

³¹⁵ Arat, **a.g.e.**, s. 243/2284. beyit.

³¹⁶ Arat, **a.g.e.**, s. 171/2284. beyit.

³¹⁷ Salim Koca, “İdeal Bir Türk Hükümdarı ve Başkomutanı Olarak Oğuz Kağan (Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değerlendirilmesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları**, Sayı: 5, s. 75-120, Konya 2011.

(Savaşta cesaretli ve sabırlı olmak gereklidir, eğer düşman atını üzerine sürmüşse toplanmalıdır.) diyen Yusuf Has Hâcib cesur ve korkak askerin savaştaki durumlarından bahsetmiştir. Cesur asker savaş sırasında ölümden korkmaz. Hatta düşmanla çarpışırken ölümü düşünmeden mücadele eder. Bundan dolayı düşmana karşı atilgan ve serttir. Yusuf Has Hâcib, İslami inancı gereği insanın eceli gelmeden ölmeyeceğinden bahseder. Ona göre cesur asker inançlıdır. İslâm inancına göre insanın ölümü, eceli gelince gerçekleşir, ecelin ne zaman geleceği de bilinmez. Cesur asker bu inançla ölümü göze alarak savaşır.

ayıklıg turur bu ölüm belgölüg

ödi kelmeğinçe er ölmez külüg

negü tir eşitgil azıgılıg kür er

ölümüg unıtsa yağısın urar

kişi ödsüz ölmez anadın toğup

nelük korqar özürng yağını körüp

yağıka yalıng teg eren teg uruş

ecelsiz ölüm bolmaz özke bolup (Arat: 2286-2289)

(Ölüm için, hiç şüphesiz, ecelin gelmesi lazımdır; eceli gelmeden hiçbir yiğit ölmez. Ölümü hatırına getirmeyerek, düşmanını vuran, yaman ve pek yürekli adam ne der, dinle. Anadan doğan hiç kimse ecelsiz ölmez; düşmanı görünce, niçin korkarsın? Düşmana yalın hücum et, erkekler gibi vuruş; eceli gelmeyince, insan kat'iyen ölmez.)

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Köre Kadı'nın Sultan'a Baba İlyas'ın Selçuklu'ya isyan eden birçok askeri olduğunu anlatan beyitlerde askerlerin cesaretinden de bahsedilmiştir. Buna göre;

leşkeri bî-ğisâbdur cengî

iftira çenge düzdi âhengi (Tulum: 464)

(Şeyh İlyas'ın) yürekli ve dövüşken askeri sayısız denecek kadar çoktur, diye yazdı. İftira cenge düzen verdi, denilmiştir.

3.1.1.4.2. *Emre İtaat Etmek ve Sadâkat*

Askerin komutanın emirlerine itaat etmesi ve ona sâdık olması gerekmektedir. Yoksa ordu dağılır ve düşmana karşı üstünlük sağlanamaz. *Kutadgu Bilig'*de askerin komutanın emrine itaat eden, ona sâdık biri olması için askerini memnun etmesi istenmiştir. Komutan askeri övüp ona tatlı dil, güler yüzle muamele ederse ve mal mülk dağıtırsa asker de kendi canını seve seve feda edecektir. Böylece komutan ve hükümdarın işleri yoluna girecektir. Eserde bununla ilgili olarak;

erig ögse elgin kör arslan tutar

atıg ögse yügrür uçarıg yeter

balıkmış bar erse sen emlet körü

bulun bolmuş erse yulup ol kirü

çalı ölmüş erse ağırlap kötür

oğul kız bar erse arğar hağ yitür

er at körse ötrü sevinçlig bolur

yağı oğrı bolsa sevüg can birür (Arat: 2401-2404)

Askeri översen eli ile aslan tutar; atı okşarsan koşar ve uçan kuşa yetişir. Yaralanan varsa sen bakıp tedavi ettir; esir olan varsa kurtar, geri al. Eğer ölen olursa hürmetle kaldır; çoluk çocuğu varsa onlara haklarını ver. Askerler bunu görünce sevinirler; savaş günlerinde de sevgili canlarını feda ederler, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de askerın emre itaat etmesi konusunda Baba İshak'ın Şeyh İlyas'ın emrine itaat etmemesi neticesinde şeyhinin bedduasını alması ve savaşta yenilip cesedinin bulunmaması hadisesi buna örnek gösterilebilir. Buna göre;

kal'adan bu haber gelür şeyhden

ben giriftar olmadum bil sen

tañrınun hükmidür irişdi velik

tiz geçer az kaldı olmağa nık

var işüne bu işe qarılma

hakdan anla bu işi tarılma

hiç işitmedi cengi der İshāk

halqa meydanı teng ide İshāk

hazret-i şeyh ikinci bār yine

biribidi ki iy yār dir ne

nişe bu sözleri işitmezsin

eyle birgil yaqin hoş itmezsin

hak sözi hak bilüp kabul itgil

gonül algil du'a-yıla gitgil

yoksa nefrin kılam bulunmayasın

isteyüp kandasa bilinmeyesin

hem işitmedi haḳ sözün işhāk
haḳda görmedi haḳ yüzün işhāk

pes üçüncü keret ulu buşığur
dür'e yifin şalar aña kığırur

eydür işhāk bulmağıl nuşret
sākıt olsun ḳolundağı ḳuvvet

şol nefesde ḥuzā-yı 'arş-ı mecīd
'ışkıını san ḳurutdı oldu ḳadīd

tenge gelmiş-iken bu ḳal'a vü şeḥr
irdi işhāḳa haḳ-nefesden ḳahr

dek dururken sınıḳdı vü geçdi
leşkerin ḫartdı sol yana göçdi

irişür biri birine ḳarışur
şan ḫaşr günidür ürüldi şür

yidi gez girür ü çıkar çeriden
yed-i ḳudret durur bu ḫükmi süren

oğ doğınmaz kılıç kesmez anı

ol-ıdı çün muhibb-i rûhânî

lîk dinmişdi hağ- nefesden aña

bulma nuşret dü bār añlasañ a

oldı ishâğ ol ortada belüsüz

bir bölük kurda kaldı kellesüz (Tulum: 585-598, 619-623)

Kaleden şu haber gelir Şeyh'ten, ben tutsak olmadım, bil. Tanrı'nın hükmüdür, erişti; ama bunlar çabuk geçer, iyi olmaya az kaldı. İşine git, bu işe katılma; bu işi Hak'tan anla, darılma. Hiç dinlemedi İshak, savaşır, savaş alanını halka dar eder. Şeyh hazreti ikinci kez haber gönderir, ey eski dost, nasıl olur da bu sözleri işitmezsin? Sen şüphesiz iyi etmediğini bil. Doğru sözü doğru bilip kabul et; gönül al, dua ile git; yoksa beddua ederim, bulunmazsın; aranıp nerede olursa olsun bilinmezsin. İshak yine doğru sözü dinlemedi; doğrudaki gerçeğin yüzünü görmedi. Nihayet üçüncü kez Ulu (Şeyh İlyas) öfkelenir; hırka yenini sallar, ona bağırır, İshak, yardımsız kal, kolundaki güç kesilsin, der. O andan arşın sahibi yüce Tanrı aşkını sanki kuruttu, kuruyup kaldı. Bu kale ve şehir (Haraşna) ele geçmek üzereyken İshak'a Hak nefesliden (Şeyh İlyas'tan) kahır erişti; birlik ve dirlik içinde iken bozguna uğradı; (oradan) ayrıldı; askerini çekti, sol yana göçtü. (Nihayet) iki ordu Malıya'ya ulaşır ve birbirine karışır. Sanki kıyamet günüdür, İsrail sur üflemiştir. Yedi kez (karşı saflara) girer ve çıkar. Bu hükmü süren kudret elidir. Ruh dostu olduğundan ona ok dokunmaz ve onu kılıç kesmez. Ne var ki Hak nefesliden (şeyhinden) ona iki kez, bulma yardım, denmişti, anlasan a! İshak o kargaşa içine kayboldu; sahipsiz sürü (askerleri) bir bölük kurda kaldı, denilmiştir.

3.1.1.4.3. Şereflik / Haysiyet Sahibi Olmak

Kutadgu Bilig'de komutanın nitelikleri arasında sayılan şereflik, aynı zamanda asker için de geçerlidir. Eserde bununla ilgili olarak;

uvut birle yalrñguk yağısın saçar
yağıda erñ aşnu uvutsuz kaçar

uvutka bolup korklık alplik kılur

ögünçke bolup er özin öldürür (Arat: 2291-2292)

Şeref duygusu ile insan düşmanını darmadağın eder; savaşta ilk önce şerefsiz kimseler kaçar. Korkak kimse dahi haysiyetini korumak için kahramanlık gösterir; insan övülmek için kendini ölüme atar, denilmiştir. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de ise askerin şerefli olması gerektiğinden bahsedilmemiştir.

3.1.1.4.4. *Tecrübeli ve Seçme Asker*

Kutadgu Bilig'de “çerig” ve “er” orduyu oluşturan askerler için kullanılan kelimelerdir. Ordunun temeli askerdir. Her ordu düzenli askerî birliklerden oluşur.

Askerin iyi yetişmiş ve donanımlı olması sayıca fazla olmasından daha önemlidir. Kalabalık bir orduyu idare etmesi zor olur. Tam teçhizatlı bir orduda dört bin seçme asker yeterlidir. *Kutadgu Bilig*'de bununla ilgili:

üküş er kereksiz er ödrüm kerek

er ödrüm bolunsa tolum tüm kerek ³¹⁸

(Çok asker gereksizdir, asker seçkin olmalıdır. Seçkin askerin silâh ı da eksiksiz olmalıdır.) ³¹⁹ denilmiştir. Yusuf Has Hâcib başka bir beyitte on iki bin seçkin askerden oluşan bir ordunun büyük bir kuvvet olduğundan bahsetmiştir. ³²⁰

Alp ordusu seçme ordudur. Bu orduda tecrübeli erler askerin gözü gibidir. Bütün çıkış yollarını, hileleri, tuzakları bunlar bilir. Askerlik bir noktada atmak,

³¹⁸ Arat, **a.g.e.**, I., s. 247/2332. beyit. 2333-2340. beyitlerde de ordunun kalabalık olmasından ziyade iyi eğitilmiş askerin gerekliliği vurgulanmıştır.

³¹⁹ Arat, **a.g.e.**, s. 174/2332. beyit.

³²⁰ Arat, **a.g.e.**, s. 247/2334. beyit.

vurmak ve hile yapmak olduğu gibi, karşı tarafın neler yapabileceğini de önceden sezmektir. *Kutadgu Bilig*'de bunlar için;

örünğ kırğıl artuğ yağıcı bolur

yağıcı bolur hem yarağcı bolur (Arat: 2372)

(Saçı sakalı ağarmış savaşçılar daha iyi olur. Bunlar hem iyi savaşır hem de işinin ehli kimselerdir.) denilmiştir.

Yusuf Has Hâcib, orduda kalabalık asker yerine seçme asker olması gerektiğinden söz ederken kalabalık askeri emir altına almanın güç olduğunu, bu nedenle kalabalık askerin cesaretsiz olduğunu söyler:

öküş sü çerig erse başsız bolur

bu başsız çerig sü yüreksiz bolur (Arat: 2333)

(Kalabalık asker ve ordu başsız olur; bu başsız asker ve ordu cesaretsiz olur.)

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Babaî İsyanı sırasında Anadolu Selçukluların Gürcü ve Kürtlerden oluşan ve belinde zünnar kuşanmış seçme askerlerden söz edilmiştir. Buna göre;

şol ki seçmiş-idi anı sultân

yile virmişdi bunları şeytân

gürcî vü kürd leşker-i cerrâr

ekşerînün bilinde var zünnâr (Tulum: 616-617)

Sultanın seçmiş olduklarını şeytan darmadağın etmişti. Bu gelenler Gürcü ve Kürtlerden oluşan büyük bir orduydu; çoğunun belinde Hristiyanlık alâmetlerinden zünnar vardı, denilmiştir.

3.1.1.4.5. Uyanıklık

Savaş sırasında hükümdar ve komutan uyanık olduğu gibi asker de uyanık olmalıdır. Uyanıklık, düşmanı bozguna uğratmak için önemli bir silâhtır. *Kutadgu Bilig*'de bununla ilgili olarak;

oğuğ beg sözi kör büke yolçılığ
kör arslan münügli kılıç kamçılığ

yağı sançđuđa tutđu iki tolum
bu iki tolumdın yağı yir ölüm

eňđ ađnu yađıđa kerek hile al
bu hile bile kıl yağı menđzi al

ikinci bu saklık oğuğluğ turur

şayusı sak erse ol üstereğ bolur (Arat: 2354-2357)

Uyanık beyin askeri, bak, ejderha kumandasında aslana binmiş, kılıç kamçılı orduya benzer. Düşmanı vurmak için şu iki silâh kullanılmalıdır; bu iki silâh düşmana ölüm getirir. Her şeyden önce düşmana karşı hileye başvurulmalıdır; bu hile ağına düştüğü için utancından düşmanın yüzü kızarsın. İkincisi uyanıklıktır; harpte kim uyanık davranırsa o gâlip gelir, denilmiştir. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de ise askerin uyanık olması gerektiği ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır.

3.1.1.5. Diğer Görevliler

Kutadgu Bilig'de hükümdar, komutan ve askerlerden bahsedildiği gibi savaş sırasında ordunun levazımâtını karşılayan diğer görevlilerden de bahsedilmektedir, hükümdarın ve komutanın bu görevlilerin de haklarını gözetip onları memnun etmesinin önemine değinilmektedir. Yusuf Has Hâcib bunlardan hayvan yetiştirenler ile münasebeti söyler, bahsinde bu görevliler hakkında;

yigü keğgü mingü at adğır sülük

bularđın çıkar hem yüdürgü kölük

kımız süt ya yünğ yağ ya yoğrut kurut

yağım ya kiğiz hem erej evke tut

asığlığ kişiler bolur bu kutu

bularığ yime eğğü tut ay botu (Arat: 4441-4443)

Yiyeceği, giyeceği ve ordunun binek atı, aygırı ile yük hayvanlarını bunlar yetiştirirler. Kımız, süt yahut yün, yağ veya yoğurt ve peynir ile evin rahatını sağlayan yayğı ve keçe hep bunlardan gelir. Bu zümreye dâhil kimseler çok faydalı insanlardır; ey yavrum, bunlarla da iyi ilişkiler içerisinde bulunmalısın, demiştir. *Menâkıbu 'l-Kudsiyye'* de ise böyle bir bilgi bulunmamaktadır.

3.1.1.6. Ordu ve Ordu Gelenekleri

3.1.1.6.1. At, Ata Binme ve Kılıç Kuşanma

At binek hayvanıdır, savaş sırasında düşmana hücum ederken savaşçıya hız, çeviklik ve güç kazandırır. Savaşçının bir de atı bulunmalıdır. Türklerde savaşçı, atı ile birlikte anılmaktadır.

Türkler attan savaş aracı, binek ve yük hayvanı, spor müsabakalarında takım arkadaşı olarak yararlanmışlar, bazen de at etini yiyecek, at sütünü de içecek olarak kullanmışlardır. Türk tarihinin erken çağlarından itibaren Türkler için büyük öneme sahip olan atlar, Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu, Eyyûbî, Memlûkler, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemini sürdürmüştür.³²¹ Hızlı koşan atın üzerinde iyi ok atıp kılıç kullanmayı Türklerin henüz çocukluk çağında öğrendiği bilinen bir gerçektir.³²²

³²¹ Erkan Göksu, **Türkiye Selçuklularında Ordu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s.369-373.

³²² Muharrem Kesik, **Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s. 183-188.

Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinde “kuş kanatın er atın” , “kuş, kanadı ile er, atı ile muradına erer.” anlamında bir deyim kullanılmıştır.³²³ Buna göre at, yiğidin kanadıdır, onu istediği yere ulaştırır. Atın hızı efsanelerde konu edilir; at, bu özelliği ve dayanıklılığı ile haberleşmenin önemli bir aracıdır. Atın hızı saatte 60 km'ye kadar ulaşabilir. İbn Bîbî'de geçen bir kayda göre; Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzettin Keykâvus vefât ettiğinde I. Alâeddin Keykûbât'ın tahta geçmek için sabahın erken saatlerinde atıyla birlikte yola çıktığı ve Malatya Kalesi'nden Sivas'a ertesi gün sabah vaktinde ulaştığı belirtilir. İki merkez arası uzaklığın bugün yaklaşık 250 km olduğu düşünülürse Sultan'ın atının saatte 10 km'den daha fazla hız yaptığı anlaşılmaktadır.³²⁴

Dîvânu Lugâti't-Türk'te atla ilgili dördlükler de bulunmaktadır:

yügürdi kewel at

çakıldı kızıl ot

küyürdi orut ot

saçrap anın örtenür (DLT: 335)

Atın koşmasını niteleyerek, at koştuğunda toynaklarından ateş çaktı. Solmuş otlar bu ateşten yandı, denilmiştir.³²⁵

At savaşta düşmanını alt etmek için çok önemli bir binektir. Savaşçının gücüne güç katar. Bununla ilgili olarak *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te:

uđu barıp soñdadı

tegre turup añdıdı

saçın kıra meñdedi

arjulayu er awar (DLT: 514)

Bir beyi yenen adamı niteleyerek, ata binerek onun peşinden gitti; onu hileyle yakalamak için etrafında döndü. Adamlar onun etrafını çevirdi ve saçını yoldu;

³²³ Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk, (Giriş-Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)**, TDK Yay., 3.baskı, Ankara 2018, s. 15.

³²⁴ Yavuz Delibalta, **Selçuklularda İstihbarat**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 91-93.

³²⁵ Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk, (Giriş-Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)**, TDK Yay., 3.baskı, Ankara 2018, s. 271.

etrafındaki kalabalığı çakallara benzetti; çünkü çakallar, yalnız bir insana rastlarsa etrafını sarıp onu yerler.³²⁶

Kutadgu Bilig'de atla ilgili pek çok beyit bulunmaktadır. At, savaşçı için şarttır. Âşık Paşa'da alp tipinin başlıca gereksinimidir. Savaşçıya hız kazandırır. Bu nedenle savaşçının her türlü teçhizatı hazır olmalı, silâhı ve atı da bulunmalıdır. Yusuf Has Hâcib bununla ilgili olarak;

tuzı etmeki hem aşı kırğ gerek

atı ton tolumı arğar terğ gerek (Arat: 2317)

(Savaşçının) tuzu, ekmeği ve yemeği bol; atı, elbisesi ve silâhı da buna denk olmalıdır, demiştir. Savaşta düşmanın atıyla meydana çıkması, savaşın başladığı anlamına gelmektedir. Bu nedenle *Kutadgu Bilig*'de;

yağıda yüreklig seringü gerek

yağı at kemişse tiringü gerek (Arat: 2285)

Harpte cesur yiğitler dayanmalı, düşman at salarsa hemen toplanmalıdır, denilmiştir. Yusuf Has Hâcib, savaşçının düşman karşısında nasıl hareket etmesi gerektiğini;

yağı körse alp er köpirtür izig

bu qarşur adınlarğa tegmez kezig

çerig körse alp er kör arslan bolur

sekirtür ya öldürür ya urşu ölür

yağı körse alp er kızartur meñgiz

qarıssa boğulur kızıl hem yağız

at üstem yarıqlar bolur kıp kızıl

kızıl kızğu erğler bolur yap yaşıl

³²⁶ DLT, s. 513-514.

yağı at kemişse saŋga oğrasa

serin arka birme saçılrsa basa

(Arat: 2382-2386)

Kahraman yiğit düşmanı görünce tozu dumana katar; her yere o atılır, başkalarına sıra gelmez. Kahraman yiğit asker görünce arslan kesilir; seğirtir, ya öldürür veya vuruşarak ölür. Kahraman yiğidin düşmanı görünce yüzü güler; düşmanla kapışınca kızıl kana boyanır. At, koşum ve zırhlar kıpkırmızı olur; kırmızı ateş gibi yanan yanaklar mosmor kesilir. Düşman at salar ve senin üzerine yürürse, dayan, arka verme; kendiliğinden dağılır, ifadesiyle dile getirmiştir.

Kutadgu Bilig'de at ile aygır (adğır) birlikte konu edilmiştir. Buna göre;

bu kul küreğ at adğır bu yir suv kamuğ

iligidin tegip açtı devlet kapuğ

(Arat: 5781)

Bu kul cârîye, at aygır ve bütün bu yer su hükümdardan geldi ve sana devlet kapısı açıldı, denilmiştir.

Kutadgu Bilig'de at ile ilgili ifadeler bulunmaktadır. Bunlar daha çok Ay Toldı'nın ve Ögdülmiş'in atla yolculuklarını anlatan beyitlerdir. Buna göre;

bu ay toldı itti kör at ton tolum

ayur köndüreyin tapuğka yolum

(Arat: 474)

Bu Ay Toldı böylece atını, esvâbını ve silâhını hazırladı: -Onun hizmetine doğru yola çıkayım- dedi.

özinge bir at ton tolum koşsa tap

çavıksa ajunda atın yağsa tap

(Arat: 2277)

Komutanın kendisine bir at, giyim ve silâh ayırması kâfidir; meşhur olup dünyaya nâm salmak ona yeter.

özinge bir at ton tolum kılsa tap

ağının ülese bir az koşsa tap

(Arat: 2561)

Kapıcıbaşı bir kat elbise ve silâh ile yetinmelidir; kendisine az bir şey kalsa yeter; kalanı başkalarına dağıtmalıdır.

ayağ birdi tamğa at üstem keçüt

ağırladı aşru tükel boldı kut (Arat: 1766)

Hükümdar Ögdülmiş'e unvan, mühür, at, koşum ve hil'at verdi; çok itibar gösterdi; Ögdülmiş, ikbâlin son derecesine vâsıl oldu.

yitürse içürse keçürse keçim

at üstem kız oğlan bu birse telim (Arat: 2280)

Komutan, silâh arkadaşlarını yedirip içirmeli ve giydirip kuşatmalı; onlara çok at koşum, köle ve câriye ihsan etmelidir.

saray karşı yir suv sini birle yok

at üstem kız oğlan kanı birle yok (Arat: 3439)

(Ögdülmiş'in Odgurmuş'a Cevabı) Senin sarayın, köşkün, yerin ve yurdun yok; at koşum, çoluk çocuk hani; bunlardan hiç biri sende yok.

aş içgü yidi az yana at tutup

kadaşı tapa bardı kağgu yutup

yakın tegdi tüşti yorıp bardı ol

kapuğka tegip ündedi koldı yol (Arat: 6284-6285)

(Ögdülmiş) Biraz yedi içti; tekrar atına binip hüzünlü hüzünlü kardeşinin bulunduğu yere doğru yola çıktı. Yaklaşınca atından inip yayan yürüdü; kapıya gelip seslendi ve girmek için izin istedi.

erig ögse elgin kör arslan tutar

atıg ögse yügrür uçarıg yeter (Arat: 2401)

Askeri översen eli ile aslan tutar; atı okşarsan koşar ve uçan kuşa yetişir.

barıp tegdi erse kadaşka yakın

yırak tüşti attın küdezdi haķın (Arat: 3956)

(Ögdülmiş) kardeşi (Odgurmuş'ın) evine yaklaşınca, onun hâtırını sayarak, biraz uzakta atından indi.

atın mindi keldi eviñge yana
tüşüp kirdi evke suçuldı tona

kiçe yattı erte yana atlanıp

turup karşıka kirdi attın inip (Arat: 5939-5940)

(Ögdülmiş) atına bindi ve evine dönüp geldi; atından inip içeri girdi ve soyundu. Gece yattı, sabah tekrar atına binip saraya geldi ve atından inip içeri girdi.

atın tuttu terkin bir oğlan bile

turup çıktı evdin sevünçün küle (Arat: 3955)

(Ögdülmiş) bir uşağa çabucak atını hazırlattı ve neş'e içinde evinden çıktı.

turup çıktı atlandı keldi yana

tüşüp kirdi evke suçuldı tona (Arat: 4958)

(Ögdülmiş) kalkıp çıktı; atına binip geri döndü; inip evine girdi ve elbiselerini çıkardı.

atın tuttu mindi bir oğlan bile

kadaşı tapa bardı sevnü küle (Arat: 4970)

(Ögdülmiş) atını tuttu, bindi ve bir uşağını yanına aldı; gülerek sevinerek kardeşi (Odgurmuş'a) doğru yola çıktı.

atın mindi keldi kapuğka tüşüp

yorıp utru hacib oқıdı tuşup (Arat: 576)

(Ay Toldı) atına bindi; gelip kapıya indi; hâcib onu karşıladı ve içeri aldı.

negü tir eşit bu tapuğ kılguçı

tapuğ birle devlet atın mingüçi (Arat: 1608)

Hizmet eden ve hizmetinden dolayı saadet atına binen insan ne der, dinle.

turup çıktı andın seniçlig bolup

atın mindi keldi evirge turup (Arat: 3068)

(Ögdülmiş) hükümdarın yanından memnun ve mesrur olarak çıktı, biraz sonra atına binip evine döndü.

atın mindi evke yüz urdı turup

kelip tüşti kirdi yaka kur yürüp (Arat: 3282)

(Ögdülmiş) atına bindi, evine doğru hareket ederek gelip ini; evine girdi, yaka ve kuşağını çözdü.

atın mindi ögdülmiş evre yanıp

evirge kelip tüşti yattı tınıp (Arat: 3835)

Ögdülmiş atına bindi; geri dönerek evine gelip, indi; yatıp biraz dinlendi.

atın mindi evre evirge kelip

tüşüp kirdi turdı bir anca tınıp (Arat: 4882)

(Ögdülmiş) atına binip tekrar evine geldi ve girip biraz dinlendi.

atın mindi keldi iligke turup

tüşüp kirdi ilig tapa yol qolup (Arat: 5014)

(Ögdülmiş) atına bindi ve oradan kalkıp doğruca hükümdarın sarayına geldi.

kiçe yattı erte turup yundı kör

atın mindi ilig tapa bardı kör (Arat: 5661)

(Ögdülmiş) gece yattı, sabah kalkıp abdest aldı; atına binip saraya gitti.

yana turdı yundı namazın kılıp

atın mindi tağka yüz urdı yilip (Arat: 5681)

Ögdülmiş yerinden kalktı, abdest aldı ve namazını kıldı; atına binip koşturarak dağa doğru koyuldu.

atın mindi bardı yana karşıka

tüşüp kirdi ilig taparu oka (Arat: 5830)

(Ögdülmiş) atına binip, tekrar saraya gitti; inip doğruca hükümdarın yanına girdi.

atın mindi bardı kadaşı tapa

tegiş kirdi tuştı elig yüz öpe (Arat: 5973)

(Ögdülmiş) atına bindi ve kardeşi Odgurmış'a doğru gitti, varıp girdi; el ve yüzünü öperek onunla buluştu.

sığıt birle çıktı kör andın turup

atın mindi keldi yüz evke urup (Arat: 6197)

(Ögdülmiş) üzüntü ile oradan kalkıp çıktı; atına binip evine doğru yola koyuldu.

yir öpti turup çıktı kesti sözün

atın mindi urdı evinçe yüzün (Arat: 6420)

Ögdülmiş sözünü kesti, yer öptü ve kalkıp dışarı çıktı; atına binip evine doğru gitti.

eğerledi terkin atını tutup

kadaşı tapa bardı evdin turup (Arat: 3289)

(Ögdülmiş) atını tutup derhal eyerledi; oradan kalkıp akrabasına doğru gitti.

tonın keçti terkin atını tutup

yana karşıka bardı evdin turup (Arat: 6224)

(Ögdülmiş) elbiselerini giyip derhal atına bindi ve evinden çıkıp tekrar saraya geldi.

yakın tegdi erse kadaşka barıp

atındın çoğı tuştı tegdi yorıp (Arat: 3290)

(Ögdülmiş) akrabasına yaklaşıncaya atından aşağı indi, yürüyerek kapısına geldi.

Askerî gücünün büyük bir kısmı süvârilerden oluşan Türkiye Selçuklu ordusunda da at büyük öneme sahiptir. Ordunun savaşı kazanmasında, savaş sırasında askerin hayatta kalabilmesinde ya da bozguna uğradığında düşmanın eline esir düşülmemesini sağlamada atın çok büyük yardımı olmuştur. Asker, at sayesinde düşmanını takip edip kovalar, onunla düşmanın izini sürer ve yakalar; yine at sayesinde vur-kaç (aniden saldırıp kaçma) taktiğini uygular. Bu yüzden ordudaki süvârî birlikleri savaşta önemlidir.³²⁷

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye* adlı eserinde at savaşta süvari birliğine, barışta ise ulaklara (elçilere) hız kazandıran önemli bir binektir. Bununla ilgili olarak;

şeyh iki kişi okır eydür siz
dün ü gündüz yöriñ ü durman tîz

şâmda fitne kıopardı ol işhâk
bunda gelürse fitne artar baķ (Tulum: 552-553)

Şeyh iki kişi çağırır, der ki: “Siz ikiniz gece gündüz hızla yürüyün, durmayın, İshak Şam'da karışıklık çıkardı. Buraya gelirse karışıklık artar, denilmiştir.

Ayrıca eserin 361-369, 391-392, 399-400. beyitlerinde Şeyh İlyas'ın meşhur Boz atından söz edilmektedir. Boz at, mânevî bir değere de sahiptir. Eserde Hızır İlyas'ın bineği olarak adlandırılmıştır. Eserin pek çok yerinde anlatılan bu atın duvarı yarıp gözden kaybolması, Baba İlyas'ın kerametlerinden biridir. Bu eserde atların “Boz at, düldül, rahş, gülgün, şeb-reng” şeklinde adlandırıldığı görülmektedir.

taht yînilendi dir görün bir at
at kıtır çok yaramaz her at

³²⁷ Kesik, a.g.e. I., s. 184.

gerçi sebb-i selef degül cāyız
kim göre köre ittügin hergiz

köre āzī ki ya'nī āzī-yı at
içi vü aşı otolu āfāt

köre āzī bulındı çün hāzır
didi ilüñde var bir at āır

k'anılayın ne il gördi ne şehir
ne cihān u cihānyān u ne dehr

hīç tārīte görmedi kimse
nesneye benzemez degül nesne

düldül ü ra gibi devletlü
ıssı bir şeyh adı boz atlu

şöyle kim bir daı aña hem-reng
hīç gül-gün görmedi şeb-reng

iltür-iseñ sen anı sulana
varlığın külli ol sayı sana

(Tulum: 361-369)

Taht yenilendi, bir at bulun; ancak at, katır çok; her at yaramaz, dediler. Geçmişe dil uzatmak yerinde değilse de Köre'nin ettiğini herhangi bir zamanda kim görmüştür? Köre Kadı, yani at kadısı, içi ve dışı kötülüklerle dolu olan bu kii

orada görevli bulunduğundan, ilinde başka bir at var, dedi. Onun gibisini ne ülke gördü, ne şehir; ne dünya, ne de dünya halkı ve ne zaman. Tarihte böylesini hiç kimse görmedi. Bir nesneye benzemez, çünkü nesne değil. Düldül ve Rahş gibi ünlü. Sahibi bir şeyh, adı Boz Atlı. Öyle ki ona benzer bir Şeb-reng'i hiçbir Gülgün görmedi. Sen onu Sultan'a iletirsen, varını yoğunu tümüyle bedel olarak verir, diye ekledi.

girdi boz üzre on gişi bî-pāk

ikisin boz urdı kıldı helak

sekizi bakar-iken ol aradan

yardı dīvārı çıktı boz aradan (Tulum: 391-392)

On kişi Boz atın bulunduğu yere girdi; Boz at ikisini vurdu, öldürdü; sekizi oradan bakarken Boz at duvarı yardı, aradan çıktı, gitti.

şer' içinde veya tarīkatta

var mıdur uş bu hāl haķīkatta

at adam öldüre yara dīvār

ol dīvārdan çıka ola sayār (Tulum: 399-400)

Şeriatta, tarikatta ve hakikatta bu durum var mıdır? At adam öldürsün, duvar yarsın, o duvardan çıksın, gezip dolaşsın, denilmiştir.

Elvan Çelebi, eserinde Baba İshak'tan bahsederken onun çok iyi bir binici olduğunu söyler ve onu Pers kahramanı "Zâl oğlu Rüstem" ile karşılaştırıp ondan üstün tutar. Bununla ilgili olarak eserde;

eyle çāpuk-suvār kim rüstem

götüre gāşıya önince hem (Tulum: 562)

(İshak) öyle iyi bir binici idi ki Rüstem, önü sıra at örtüsü taşıyan bir hizmetli idi, denilmiştir.

3.1.1.6.2. Elçi Gönderilmesi

Kutadgu Bilig'e göre elçilik vazifesi önemlidir. Bundan dolayı Yusuf Has Hâcib, eserinin 33. bölümünü bu konuya ayırmıştır. “Ögdülmiş İligke Yalavaç Iğğuğa Negü Teg Er Kerekin Ayur” , yani “ Ögdülmiş Hükümdara Elçi Olarak Göndermek İçin Nasıl Bir İnsan Lazım Olduğunu Söyler” bölümünde 2596-2671. beyitlerde elçilik müessesesi hakkında pratik ve kapsamlı bilgiler vermiştir. Ona göre;

ķamuğ erde öğrüm yalavaç kerek

biliglig uķuşluğ talu keç yürek

bayat ķullarında enğ öğründüsi

yalavaçlar erdi ķişi eğğüsi

yalavaçtın itlür telim türlüg iş

yalavaçtın ötrü kelür krklüg iş

uķuşluğ kerek keç yalavaç örüg

biliglig kerek sözke bilse yürüg

bağırşak kerek hem közi köngli tok

bütün çın ķılıķı köni bolsa oķ

uvutluğ kerek keç amul hem silig

siliglik bile bilse türlüg bilig (Arat: 2597-2600, 2607, 2621)

Elçi; seçkin, akıllı, bilgili ve çok cesur olmalıdır. Elçiler Tanrı'nın kulları arasında insanların en iyileri ve seçkinleridir. İşlerin çoğu elçi ile görülür, iyi neticeler elçiler yoluyla halledilir. Elçi temkinli, sözü güzel ifade edebilmek için akıllı ve bilgili olmalıdır. (Ayrıca) gözü gönlü tok; içten bağlı, güvenilir, doğru ve dürüst tabiatlı olmalıdır. O hayâ sahibi, çok sâkin ve nazik bir insan olmalı; yumuşak huylulukla birlikte her türlü bilgiye de sahip olmalıdır. Yine bununla ilgili olarak *Kutadgu Bilig*'de;

tetiklik bile bilse türlüğ bitig

bitig bilse ötrü bolur er tetig

bitise oğisa eşitse sözüğ

anın ötrü bilge kıılır er özüğ

ķamuğ türlüğ erdem bu bilse tükel

bu erdem bile er merğiz kılsa al

kitablar oğır hem bilir erse söz

uğar erse şîr hem ķoşar erse öz

nücum bilse tıb hem yora bilse tüş

anınğ yormuşı teg sözi kelse tuş

bilir erse saķış yime hendese

‘adeğ cezri kılsa misahat basa

yana nerd ü şaıtranc bilir erse keç

harifleri andın ulır erse keç

çögenke keç erse atar erse ok

yime kuşçı avçı ajunda ozuk

ķamuğ til bilir erse açsa tilig

ķamuğ ĥatnı bilse bitise elig

bu yanğlığ kerek barça erdem bilir

bu yanğlığ yalavaç tilekke tegir (Arat: 2628- 2637)

Elçi zekâ ile birlikte bir de inşâ sanatını bilmelidir. İnşâ bilen zaten zeki olur. Yazmalı, okumalı ve başkalarının sözünden de yararlanmalıdır; insan bu şekilde âlim olur. O, her türlü erdemi tam olarak bilmelidir; insan yüzünü bu erdemler ile ağartır. Çok kitap okumalı, söz söylemeyi bilmeli, şiirden anlamalı ve kendisi de şiir yazmalıdır. Heyet ilminden ve tıptan anlamalı; rüya yormasını bilmeli ve sözü yorduğu gibi çıkmalıdır. Hesaba, bir de hendeseye vâkif olmalı; cezir ile mesâha ilmini de bilmelidir. Bundan başka bir de çok iyi tavla ve satranç oynamayı bilmeli ve rakiplerini iyice sıkıştırmalıdır. Cirit oyununda yetenekli olmalı ve ok atmayı iyi bilmeli; kuşçuluk ve avcılıkta da başkalarına üstün gelmelidir. Konuşurken bütün dilleri konuşmalı; yazarken bütün yazıları yazmalıdır. Elçilik için bütün erdemleri bilen bir insan gerekir; böyle elçi işlerinde başarılı olur, denilmiştir.

Kutadgu Bilig'de elçi olacak kişide bulunması gereken niteliklerin fazla olduğu görülmektedir. Bu durum elçilik vazifesine çok önem verildiğini ve bu vazifeye getirilecek kişinin üstün vasıflarla donatılmış, yetenekli kişilerden seçilmesi gerektiğini göstermektedir. Yusuf Has Hâcib, elçinin içki içmek gibi İslâmiyet'in yasakladığı işleri yapmamasını ve nefsinin isteklerine hâkim olması gerektiğini de öğütlemiştir. Bununla ilgili olarak;

bor içmez kerek keç özin tutğucu

özin tutğucu er bulur kut küçi (Arat: 2649)

Elçi, şarap içmemeli ve nefesine çok hâkim olmalıdır; nefesine hâkim insan, kendini mutluluğa eriştirecek bir güce sahip olur, denilmiştir.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde de "ulak" adı verilen elçilerden bahsedilmiştir. Amasya'nın Çat bölgesinin hâkimi Köre Kadı, yalan yanlış bilgilerle doldurduğu mektubunu bir ulak vasıtasıyla Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e göndermiş, ardından da bizzat kendisi Konya'daki Selçuklu sarayına giderek hükümdara Şeyh İlyas ve halifelerini kötölemiştir. Buna göre;

virdi kâşîd eline ol bî-dîn

didi git durmadın dünin ü günin

çünkü kâşîd irişdi gör n'itdi

mağzarı virdi dille eyitdi (Tulum: 470-471)

O dinsiz, bir ulak eline verdi, gece gündüz durmadan git, dedi. Ulak (Konya'ya) ulaştığında gör ne yaptı. Yazıyı verdi, ağızdan da ortaya çıkan karışıklığı, nice insanın suçsuz öldüğünü anlattı, denilmiştir. Yukarıdaki beyitlerde elçilerin kendilerine verilen bir mektubu çok hızlı bir şekilde ulaştırması gerektiğinden de bahsedilmiştir.

Elvan Çelebi, Şeyh İlyas'ın Baba İshak'ın çıkardığı karışıklığı Tanrı'nın izniyle haber aldıktan sonra devlete isyan eden halifesine iki ulak gönderdiği ve ulakların da haberi ulaştırmak için gece gündüz yaptıkları yolculuğu anlatırken yine elçilerden bahsetmiştir.³²⁸

3.1.1.6.3. Esirlerin Durumu

Kutadgu Bilig'de komutanın savaş sırasında askerlerini ödüllendirmesinin ve onların haklarını gözetmesinin öneminden bahsedilirken esirler konusuna da değinilmiştir. Komutan, düşmana üstünlük sağlamak için askerlerini esir yakalamaya teşvik etmeli, yaralananlar varsa onları tedavi ettirip bakımını yaptırmalı, düşmana

³²⁸ Tulum, a.g.e., s.155-157/ 552-563. beyitler.

esir düşenleri de düşman elinden kurtarmalıdır. Ölen askerlerin ailesine de her türlü maddî ve manevî yardım yapılmalıdır. Bu durumda asker sevinir ve savaşta canını feda etmek ister. Bununla ilgili olarak Yusuf Has Hâcib;

kim er tutsa öggü açınğu kerek
ol açığ bile er urunsa yürek

yavuz ögdi bulsa idi keç bolur
keğig ögse kendü kaçan kin qalur
erig ögse elgin kör arslan tutar
atığ ögse yügrür uçarığ yeter

balıkmış bar erse sen emlet körü
bulun bolmuş erse yulup ol kirü

qalı ölmüş erse ağırlap kötür
oğul kız bar erse arğar haq yitür

er at körse ötrü sevinçlig bolur
yağı oğrı bolsa sevüg can birür

(Arat: 2399-2404)

(Savaş sırasında) kim bir esir yakalarsa, onu övmeli ve ona ihsanda bulunmalıdır. Böylece o da bu ihsan ile övünecektir. Kötü insan, övmekle çok iyi olur; iyiyi översen bu ondan hiç geri kalır mı? Askeri översen eli ile aslan tutar; atı okşarsan, koşar ve uçan kuşa yetişir. Yaralı askerleri tedavi ettir; (düşmana) esir düşen varsa onları esaretten kurtar, (düşmanın elinden) geri al, demiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise Babaî İsyanı sonrası esir düşenlerden kerâmetvârî bir biçimde bahsedilmiştir. Esere göre Anadolu Selçuklu ordusu bu isyanı bastırmış ve altı yüz esiri Antalya'ya sürmüşlerdir. II. Gıyâseddin Keyhüsrev adına Antalya'ya getirilen bu esirleri Selçuklu devlet adamlarından Celâleddin

Karatay kurtarmıştır. İlgili beyitler için bakınız: (3.1.1.3.9. Siyaseti Bilmek ve Uygulamak bölümü, Tulum: 631-654)

Elvan Çelebi'nin esir olarak bahsettiği altı yüz kişi, Babaî İsyanı sırasında Selçuklu ordusu tarafından ele geçirilen müridlerdir. Baba İshak'ın Selçuklu devletine başkaldırması ve Köre Kadı'nın Selçuklu Sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev'i yanlış yönlendirmesi yüzünden Şeyh İlyas'ın müridlerinden binlerce kişi öldürülmüş, kalanlar da Selçuklu'ya esir düşmüştür. Ancak gerçeğin anlaşılması üzerine Sultan yaptıklarına pişman olarak, Celâleddin Karatay vasıtasıyla esirlerin serbest bırakılıp evlerine gönderilmesini sağlamıştır.

3.1.1.6.4. *Kus (Kös) Çalınması ve Savaş İlanı*

Kus ya da kös, bir çeşit davuldur ve savaşın başlama işaretidir. Türklerde kös veya nevbet Türklerin çok önceden beri hâkimiyet sembolü olarak benimsenmiştir. Bu anlamda davul da bir savaş âletiydi. Türk devletlerinde tahta çıkan hakanlara kurt başlı bir sancak ve davul verilmesi âdettendir. Türklerde saldırı ve duraklamaları hakanlık kösünün sesi belirlerdi. Hatta savaşa giderken ordunun toplandığı konak yerinde önce hakanın, ardından büyük hatunun, diğer hatunların, en sonra da vezir ve kumandanların davulunun, konak yerinden çıkışta ise bütün davulların vurulduğu belirtilmiştir.³²⁹

Kutadgu Bilig'de savaş ilanı ve kös çalınması ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de ise isyan öncesi Anadolu Selçuklu devletine karşı savaş ilanı yapıldığı anlatılmıştır. Esere göre Dede Garkın, halifelerine ilk çağrıyı Şeyh İlyas'ın yapması gerektiğini söylemiştir. Elvan Çelebi bununla ilgili olarak;

eş-şalâ eş-şalâ gelen gelsün

el-vedâ el-vedâ kalan kıalsun (Tulum: 331)

(Duyduk duymadık demeyin, gelen gelsin! Yol göründü, yol göründü! Kalan Kalsın!) ifadesini kullanmıştır.

³²⁹ Abdülkerim Özyayın, "Nevbet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, C. 33, s. 38-41.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in beylerine isyanı bastırmaları için emir verdiği ifadeler de yer almaktadır. Buna göre;

nişe ol kaçd-ı taht u baht kıla
ya'nî benden diler bu mülki ala

varuñ eyle buları ğārat idüñ
şöyle kim var durur ħasarāt idüñ

bunlara kimse mānı' olmasun
eyle varuñ kimesne bilmesün

eyle kim cādūlar -ımış bunlar
bilse sizi kırar-ımış bunlar

çün vaşiyet bu sureti dutdı

begler ü leşker arħuru gitdi (Tulum: 497-501)

O, tahtıma ve bahtıma nasıl göz koyar, yani benden egemenliği almayı nasıl aklından geçirir? Gidin, bunları öyle talan edin ki neleri var, neleri yoksa yok edin. Bunlara kimse engel olmasın; öyle gidin ki kimse bilmesin. Bunlar öyle cadı ve sihirbazlarmış ki bilseler, sizi yok ederlermiş. Bu öğüt ve buyruklar üzerine beyler ve birlikler yola düşüp ters yönden gitti, denilmiştir.

Anadolu Selçuklularda Meşveret Meclisi'nde bir yere savaşa veya kuşatmaya gidilme kararı alınmışsa merkezden münâdîler (haberciler), ellerinde fermanlarla çevredeki bölgelere gönderiliyor ve savaş kararını herkese îlân ediyorlardı.

Komutanlar ve beyler ise askerleriyle sultanın emrettiği yerde, genellikle Ruzbe Ovası'nda, toplanıyorlardı.³³⁰

Selçuklularda askerî bando takımına “nevbetiyan” denilmiştir. Orduyu savaşa hazırlamak, savaş sırasında ordunun moralini yüksek tutmak, askere belirli bir taktiği hatırlatmak vb. amaçlarla davul, borazan ve zil başta olmak üzere çeşitli müzik âletleriyle askerî mızıka tarafından çalınan ve “nevet (nöbet)” denilen bu özel ezgi, aynı zamanda saltanatın alâmetlerindedir. Askerî mızıkanın çaldığı davul, “kös” ve “nekkâre” diye adlandırılmıştır.³³¹

3.1.1.6.5. Ordu Düzeni ve Savaş Alanı

Türkler savaşta ordunun düzenine önem vermişlerdir. Ordunun keşif akınları ve öncü birlikleri ile nerede savaş düzeni alacağı önceden belirlenmiştir. Böylece düşmanın ve arazinin durumu ile ilgili gerekli istihbarat toplandıktan sonra, gerektiğinde öncü birlikleriyle, düşmanla çatışmaya girilerek düşmanın durumu tecrübe edilmiş ve düşmana yıpratma, yıldırma esasına dayanan “vur kaç taktikleri” uygulanmıştır. Türkler keşif kollarına “tutgak” ve “yelme”, öncü birliklere ise “yizek/ yezek” demişlerdir.³³²

Kutadgu Bilig'de komutanın gözünü kulağını uzaklara çevirmesi gerektiği vurgulanmış, esas kuvvetlerin dışında öncü ve keşif kollarının tertip edilmesi öğütlenmiştir. Yusuf Has Hâcib'e göre öncü kuvvetlerle düşmanın yakınına kadar gelip onu izlemek, o bölgede su kaynaklarına ve yiyeceklerine iyice dikkat ederek karargâh kurmak gerektiği anlatılmaktadır. Buna göre;

yağıka kalı yortsa sü başlar er
yakın tutğu özke yağığ işler er

adırgu ödürgü yezek tutğakı
yırağ tutğu saklap közi kulğakı

³³⁰ Muharrem Kesik, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s. 200-201.

³³¹ Kesik, *a.g.e. I*, s. 211-213.

³³² Yavuz Delibalta, *Selçuklularda İstihbarat*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s. 138- 139.

yezek hem telim yetse tutgak kitip

yağıg basgu bolsa urunsa kayıp

süsin itse yapsa ma yortuğ tüzüp

kiğin qalmasa er ya öngdün ozup

tüşün bilse yortuğ tüze bilse keç

er at tutsa saqçı oduğ tursa keç

yorıkın küdezse 'alem başlar er

öngi turmasa bir yağıg işler er

tüşürse toyuğ keç körüp berk yirig

yıraq ığmasa tığsa yıgısa erig

yağıka yağusa yezekin alu

tüşürse toyuğ körse ot suv talu

(Arat: 2341-2347, 2349)

Komutan düşmana karşı harekete geçerken düşmana karşı koyacak esas kuvvetleri etrafında bulundurmalıdır. Öncü ve keşif kollarını seçip ayırmalı; ihtiyatlı olmalı, gözünü ve kulağını uzaklara çevirmelidir. Keşif kolu gidip düşmanın kalabalık öncü kuvvetleri ile karşılaşınca eğer düşmana saldırmak gerekirse geri dönüp hücum etmelidir. Askeri tanzim ve tertip ile muhafız alayını oluşturmalı, (bu düzene göre) hiç kimse geride kalmamalı ve öne geçmemelidir. Konak yerlerini ve muhafız alayını düzenlemesini iyice bilmeli; askerden nöbetçiler tayin etmeli, bunlar da çok uyanık durmalıdır. Alemdar harekâtı iyice takip etmeli, düşmana hücum edecek askerlerden kimse dışarıda kalmamalıdır. Karargâh kurarken çok dikkat etmeli ve korunaklı bir yer seçmeli, askeri toplu bir halde bulundurarak, askerin uzaklaşıp dağılmasına engel olunmalıdır. Öncü kuvvetleriyle düşmanın yakınlarına

yaklaşarak; bölgenin otuna ve suyuna iyice dikkat ederek karargâh kurmalıdır, denilmiştir.

Anadolu Selçuklu ordusunun savaş düzeni, savaş öncesinde öncü kuvvetler, sağ cenah (yön), sol cenah, merkez kuvvetleri ve artçılar olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Bu, daha çok meydan savaşlarında görülen bir diziliştir. Selçuklu ordusu savaşılmaması muhtemel bölgeye ya da savaş meydanına mutlaka düşman ordusundan önce gelip stratejik noktaları ele geçirerek henüz savaş başlamadan avantaj sağlamıştır. Savaş öncesi düşmanı beklemeye başlamış ve bu bekleyiş sırasında her türlü tertibatı almıştır. Mesela düşmanı güneş alan bölgede savaşa zorlamak, su kaynaklarını kurutmak ya da iptal etmek, pusu bölgelerinde asker gizlemek, tarla ve ovaları ateşe vermek, köprü ve geçitleri yakıp yıkmak gibi belli başlı tedbirleri almıştır.³³³

Anadolu Selçuklu ordusunun toplandığı alanlar daha çok Kayseri'nin Meşhed Ovası, Yabanlu (Kayseri-Pazarören kasabası), Konya'da Ruzbe Ovası, Filobâd ve Elbistan sahrasıdır. Sultanlar Batı Anadolu'da bir sefere çıkacakları zaman genellikle orduyu Ruzbe Ovası'nda toplayıp, otağlarını buraya kurdumuşlardır.³³⁴

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise Babaî İsyanı'na karşı sultanın orduyu göreve çağırdığı bölümler ve ordunun isyancılarla karşılaşması anlatılmıştır; ancak *Kutadgu Bilig*'de anlatıldığı gibi bir ordu düzeninden bahsedilmemiştir.

3.1.1.6.6. Otağ Kurma

Otağ, büyük ve süslü çadır demektir. Türklerde savaş sırasında hakanın bulunduğu çadıra otağ denilmiştir. Savaş öncesinde hakan çadırının güvenli bir yere kurulması önemlidir.

Kutadgu Bilig'de bununla ilgili olarak;

tüşün bilse yortuğ tüze bilse keç

er at tutsa saççı oduğ tursa keç

³³³ Muharem Kesik, *At Üstünde Selçuklular: Türkiye Selçukluları'nda Ordu ve Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 66-67.

³³⁴ Kesik, *a.g.e. I*, s. 200-201.

tüşürse toyuğ keç körüp berk yirig

yırak ıdmasa tıdşa yığsa erig

(Arat: 2345, 2347)

(Komutan) konak yerlerini ve muhâfız alayını düzenlemesini iyice bilmeli; askerden nöbetçiler tâyin etmeli, bunlar da çok uyanık durmalıdır. Karargâh kurarken çok dikkat etmeli ve korunaklı bir yer seçmeli; askeri toplu bir halde bulundurarak, onların uzaklaşmasına engel olunmalıdır, denilmiştir.

Selçuklularda da sultanın katıldığı seferlerde orduyu komuta etmek üzere “ordugâh” denilen mekânlarda hükümdarlar için kurulan süslü çadıra “otağ” adı verilmektedir. Kimi zaman otağlara “Serâperde”, “Bârgâh ve “Dehliz” gibi isimler verilmiştir. Hangi yöne doğru sefer düzenlenecekse ordu, oraya yakın bir bölgede istihdam edilmiş ve otağ da o yönde bir meydana veya düzlüğe kurulmuştur. Kimi zaman da sultanlar güvenlik nedeniyle otağının yerini birkaç kez değiştirmişlerdir. Hükümdar bir fermanla sefere çıkma emri verdiğinde çağrıyla alan Selçuklu emirleri, emrindeki beyleriyle, komutaları altındaki askerleriyle ve ordusuyla sultana katılmışlardır. Ordu bölük bölük, kısım kısım sultanın etrafında toplanırken askerî bando (mehter bölüğü) da otağın önünde askeri savaşa hazırlayan ve coşkuyu artıran marşlar çalmışlardır.³³⁵ *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de otağ kurulması ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır.

3.1.1.6.7. Sancak Çekme

Sancak ya da bayrak, hükümdarı temsil eden önemli bir işarettir. Türklerde sancak hâkimiyet sembolüdür ve savaş sırasında hakanın sancağının taşınması esastır. Ancak *Kutadgu Bilig*'de sancak çekme ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır.

Selçuklularda sancağın sorumlusuna “emîr-i alem” denilmiştir. Anadolu Selçuklu ordusu, bir sefere çıkacağı zaman sultanın sancağını da bereberinde taşımıştır. Selçuklu sultanları bizzat katılmadıkları sefere kendisini temsilen sancağını göndermiştir.³³⁶ Savaşlarda emîr-i alemin gözetiminde taşınan sancağın

³³⁵ Kesik, a.g.e. I., s. 201.

³³⁶ Kesik, a.g.e., s. 203.

yere düşmemesi ve düşman eline geçmemesi, yani iyi korunması esastır. Aksi takdirde yenilgi anlamı taşımaktadır.³³⁷

Selçuklu ordusunda bir kale veya şehir ele geçirildiğinde o bölgenin en yüksek yerine büyük bir törenle Anadolu Selçuklu devletinin saltanatını temsil eden bayrakları diktirilmiş, böylece o şehrin veya bölgenin kendi hâkimiyetlerinde olduğu ilân edilmiştir.³³⁸ İncelediğimiz *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de de sancak çekme ile ilgili olarak ifade bulunmamaktadır.

3.1.1.7. Savaş Âletleri (Silâh ve Mühimmat)

Savaş sırasında düşmana karşı kullanılan yaralayıcı, kesici ve düşmana zarar verme ya da savunma amacına yönelik her türlü savaş âletine silâh denir. Türk toplumunda silâh ın önemi büyüktür. Buna göre silâh, öncelikle toplumun devamı için vazgeçilmez bir savunma ve taarruz aracıdır. Silâhlar yapısına, şekline, üzerindeki süsleme, işaret, damga, sembol ve kitabesine göre kişinin rütbesini ve zenginliğini belirtir. Ayrıca silâh Türklerde kutsal bir güç sembolü olarak bilinir.³³⁹

Savaşta ve barışta silâhlara da ihtiyaç vardır. Silâh askerden sonra gelen en önemli vasıtaadır. Silâh olmadan düşman yenilemez. Barışta silâh caydırıcılığa; savaşta ise korunmaya ve kazanmaya sebep olur. Bununla ilgili olarak *Kutadgu Bilig*'de;

yağıcı yarağcı kişi ol tuçı

yağı sançguçı hem yetürgen uçı (Arat: 2316)

Savaşçı, her vakit silâh taşıyan kimsedir. O, düşmanı vurur ve zafer kazanır, denilmiştir.

Silâhlar dönemine göre değişmektedir. Türk Hâkanlığı döneminde kullanılan savaş âletleri “Kılıç, balta, ok, yay, süngü, hançer, mızrak, topuz, teker, gürz,

³³⁷ Kesik, **a.g.e.**, s. 214.

³³⁸ Kesik, **a.g.e.**, s. 218.

³³⁹ T. Nejat Eralp, **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 68, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s.10.

kement, kamçı; kalkan, zırh ve at³⁴⁰ tır. *Kutadgu Bilig*'de en çok sözü edilen silâhlar (tolum) ise “kılıç, balta (baldu), ok, yay (ya), süngü, zırh” gibi hafif silâhlardır.

Yusuf Has Hâcib'e göre:

yağıka börike itinsü tolum

adaşka bolup öz yağıka ölüm

erğ aşnu yıraqtın tegişgü okun

yağusa sürğün teggü birse boyun

katılsa kılıç baldu birle tegiş

tişin tırnğakın teg yaka tut iliş

qayusı çerigde kılıç baldu yir

qayusı turada yuluğda karır

öküş er kereksiz er ödrüm kerek

er ödrüm bolunsa tolum tüm kerek

(Arat: 5594, 2376-2377, 1736, 2332)

Düşmana karşı her zaman silâhını hazır bulundurmak gereklidir. Savaşta önce uzaktan ok ile yüz yüze gelince süngü ile saflar karışınca da kılıç ve balta ile vuruşmak gerekir. Askerlerin bir kısmı orduda kılıç ve balta yer, kimisi de kaleyi muhâfaza eder, orada yaşlanır. Asker çok değil, seçme olmalıdır. Seçme askerin silâhı da eksiksiz olmalıdır.

³⁴⁰ Ömer Soner Hunkan, “Türk Hakanlığı(Karahanlılar) Ordusu”, **Hunlar'dan Günümüze Türk Askeri Kültürü**, Editör: A. Sefa Özkaya, Kronik Kitap, İstanbul, Mayıs 2019. s.194-199.

Düşmana kurt gibi saldırmalı; bu, dosta fayda, düşmana da ölüm getirir. Savaşta evvel uzaktan okla vurmali, yakınlaşırsa süngü ile vurmali, karışırda kılıç, balta ile mücadele etmeli hatta diş ve tırnakla yakasına yapışmalı ve yere atmalıdır.

Savaşta asker cesur ve yiğit olmalı, savaş âletlerini de ustalıkla kullanmayı bilmelidir. Askere lazım olan şeyler vücut sağlığı, kuvvet, cesaret ve silâhtır. Bu konuda *Kutadgu Bilig*'de:

kılıç baldu ok ya kavı küç yürek

bar erken keç er neçke kırkmaz kerek (Arat: 2055)

Kılıç, balta, ok, yay ile kuvvet ve güçlü, sağlam yürek varken, yiğit asker mal için endişelenmemelidir, denmektedir.

Ordu komutanlığı önemli vazifedir. Bu vazifeye atanan birisinin neler yapması gerektiğinden bahsedilirken *Kutadgu Bilig*'de bununla ilgili olarak:

aparç tegse emdi sü erki saçga

aķı bol oduğ tur ay ersig torçga

teçir erse hil ya saçga on otağ

elig tarçu malın kılıç tutçu yağ (Arat: 4138-4139)

Ey mert yiğit; eğer sana orduyu idare etme vazifesi nasip olursa cömertlik göster ve uyanık ol. Sana takım ve on-otağ rütbesi verilirse elindeki malını dağıt, kılıç ve yayı eline al, denilmektedir.

Komutan düşmanla karşılaştığında önce onunla anlaşma yolunu tercih etmelidir. Eğer düşman, anlaşmak yerine savaşmayı tercih ederse sonuna kadar dövüşmelidir. *Kutadgu Bilig*'de bununla ilgili olarak:

yaraşçu yarağı bar erse yaraş

yok erse yarıqlan bil alşıp küreş (Arat: 2360)

Anlaşma imkânın varsa düşmanla anlaş; yok ise zırhını giy, düşmana sıkı sıkı yapış ve onunla güreş, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise Babaî İsyanı anlatılırken silâhlardan bahsedilmektedir. Eserde Babaî İsyanı öncesinde Köre Kadı'nın saraya yalan ve iftira ile Baba İlyas'ı ve halifelerini kötölemesinden sonra Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in olayı iyice araştırıp soruşturmadan Baba İlyas'ın üzerine askerlerini gönderdiği, oraya giden askerlerin hepsinin tam teçhizât ve donanıma sahip olduğu, yani silâh ve mühimmatlarının eksiksiz olduğu dile getirilmiştir. Buna göre;

bî-tafaḥḥuş buyurdılar leşker
gürcî vü kürd cem'i dört biñ er

ḳamuda âlat u silah tamam
şöyle kim her birine gîv gulâm (Tulum: 475-476)

Sorup soruşturmadan Gürcü ve Kürtlerden oluşan dört bin nefer asker topladılar. Hepsinde savaş gereçleri ve silâh eksiksizdi; öyle ki her birine Gîv köleydi, denilmiştir. Ayrıca eserde ok, kılıç, mancınık ve zırh ile ilgili beyitler bulunmaktadır. Gerek *Kutadgu Bilig*'de gerekse *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de adı geçen silâhlarla ilgili bilgi verilmiştir. Buna göre;

3.1.1.7.1. Balta (Baldu/ Teber)

Balta, günlük hayatta odun kesmek için kullanılan ancak savaşlarda düşmanla vuruşurken veya yakın dövüşlerde kesici, yaralayıcı hafif silâhlar grubundan bir savaş âletidir. Tarihin eski dönemlerinden beri kullanılmıştır. Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserinde “baldu” kelimesiyle ifade edilen baltaya üç yerde rastlanmaktadır.³⁴¹ Ancak bunların odun kesmek için kullanılan âlet şeklinde tanımlandığı görülmektedir.³⁴² Savaşlarda kullanılan baltalara genel olarak “nacak/ nacah” veya “teberzîn”, büyük baltalara ise “teber” denilmiştir. Sapları iki metre ve daha uzun olan teberlerin kılıç gibi kesici özellikleri de vardır. Hatta bazı teberlerin tek yüzü bazılarının da iki yüzü keskindir. Ayrıca bazılarının da sırtlarında dürtmeye

³⁴¹ bkz. Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silâh*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 256-261.

³⁴² Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, *Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk, (Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)*, TDK Yay., 3.baskı, Ankara 2018, baldu: balta 11 / 6, 210 / 181, baldu/ -ka 627/ 522, s. 572.

yarayan sivri uç bulunmaktadır. Bir tarafında balta, diğer tarafında tokmak bulunan teberlere “teber tuhmak”, bir tarafında balta, diğer tarafında keser bulunan teberlere ise “teber bîşe” denilmektedir.

Kutadgu Bilig'de ise balta ile ilgili birçok beyit bulunmaktadır. Yusuf Has Hâcib'in, balta ile kılıç kelimelerini beyitlerde birlikte kullandığı görülmektedir. Bunları inceleyecek olursak;

kıılıç baldu oğ ya kavî küç yürek

bar erken keç er neŋke kórkmaz kerek (Arat: 2055)

(Kılıç, balta, ok, yay ile kuvvet ve cesâret varken, yiğit adam mal için endişe etmemelidir.)

kıılıç baldu boldı bu il saşçıısı

kıılıçın alır il buğun başçıısı

negü tir eşitgil ajun tutğucu

kıılıç baldu birle yağığ utğucu

kıılıç baldu saşçıı tutun ay unur

kıılıç saşçıı bolsa beg inçlik bulur (Arat: 2140-2141, 2143)

(Kılıç ile balta memleketin bekçisidir; halkın başında bulunan kılıç sayesinde memleketleri ele geçirir. Dünyayı elinde tutan, kılıç ve balta ile düşmanını yenmiş olan ne der, dinle: Ey kudretli, kılıç ve baltayı kendine muhafız yap; kılıç bekçi olursa bey rahata kavuşur.)

katılsa kıılıç baldu birle teğış

tişin tırnğakın teg yaka tut iliş (Arat: 2377)

(Saflar karışınca kılıç ve balta ile vuruş; dişle, tırnakla saldır, yakasından tut, yapış.)

“Balta/ teber” Türkiye Selçuklu devleti döneminde de kullanılmıştır. Alâeddin Keykûbât’ın Konya’ya girişi ve tahta oturma merasimi (1220) sırasında Sultan’a eşlik eden 50 silâh dar ve 500 serhengin (çavuşun) silâh ları arasında gürzlerin bulunduğu söylenmiştir. Ayrıca o döneme ait sikkelerde “balta/ teber” tasviri bulunmaktadır.³⁴³ İncelediğimiz *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de balta/ teber ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır.

3.1.1.7.2. *Kalkan ve Zırh*

Kalkan ve zırh iki eserde de kullanılmıştır. *Kutadgu Bilig*'de;

yağırñ sü telim tutsa azraq seniñ

toķışka ivinme yarağ kör anırñ

yaraşgu yarağı bar erse yaraş

yok erse yarıqlan bil alşıp küreş (Arat: 2359-2360)

Eğer düşmanın askeri çok seninki daha az ise savaşa acele etme ve ona göre tedbir al. Anlaşma imkânı varsa onunla anlaş. Düşmanla barışmak mümkünse barış, yok ise zırhını giy, düşmana yapış ve onunla güreş, denilmiştir.

Ayrıca düşmana karşı her zaman hazırlıklı olmak ve onun gücünü küçümsememek gerekir. *Kutadgu Bilig*'de bununla ilgili olarak:

sınama yağığ sen bedük bil uluğ

tayaqlıq yağıka temür kalkan it (Arat: 4263)

Düşmanını deneme, sen onu büyük ve kuvvetli bil; düşmanında sopa varsa sen demir kalkanı hazırla, denilmiştir.

Ayrıca Hükümdarın Ay Toldı'nın hizmetlerini beğenip ona vezirlik, unvan, mühür ile tuğ, davul ve zırh vererek ödüllendirdiğinden ve düşmana karşı üstünlük kurduğundan bahsedilmektedir. Buna göre;

ağırladı ilig bu ay toldını

³⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silâh*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 256-261.

açığ birdi elgin tilin ögdini

vezirlik anğar birdi tamğa ayağ

tuğı kövrügi birle birdi kıyağ

ķamuğ ilke kıldı kör elgi uzun

boyun egdi düşman kiterdi özün (1035-1037)

Hükümdar Ay Toldı'yı taltif etti; ona karşı dili ile övgüde ve eli ile ihsanda bulundu. Ona vezirlik, unvan ve mührü ile tuğ, davul ve zırh verdi. Bütün memleket üzerinde ona nüfûz verdi; düşmanı boynunu büküp ortadan kayboldu, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Köre Kadı'nın zırhını giyininip Baba İshak'a karşı savaşmaya çıktığı anlatılmaktadır. Buna göre;

irişürler havâlı-yı çata

bu söz irer çü kör âfata

san gözi kör-iken olur rüşen

bu 'aceb er gibi geyür cevşen (Tulum: 603-604)

Çat yakınlarına ulaşırlar. Bu haber o baş belâsı Kör'e ulaşınca sanki gözü kör iken açılır; hayret verici ama er gibi zırh giyer, denilmiştir.

3.1.1.7.3. *Kılıç*

Kılıç, Türkler tarafından en çok kullanılan kesici silâhtır. Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't- Türk* adlı eserinde kılıçla ilgili ifadeler geçmektedir.

Kılıcın kabza, balçak, namlu ve kın olmak üzere dört ana bölümü bulunmaktadır.³⁴⁴ Kabza, kılıcın avuca alınan kısmıdır. Balçak, savaşta kılıcı

³⁴⁴ Daha fazla bilgi için bkz. T. Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 68, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s.59.

kullanan kişinin elini karşı darbelerden korumak amacıyla kabza ile namlunun birleştiği yerde bulunan el siperidir. Balçaklar dış görünüşleri itibariyle dört kollu bir yıldız şeklindedir ve kılıcın her iki yüzünde aynı görünümü verirler. Namlu, kılıcın esas kesici görevini yerine getiren en önemli bölümüdür. Kın ise kılıcın kullanılmadığı zamanlarda içerisinde muhafaza edildiği kaplardır. Kılıcın rahatça girip çıkması için namlu formuna uygun bir eğrilikte ahşap veya metalden yapılırlar.³⁴⁵

Hükümdarlık zor bir görevdir. Sorumluluğu çoktur ve hükümdarın etrafı da düşmanlarla çevrilidir. Bundan dolayı halkın başında bulunan kişinin tehlikelere karşı dikkatli olması gerekir. Yusuf Has Hâcib de hükümdarlığı kılıca benzetir. Ona göre;

kılıç baş özele meşel beglik ol

küniñge arğar miñg hañarlıg işi (Arat: 2155)

(Hükümdarlık başın üzerindeki kılıca benzer, her gün binlerce tehlikeli işi vardır.)

Ayrıca hükümdar ülkeleri fethetmek ve kendini koruyup göstermek için o zamanın silâh gücünden faydalanmalıdır. Kılıç ve balta, teker ve gürz de *Kutadgu Bilig*'in yazıldığı dönemde kullanılan başlıca silâhlardır. Bununla ilgili olarak Yusuf Has Hâcib:

kılıç birle begler uzatur elig

kılıcsız usal beg basumaz ilig

kılıç baldu boldı bu il saqçısı

kılıcın alır il buğun başçısı

negü tir eşitgil ajun tutğucı

kılıç baldu birle yağıg utguçı

³⁴⁵ T. Nejat Eralp, a.g.e., s.58-63.

aya il tutuğlı ilig sağlağu
usallık bile yir yigüçi ağu

kılıç baldu saççı tutun ay unur
kılıç saççı bolsa beg inçlik bulur

kılıç teprer erken yağı tepremez
kılıç kınka kirse beg inçlik yimez (Arat: 2139-2144)

(Kılıç ile hükümdarın eli her yere yetişir; kılıcsız, gâfil hükümdar ise ülkeyi elinde tutamaz. Kılıç ile balta bu ülkenin bekçisidir, halkı yöneten kılıcıyla ülkeleri ele geçirir. Kılıç ve balta ile düşmanını yenmiş olan ve dünyayı elinde tutan kişinin ne söylediğini dinle. Ey ülkeyi elinde tutan hükümdar, ülkeni koru, zehir yiyen kimse bunu gafleti yüzünden yer. Ey kudretli insan, kılıç ve baltayı kendine bekçi tut, kılıç bekçi olursa hükümdar huzur bulur. Kılıç kımıldadığı zaman düşman hareket edemez, kılıç kınına girince de hükümdarın huzuru kaçır.) demiştir.

Yusuf Has Hâcib “kılıç” kelimesini sembolik olarak savaşmak, düşmana gücünü göstermek, kuvvetli olmak gibi anlamlarda da kullanmıştır. Hatta birçok beyitte kalem-kılıç karşılaştırması yaparak kılıcı ordunun gücü, kalemi de ilmin ve yazının kuvveti anlamında kullanmıştır. Kılıçla ülkeler fethedilir, kalemlle de kanun vardır ve fethedilen ülkelere onunla hâkim olunur. Bu konuda *Kutadgu Bilig*’de:

kılıç birle tutlur çalı tutsa il
çalem birle baslur çalı bassa il

kılıç il tutar hem buğun çazğanur
çalem il tüzer hem çazine urur

kılıç kan tamuzsa begi il alır

kalemde kara tamsa altun kelir (Arat: 2711, 2714-2715)

(Eğer ülke fethedilirse kılıç ile alınır; eğer ülkeye hükmedilmek istenirse de kalem ile hükmedilir. Kılıç ülke zapteder ve zafer kazanır; kalem de ülkeyi düzene sokar ve hazine bağlar. Kılıç kan damlatırsa, hükümdarı ülkeyi fetheder, kalemden mürekkep damlarsa altın ve hazine kazanılır.) denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de de kılıç ile ilgili ifadeler bulunmaktadır. Elvan Çelebi, Baba İlyas'ın dört oğlundan da bahsetmiş, dört kardeşten en büyüğü Ömer Paşa'yı anlatırken, onun iyi bir savaşçı olduğundan bahsetmiştir. Ömer Paşa, Babaî İsyanı sonrasında asılarak öldürülmüştür. Ancak Elvan Çelebi bunu Hızır'ın erişmesiyle Tanrı'nın rahmetine kavuşması şeklinde anlatmıştır. Buna göre;

âhirü'l-emr şelb olmuş-iken

dün gün on gün bu hâlde kalmış-iken

eberüñ yūsuf u rasül-i dirāz

hem sekiz gişi dağı ehl-i niyaz

on birincim gice hocam irişür

tanrıdan rahmet-i 'azîm irişür

at virür ü kılıç. virür ü kemer

'ilm ü hilm ü hayā vü fetḥ ü zafer (Tulum: 687- 690)

Sonunda asılmışken, Eberli Yusuf ve Dıraz (Uzun) Resul, ayrıca ağzı dualı sekiz kişi daha, on gün boyunca gece gündüz bu durumda kalmışken, on birinci olarak da gece Hocam (Hızır) erişir; Tanrı'dan sınırsız rahmet ulaşır. At, kılıç ve kemer verir; bunun yanı sıra bilgi, yavaş huyluluk, utanma, açıklık ve üstünlük verir, demiştir. Ayrıca kılıç kelimesi okla birlikte aynı beyitte kullanılmıştır. (Bakınız: 3.1.1.7.5. Ok ve Yay)

3.1.1.7.4. Mancınık

Mancınık; kuşatma âletlerinin başında gelen ve ilk mekanik savaş aracıdır. Mancınık germe, bükme, çekme veya karşı ağırlık kullanmak suretiyle bir direğin mihveri etrafında dönmesiyle işleyen veya dengeli bir hareketle büyük bir güçle ok, taş ve nefit gibi cisimleri fırlatan savaş âletidir.³⁴⁶

Mancınık Türkler tarafından da savaşlarda kullanılmıştır. Kaynaklarda Türk Hâkanlığı (Karahanlı), Gazneli, Büyük Selçuklu, Eyyûbi, Memlûk vb. Müslüman Türk devletleri tarafından kullanılan mancınıklar hakkında birçok kayıt mevcuttur.³⁴⁷

Kutadgu Bilig'de ok, kılıç, balta vb. savaş âletlerinden, ayrıca davul ve zırhtan bahsedilmiştir. Türk Hâkanlığı (Karahanlı) döneminde yazılmış bu eserde mancınıkla ilgili bir ifadeye rastlanmamıştır.

Anadolu Selçukluları döneminde de mancınık ve arrâdeler (mancınıktan daha küçük savaş âleti) kullanılmıştır. Bu âletleri yapan ustalara “mancınıkî” ve “üstâd-arrâde-sâz” denilmiştir. I. Alâeddin Keykûbât döneminde Anadolu Selçuklu devletinin kuşatma âletleri ve tekniği gelişmiştir. Dönemin en sağlam kalelerinden Alâiye'nin kuşatılması (1221) sırasında İbn Bîbî'nin “yüksekliğine gökyüzünün hayran kaldığı, kara bulutların altında saklanan bir dağ” olarak ifade ettiği bir yüksekliğe, “attığı taştan Elbruz dağını bile sıkıntıya düşürebilecek dağ gibi bir mancınık, arabayla (gerdûn) çıkarılmış, ayrıca kalenin etrafına 100 büyük mancınık yerleştirilmiştir.³⁴⁸

Elvan Çelebi'nin eserinde mancınıktan bahsedilmektedir. Elvan Çelebi'nin dedesi Muhlis Paşa'nın II. Rükneddin Kılıçarslan'ın emriyle Gevele Kalesi'nde hapsedilip yüz gün aç bırakıldığı halde ölmediğini, yine sultanın emriyle mancınıkla fırlatılıp atıldığını, buna rağmen Tanrı'nın izniyle ölmediğini, hatta ikinci kez mancınıkla fırlatıldığında Hızır'ın onu havada yakaladığını anlatan beyitler bulunmaktadır. Buna göre;

³⁴⁶ Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silâh*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 319.

³⁴⁷ Erkan Göksu, *a.g.e.*, s.321-322.

³⁴⁸ Erkan Göksu, *a.g.e.*, s.340-342.

varuñ ir irte mancınık düzüñ

cehd idüñ 'ömrinüñ tınābuñ üzün (Tulum: 902)

(Sultan Rükneddin Kılıçarslan çavuşlarına) gidin, yarın sabah mancınık hazırlayın; uğraşın, (Muhlis Paşa'nın) ömrünün ipini koparın (öldürün), dedi.

Bunun üzerine Sultan'ın çavuşları Muhlis Paşa'nın hapsedildiği kaleye giderek onu kaldırırlar ve

mancınık-ıla ataruz seni biz

ne kılasın bu işe çare 'aziz

durdı ol devlet-i kamu merdān

oldı çün āfitāb der-sarañān

şāz u hāndān müferrih ü mesrur

geldi ol nūr mancınıkda durur

ķurdılar mancınık bunca gişi

bir işit añla tañla sen bu işi

ķal'ada her ne kim hālāyık var

ķamu hāzır çi yār u çi aġyār

atdılar mancınık-ıla şeyhi

dilediler helāk ola şeyhi (Tulum: 909-914)

Biz seni mancınıkla atacağız. Ey ulu! Bu iş için elinden gelen bir şey var mı, dediler. O cümle erlerin mutluluk kaynağı kalktı, yengeç burcunda güneş gibi oldu. O nurlu (Muhlis Paşa ise) neşeli ve ferah bir şekilde gelip mancınıkta durur. Bunca kişi mancınık kurdular. Bu işi sen bir işit de anla ve şaşakal. Kalede ne kadar insan

varsa dost olsun, düşman olsun, tümü orada bulunur. Şeyhi (Muhlis Paşa'yı) mancınıkla attılar, ölmesini dilediler.

Muhlis Paşa, mancınıkla kaleden atıldığında, Boz atlı Hızır, yetişerek onu havada yakalar ve kurtarır. Sultanın çavuşları durumu Rükneddin Kılıçarslan'a haber verirler. Sultan;

şah buyurdu ki yine varuñ tĩz

mancınıkla atuñ hem anı siz

buyruğı geldi yirine şāhuñ

dileği gör ki n'eymiş Allāh'uñ

bu havāda giderken ol ğalṭān

gök yüzinde görindi bir şulṭān

gendü pīr atı boz u ṭonı yeşil

şol kim anı ḥalīl dutdı celīl

geldi vü bu havada dutdı anı

şöyle gördük ol iki sultānı (Tulum: 949-953)

Bunun üzerine şah, yine hızla gidin, onu mancınıkla atın, diye buyurdu. Şah'ın buyruğu yerine geldi; ama gör ki Allah'ın dileği ne imiş. O, havada döne döne giderken gökyüzünde bir sultan göründü. Kendi yaşlı, atı boz ve giysisi yeşil bir; ulu, yüce ve güç sahibi Tanrı'nın dost tuttuğu kişi, geldi havadayken onu tuttu. O durumda o iki sultanı (Boz atlı Hızır ile Muhlis Paşa'yı) da gördük, derler.

Sultan başını kaldırınca Muhlis Paşa'nın Boz atlı Hızır'ın atına binip gittiğini bu sefer kendi gözleriyle görür ve Muhlis Paşa'ya şeyhlikten vazgeçerse ona beylik vereceğini söyler. Ancak Muhlis Paşa, Sultan'ın bu teklifini reddeder.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı gibi Elvan Çelebi'nin eserinde mancınık, Babaî İsyanı sonrasında Şeyh İlyas'ın oğullarından Muhlis Paşa'yı cezalandırıp öldürmek niyetiyle kullanılan bir âlet olarak anlatılmıştır.

3.1.1.7.5. Ok ve Yay

Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't- Türk* adlı eserinde ok ve yay, "ok" ve "yâ" şeklinde geçer.³⁴⁹ Eserde ok atan kimseye "okçı³⁵⁰" denilmiştir. *Dîvânu Lugâti't- Türk*'te ok ve yayların konuldukları kaplar değişik Türk toplulukları tarafından "okluk: okluk, sadak³⁵¹", "kîş: sadak³⁵²", "kuruglug: okluk³⁵³", "kîş kuruglug", "kurman: yay kabı³⁵⁴", "kîş kurman", "yasık: yaylık, yay konan yer³⁵⁵" şeklinde adlandırılmıştır. "Kîş" ok koymaya, "kurman" ise yay koymaya yarayan kaplardır. "Kîş" kapaklı bir kaptır, "kîş kurman" ise hem ok hem de yay konulan kaba verilen isimdir.³⁵⁶

Savaş sırasında ordunun düzeni önemlidir. Kılıç ve baltanın yanında ok ve yay kullanan askerler de bulunmaktadır. Savaşta askerlerin yaya ve atlı olanlarının yerleştirilmesi ile ilgili olarak *Kutadgu Bilig*'de:

çerigde bir ança busuğka kigür

yadağ okçı tuşrup sen öngdün yügür (Arat: 2370)

Askerin bir bölümünü pusuda beklet, yaya okçuları harekete geçerken sen de önden koş, denilmiştir.

Savaşta askerler yeteneklerine göre değerlendirilir. Cesur ve iyi nişancı olanlar okçu ve yaycı olurlar. Bununla ilgili olarak *Kutadgu Bilig*'de:

atım ersig erse bolur ok yaçı

köni erse kılkı bolur tamğaçı (Arat: 4046)

³⁴⁹ DLT, s. 939.

³⁵⁰ DLT, s. 772.

³⁵¹ DLT, s. 773.

³⁵² DLT, s. 723.

³⁵³ DLT, s. 750.

³⁵⁴ DLT, s. 748.

³⁵⁵ DLT, s. 956.

³⁵⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silâh*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, 166-167.

Cesur ve iyi nişancı ise okçu ve yaycı olur; tabiatı doğru kişi ise mührdar olur, denilmiştir.

Türkler ok ve yayı kullanmakta maharetlidir. Türklerin en eski devirlerinden beri kullanılan ok ve yay, Anadolu Selçukluları döneminde de ordunun en etkili silâhlarından biridir. Anadolu'ya ilk Selçuklu akınıyla (1016-1021) Vaspuragan Ermenileri üzerinde korku uyandıran Türk okçuları, bir süre sonra Bizans için de büyük bir tehlike oluşturmuş, bu dönemde Anadolu'ya yapılan Türkmen akını karşısında mukavemet edememişlerdir. Malazgirt Savaşı'nda Selçuklu kuvvetlerini başarıya götüren nedenlerden biri de Türk savaş stratejisini başarıyla uygulayan Türk okçularıdır. İbn Bîbî'nin naklettiğine göre; Selçuklu okçuları sayesinde 1230'da Alâeddin Keykûbâd'la Celâleddin Hârezmşâh arasında yapılan Yassıçemen savaşında mızrak ve gürz bakımından Selçuklulardan üstün olan Hârezmşâh ordusu yenilmiştir. İbn Bîbî okçuların başarısını "Tek bir okla kim her türlü âleti olanlarla mücadele edebilir?" sözleriyle övmüştür. Bu bilgilerden yola çıkarak Anadolu'nun fethi ve Türk vatanı haline gelmesinde Türk okçularının önemi büyüktür.³⁵⁷

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'sinde okla ilgili beyit bulunmaktadır. Baba İshak'ın isyan sırasında yedi kez Anadolu Selçuklu ordusunun bulunduğu saflara girip çıktığı halde ona okun işlemediğini, onu kılıcın kesmediğini belirtir. Ancak Baba İlyas'ı dinlemeyip, şeyhinin bedduasını aldığından dolayı savaş alanında kaybolup cesedinin dahi bulunmadığını ifade etmiştir. Buna göre;

yidi gez girür ü çıkar çeriden
yed-i kudret durur bu hükmi süren

ok doğınmaz kılıç kesmez anı
ol-ıdı çün muhibb-i rûhânî

lîk dinmişdi hağ-nefesden aña
bulma nuşret dü bâr añlasañ-a

³⁵⁷ Erkan Göksu, **Türk Kültüründe Silâh**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2008, s. 185-186; 188-189.

oldı ishāk ol ortada belüsüz

bir bölük ırda ıaldı gelle isüz (Tulum: 620- 623)

Yedi kez karşı saflara girer ve çıkar. Bu hükmü süren kudret elidir. Ruh dostu olduğundan ona ok dokunmaz, onu kılıç kesmezdi. Ne var ki Hak nefesliden ona iki kez, bulma yardım, denmişti, anlasan a! İshak o kargaşa içinde kayboldu; sahipsiz sürü (onun askerleri) bir bölük kurda kaldı, denilmiştir.

3.1.1.7.6. *Süngü/ mızrak/ kargı/ cıda/ gönder*

Eski Türkçede “sünüg/ süngü” şeklinde kullanılan bu silâh “süngü, mızrak, kargı, cıda, gönder” adlarıyla anılmıştır. Arapçada “mızrak” ve “harbe”, Farsçada “nîze” denilen ve düşmanı vurmak amacıyla kullanılan “süngü” kelimesi, Kâşgarlı’nın *Dîvânu Lugâti’t- Türk* adlı eserinin başında “ben onların en iyi kargı kullananı olduğum halde...” ifadesiyle “kargı” olarak adlandırılarak yalnızca eserin başında kullanılmış, diğer bölümlerde bu savaş âletinden “süñü” adıyla söz edilmiştir. Bununla ilgili olarak *Dîvânu Lugâti’t- Türk*’te:

anı yitip süñüledi

başın yandru yañıladı

eren bāyup meñiledi

anın alpın kıra bogdı (DLT: 515)

Orduyu yenen bir adamı niteleyerek, o, ona yetişti ve onu mızrakladı. Ondaki yarayı yeniledi. Adamlar yağmaladıkları mallar ile nimet içindedirler ve düşmanın kahramanlarını boğarak öldürdü.³⁵⁸

“Süngü/ sünüg”, Orhun Âbideleri’nde en çok geçen silâhtır. *Kutadgu Bilig*’de “sita” kelimesi günümüz Türkçesine “mızrak” şeklinde aktarılmıştır. Reşat Genç’e göre “sita” kelimesinin “cıda”nın farklı bir söylenişi olması muhtemeldir.³⁵⁹

³⁵⁸ DLT, s. 515.

³⁵⁹ Erkan Göksu, a.g.e, s. 225-226.

Süngü, savaşta özellikle göğüs göğüse çarpışırken düşmana “sançmak” yani saplamak, batırmak, mızraklamak amacıyla; kargı, gönder ve cıdanın da “koltuk kırsarak” yani düşmana hücum sırasında sivri tarafını düşmana doğrultarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kargı; deşmek, sokmak anlamındaki “karmak” fiilinden türetilmiştir.

Savaşta silâhların da kullanılma sırası vardır. Sessiz bir silâh olan ok, uzaktan vuruşmalar için geçerlidir. Süngü ise düşmana yaklaşınca kullanılmalıdır. *Kutadgu Bilig*’de bununla ilgili olarak,

enğ aşnu yıraqtın tegişgü okun

yağusa sürgün teggü birse boyun (Arat: 2376)

İlk önce uzaktan ok ile vuruşmalı; yakına gelince de süngü ile hücum etmelidir, denilmiştir.

Selçuklu askerlerinin silâhları arasında mızrağın da olduğuna dair örnekler vardır. Türkiye Selçuklu hükümdarı IV. Rükneddin Kılıç Arslan hakkında bilgi veren İbn Bîbî, “hızlı ata binme ve mızrak kullanmada binlerce asırdır onun gibi bir yiğidin görülmediğinden” bahsetmektedir.³⁶⁰ Elvan Çelebi’nin *Menâkıbu’l-Kudsiyye*’sinde süngü ile ilgili bir ifade kullanılmamıştır.

3.1.1.8. Düşmanlar

3.1.1.8.1. Acelecilik

Kutadgu Bilig’de acelecilik, cimrilik, öfke, inatçılık ve yalancılık hükümdarın uzak durması gereken beş nitelik olarak anlatılmıştır. Yusuf Has Hâcib, bununla ilgili olarak;

ağın ma bu biş nenğ yırağ tutğu beg

atı eğgü bolsa kü çav bolğu teg

birisi iveklik birisi saran

üçünçi buşılık serin öz tiren

³⁶⁰ Erkan Göksu, *a.g.e.*, s. 235-237.

bu törtünç yavuz begke arkuğ kılınç

bişinçi yarağsız bu yalğan erinç

bu kaç nerğde begler yırağ tutğu öz

atı artamasa yorık bolsa söz

(Arat: 2060-2063)

İyi nâm ve şöhretle adının yayılmasını isterse, bey bir de şu beş şeyi kendinden uzak tutmalıdır. Biri acelecilik, ikincisi cimrilik ve üçüncüsü hiddettir; bunlara karşı mukavemet et, mağlûp olma. Bir bey için fenâ olan şeylerin dördüncüsü inatçılıktır; yakışmayan bu şeylerin beşincisi şüphesiz yalancılıktır. Adının kötüye çıkmaması ve sözünün itibârını kaybetmemesi için beyler bunlardan kendilerini uzak tutmalıdır, demiştir.

Elvan Çelebi'nin eserinde ise acelecilik konusundan açıkça değil dolaylı olarak bahsedilmiştir. Eserde Baba İshak, şeyhi Baba İlyas'ı dinlemeyip Kefersud'da isyan başlatmış ve acele ederek Şeyh İlyas'ın bulunduğu bölgeye gelene kadar önüne geleni kılıçtan geçirmiştir. Oysa Şeyh İlyas, ona mektupla adamlarını göndererek Canik bölgesine gitmesini ve Anadolu Selçuklu sultanına karşı koymamasını emretmiştir. Baba İshak, bu öğüt dinlemezliği ve aceleciliği yüzünden Malya Ovası'ndaki çarpışmada Anadolu Selçuklu ordusu tarafından ağır bir yenilgiye uğramış ve isyan sırasında öldürülüp cesedi bulunamamıştır. Aşağıdaki beyitlerde Baba İshak'ın, şeyhi Baba İlyas'ın gönderdiği iki habercinin mektubunu alıp şeyhinin kalede tutsak olduğunu öğrendiği, aceleyle ve öfkeyle habercileri öldürdükten sonra önüne geleni de dost düşman dinlemeyerek öldürdüğü anlatılmaktadır. Buna göre;

didi pes nişe diri yörürsüz

iki iki biçer bunları tîz

pes beni nişe cânige biribir

rûm cânikden artuğ olmuş dir

leşkerin ıarttı dün ü gün durmaz

uğrayan yad biliş amān bulmaz

muḫibi öldürür ki müdbirsin

yada virmez amān ki münkirsin

yad u biliş dimez helak eyler

mülhidān münkirān diyü söyler (Tulum: 578-582)

(Onun bu haberleri alması üzerine İshak), öyleyse nasıl oluyor da diri yürüyorsunuz, diye sordu, habercileri hemen ikiye biçmeye koyuldu. Sonra da öyleyse beni nasıl Canik'e gönderir? Rum (Anadolu)³⁶¹ Canik'ten beter olmuş, der. (İshak) askerini çekti, gece gündüz durmaz; önüne çıkan tanıdık tanımadık hiç kimse elinden kurtulmaz. Yoldaşı, aldırış etmedin, diyerek; yabancıyı, inkârcısın, diyerek öldürür. Yoldaş yabancı demeden önüne geleni öldürüp, dönekler, inkârcılar, diyerek bağırır, denilmiştir.

Acelecilik konusunda Elvan Çelebi'nin eserinde ikinci örnek ise Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev'in, Köre Kadı'nın yalan dolanla yazdığı mektuba ve söylediklerine kanarak aceleyle karar vermesidir. Çünkü sultan işin aslını esasını araştırıp iyice soruşturmadan, aceleyle davranmış ve bu yüzünden suçsuz olan Baba İlyas ve halifelerine karşı adamlarını göndererek onlara karşı düşmanlık başlatmıştır. Bununla ilgili olarak *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de;

ḫaḫ didi kim 'azīmdür bühtān

didi ol kör herze vü hezeyān

şöyle kim fitne kıldı sulṫān'ı

sulṫān eydür ki beglerüm ḫanı

³⁶¹ Burada Rum (Anadolu) dan kasıt; o zamanlar Anadolu Selçuklu devletinin sınırları içerisinde bulunan ve Şeyh Baba İlyas'ın zaviyesinin bulunduğu Amasya bölgesidir.

h azır olur kamu gelur yir oper
eydur iy beglerum gerek ki sefer

klasız dusemenum belurdi tiz

anı kırmağa eylemeñ temyiz (Tulum: 485-488)

Tanrı, iftira büyük günahtır dedi, o K r ise asılsız ve yalan sözler söyledi. Sultan'ı öyle doldurdu ki Sultan, beylerim nerede, diye seslendi. Olancası davranıp gelir, yer oper, Sultan, Ey beylerim! Hemen sefere çıkmanız gerek. Düşmanım belirdi, onu tepelemek için fazla düşünmeyin, denilmiştir.

3.1.1.8.2. Akılsızlık

Akıl insanı diğer canlılardan ayıran en önemli niteliklerden birisidir. Devletin ve dinin kişiye yüklediği sorumlulukları yapabilmesi için öncelikle kişinin akıllı olması gerekmektedir. Akılsızlık ise kişinin kendisine verilen aklı yerinde kullanamaması veya kıt akıllı olmasıdır. Akıllı olmayan kişi k rını ve zararını ayırt edemez. Dolayısıyla işlerini yürütemez. Başkasının güdümünde olur. İşlerini düzene koymak için bir koruyucuya ihtiyaç duyar.

Hükümdar akıllı olmalıdır. Akılsız kişi hükümdar olamaz. Hükümdarın güçlü olması ve düşmanlarıyla baş edebilmesi için akıllı olması gerekmektedir. *Kutadgu Bilig*'de beyin akıllı olması da istenmiştir. Dolayısıyla beylik ile akılsızlık birbirine düşmandır.

ajun tutđu  er ukuşluğ gerek

buğun basđu ıka gerek keç yürek

anın ötrü begler beğütür k  in

yağı boynı yençer alır öz   in (Arat: 4013,4015)

Dünyayı tutan insan akıllı olmalıdır; halkın başında bulunan kimse de cesur olmalıdır. Beyler kudretlerini bunlar ile yükseltirler; düşmanlarının başını ezer ve öçlerini alırlar, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de akılsızlığın insanın düşmanlarından biri olduğu konusyla ilgili olarak doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Şeyh İlyas'ın torunu ve Garib-nâme adlı mesnevînin şairi Âşık Ali Paşa'nın niteliklerinden bahsedilirken onun bilgi ve akıl konusundaki yetkinliği övülmüştür. Elvan Çelebi, bununla ilgili olarak;

şoldur ol kim çalap aña 'aqlı
ezelî yoldaş eylemiş i velî

'ilm ü 'ibret ki naşş-ı 'âlemdür
'ilm -i hikmet ki sırr-ı âdemdür

'aql u nefis ü cevâhir-i 'ulvî
bu görinen mezâhir-i süflî

dürlü dürlü bu naşş u şan'atlar
bir bakışda bu dürlü şüretler

neye kim 'aql-ıla nazâr eyler
anı halka ke-mâ-hiye söyler

'aqlına keşfüne musahhar ol

min ledün 'ilm-ile münevver ol (Tulum: 1447-1452)

Ey dost! Tanrı (Âşık Ali Paşa'ya) akıllı çok önceden kısmet eylemiş. Dünyanın nakşı bilgidir, bilinen karşısında duyulan hayret ve insanın sırrı hikmet bilgisi; akıl,

nefs, ulvî (yüce) âlemin ve (süflî) aşağı âlemin görüntüleri, şu binbir türlü nakış ve sanatlar, bir bakışta (görünen) bu türlü sûretlerden akıyla baktığı her şeyi insanlara olduğu gibi anlatır. (Hepsi) aklına, keşfine tutsak düşmüştür. O, katımızdan verdiğimiz bilgiyle aydınlanmıştır, demiştir.

3.1.1.8.3. *Cimrilik*

Cimrilik, cömertliğin zıddıdır. Kötü huylardan birisidir. Cimri olan bey olamaz. Beylik, zenginliği, malı dağıtmayı, insanlara faydalı olmayı gerektirdiği için cimrilik ile beylik birbirine düşmandır.

Kutadgu Bilig'de beyliğe layık bir bey olabilmesi için beyin cömert olması, altın ve gümüş gibi mallarını askerine ve halkına dağıtması gerektiği ifade edilmiştir. Böylece askerleri Türk hakanını korur, onun için ölümü göze alarak canlarını feda ederler. Halkın Türk hakanına boyun eğmesi için ülkeyi refah içerisinde adaletle yönetmesi gerekir. Böylece halkın zenginlik ve refahı sağlandığında hakanın istediği fetihleri halkıyla birlikte gerçekleştireceği düşüncesi işlenmiştir.

saranlık bile boldı beglik yağı

sarança kıpar tegme yirde çoğı (Arat: 3038)

Cimrilik ile beylik birbirine düşmandır; hasise (cimriye) karşı her yerde isyan edilir, denilmiştir.

Cimrilik, tutumluluk anlamında hazinedar için olumlu bir durumdur. Çünkü devletin hazinesini koruyan kişinin savurgan olması devlete zarar getirir. Ancak hazinedar tutumlu olursa ve mâlî dengeye dikkat ederse o devlette ekonomik kriz daha az yaşanır.

Menâkıbu 'l-Kudsiyye'de ise cimriliğin zıddı olan cömertlikten bahsedilmiştir. Şeyh İlyas'ın, kendini ziyaret eden Sultan I. Alâeddin Keykûbât'ı ağırlarken cömert davranışından söz edilmiştir. Buna göre;

ķamusıyla 'alâdîn-i şulţân

bir vezîr-i 'azîz u bir hayvân

şeyhi görmege geldiler halvet

şeyh bunlara gösterür kudret

buyurur kim kıllalar istikbāl

dökeler ileyinde perr ü bāl

vardı oban düden alup geldi

şeyh mescidde hem bular girdi

virdi şeyhe selām şeyh kıyām

kıldı sulţāna şöyle kim ikrām

şeyh sulţān-ıla kadem vardı

mihrābuñ sağ yanın aña virdi

sünneti yirine yetürdi şeyh

şundi mihrāba hōn getürdi şeyh

ıodı sulţān öñine bir şinī

yidi kāse ne kāşī vü ne çinī

aş u şinī çanağ gibi sulţān

çünkü görmedi kim göre iy cān

birez andan kiçi vezir öñine

ıolu aş altı kāse şinī bile

emîr-âhûr öñine arpa saman
ter giyeh qor hemân-dem ol sultân

çünkü sultân bu kudreti gördi
i'tikâd-ıla göñlini virdi

beñzemez hiç kimseye bu gişi
haqdan almış bu devleti bu işi

varalum ev ü barh-ıla gelemüm
küll varlığı-ıla mürîd olalum

(Tulum: 340-353)

Sultan Alâeddin, yanına aldığı bir ulu vezir ve bir hayvan ile gizlice Şeyh'i görmeye geldi. Şeyh (İlyas) bunlara karşı güç gösterisinde bulunarak (yanındakilere onları cömertçe) karşılamalarını, yanında tüy kanat dökmelerini buyurdu. Oban ve Düden gidip onları karşıladı, alıp şeyhin mescidine getirdi. (Sultan) Şeyh'e selam verdi, Şeyh de ayağa kalkıp Sultan'ı saygı ile yüceltti. Şeyh Sultan'la birlikte (mihraba doğru) yürüdü, (oraya) ulaştığında mihrabın sağ yanını ona verdi. (Sonra) sünneti yerine getirdi; mihraba yemek getirtip (davetlilere) sundu. Sultan'ın önüne (içinde yedi kâse bulunan) bir sini koydu. Yedi kâse, ne Kâş işiydi, ne de Çin işi. (Böyle) aş, (böyle) sini ve çanağı Sultan görmedi, ey dost, kim görecektir? Ondan biraz küçüğünü, içinde aş dolu altı kâse bulunan bir siniyi de vezirin önüne koydu. İmrahorun önüne ise o sultan (Şeyh İlyas) yalnızca arpa, saman ve taze ot koydu. Sultan Alâeddin, bu cömertliği ve kudreti görünce bağlılık duyarak gönlünü verdi. Bu kişi kimseye benzemez; bu gücü, bu işi Hak'tan almış. Gidelim, evle barkla gelemim; bütün varlığımızla mürit olalım, dedi. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de cömertlik "tüy kanat dökmek" ve "kudretini göstermek" ifadeleriyle anlatılmıştır.

3.1.1.8.4. *Dargın Dost*

Düşmanın bulunduğu yerde güven ve huzur yoktur. İnsanın temel ihtiyaçlarından birisi güven duygusudur. Dostluklar da güven duygusu ile kurulur. Ancak dostluğu

sürdürmek maharet ister. İnsan dostuna karşı dikkatli hareket etmeli, ona güven vermelidir. Ayrıca dostluklarda ölçülü hareket etmek ve yalandan uzak durmak gerekir. Haksızlık ise ayrı bir düşmanlık getirir. Bu durum insanlar arasında olduğu gibi devletler arasında da görülür. Yalan söylemek ve hakka riayet etmemek dostluğu bozan şeylerdir. Bu da karşısındakine gösterilen davranışlarla açığa çıkar. Karşısındakinin gönlü kırılabilir, o zaman açıktan veya gizli olarak düşmanlıklar ortaya çıkabilir. Bununla ilgili olarak *Kutadgu Bilig*'de;

adaş körğli sına bolur kır yağı
yağı kayda bolsa bolur mirğ çoğı

yağıdın tiriglik tatıgsız bolur
yağı kayda erse yarağsız bolur

kimi özke köz teg yakın tuttum erse

yağı çıktı yek teg yekig ne kılayı (Arat: 3396-3397, 6577)

(Dostun gönlü kırılrsa içinden sana düşmanlık besler, düşman nerede olursa olsun orada binlerce anlaşmazlık bulunur. Düşmandan dolayı hayat tatsızlaşır, düşman nerede olursa olsun kişiye fayda vermez. Kimi kendi gözüm gibi yakınım aldımrsa o, şeytan gibi düşman çıktı, şeytanı ne yapayım?) denilmiştir. Eserde ayrıca;

yağı bolsa işinğ örnğer canınğa
ya tirmiş yumıtmış anuğ malınğa

içinğni taşınğnı adaşınğ bilir
bu iç taş biligli kişi nenğ alır

tilese nenğinğke tegürgey elig
tilese canınğğa yitürgey yilig

özürğni negü teg küdezse özürğ

işürğni anı teg küdez kes sözürğ (Arat: 4265- 4268)

(Eğer arkadaşın sana düşman olursa, o senin canına yahut toplayıp biriktirdiğin malına kasteder. Arkadaşın senin içini dışını bilir; bu içi dışı bilen insanın her şeyini alır. O isterse, senin malına el uzatır; isterse, canını ilik ile besler. Sen kendini nasıl düşünürsen, arkadaşını da öyle düşün ve sözü uzatma.) denmektedir. Ancak bu söz, dost için söylenmiştir. Düşmanın her iyi davranışı da *Orhun Abideleri*'nde zikredildiği gibi dostluk değildir.³⁶² *Orhun Abideleri*'nde Türk milletinin kendine düşman olan Çin'in tatlı sözüne ve yumuşak ipeğine kanarsa yok olacağından bahsedilmektedir.³⁶³

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de dost zannedilen kişinin günü gelince düşman olduğundan bahsedilmektedir. Eserde Baba İlyas, güvendiği halifesi Baba İshak'ın ihanetine uğramış ve onun yüzünden kendisi ve ailesi Anadolu Selçuklu devletine başkaldıran âsî damgası yemiştir. Elvan Çelebi'nin amacı, dip atası Baba İlyas'ın isyanda bir suçunun olmaması ve halifesi bildiği, dost görünen Baba İshak'ın isyanı başlatması yüzünden mağdur durumda kalmasıdır.³⁶⁴

3.1.1.8.5. Dil

İnsanın bu dünyada huzurlu olması için sözlerine dikkat etmesi, nerede konuşup nerede susacağını bilmesi lazımdır. Bu, onun kendisini bilmesi demektir. Böyle kimse sözü yerinde söyler. Bu sebeple halk arasında “Diline sahip ol!” denilir.

Yusuf Has Hâcib'e göre:

³⁶² Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 529, Ankara 1987; Talât Tekin, *Orhon Yazıtları*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 540, Ankara 1988.

³⁶³ Muharrem Ergin, *a.g.e.*, *Kültigin Abidesi*, Güney Yüzü, s. 4-5/ 5-6. paragrafta anlatılan “Tabğaç budun sabı süçig ağısı yımşak ermiş. Süçig sabın yımşak ağın arıp ırak budunuğ ança yağutır ermiş. Yağuru kunduğda kisre aijyığ bilig anda öyür ermiş...süçig sabija yımşak ağısıija arturup öküş Türk budun öltüg.” yani “Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp, uzak milleti öylece yaklaştırmış. Yaklaştıırıp konduktan sonra kötü şeyleri o zaman düşünürmüş...Tatlı sözüne, yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok, Türk milleti, öldün.” denilmiştir.

³⁶⁴ Tulum, *a.g.e.*, 552-630. beyitler.

biri til turur kör birisi boğuz

bu iki basa tutsa aşğı ögüz

biliglig boğuz tilke erklig kerek

boğuz til küdezgen biliglig kerek

söz aşğı bile kör yağız yirdeki

yaşıl kökke yoklar bolur tördeki

çalı sözleyü bilmese til sözüg

yaşıl kökte erse kör indrür özüg (Arat: 993-994, 1002-1003)

(Bir boğaz bir de dil; insan bunlara hâkim olursa ırmak gibi fayda görür. Bilgili insanın boğazına ve diline hâkim olması gerekir; bize de boğazını ve dilini gözetten bilgili gerekir. Faydalı söz ile insanın kara yerden mavi göğe yükseldiğini ve başköşeye geçtiğini gör. Ancak dil, sözü yerinde söylemesini bilmezse mavi gökte bile olsa insanın kendisini aşağılara indirdiğini de gör.”

Dilini doğru yerde kullanamadığı için pek çok devlet adamı veya şair, devlet başkanının öfkesine maruz kalmış; bunlardan bazıları görevinden alınmış veya bazısının da başı gitmiştir. Dolayısıyla insanın güvenli ve huzurlu yaşaması, dilini sıkı tutmasına bağlanmıştır.

Kutadgu Bilig eserinde bununla ilgili olarak:

kara baş yağısı kızıl til turur

neçe baş yidi bu tağı ma yiyür

başırğnı tilese tiliğni küdez

tiliğ tegme künde başırğnı yanur

kızıl til kara başka yavlağ yağı

bu yavlağ yağı bekleyin salın (Arat: 966-967, 2692)

(Kara başın düşmanı kırmızı dildir; o, şimdiye kadar nice başları yedi, hala yemeye devam etmektedir. Başının rahatını istersen dilini koru; dilin her gün senin başını tehdit etmektedir. Kırmızı dil kara baş için kötü bir düşmandır; bu kötü düşmanı sıkıca bağla ve huzurlu bir şekilde rahata kavuş.) denmektedir.

Dilin doğru yerde ve zamanda kullanılması önemlidir. Dil, doğru kullanıldığında düşmanlıklar son bularak dostluğa dönüşür. Var olan dostluklar pekişir. Doğru kullanılmazsa dil, dostlukların düşmanlığa dönmesine yol açar. Yunus Emre'nin:

söz ola kese savaşı, söz ola bitüre başı,

söz ola agulu aş, bal-ıla yağ ide bir söz (Tatçı: 102-2)

ifadesinde belirttiği gibi söz, kimi zaman savaşın bitmesini sağlar, kimi zaman da insanı ölüme götürür.³⁶⁵

Âşık Paşa ise bu konuda:

uşbu üç menzildedür söz maḥfili

geh gönül mülkin dutar u geh dili

geh doğar bu şürete dirlik düzer

geh iner anda gönül mülkin bozar

söz-ile dutdı dutanlar i'tibār

söz-ile oldı olanlar ihtiyār (Yavuz: 1630-1632)

(Sözün konaklaması bu üç yerdedir. Söz bazen gönül ülkesini ele geçirir bazen de dilde yer edinir. Söz bazen bu yüze güzel biçim verir bazen de gönle inerek

³⁶⁵ Mustafa Tatçı, *Yûnus Emre: Dîvân, Risâletü'n-Nushiyye, Âşık Yûnus'tan Seçmeler*, H Yayınları, İstanbul 2008, s.172/ 102-2.

onu harap eder. İtibarlı olanlar bunu sözleri sayesinde kazandılar, seçkinler de buna sözleri ile kavuştular.”³⁶⁶ demiştir.

Ayrıca *Dede Korkut Kitabı*’ndaki “*Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi*”nde kırk namerdin Dirse Han ile Boğaç Han’ın arasını açmak için Dirse Han’a söylediği sözler dilin nasıl etkili bir silâh olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Yine aynı hikâyede Boğaç Han’ın yarası iyileştikten sonra kırk namerdin babasını yakalayıp kâfir düşmana teslim etmek için yola düştüğü zaman annesinin Boğaç Han’a babası hakkındaki sözlerinin etkisiyle merhamete gelip babasını kırk namerdin elinden kurtarması da dilin fayda ve zararlarını göstermektedir.

Dede Korkut Kitabı’ndaki hikâyelerden biri olan “*Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı*”nda, Deli Dumrul’un sözlerine dikkat etmeyip genç yiğidi öldüren Azrail’e kafa tutması anlatılır. Sonrasında Deli Dumrul, Azrail’in Tanrı’nın emriyle onun canını almak için geldiğini anlayınca yüce bir varlık karşısında olduğunu fark eder, sözlerine dikkat eder ve Tanrı’dan af diler. Tanrı’nın onun affını kabul etmesi ve kendisinin yerine bir başkasını bulması şartıyla canını bağışladığını bildirmesinden dolayı Deli Dumrul’un babası, annesi ve hanımı ile yaptığı konuşmalar da dilin kimlerin karşısında nasıl kullanılması gerektiği hakkında fikir verir. Hikâyenin başlangıcında Deli Dumrul, kendisine yüklenen sıfat gereği, sözü kime karşı, nerede ve nasıl söylemesi gerektiğini bilmemektedir. Hatta gücünün yettiği kişilere zalimce davranmaktadır. Ancak hikâyenin sonunda Deli Dumrul gerçeği görmüş ve kendine gelmiştir.³⁶⁷

Menâkıbu’l-Kudsiyye’de dilin düşmanlığı kötü kullanımından dolayıdır. Köre Kadı’nın Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev’e Baba İlyas’ı ve halifelerini kötölemesi ve yalan yanlış bilgilerle yazdığı mektup dolayısıyla Sultan’ın ordu göndermesi buna örnek gösterilebilir. Esere göre başka sebepleri de olmakla

³⁶⁶ Kemal Yavuz, *Âşık Paşa Garib-nâme: Tıpkıbasım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma*, Cilt 1/1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 764/1, İstanbul 2000, s.344- 345.

³⁶⁷ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1980. s. 118-127.

birlikte dilin doğru kullanılmaması yüzünden Babaî İsyanı patlak vermiştir ve birçok insan suçsuz yere öldürülmüştür.³⁶⁸

3.1.1.8.6. *Dünya*

Dünya hayatı geçicidir. Asıl âlem âhîret hayatıdır. İnsanı dünyada Allah yolundan alıkoyan para, makam ve mevki ile şöhret sahibi olmak gibi hırsları vardır. Aslında bunlar insana tuzaktır. Görünüşte güzel olsa da insanı yolundan saptırır. İnsan bu dünyanın geçici olduğunu unutursa Allah'tan uzaklaşır. Bundan dolayı vücudun ve nefsin istekleri gibi dünya da insana düşmandır. Yusuf Has Hâcib bununla ilgili olarak nefsin yanında dünya sevgisini de vücut düşmanlığını da birlikte anar. Aslında bunlar hep nefsten doğan isteklerdir.

bu dünya yağı ol et öz bir yağı

bu iki yağınınğ yadığlığı ağı (Arat: 3589)

Bu dünya bir düşman, vücut ise, başka bir düşmandır; bu iki düşmanın tuzağı her tarafa yayılmıştır. Bu dünya bir düşmandır, nefsin ise, başka bir düşmandır; bu iki düşmanın her yerde tuzağı hazırdır, diyerek üzerinde tekrar tekrar durur.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de gönülde dünya sevgisinin bulunmaması olumlu bir nitelik olarak anlatılmıştır; ancak dünyanın düşman olarak algılandığını gösteren bir ifade bulunmamaktadır. Buna göre;

kanı ol şâdıķân-ı pür-ma'nâ

yok bularda muħabbet-i dünya (Tulum: 222)

Nerede o gönüllerinde dünya sevgisi bulunmayan mânâ dolu doğru kişiler, denilmiştir.

3.1.1.8.7. *Evlât*

Türklerde evlât sahibi olmak kişiye itibar kazandıran yerinde bir durumdur. Nitakim *Dede Korkut Hikâyeleri*'nden “*Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi*” nde Han Bayındır'ın düzenlediği toy sırasında Dirse Han'ı oğlu kızı olmadığından kara

³⁶⁸ İlgili beyitler için bakınız: Tulum, a.g.e., 459-501. beyitler.

otağa alırlar. Dirse Han bu duruma üzülr. Bu durumdan kurtulmak için çareler arar.³⁶⁹

İnsanın faydalı olması gerekir. Bir kimseden fayda yoksa o insanın oğlu da olsa düşman gibidir. Faydası ve iyiliği dokunan kişi yabancı da olsa oğuldan iyidir. Yusuf Has Hâcib bununla ilgili olarak;

asığlıg kıl erse oğulda yakın
asıgsız oğulnı yağı bil saşın

oğul kız yağı ol yağı ne kerek
yağısız tiriglik takı eğgürek

yağıdın negü teg yaruşluk bolur

yağı atı yaska tanuşluk birür (Arat: 3003, 3380-3381)

(Faydalı insan kul bile olsa kişiye oğuldan daha yakındır; faydasız oğulu düşmanın bil ve ondan kendini koru. Oğul kız insana düşman olunca başka düşmana ihtiyaç yoktur, düşmansız yaşamak daha iyidir. Düşmandan nasıl ferahlık umarsın? Düşmanın atı bile senin aleyhine tanıklık eder.) demektedir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Baba İlyas'ın dört oğlundan bahsedilir.³⁷⁰ Ancak evlâdın düşmanlığı ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır.

3.1.1.8.8. *Fitneci ve Yalancılar*

Fitne; insanlar arasındaki güven ortamını zedeleyerek onların birlik ve bütünlüğünü bozan, yalan ve komplolarla toplumsal huzursuzluğa neden olan, dinî ve siyasî çalkantılarla devletin düzenini sarsan, hatta devletlerarası krizlere kapı aralayan her türlü yıkıcı faaliyettir. Fitne mânevî çöküntü; iyi veya kötü şeylerle

³⁶⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I: Giriş, Metin Faksimile*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı: 169, Ankara 1989, s.4-6.

³⁷⁰ Tulum, *a.g.e.*, 677-1139. beyitler.

deneme ve imtihan; dinî, içtimaî ve siyasî kargaşa anlamlarında kullanılan geniş kapsamlı bir terimdir.³⁷¹

Fitneci kişiler, yalan ve iftiralarla insanların arasını açmaya çalışırlar. Onların ağızlarından doğru söz çıkmaz. Bu nedenle uzak durulması gereken kişiler fitneci ve yalancılardır. Fitne ve yalancılık da düşmanlardandır. *Kutadgu Bilig*'de fitne ve yalancılık eleştirilmiş, sözün doğru söylenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Buna göre;

et özlüg kişike kereki bu ol

birisi tilin söz birisi körğül

körğül til törütti köni söz için

sözi egri bolsa küyer ol küçün

köni sözlese söz kör aşğı öküş

çalı sözlese egr, barça söküş

köni sözler erse tiling tepresü

sözünğ egri erse özüñg kizlesü (1023-1026)

Vücut sahibi insana gerekenlerden biri dil ve söz, biri de gönüldür. Tanrı gönlü ve dili doğru söz için yarattı; sözü eğri olanları zorla ateşe atarlar. Söz doğru söylenirse faydası çoktur; eğri söz daima ayıplanmıştır. Doğru söyleyecekse dilin kımıldasın; sözün eğri ise onu saklamalısın.

Yusuf Has Hâcib'in zamanın bozukluğundan şikâyet ederken söylediği;

fesad fışk üni kör uğıtmaz kiçe

çanı 'ilm ü kur'an üni az çıça (Arat: 6483)

³⁷¹ Mustafa Çağrııcı, "Fitne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, C. 13, s. 156-159.

Fesad ve fisk o kadar sesini yükseltti ki, insan geceleri uyuyamıyor; ilim ve Kur'an sesi hiç duyulmuyor bile, ifadesinde fitneci kişiler eleştirilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise fitne çıkarıp Sultan'ı kışkırtan ve Babaî İsyanı sırasında binlerce kişinin ölümüne neden olan Köre Kadı'dan bahsedilmektedir. Esere göre; Köre Kadı, Anadolu Selçuklu devletinin Çat bölgesinde³⁷² kadılık yapmaktadır. Fitneci ve yalancıdır. Babaî İsyanı öncesinde Sultan'ın emirlerinden Ruzbe'yi de yanına alarak Baba İlyas ve halifelerine türlü eziyetlerle düşmanlık yapmıştır. Baba İlyas'ın Boz atını almak isteyen Köre Kadı ve Ruzbe, bunu başaramayınca Baba İlyas hakkında dedikodu çıkarmış, yalan ve itiralarla onu kötülemiştir. Köre Kadı, Baba İlyas'ın halifelerinden Oban'ı da astırarak halifelerin Sultan'ın adamlarına karşı düşmanlık beslemesine neden olmuşlardır. Çat bölgesinde Selçuklu devletini temsil eden Ruzbe ve Köre Kadı yüzünden Oban'ın suçsuz yere asılması bölgede karışıklığa neden olmuş ve Şeyh İlyas'ın sevenleri tarafından sultana karşı isyan etme isteği uyanmıştır. Elvan Çelebi bununla ilgili olarak;

çün oban hâli bu şüret dutdı

yad biliş yandı 'üd gibi tütüdü

iy basâ 'âşıkân ki cân virdi

iy basâ külli hânümân virdi

birbirine karışdı yad u biliş

ceng-i sulţânı oldu bunlara iş (Tulum: 455-457)

Oban'ın hali böyle olunca tanıdık tanımadık yandı, (üzüntüden) öd gibi tütüdü. Hey, nice can veren âşıklar! Hey, nice yeri yurdu yok olup ocağı sönenler! Tanıdık tanımadık birbirine karıştı ve Sultan'la savaş bunlara iş oldu, demiştir.

³⁷² Çat, günümüzde İlyasköyü olarak bilinen Amasya sınırları içerisinde bulunan bir yerleşim yeridir. Ahmet Yaşar Ocak'ın "Baba İlyas" maddesinde Çat köyünün adı geçmektedir. Bununla ilgili olarak Ocak: "Amasya yakınında bugün İlyas köyü adıyla bilinen Çat köyüne yerleşmiş, bir zâviye açarak Vefâiyye tarikatını yaymaya başlamış ve etrafına pek çok mürid toplamıştır." demiştir. (Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İlyas", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul 1991, s. 368).

Köre Kadı, bununla da kalmayıp Baba İlyas'ı Sultan'a kötölemiş ve onu Sultan'a karşı kışkırtarak isyanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁷³ (İlgili beyitler için bakınız. 3.1.1.8.1. Acelecilik)

3.1.1.8.9. *Hastalık*

Hem insan için önemli olan hem de insana zarar veren şeyler vardır. Ateş, su, düşman, hastalık ve bilgi bunların başında gelir. Bu beş şey insana faydalı olduğu gibi düşman da olur. İnsan düşmanını küçümsememeli, onu hafife almamalıdır. Çünkü insanın küçümsediği düşmanı onu en zayıf noktasından vurur. Onun insana verdiği zarar daha büyüktür.

Ateşin faydası vardır yangın olursa düşman kesilir. Ateş yakıcılığı ile bir memleketi harap edebilir; su ve sel de böyledir. Ayrıca zarar veren şey kişinin küçümsediği düşmandır. Düşmanın öfkesi ve kını, karşısındakine zarar verir. Hastalık, ister maddî ister ruhî anlamda olsun, kişinin vücudunu ve bedenini zayıf düşürür. İnsanı ölüme en çok yaklaştıran hastalıktır. İnsan hastalığı hafife alırsa vücudu kuvvetten düşer, o hastalığı yenmesi güçleşir. Bilgi ise kişiye hem fayda sağlayan hem de yıkıcı etkisi bulunan önemli bir düşmandır. İnsan bilgisi sayesinde yükselir; ancak bildikleri daha sonra kendisine zarar verebilir. Faydasız ilim insana zararlıdır. Dedikoducu kimselerin etrafındaki insanları bilgileriyle birbirine düşürdükleri ve fitnecilerin bilgileriyle insanları zehirleyip karışıklık çıkarmaları gibi bilgiyi kötüye kullanan kimseler de vardır. Ayrıca yetersiz bilgi de kişiye düşmandır. Bildiğini zannetmek ve bu şekilde yola çıkmak da kişiye zarar verir. Örneğin bir kumandanın düşman hakkında malumatının az olması da savaşın gidişatını değiştirir, yetersiz bilgiyle kendisine ve askerine zarar verebilir. *Kutadgu Bilig*'de bununla ilgili olarak;

bu tört nerġ azın azka tutma negü

büġü sözlemiş söz eřitġü öġü

³⁷³ Tulum, **a.g.e.**, s.139-144/ 477-501. beyitler.

bu törtte biri ot birisi yağı

üçünçi ig ol kör tiriglik ağı

basası bilig ol bularda biri

bu tört nerğ ucuz tutma yüksek töri (Arat: 306-308)

(Bilgelerin ne söylediğini dinle, öğütlerini düşün; bu dört şeyin azını az görme. Bu dörtten biri ateş, birisi düşmandır. Üçüncüsü ise hayatın tuzağı olan hastalıktır. Sonuncu olarak bunlardan birisi de bilgidir; bu dört şeyi hafife alma, bunların değeri büyüktür.)³⁷⁴ *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de ise hastalığın düşmanlığı ile ilgili bir ifade yoktur.

3.1.1.8.10. İçki

Kutadgu Bilig'de şarap anlamındaki içki, “bor” kelimesiyle ifade edilmiştir. İnsan, akli ile kendisine faydalı ve zararlı şeyleri fark eder. Oysa insana sarhoşluk veren içki, kişinin aklını başından alır. İnsan bilgisi sayesinde ayakta kalır. Doğruyu yanlış ayırt edebilir. İçki kişinin aklına ve bilgisine zarar verir ve içki içen kişi bildiklerini kullanamaz. Kişiye zararlı şeyler de düşmandır. Bundan dolayı sarhoşluk veren içkiler insanın düşmanıdır.

İçki içen kişi sarhoş olduğunda kendine hâkim olamaz. Kavga gürültü çıkarmaya daha müsait bir duruma gelir. Ayrıca parasını boş yere harcar. Yusuf Has Hâcib eserinde;

bor ol bu biligke ukuşka yağı

bor atı hâkikat tütüş ol çoğı (Arat: 2651)

³⁷⁴ Arat, *a.g.e.*, I., s. 46/306-308.

bu tört nerğ azın azka tutma negü
bügü sözlemiş söz eşitgü ögü

bu törtte biri ot birisi yağı
üçünçi ig ol kör tiriglik ağı

basası bilig ol bularda biri
bu tört nerğ ucuz tutma yüksek töri

(Bu bilginin ve aklın düşmanı içkidir, aslında içkinin adı kavga ve gürültüdür.) diyerek ikazda bulunmaktadır.

Hükümdarın memleketini idare edebilmesi için iyi bir planlama yapması ve akıllı olması gerekmektedir. Hükümdarın içkiye düşkünlüğü hem kendisi hem de memleket idaresi için hiç de iyi değildir. İçki yüzünden akıl, irade, düşünme kabiliyeti gider, memleket işleri aksar, hatta yanlış kararlar alınır.

*Kutadgu Bilig'*de hükümdarın eğlence anlayışının nasıl olması gerektiği de sorgulanmıştır. Yusuf Has Hâcib'e göre hükümdar içki kullanmamalı ve oyunla vakit geçirmemelidir. Çünkü memleketin idaresi ve işleri büyük bir sorumluluktur. İçki ve oyunla vakit geçiren bir hükümdarın etrafına söz geçirmesi ve iyi işler yapması zordur. Bununla ilgili olarak eserde;

yağı ol bu bor timçi iltür kümüş

kılnçı tütüş boldı kılkı uruş

esürse kişi tilve munduz bolur

bu tilve işi kör kaçan tüz bolur

negü tir eşitgil saķınuķ tili

bu söz işke tutgıl ay boğzı kılı

neçe kılgu işler bor içse kalur

neçe kılmağu iş esürse kelür

neçe tenğsiz işler bor içse bolur

neçe edğü işler esürse kalur

bor içse oyunķa avınsa begi

kaçan yetgey il kün işirñe ögi

(Arat: 2098-2103)

(Bu içki ve meyhaneci düşmandır, insanın parasını götürür; içki içenin işi kavga ve gürültüdür. İnsan sarhoş olursa deli gibi ahmak olur; sen hiç bu delinin doğru iş yaptığını gördün mü? Sözüünü dikkatle söyleyen insanın ne dediğini dinle; ey boğazına kul olan, bu söze göre hareket et. Yapılması gerekli nice işler içkiden dolayı kalır; yapılmaması gerekli nice işler de sarhoşken yapılır. Nice uygunsuz işler içki içtiğinde gerçekleşir; nice iyi işler sarhoşluktan dolayı kalır. Hükümdar ‘bor’ içer ve oyunla vakit geçirirse, eli günü ve memleket işini düşünmeye ne zaman fırsat bulur?) denmiştir. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de ise içkinin düşmanlığı ile ilgili bir beyit bulunmamaktadır. Ancak kaynaklarda isyanın nedenleri arasında II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in içkiye düşkünlüğü ve israf içerisindeki hayatından halkın memnun olmaması da sıralanmıştır.³⁷⁵

3.1.1.8.11. İnatçı İnsan

İnatçılık ya da ayak direme kötü huylardan birisidir. İnsanın doğru ile yanlış arasında kaldığında doğru olanı seçebilmesi gerekir. Ancak insanın doğruyu gördüğü halde kendi fikrinde ısrar etmesi ve bunu zorla kabul ettirmeye çalışması inatçılıktır. İnat duygusunda yerinde kalma ve ısrar vardır. Kendi fikrinde sabit kaldığı için inatçı insan ilerleyemez. İnatçılık kibirle birlikte yürüyen bir arkadaştır. İnatlaşan kişi doğruyu gördüğü halde geri adım atmayı gurur meselesi yapar. Sonunda yaptığı işler kendisine ve çevresine zarar vermeye başlar.

Kutadgu Bilig'de inatçılık kişinin üzerine aldığı ağır bir yüke benzetilmiştir. İnsanın bu yükten kurtulup, inatçılıkla savaştığı istenmiştir. Çünkü inatçı kişi düşmanın yapamadığı kötülüğü kendisi için yapar. Bu nedenle inatçılığın düşmandan farkı yoktur.

Yusuf Has Hâcib de bununla ilgili olarak;

ağır yük kişike kılınç arkuğu

kılınç arkuğ erse bulun at oğı

³⁷⁵ Nejat Kaymaz, a.g.e., s.22.

yağı kılmağusun kılınçı kılur

yağı bu yağıda negü adrukı (Arat: 2066-2067)

(İnatçılık insana ağır bir yükür; inatla iş yapan tutsaktır, ona karşı savaşarak kendini kurtar. İnatçılık, insana düşmanın bile yapamadığı kötülüğü yapar; inatçılığın düşmandan farkı nedir? Bu da düşmandır.) diyerek öğüt vermektedir.

Hükümdarın kendi fikrinde ısrar etmesi, inatlaşması bir dereceye kadar uygundur. Çünkü etrafına sözünü dinletmesi gerekmektedir. Örneğin doğru kanunları uygularken kararında sabit ve tutarlı olması için inatçılık iyi bir durumdur. Ancak hükümdarın yapacağı önemli işleri danışması da gerekir. Bundan dolayı Türk geleneğinde “kingeş meclisi” vardır. Hükümdar, ülkesi ile ilgili bütün kararları bu kurulla görüşür ve neticelendirir. Örneğin sefere çıkacağı zamanı, seferin gerekliliğini hatta sefer yolunu bu kurula danışır. Hükümdar böyle yaptığı zaman daha isabetli kararlar verecektir. Ancak inatlaşıp hiç kimseye danışmadan kendi bildiğini yapan devlet adamı veya hükümdar kendi sonunu hazırlar. Tarihte danışmadan karar aldığı için bozgun ve istilaya uğrayan pek çok devlet adamı vardır.

Ancak yerine göre inat etmenin faydaları da vardır. Özellikle düşman karşısındaki kumandan için yerinde bir harekettir. Kumandanın durumu böyledir. Aynı davranış elçi için de geçerlidir.³⁷⁶

Kutadgu Bilig'de bu konuda

tonğuz teg titimlig böri teg küçi

adığlayu azğır kutuz teg öçi (Arat: 2311)

(Kumandan) domuz gibi inatçı, kurt gibi güçlü, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Baba İshak'ın inat ederek şeyhi Baba İlyas'ı dinlememesi ve şeyhinin bedduasına uğraması da inatçılığın kişiye zarar verdiğini göstermesi bakımından önemlidir.³⁷⁷ (İlgili beyitler için bakınız: 3.1.1.4.2. Emre İtaat Etmek ve Sadâkat)

³⁷⁶ Bkz. Mukadder Gezen, “Türk Edebiyatında Övülen ve Yerilen Huylar, (IV. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar)”, *İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2014.

³⁷⁷ Tulum, *a.g.e.*, s. 165- 168/ 585-598. beyitler ve s. 173/ 619-623. beyitler.

3.1.1.8.12. Kâfirler

11. yüzyılda yazılan *Kutadgu Bilig*'de İlk Müslüman Türk devleti olarak bilinen Türk Hâkanlığı (Karahanlılar) döneminde Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki çatışmalara yer verilmiştir. Yusuf Has Hâcib bu konuda:

iki türlüg ol kör yime ol yağı

yağı bolsa erke yağıldı ağı

biri tenğrilik ol yağı boldaçı

bu kâfir yağılar yağı ol tuçı (Arat: 4224-4225)

(Yine o düşmanın iki türlü olduğunu gör, düşmanı olan kişiye tuzak kurulmuştur. O düşmanlardan biri Tanrı'ya düşmandır. Bu kâfir düşman her zaman (senin) düşmanıdır.) demektedir.

Eserde açıkça belirtilen tek savaş ise Müslümanların Budistlerle olan mücadelesidir. *Satuk Buğra Han Destanı* olarak bilinen *Tezkire-i Satuk Buğra Han*'a da konu olan bu savaşlarda Müslüman Türklerin Budist soydaşlarıyla İslâmiyet'i yaymak ve Budizm'in etkisini kırmak amacıyla savaştıkları görülür. Budizm'in Hunlar, Köktürkler ve Uygurlar döneminde yayılması, özellikle Uygurlar döneminde Kâşgar, Buhara gibi merkezlerde Budist tapınaklarının artması, Budist misyonerlerin faaliyetleri İslâmiyet'i yeni benimseyen Müslüman Türklerin Budistleri düşman olarak algılamasına yol açmıştır.³⁷⁸ Bundan dolayı Yusuf Has Hâcib, kâfirlerden gelecek tuzaklara, saldırılara karşı döneminin hakanını uarmaktadır. Böylece Müslüman Türklere hedef göstermektedir. Bu hedef kâfirlerle mücadeledir. Müslüman kişinin diğer Müslüman boylarla ve devletlerle değil kâfirler ile mücadele

³⁷⁸ Bu konuda şu çalışmalara bakılabilir: Metin Bilal, "Budizm İnancının Türk Devletleri Üzerinde Etkisi", *Anasay*, Yıl:2, Sayı:6, s: 63-80, Kasım 2018; Necati Demir, *Satuk Buğra Han Destanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017; Varis Abdurrahman, *Karahanlı Devleti İle Koçu(İdikut) Uygur Devletinin Münasebetleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2001; Hans-J. Klimkeit "Buddhism in Turkish Central Asia", *Numen, Published by BRILL*, Vol. 37, Fasc. 1, Jun. 1990, s. 53-69. Çeviren: Mehmet T. Berbercan, "Türk Orta Asyasında Budizm", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 26, s. 93-108, 2009.

etmesi onun yararınadır. Gerçek düşmanını tanıyan devlet adamı, yönünü şaşırmayacaktır.

Eserde Müslüman Türk askerine hitap edildiği gibi halkına da seslenilerek mesaj verilmektedir. Kâfir düşmanla mücadelenin amacı İslâmiyet'i yaymaktır. Burada “İlâ-yı Kelimetullâh ideali” gibi yeni bir ülküden söz edilmiştir.

Oğuz Kağan Destanı'nda belirtilen “Takı deniz takı müren/ kün tuğ bolgıl, kök kurikan” ideali olarak bilinen Türklerin bütün dünyaya hâkim olma ülküsü, *Kutadgu Bilig*'de yeni bir ideal ile pekiştirilmiştir.³⁷⁹ Bu da Türklerin dünyaya hâkim olup İslâmiyet'i yayma isteğidir. Ayrıca bu yeni ülkü Türklerin kendilerinde var olan savaşçı ruhlarını ve alp tipini canlandırmak ve yeni bir bakış açısıyla “alp-eren” tipine dönüştürmek anlamına gelmektedir. Bu durumu *Dîvânu Lugâti't-Türk* önsözünde Kâşgarlı Mahmud da dile getirmektedir. Kâşgarlı Mahmud, Türklerin Tanrı'nın ordusu olduğuna inandığını ve Tanrı'nın, ülkelerin idaresini Türklerin idaresine verdiğini ifade etmiştir.³⁸⁰ O halde Türklerin, kâfirlerle mücadelesinde bir kutsallık, daha doğrusu bir idealizm vardır. *Kutadgu Bilig*'de bu uğurda yapılan savaşta ölen Müslüman Türklerin ölmeyeceği fikri de işlenmiştir. Bu durum İslâmiyetteki şehitlik mertebesi ile açıklanmaktadır. Buna göre kâfirlerle savaşırken ölen bir Müslüman Türk, şehit olacağından onun şanı yükselecek ve ölümsüzlük kazanacaktır. Bu ise *Kur'an*'da üstün bir mertebe olarak adlandırıldığından ve şehitlerin diri olacağı ifade edildiğinden dolayı her Müslüman Türk'ün kâfirlerle savaşırken canını feda etmeye hazır olması da eserde konu edilmiştir. Bununla ilgili olarak eserde,

yağılağı kâfir yağısın katığ

yuluğla bu işke et öz kıl satığ

bu kâfir üçün tut er at sü tolum

ölüp tüşse kâfird bolmaz ölüm

³⁷⁹ Salim Koca, “İdeal Bir Türk Hükümdarı ve Başkomutanı Olarak Oğuz Kağan (Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değerlendirilmesi)”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları**, Sayı: 5, s. 75-120, Konya 2011.

³⁸⁰ Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk, (Giriş-Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)**, TDK Yay., 3.baskı, Ankara 2018, giriş bölümü(xxviii).

müsülmanlık açğıl şeriatını yağ

atırđ bolđa eđđü özürđ bolđa keç (Arat: 4227, 5485-5488)

(Kâfir düşmanla sert bir şekilde savaş, bu işe gönüllü olarak kendi canını bağışla. Asker, ordu ve silâh ını bu kâfir (düşman) için tut, kâfirler ile savaşırken ölmek, ölüm değildir. Kendin iyi olmayı ve adının iyi anılmasını istersen İslâmiyeti aç, şeriatı yay.) denmektedir.

14. yüzyılın mutasavvıf şairlerinden Garîb-nâme adlı eseriyle meşhur Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi tarafından yazılmış *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbi'l-Ünsiyye* adlı eserde de düşman kâfirlerden ve bunlarla savaştan bahsedilmektedir. Bu savaş ise Köre Kadı'nın çıkardığı karışıklığı ve fitneyi iyice soruşmadan zaviyesinin yıkılmasını ve müritlerinin öldürülmesini emreden Sultan ile ona destek veren inkârcılara ve kâfirlere karşı yapılan iç isyandır. Eserde bununla ilgili olarak;

kâfire münkire yolu sürdi

gerçi kim gendü hem cefa gördi (Tulum: 531)

Kâfirin, inkârcının üzerine yürüdü; gerçi kendisi de acı çekti, denilmiştir.

3.1.1.8.13. Kıskanç insan

Kıskançlık veya çekememezlik de denilen haset şeytanın huyudur. İyi bir durumun kişinin kendisinde değil bir başkasında bulunmasından rahatsızlık duyma halidir. Daha da ilerisi karşısındakinde iyi bir durum bulunmaması için beslenen kötü niyet ve olumsuz davranışlardır. Kıskanç kişi karşılaştırma yapar ve kendisinde olmayan zenginlik ve güzelliğin hatta iyi huyların bile başkasında olmasını istemez. Çünkü bunları kendisinden başkasına yakıştıramaz. Bu ise düşmanlığa yol açar.

İnsan kendisinde bulunmayan özellikleri; ancak başkasında gördüğü zaman ona gıpta ile bakmalıdır. Bu, normal kabul edilen bir durumdur. Kıskançlığın kaynağı bencilliktir. Kıskançlıkta kişi karşısında maddi üstünlük ya da mânevî meziyet gördüğü kimseye düşmanlık eder. Çünkü kıskançlıkta rekabet duygusu da

vardır. Bu da daha çok ilim, servet, mevki farkı, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinde görülen düşmanlık çeşididir.³⁸¹

Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig*'de erdemli ve asil kişilerin kendisine denk olmayan düşmanlarının daha fazla olduğundan bahsetmiştir. Çünkü erdemli ve asil kişileri çekemeyenler çok olacaktır. Bundan dolayı böyle kişilerin düşmanları da fazladır. Bununla ilgili olarak;

öküş bolsa emdi bu erdem kiminğ

öküş boldı tenğsiz yağısı anıñ

kiminğ erdemi bolsa aşlı ağı

yetiz il kişisi ol erke yağı

ķayu erke duşman yumıtsa ķalın

ol er erdemi erde artuķ bilin (Arat: 3415-3416,3418)

(Kimin fazileti çok olursa, onun dengi olmayan düşmanı da o kadar çok olur. Kim faziletli ve asil nesepli olursa, memleketin her tarafında birçok kimseler ona düşman kesilirler. Hangi insanın etrafına bir düşman kalabalığı toplanmış ise o insanın faziletinin diğerlerinden fazla olduğunu bil.) demektedir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise Dede Garkın'ın halifeleri şeyhlerinin Baba İlyas ile dostluğunu kıskanmışlar ve onların arasındaki yakınlığı şüphe ve kötü zan ile yorumlamışlardır. Ortaya çıkan dedikodulardan dolayı Şeyh İlyas öfkelenip halifelerin seccadelerini (mânevî makamlarını) ellerinden almıştır. Halifeler, bu durumu düzeltmek ve şeyhlerinden özür dilemek için Dede Garkın'ı ziyarete gitmişlerdir. Aşağıdaki bölümde Dede Garkın'a özür dilemeye gelen halifelerin onunla görüşmeleri anlatılmıştır. Buna göre;

terk-i avķān ķıldılar cümle

yüz urup şeyhe geldiler cümle

³⁸¹ Mustafa Çağrı, "Düşmanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C.10, s. 51-53.

hāli tağyīr ü maḥv seccāde
beñzemez bilişe meger yāda

öñ ü soñ kırk gün içre cem' oldu
pāymāçān yirinde hep durdı

pāymāçān virür bu miskīnler
yol içinde kemīne elginler

diledüñ çün vazīfe-i t̄ā'at
gele yirine geçmeye s̄ā'at

şeyḥ seccādesi sa'adetümüz
fevt oldu bile bu t̄ā'atumuz

ol sebebden sürindük uş geldük
suçluyuz suçumuz kamu bildük

dede eydür bu işi ḥayru'n-nās
işlemişdür meger ki şeyḥ ilyās

bed-gümān oldılar gümān çü yaqīn
nice ola bu ḥaḳ yolında yaqīn

(Tulum: 177-185)

Halifelerin hepsi bir bir yurtlarını terk ettiler; hepsi yola koyulup Şeyh'e (Dede Garkın'a) geldiler. (Gördüler ki hepsinin) durumu değişmiş, seccade elden gitmiş. Bildiğe benzemez (hiç biri), yabancı gibi. Önü sonu kırk gün içinde (hepsi) toplandı; tümü kapı dibinde durdu. Bu düşkünler, yol içinde bu değersiz zavallılar özür diler: Değil mi ki boyun eğmemizi diledin; (dileğin) yerine gelsin, bir saat geçmesin. Şeyh seccadesi mutluluğumuzdu, kulluğumuz da onunla birlikte yok oldu. O sebepten süründük, işte geldik. Suçluyuz, hepimiz suçumuzu bildik, dediler. Bunun üzerine Dede, bu işi insanların hayırlısı Şeyh İlyas işlemiştir belki de, der. Şüpheyeye düştüler. Şüpheyeye, kesin bilgi gibi, bu Hak yolunda kişiye nasıl yakın olabilir, denilmiştir.

3.1.1.8.14. Kibirli İnsan

Sözlükte “büyüklük” anlamına gelen kibir (kibr), tevazuun karşıtı olarak “kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması”dır. Kelimenin daha çok birinci anlamda kullanılmasının yanında büyüklenme ve böbürlenme şeklindeki davranışlarla insan kişiliğinin dışa vurumu olarak belirtilir.³⁸² Kibir, insana zarar veren kötü huylardan biridir. Kibirli insan sevilmeyez. Başkalarına karşı aşağılayıcı tutumundan dolayı böyle insanın dostu yoktur.

Kibir diplomaside gereklidir. Özellikle elçinin kibirli olması gerekir. Çünkü uluslararası ilişkilerde hükümdar adına ülkeyi temsil eden elçinin dış görünüşünün düzgün, duruşunun onurlu olması ülkesinin yararınadır.

Hükümdar da konumu gereği onurlu ve kibirli bir duruş sergiler, siyâsî ve askerî gücü elinde bulundurmasından dolayı onun bu durumu normaldir. Ancak hükümdarın yakınlarına karşı kibirli olması beğenilen bir durum değildir. Devleti yöneten kişinin alçakgönüllü olması beklenir. Onun büyüklenmesinden ve etrafını küçümsemesinden dolayı iyi insanlar bile ondan uzaklaşır. Halk da kibirli hükümdara güvenmediği gibi bağlılık da göstermez.

Kutadgu Bilig'de kibir beyliğe düşman olarak nitelendirilmiştir. Devlet yönetiminde kibirli hükümdarın yeri yoktur. Yusuf Has Hâcib, hükümdara “ölüm

³⁸² Mustafa Çağrırcı, “Kibir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2002, Cilt: 25, s. 562-563.

düşüncesi”ni hatırlatarak öğüt vermektedir. Çünkü tarihte askerinin ve hizmetkârlarının çok olmasıyla övünen nice cesur hükümdarlar, ölüm karşısında âciz kalmışlardır. Bununla ilgili olarak eserde;

kötürme köngül sen küvezlenmegil
er at sü telim tip kögüz kermegil

neçe kür kögüzlüg küvenür erig

ölüm yirke kömdi eşüdi yirig (Arat: 5211-5212)

“Sen yiğit askerim çok deyip kendi anlayışına kıymet vererek ve göğsünü gererek gururlanma. Ölüm nice cesur ve gururlu insanları yere gömdü ve nicesinin üzerini toprak ile örttü.”

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Anadolu Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın gururundan vazgeçmesinden de bahsedilmektedir. Elvan Çelebi, eserinde Şeyh İlyas'ın oğlu Muhlis Paşa'nın Mısır'dan Anadolu'ya döndükten sonra Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan tarafından hapsedilmesini ve mancınıkla kaleden fırlatılmasını anlatmıştır. Esere göre Gevele Kalesi'nden mancınıkla fırlatılan Muhlis Paşa'yı Boz atlı Hızır'ın havadayken tuttuğuna şahitlik eden Sultan Rükneddin, gururundan vazgeçmiş, ona bu mânevî makamını terk etmesi karşılığında beylik teklif etmiştir. Sultan Rükneddin'in Muhlis Paşa'yı Boz atlı Hızır'ın havada yakalamasına şahitlik edip gururundan vazgeçmesi;

baş götürdi vü ne görür sulţān
görür ol şeh-suvārı şöyle revān

sebletinden vezir ü sulţānuñ

fāriğ olmuş burütı hākānuñ (Tulum: 959-960)

Sultan (Rükneddin) başını kaldırdı, bir de ne görsün! O atlı öyle bir gidişle gider ki vezir, sultan ve hakanın gururu bıyığından el çekmiştir (yani bıyığının ucunu büküp büyüklük taslamaktan vazgeçmiştir), ifadesiyle dile getirilmiştir.

3.1.1.8.15. Menfaatçi İnsan

Menfaat kişinin faydasına olan şeylerin bütünü, tamamıdır. Kişinin kendi kârını zararını yani menfaatini düşünmesi normal karşılanan bir durumdur. Ancak kendi menfaatinden başkasını düşünmeyen ve başkalarının haklarına saygı duymayan kişilere menfaatperest denilmektedir. Menfaatçi biriyle dostluk kurmak zordur. Böyle insanlar karşısındakinden bir fayda uman beklentili kişilerdir. Kendilerinin memnun edilmesini isterler. Ancak onları her zaman memnun etmek mümkün olmaz. Menfaatçi insan, kendi çıkarına en ufak bir zarar geldiği zaman dostluğu sona erer ve dostluğun kalıcı olması mümkün değildir. Menfaatçi insanla dost olmak isteyen fedakârlık yapması gerekir. Fedakârlık tek taraflı olmaz. Menfaatçi insanı tanıyıp farkında olan insan, onun düşmanlığından daha az zarar görür.

Kutadgu Bilig'de kişinin böyle insandan uzak olması öğütlenmiştir. Bu konuda Yusuf Has Hâcib:

yana umduçı birle bolma yağuk
siziksiz sarğa bu yağı bolğay oğ

çalı umdusın bulsa ol umduçı
atağay sini ol ini ya içi

çalı bulmasa ol evürgey yüzün

toğup körmedük teg yıratğay özin (Arat: 4214-4216)

(Bir de menfaatperest insana yakın durma; o sana, şüphesiz, düşman olacaktır. Eğer menfaatperest insan umduğunu bulursa, sana büyük veya küçük kardeş gibi muamele eder. Eğer bulamazsa, senden yüz çevirir, seni hiç görmemiş gibi davranır ve senden uzaklaşır.) gibi tenbih ve uyarılar da bulunur. Bu durum şahıslar için olduğu kadar devletler için de geçerlidir.

Bu konuda Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-Ünsiyye* eserinde Baba İlyas'ı çekemeyen Köre Kadı'nın Esedüddin Ruzbe ile birlikte Baba İlyas'ı Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e kötölemesi ve yalan söyleyerek Baba İshak'ın ayaklanmasını Baba İlyas yapmış gibi göstermesi buna örnektir. Köre Kadı ve Esedüddin Ruzbe'nin kıskançlığı ve fitnenin yayılması sonrasında Anadolu Selçuklu Devleti'nin çöküşünü hızlandıran Babâi İsyanı yaşanmıştır.³⁸³

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de menfaat yüzünden düşmanlık, Köre Kadı ve Ruzbe'nin Şeyh İlyas'ın Boz atını almak istediğinde onun atını vermemesi yüzünden ortaya çıkmıştır. Köre Kadı ve Ruzbe menfaatçi kişilerdir. Ruzbe, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta geçmesinden sonra Sultan'a hediye edilmek üzere iyi bir at aramaktadır. Köre Kadı, Ruzbe'ye Şeyh İlyas'ın Boz atından bahseder ve bu atı uygun bir fiyat karşılığında satın alabileceğini söyler. Oysa Şeyh İlyas'ın Boz atı satılık değildir. Ruzbe ve Köre Kadı, kendi nüfuzunu kullanarak zorla Boz ata sahip olmak isterler. Ancak isteklerini elde edemeyince Şeyh İlyas hakkında dedikodu çıkarıp fitne yayarlar. Ayrıca Şeyh İlyas'ın halifesi Oban'a eziyet edip onu asarlar. Bu durum Çat bölgesinde karşılığa neden olur. Köre Kadı, bu karışıklıktan yararlanarak Selçuklu Sultan'ına Şeyh İlyas'ı kötöleyen bir mektup yazar. Köre Kadı bununla da yetinmez, bizzat kendisi ulağın ardından saraya giderek Şeyh İlyas'ı Sultan'a kötöleyerek onu kışkırtır, Şeyh İlyas ve talabelerinin üzerine asker sevk edilmesi buyruğunun çıkmasına neden olur.³⁸⁴

3.1.1.8.16. Nefis/ Vücut

"İnsanın en kötü düşmanı kimdir/ nedir?" denildiğinde *Kutadgu Bilig*'de gizli düşmanlar olarak dört düşman anlatılmaktadır. Bunlar: nefis, dünya, vücut ve şeytandır. Yusuf Has Hâcib'e göre bunlar arasında başlıca düşman vücuttur. Çünkü insan, Allah'ın adını andığı zaman şeytan kaçır, dünyayı bırakıp giderse ondan kurtulur; ancak vücuttan kurtulmak zordur. Çünkü insanın kendi vücudundan ayrılması mümkün değildir. Bundan dolayı insan vücutla devamlı mücadele

³⁸³ Mertol Tulum, *Elvan Çelebi, Nâme-i Kudsî (Kutsal Kitap) Menâkıbu'l-Kudsiyye (Kutsal Menkabeler), İkinci Kitap: Çeviriyazılı ve Günümüz Diline Aktarılmış Metin*, Çizgi Kitabevi, Konya 2017.

³⁸⁴ Tulum, a.g.e., s. 113-144/ 360-501.beyitler.

içerisinde olmalıdır. İnsanın vücutla mücadelesinin ilk şartı onun en sert ve kötü bir düşman olduğunu bilmesi ve ona göre davranmasıdır. Bu düşmanla başa çıkabilmenin en önemli şartı ise ona istediklerini vermemektir. Çünkü vücudun isteklerini yerine getirdikçe o kuvvetlenir ve insana hâkim olur. Böyle güçlü bir düşman karşısında kişinin ona karşı koyması zorlaşır. Ancak insan, nefis ve şeytan ile yapılan savaşta olduğu gibi Allah'ın merhameti ve yardımıyla güçlenecek ve vücudunun isteklerine karşı koyacaktır. Bütün bunlar *Kutadgu Bilig*'de:

bu dünya yağı ol et öz bir yağı

bu iki yağınırğ yağığlığ ağı

üçünçi yağı yek bu din oğrısı

tegürmesü tenđri bularnırğ yası

bularda idı sarp bu yavlağ yağı

et özdin tegir ol öküşrek çoğı

bayat atı aysa tezer yek barır

đodu barsa dünya seninđdin đalır

et özni negü teg kitergü bolur

meger kim ölüm tutsa đalsa đalır

idı yakşı aymış biliglig büğü

biliglig büğüler sözin tırđlađu

mini murđđka tegrür et öz emgetür

ara küldürür kör ara yığlatur

ajun tezgünür men tilekin udu

ara aç yatur men arala todu

bir arzu yitürse takı bir qolur

takı birni bulsa tükel beg bolur

basumaz özüm bu et özni utup

basa bir bağırsağ idim sen tutup

bu yavlağ osuğluğ turur bu et öz

semiz tutsa artuk bolur bu yavuz (Arat: 3589-3599)

(Bu dünya bir düşman, vücut ise, başka bir düşmandır; bu iki düşmanın tuzağı her tarafa yayılmıştır. Üçüncü düşman şeytan, bu din hırsızdır; Tanrı bunların şerrinden korusun. Bunlar arasında en sert ve kötü düşman vücuttur, en çok gürültü de ondan çıkar. Tanrı adını zikredersen, şeytan kaçır, gider; dünyayı bırakıp gidersen ondan kurtulursun. Fakat vücudu nasıl bırakırsın; onu senden ancak ölüm ayırabilir. Bilge kişi çok güzel söylemiş, bilgelerin sözünü dinlemek lazımdır, onlar, bana vücudum ıztırap ve zahmet çektirir; bazen güldürür; fakat bazen de ağlatır. Onun arzusuna uyarak dünyayı dolaşırım; bazen aç yatarım, bazen de tok. O bir arzusuna kavuşursa, bir başkasını ister; onu da bulursa, artık insana büsbütün hâkim olur. İşte bu vücudu yenip, ona hâkim olamıyorum; merhametli Rabbim, sen ona hâkim ol. Bu vücut böyle kötü bir tıynettedir; onu kuvvetlendirirsen, daha çok kötüleşir ve ileri gider.) şeklinde anlatılmıştır.

Yusuf Has Hâcib, vücudun gizli bir düşman olduğundan da bahsetmektedir. İnsan nefsinin isteklerine boyun eğmez ve ibadetle meşgul olursa bu düşmanın zararından korunmuş olur. Yoksa vücut insanı geçici ve boş şeylerle avutur. Bunun sonucunda pişmanlık ve sıkıntı vardır. İnsan kendisini vücudunun isteklerine

bırakırsa nefis kabırır. Bu durumda onun nefis ve istekleri insana hâkim olur. Yusuf Has Hâcib'e göre vücudun düşmanlığı bununla kalmaz. O, zaptedilmesi zor, çetin bir düşmandır; çünkü her yere tuzak kurmuştur. Bunu ele alan Yusuf Has Hâcib;

et öz arzu sürgen tapuğka tezig
körümez yağıka bu birmez kezig

et özke alık birme eğme boyun
avınçı saşınç ol tileki oyun

et öz bir yağı ol idi sarp yağı
kamuğ yirde yağmış tuzakı ağı

tilekinçe ığma katığlan tiren
et öz ülgü birmez ukuşluğ eren

negü tir eşitgil özin basmış er
hava boynı yençip özin tutmuş er

et özke bulun bolma bilgi uluğ
et öz bulnasa kör kılur din yuluğ

biliglig tise bolmağay ol erig

havası uğu kılsa barça işig (Arat: 3628-3629; 3637-3641)

(Nefsinin isteklerini kendisinden uzaklaştıran ve ibadete koşan kimse, gizli düşmana fırsat vermez. Vücuda taviz verme ve ona boyun eğme; onun avutması ıztırap, yapıp ettiği de heva ve hevestir. Vücudun çok çetin bir düşman olduğunu,

ayrıca her yere ağını atarak tuzak kurduğunu söyler. Nefsinin arzusuna bırakma, gayret et ve dayan; akıllı kişiler vücuda taviz vermezler. Heva ve hevese galip gelerek, nefesine hâkim olmuş insanın sözünü dinle, ey büyük bilgi sahibi, vücudunun esiri olma; vücut seni esir ederse, fidye olarak dinini ister. Her işi heva ve hevese uyarak nefsinin isteklerine göre yapan kişiye bilgili demek caiz değildir.) demektedir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in nefesine yenik düşüp şeytana uyarak, babası I. Alâeddin Keykûbat'ı zehirletmesi ve onun tahtına geçmesi anlatılmaktadır. Bu olaydan kısa bir süre sonra Babaî İsyanı yaşanmıştır. Eserde bununla ilgili olarak;

çünkü imiş-idi zeval şaha
toldı şeytân gıyâs-ı gümrâha

zehr virdi götürdi sulţanı

nâzenîn pâzışâh-ı rabbani

(Tulum: 356-357)

(İşte) bu Şah'a göçme vakti eriştiğinde yoldan şaşmış Gıyas'ın içine şeytan girdi. Zehir verdi, Tanrı katına yakınlığı bulunan o sevilen Sultan'ı öldürdü, denilmiştir.

3.1.1.8.17. *Öfke*

Gazap (öfke) her insanda az ya da çok bulunan duygulardan birisidir ve kişinin kızgınlık halinin daha şiddetlisidir. “Gazap, acı veren kötü bir davranışın kişinin ruhunda uyandırdığı kızgınlık, intikam duygusu ve cezalandırma isteği anlamında ahlâk terimidir. Sözlükte “kızmak, öfkelenmek; kızgınlık, öfke duygusu” anlamına gelen ve umumiyetle rızâ ve hilim kavramlarının karşıtı olarak kullanılan gazabın tanımı yapılırken bunun “intikam alma ve cezalandırma isteği” olduğuna özellikle işaret edilir.”

Öfke duygusu öncelikle insanın kendisine zararlıdır. İnsan öfkelenildiği zaman vücudunda bazı değişiklikler meydana gelir. Kan dolaşımı hızlanır. Kan beyne ve damarlara hücum eder. Kalp çarpıntısı ve nefes alışverişi artar. İnsanın yüzü kızarır. İnsan o anda sağlıklı düşünemez ve doğru kararlar veremez. İnsanın öfkesiyle aldığı yanlış kararlardan dolayı “öfke ile kalkan zarar ile oturur.”denilmektedir. Gerçekten de öfke kişiye çok zarar verir. Öncelikle fizyolojik olarak vücut etkilenir. Öfkeli insan yerinde duramaz. Bu öfkesini dindirmek için bir an önce cezalandırmak ve intikam almak ister. Ayrıca insan öfkeli durumda akıl tutulması yaşadığından ne yapacağını şaşırır. O an eline silah vs. verilse karşısındakine zarar verebilir. Bundan dolayı öfke kişiye en çok zarar veren düşmanlardandır.

Öfkenin diğer zararı ise kişinin muhatabı olan diğer insanlara karşı gösterdiği tavrın karşılıksız kalmamasıdır. Öfkeli insanın yanlış tutumundan dolayı muhatabı da ona düşman olur ve düşmanca davranır. Böylece aralarındaki husumet(düşmanlık) pekişir ve kavgalar yaşanır.

Öfkeli kişi devletin idarecisi ise durum çok daha kötü sonuçlara varır. Çünkü devlet başkanı öfkesiyle hem kendisine hem de yanlış kararlarıyla etrafındakilere ve devletin işleyişine zarar verir. Hatta idareci kişi yanlış kararlarla devleti savaşa dahi sürükleyebilir.

Diğer yandan öfke duygusu ölçülü olduğu zaman insanın kendisini, namusunu ve şerefini koruması açısından faydalıdır. Örneğin kişiye yapılan bir haksızlık karşısında ona gerekli cevabın verilmesi adaleti tesis eder. Bu da kişinin içinde öfkenin tutarlı olduğunu gösterir. Ancak öfkenin aşırısı da hiç olmaması da kişinin zararınadır. Çünkü aşırı öfkeli insanda saldırganlık durumu ortaya çıkar. Öfkenin az olması da kişinin kendini savunup koruyamamasına neden olur.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Şeyh İlyas'ın Dede Garkın ile aralarındaki dostluğun yanlış yorumlanması üzerine Dede Garkın'ın halifelerine öfkelenildiği anlatılmaktadır. Eserde bununla ilgili olarak;

buşuğır şâh-ı 'âlem-i 'irfân

girür ol ğâra vü olur pinhan

dört yüz ol kim hâlîfe vardı be-nâm

her biri ehl-i keşf ü hâl (u) maķâm

ehl-i tevĥîd ehl-i seccade

bunları ihtiyâr idipdi dede

dört yüzinde ki var seccâde

cem' ider ķamusını bir ġârda

birbiri üzre biraġur oturur

otururken cihan işin bitürür

iy kemâl u kemal bakış gör

bākî iş iste bak bak iş gör

(Tulum: 168-173)

(Bunun üzerine) irfan âleminin şahı öfkelenir; o mağaraya girer ve gizlenir. O adlı sanlı dört yüz halife, o her biri keşif, hâl ve makam ehli, tevhid eri, seccade sahibi olan Dede'nin seçtiği kimselerin seccadelerini (çeker alır), (hepsini) bir mağarada toplar; birbiri üzerine koyar, oturur, otururken cihan işini bitirir. Ey kemal! Kemal bakış gör; kalıcı iş iste, bak bak da iş gör, denilmiştir.

3.1.1.8.18. Şeytan

Bu düşmanlık hasetle başlar, benlikte pekişir. Şeytan Hz. Âdem'e bu yüzden düşman olmuş ve Allah'a karşı gelmiştir. Düşmanlığı sadece orada kalmamış Âdemoğullarına da düşman olmuş ve bu düşmanlığından vazgeçmemiştir. Bu yüzden onunla mücadele şarttır. İnsan Allah'a bağlanır ve şeytanı düşman olarak bilirse bütün istekleri yerine gelir ve saadete ulaşır.

sevüg bolmasa tap idim sevmişi

yağım yek turur öz yağılamaşı

bayat birge barça tilekiñg tükel

yekig keç yağıla bayatka tüzül (Arat: 4763, 6251)

(Rabbimin sevdiğini eksiksiz sevmek gerekir. Ona düşman olan, benim de düşmanımdır. Allah’a bağlan, şeytanı çok çok düşmanın bil de o yüce Tanrı bütün isteklerini versin.) denilmiştir.

Kutadgu Bilig’de şeytan da mücadele edilmesi gereken devamlı düşmanlardan biri olarak açıklanmıştır. Çünkü kâfirin dostudur. “İblis” adı verilen şeytanın Âdem aleyhisselama ilk yaratılışından beri açık ve gizli bir düşmanlığı vardır. Bununla ilgili;

sevüg bolmasa tap idim sevmişi

yağım yek turur öz yağılamaşı (Arat: 4763)

(Rabbimin sevdiği işler kâfi gelmezse, mücadele etmek için, düşmanım olan şeytan vardır.)

İnsanlar arasındaki kavgaların ve mücadelenin, toplumda uzun süren kan davalarının ve devletler arasındaki uzun süren savaşların temelinde kin ve nefret kaynaklı düşmanlık yatmaktadır. Bu, bir çeşit mirastır.

Gülşehrî *Mantiku’t-Tayr*’ında(*Gülşen-Nâme*) bunu; “Lânetlenmiş Şeytan’ın Hz. Âdem ile münazarası ile Hz. Âdem’in Şeytan’a Cevabı” bölümünde (3318.-3483.beyitler) tam 165 beyitte anlatır. Bu hikâyede Hz. Âdem ve Şeytan münazara içindedir. Şeytanının onu nasıl aldattığı ve Âdem’in Cennet’ten nasıl çıkarıldığı, yanılttığı sevinçle anlatılır. Âdem, Şeytan’a “Ben günah işledim, tevbe ile kurtuldum. Benimki bir pislik gibi idi, yıkanınca geçti. Ancak sen it derisi gibisin. Bütün denizleri seni temizlemek için getirsek yine temiz olmazsın; çünkü senin aslın pistir.”³⁸⁵ cevabını verir.

³⁸⁵ Kemal Yavuz, *Gülşehrî’nin Mantiku’t-Tayr’ı (Gülşen-Nâme)*, Âdem-Şeytan münazarası.

Yine Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-Nâme)de bulunan Şeyh Abdürrezzak'ın Hikâyesi'nde ömrünü Allah yolunda geçiren bir dervişin bir Hristiyan kızına âşık olduktan sonra şeytana uyup yoldan çıktığı ve tövbe ile nasıl eski haline döndüğü anlatılır.³⁸⁶

Kısaca belirtmek gerekirse düşmanlar vardır. Bunlar *Kutadgu Bilig*'de bilgisiz insan, kâfir düşman, menfaatçi insan gibi açıkça görünen düşmanlar ve şeytan, kişinin istekleri, dünya ve vücut (nefis) gibi gizli düşmanlar olarak çeşitli şekillerde görülür.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Köre Kadı'nın şeytana uyduğundan fitne sokarak ortalığı karıştırdığından bahsedilmektedir. Köre Kadı, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e yalanlarla dolu bir mektup yollar, ardından saraya giderek Şeyh İlyas'ı Sultan'a kötüler. Onun bu durumunu Elvan Çelebi;

çünkü şeytândan okımışdı sabak
nesne didi kim ivdi beglere bak

bî-tefahhuş buyurdılar leşker
gürçî (vü) kürd cem'î dört biñ er (Tulum: 474-475)

(Köre Kadı) şeytandan ders aldığı için ettiği birkaç sözle, şu hâle bak, beyler hemen harekete geçti. Sorup soruşturmadan Gürcü ve Kürtlerden oluşan dört bin nefer asker topladılar, denilmiştir.

3.1.1.9. Düşmanlığın Sebepleri

Düşman, insana zarar veren her şeydir. Farsçada “başkasına karşı kötü niyet besleyen, kötü kalpli kimse” anlamındaki düşmandan (düşmen) gelir. Düşmanlık kelimesinin Arapça'daki karşılığı adâvettir. Adâvet sözlükte ‘zulmetmek, haklılık sınırını aşmak’ gibi mânalara gelen “adv” kökünden türetilmiş olup genellikle sadâkatin zıddı olarak kullanılır. ‘Adv (düşman), başkasına zarar vermek için fırsat kollayan, onun iyiliğine olan işlerin tersini yapmaya çalışan kimse, düşman olarak

³⁸⁶ Yavuz, *Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-Nâme)*, C.I, s. 49-113/319-755.beyitler.

tanımlanmıştır.³⁸⁷ İnsana zarar verme niyetine ise düşmanlık denir. İnsan bilmeden ve istemeden bir başkasına zarar verebilir. Fakat düşmanlık kavramı, içerisinde bilinçli bir tercihi ve kötü bir niyeti barındırır. Bu yüzden fertler, toplumlar ve devletler arasında savaş sebepleri arasında düşmanlık yer alır. Zaten savaş düşmanlıktan doğar.

3.1.1.9.1. Akılsızlık

Akılsızlık insana düşmandır. Yusuf Has Hâcib'e göre akılsız ölüdür, akılsıza insan denmemelidir. *Kutadgu Bilig*'de akıllılık övülmüş, akılsızlık ise düşman görülmüştür. Bununla ilgili olarak eserde;

bayattın erür bu ukuş bolğusu

tadu birle kirse bolur belğüsü

bayattın 'aşa ol ukuş belğülüğ

ukuştın bulur er mirğ eğgü ülüg

kişide uluğrağ ukuşlüğ kişi

ukuş boldu erke mirğ erdem başı

ukuşsuz kişini kişi timegü

neçe sözlese söz yime bütmeğü

ukuşsuz ölüğ ol ukuşlüğ tirig

ukuş munça terğlig ağırtlar erig (Arat: 1828-1831)

Akıllı olmak Tanrı vergisidir; ancak buna doğuştan sahip olursa aklın emâreleri kendisini gösterir. Akıl, şüphesiz, Tanrı'nın ihsânıdır; insan akıl ile bin

³⁸⁷ Mustafa Çağrııcı, "Düşmanlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C.10, s. 51-53.

türlü erdemın başıdır. Akıllı insan, insanların büyüğüdür; akıl insan için bin türlü faziletin başıdır. Akılsız insana insan dememeli; ne kadar söylerse söylesin, ona inanmamalı, akılsız ölüdür, akıllı ise diridir; akıl insanları bu şekilde birbirinden ayırt eder, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise akıllı insana seslenilmiştir. Eserde bununla ilgili olarak;

lâ yuḥîṭün revâdur iy 'âkil
ille illâyı fevt kıлмаğıl (Tulum: 820)

Ey akıllı kişi, onun ilminden bir şey kavrayamazlar, buyruğu doğrudur; ne var ki 'ancak'ı gözden uzak tutma, denilmiştir.

Elvan Çelebi, Köre Kadı'nın kışkırması yüzünden Şeyh İlyas'ın seksen müridiyle zaviyeyi terk etmek zorunda kalmasından dolayı durumu iyice araştırmayan Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e gıyabında;

aduñ islâm evinde uşlu gişi
uşlu gişi nice kıılır bu işi (Tulum: 520)

Adın İslâm yurdunda akıllı kişi. Uşlu kişi nasıl yapar bu işi, dediğini ifade etmiştir.

3.1.1.9.2. Bencillik

İnsan toplum içerisinde yaşayan sosyal bir varlıktır. Bu nedenle toplum içerisinde var olur ve ihtiyaçlarını karşılar. Akıllı ve özgür insan kendisinin faydasına şeyleri ister ve zararlılardan kaçınır. İnsanın bunu yaparken başkalarının haklarına da saygı duyması gerekir. Bu, kişinin haddini bilmesi ve adâlet duygusu ile ilgilidir. Ancak insanın başkalarının zararına da olsa sadece kendi menfaatine göre hareket etmesi bencilliktir. Bencil insan sadece kendi menfaatine çalışır. Hatta başkalarının duygu ve düşünceleri, onların menfaatine zarar gelmesi umurunda değildir. Bencil insanların dostluğundan hayır gelmez. Bu konuda *Kutadgu Bilig*'de;

taķı bir yağılık asığ yas için
bolur bu yağılık kıılır er öcün

öz asğı tiler dostқа birme körğül

asığ bulmasa boldı duşman törğül (Arat: 4226, 4274)

Bir de menfaat yüzünden düşmanlık olur; bu düşmanlığı insan intikam hissi ile yapar. Yalnız kendi menfaatini gözeten dosta gönül bağlama; fayda görmezse, sana düşman kesilir; ondan vazgeç.” denilmektedir.

Bencil insan her şeye sahip olmak ister. Başkalarının görüşlerine saygı duymaz. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de bencilliğin düşmanlığa yol açması ile ilgili açık bir ifade bulunmamaktadır. Fakat Ruzbe'nin Şeyh İlyas'ın Boz atını almak istemesi bencillik şeklinde de yorumlanabilir. Esedüddin Ruzbe, Anadolu Selçuklu devletinde emîr-âhor (İmrahor-at bakıcısı) görevinde bulunmuştur. Selçuklu tahtına II. Gıyâseddin Keyhüsrev geçtiğinde ona iyi bir at hediye etmek ister. Köre Kadı'nın yönlendirmesiyle Şeyh İlyas'ın Boz atını almak için iki adamını gönderir. Şeyh İlyas'ın Boz atına para karşılığı sahip olamayan Ruzbe, Şeyh İlyas'a ve halifelerine zorbalık ve düşmanlık yapar.³⁸⁸ Eserde bununla ilgili olarak;

rūzbe nām hādīm-i sengīn

var-ıdı çat içinde bir zengīn

taht yīnilendi dir görūn bir at

at katır çok yaramaz her at (Tulum: 360-361)

Çat'ta Ruzbe adında taş yürekli, malı mülkü çok bir yönetici vardı. Taht yenilendi, bir at bulun; (ancak) at, katır çok; her at yaramaz, der, ifadeleri yer almaktadır.

3.1.1.9.3. *Bilgisizlik*

Kutadgu Bilig'de kitabın adı bir tarafa, konuların başında “bilgi” gelmektedir. Bilgi, kişiyi, toplumu ve devleti ayakta tutan önemli bir unsurdur. Eserine “*Kutadgu Bilig*” adını veren Yusuf Has Hâcib, kitabının 10. bölümünü “*Bilig, aklın faziletinin*

³⁸⁸ Tulum, **a.g.e.**, s.113-134/ 360-458. beyitler.

faydasını söyler” şeklinde düzenleyerek bilgiyi ve aklı yüceltmıştır. Ayrıca eserinin pek çok yerinde bilginin ve aklın önemine dikkat çekmiştir. Buna karşın bilgisizliği eleştirmiş ve bilgisiz insanın kişinin düşmanı olduğunu dile getirmiştir.

Bilgisiz kişi öncelikle kendisine düşmandır. Çünkü onun bildiği ve yaptığı şeyler onun cehaletinden kaynaklanır ve bundan dolayı kendi zararına çalışır. Sözü edilen cahil kişinin başka düşman araması gerekmez. Çünkü kendi cahilliğiyle hareket eder ve zarara sebep olur.

Bilgisiz kişi, bilmediğini fark etmediğinden öğrenmeye kapalıdır. Onun dünyası kendi bildiğini sandığı şeylerle sınırlıdır. Bu nedenle bilgisiz kişi kendi küçük dünyasında kısır döngü içerisinde yaşar. Bir de bilmediği halde her şeyi bildiğini zanneden bilgisiz kimseler vardır. Halk arasında “kara cahil, zır cahil, echelü’c-cühelâ” gibi tabirlerle anılan böyle kişiler kendilerini bilgili gördüklerinden her şeye karışırlar, karşılarındakini bilgisiz görüp küçümserler. Hatta gerçekten bilgili kişileri kendilerine rakip ve düşman görürler. Devamlı onlarla bir yarış içerisindeyler. Çünkü onlar bilgili kişilerin yanında kendilerini aşağı hissederler. Çoğu zaman bunların bilgili kişilerin yanında cahillikleri ortaya çıkar. Bu durumda bilgisiz kişiler bilgili kişilere düşmanca davranırlar. Bilgisiz yanlış da olsa yaptığı işleri beğenir. Bu durumda, tenkide de karşı çıkarlar. Bununla ilgili olarak Yusuf Has Hâcib,

bilgisiz biligligke boldı yağı

bilgisiz biligligke kıldı çoğı

biligsizke bilgi kılınçı yağı

ağın bolmasa tap bu iki çoğı (Arat: 200, 318)

(Bilgisiz, bilgiliye düşman olur ve bilgili ile mücadele eder. Bilgisizin düşmanı kendi bildiği ve yaptığıdır; başka düşmanı olmasa dahi bu ikisiyle mücadele etmesi yeterlidir.) demektedir.

Bilgisiz kişi insana düşman olduğu gibi bilgili kişi de insanın düşmanı olabilir. Çünkü bilgi, kimin eline geçerse onun tabiatına göre şekillenir. Bilgi, akıllı ve iyi niyetli birinin eline geçerse kişinin kendisine ve topluma fayda getirir. Akıllı

ve bilgili ancak kötü niyetli kişiler akılsız insanların bilgilerinden faydalanmak isteyebilirler. Bunları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışırlar. Kötü niyetli birinin eline geçen bilgi kişinin kendisine ve topluma zarar verir. Bundan dolayı bilgili kişi, insanın düşmanı da olabilmektedir.

Önemli bilgilerin saklanması ve kötü niyetli kimselerin bundan haberi olmaması gerekir. Bilginin kötü niyetli kişilerin eline geçmesi devletin işleyişine de zarar verir. Devlet idaresinde hükümdara hizmet eden vezir ve danışmanlarının güvenilir, asil ve görgülü ailelerden seçilmesi esastır. Çünkü devletin güvenliğine dair her çeşit bilgiye bu kişiler ulaşır ve bunu hükümdara aktarır. Hükümdar ise vezirden ve danışmanlarından aldığı malumat gereğince hüküm verir. Buna istihbarat sistemi denilir. Hükümdarın haber aldığı bilgili kişilerin art niyetli olması hükümdarın yanlış kararlar almasına yol açar. Bu da devletin işleyişini bozar.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de bilgisizliğin karanlığından, yani inkâr yoluna saptıktan bahsedilmiştir. Anadolu Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın çevresindeki insanların kötülüklerle dolu olduğunu, Muhlis Paşa'yı Sultan'a kötüledikleri anlatılmıştır. Buna göre;

tevbe kıldı birinçesi döndü

münkir oldu vü niçesi tündü (Arat: 868)

Birçoğu tövbe etti, döndü; birçoğu da inkâr yoluna saptı, (bilgisizlik karanlığına) battı, denilmiştir.

Elvan Çelebi, eserinde bilginin yumuşak huylulukla değer kazandığını dile getirmiştir. Esere göre; Babaî İsyanı'nın ortaya çıkma nedenlerinden birisi hilekâr ve yalancı kişilerin nüfuzlarını kullanarak bilgisizleri kötü yönlendirmesidir. Köre Kadı, bilgilidir; fakat fitneci biridir; çevresini ve Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'i yalan yanlış bilgilerle Şeyh İlyas'a karşı kışkırtmıştır.³⁸⁹ Bunun üzerine Şeyh İlyas, seksen müridiyle birlikte zaviyesini terk etmek zorunda kalmıştır. Şeyh İlyas'ın, zaviyesini terk ederken seksen müride yaptığı konuşma dikkat çekicidir. Buna göre;

³⁸⁹ Tulum, a.g.e., s.139-144/ 477-501. beyitler.

sen işit bir ‘acep hikāyat hem

şeyh seksen gişi-yile ol dem

zaviye terkin ittilerdi bular

geldiler bir makamda ıondı bular

şeyh şordı niçesiz iy aşhāb

didiler seksenüz bu şeyh u bu şāb

buyurur şeyh rūma seksen yıl

kılmaya rahmet-i huzā tenzīl

ger gele gendüye kıla tevbe

‘ākıbet dest-gır ola tevbe

ille dünya vü āhiret hüsrān

yile vara bu devlet-i sulţān

döndi ğaybāne eydür iy selçuı

kim senüñ gibi daıı bir şāh yok

‘ilm ü hilm ü sa‘adet ü merdī

kim işigüñde sürinür dördi

höz hilimsüz bu ‘ilm cümle muhāl

‘ilm hilm-ile düzdi görklü cemāl

kanı ʻilmüñ kim irişe eşeri

kanı ħilmüñ ki biline ħaberi

sen bu işi bir añlasañ yig-idi

cemʻ kılsañ qocayı vü yigidi

bir ü biş on u yüz gişi ŝorsañ

bizlerüñ ħalı nicedür görseñ

bu ki gitmek durur buna ğam yok

ne sürür ola kʻanda mâtem yok

her viŝâlüñ ŝoñı firāk durur

geh tenāzur geh ihtirāk durur

bu senüñ iŝiñüñ zamīrinde

eyle görnür kim olasın rüsvā

māliküʻl-mülk ħağ durur ŝeksüz

neñ var ortada kanı iy udsuz

evliyā enbiya degül mi ħağ

ħağa bâtil dimek nedür bir bağ

ađuñ islām evinde uşlu gişi

uşlu gişi nice kıtur bu işi

hıfbeden sultān adını yuyalar

hutbeyi han adına okıyalar

gele bir tayife bu mülki ala

saña milkden nişān vebāl kıala

atuñı binüben tonuñ geyeler

yurduñı aluban seni süreler

bu kıahırdan kıamu deñiz geçesiz

alñunıza kāfir kıaçın basasız

her ne kim kıaķ bulara kıismet ide

kıamu kıaķ yolına gele vü gide

kıaķ bulara ne dünyelik ki vire

yay u kış kıaķ yolına kıarca süre

halife bunlaruñ elinde ola

bu 'aceb gendüler halife ola

olalar bunca biñ ceza'a sebeb

çekeler kıaķ yolında renc ü ta'ab

bu yola kıaķ buları kıla mürid

var seni saña iy kıabıs ü merid

kâfir ü münkire ulu kaçıldı

uş bu faslı bu şüretin okıdı

(Tulum: 502-530)

Bir şaşılacak hikâye daha işit: Şeyh (İlyas) seksen kişiyle o zaman zaviyeyi terk etmişti. Bunlar geldiler, bir yere kondular. Şeyh sordu: Ey yoldaşlar! Ne kadarsınız? Yaşlı genç, hepimiz seksen kişiyiz, dediler. (Bunun üzerine) Şeyh şöyle buyurdu: Rum'a seksen yıl Tanrı'nın rahmeti inmesin! Kendine gelip de tövbe edecek olursa, sonunda tövbe işine yarar; aksi takdirde dünya ve ahireti elden çıkar, bu Sultan'ın güç ve egemenliği uçup gider. Döndü, karşısındaymışçasına seslendi: Ey Selçuk! Gerçi senin gibi bir padişah yok ve gerçi şu dört nitelik; bilgi, yumuşaklık, mutluluk ve mertlik eşiğinde sürünmekte/ buyruğuna boyun eğmiş bulunmaktadır; ne var ki yumuşak huyluluğun eşlik etmediği bilginin hiçbir değeri yoktur. Bilgi, yumuşak huylulukla değer kazanmıştır. Bilgin nerede ki izi belirsin? Yumuşak huyluluğun nerede ki haberi bilinsin? Sen bu işi anlasan ne iyi olurdu! Yaşlıyı ve genci toplasan, bir ve beş, on ve yüz kişiye sorsan; bizlerin hâli nasıldır, görersen! Doğruya yanlışa bir baksan; doğruyu doğru, yanlışı yanlış bilsen! Mesele gitmekse, buna tasa yok; mâtem olmayan yerde sevinç yok. İster göz göze bakma, ister kucaklaşma olsun her kavuşmanın sonu ayrılıktır. Bu senin işinin iç yüzünde yüz kızartıcı duruma düşmek görünüyor. Mülk'ün gerçek sahibi şüphesiz Allah'tır. (Senin) neyin var ortada, ey utanmaz! Veliler, peygamberler gerçek değil mi? Gerçeğe, yok, demek nedir? Adın İslâm yurdunda akıllı kişi. Uslu kişi nasıl yapar bu işi? Hutbe'den 'Sultan' adını çıkaracaklar; hutbeyi 'han' adına okuyacaklar. Bir topluluk gelip bu toprakları alacak; sana egemenlikten nişan olarak günah kalacak. Atına binip giysini giyecekler; yurdunu alıp seni sürecekle. Bu belâ yüzünden hepiniz deniz geçeceksiniz; alnınıza kâfir haçı basacaksınız. Tanrı bunlara (egemen Moğollara) ne kısmet ettiyse, hepsi Hak yoluna gelecek ve gidecek. Hakkın dünyalık olarak verdiklerini bunlar yaz, kış Allah yolunda harcayacak. Halife bunların elinde olacak. Şu tuhaftır ki kendileri halife olacak. Binlerce feryat figana sebep olacaklar. Allah yolunda kendileri de sıkıntı çekecekler. Tanrı bu yola bunları mürit yapacak. Ey pid, ey dik başlı! Bas git, sen (ancak) kendine gereklisin. Kâfire ve inkârcıya çok öfkелendi; işte bu ayrımı bu şekilde okudu, denilmiştir.

3.1.1.9.4. Cimrilik

Asâlet, yiğitlik, vefalı olmak ve cömertlik hükümdarlığın şartlarındandır. Cimri kişi hükümdar olamaz. Hükümdarlık, zenginliği, malı dağıtmayı, insanlara faydalı olmayı gerektirdiği için cimrilik ile hükümdarlık birbirine düşmandır. Cömert hükümdara askeri ve tebaası kul köle olur. Bununla ilgili olarak Yusuf Has Hâcib eserinde;

saranlık bile boldı beglik yağı

saranka kıpar tegme yirde çoğı (Arat: 3038)

(Cimrilik ile hükümdarlık birbirine düşmandır; cimri insana karşı her yerde isyan edilir.) demektedir.

Cimrilik, tutumluluk anlamında hazinedar için olumlu bir durumdur. Çünkü devletin hazinesini koruyan kişinin savurgan olması devlete zarar getirir. Ancak hazinedar tutumlu olursa ve mâlî dengeye dikkat ederse o devlette ekonomik kriz daha az yaşanır.

Beyitlerde hükümdarın gücünü göstermesi ve düşmanlarından intikam alması için cömert olmasının yanında “akıl, cesaret, doğruluk, kanunu tatbik etme, alçakgönüllülük” vb. başka niteliklere de sahip bulunması istenilmiştir. Beyitlerde açıkça düşman olarak geçmese de bu niteliklerin zıttı olan bütün kavramların da düşman olarak tanımlanması yerinde bir durumdur. Bunlar: akılsızlık, korkaklık, yalancılık, kanunsuzluk, gurur vb. kötü niteliklerdir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de dünyanın kötülüğünden bahsedilirken ‘cihân-ı hasîs: cimri dünya’ ifadesi geçmektedir. Elvan Çelebi, isyanın başlangıç tarihini verdikten sonra;

iy dirîgâ ki bu cihân-ı hasîs

harca sürer çi rây u çi kıssîs (Tulum: 324)

Yazık ki bu hasis cihan, rây (Hindistan’da hükümdarın unvanı) da papaz da olsa elden çıkarır, diyerek cimriliğin kötülüğünü de anlatmıştır.

Elvan Çelebi, cömertliği Tanrı’nın insana verdiği bir bağış olarak görmektedir. Bu nedenle *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de cömertlik övülmüş, cimrilik de

yerilmiştir. Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykûbât'ın Dede Garkın'ı ziyaretinde on yedi köyü vakıf olarak bağışlaması konu edilmiştir. Buna göre;

şeyhi dutdı şeffî pes sulţân

eydür iy şâh-ı 'âlem-i 'irfân

dilerem hâğdan alasin suçumu

höz görürsin daşumu vü içümi

on yidi pâre kend vağf olsun

hâğ te'âlâ kabûl dek kılsun

şeyh virdi rızâ kabûl itdi

isti'ânat diledi şâh gitdi

eyle kim varlığına taldı şeyh

sanasın şâh şeyh oldı şeyh (Tulum: 99-103)

Bunun üzerine Sultan (Alâeddin), Tanrı katında bağışlanması için duacı olmasını diledi ve ona şöyle dedi: Ey irfan âleminin şâhı! Tanrı'dan suçumu almanı diliyorum; içimi ve dışımı sen görürsün. Size on yedi köy vakıf olarak bağışım olsun; Yüce Tanrı yeter ki kabul etsin. Şeyh (Garkın) olsun, dedi, kabul etti; Şâh da yardım diledi ve gitti. Şeyh Şâh'ın varlığına öyle doldu ki sanırsın Şâh Şeyh oldu, Şeyh de Şâh, denilmiştir.

Ayrıca Dede Garkın'a 'Garkın' adının ona varlıklı kimselerin paralarını çoğalttığından, insanları bağış ve iyiliğe gark ettiğinden verildiğini söylerken Dede Garkın'ın cömertliği de övülmüştür. Buna göre;

dağı bir var semâ'umuz iy yâr

her ne kim var meşâyiğ ü ebrâr

nağdlu nağdini şeyhe ‘arz kıılır
şeyh bu ‘arzi karz-ı farz bilür

lā mezīd ille kim mezīd olsun
kıl kabūl nağdumuz sa‘īd olsun

nağdlu nağdin mezīd kııldı yaqīn
bu sebebden didi ulu ğarkın

ğark kııldı kime kim irişdi
bir çalap rahmetine karışdı

iy ‘atā vü kerem ki kıılmış hağ

hağa irmiş aña iren muğlak

(Tulum: 120-126)

Ey dost! Bir duyumumuz daha var. Şeyhlerin, iyi ve iyilikçi kimselerin olancası, varlıklı kimseler parasını pulunu Şeyh Garkın’a sunar. Şeyh bu sunuşu, ödenmesi gerekli bir borç bilir. Dediler: Ey Şeyh, bu nasip ve bağış ki sana önde ve sonda diri ve kalıcı olan Tanrı’nın bağışdır, çok değildir, yeter ki çoğalsın; paramızı kabul et, bereketli olsun. Varlıklı kimselerin bağışladıkları paraları gerçekten de çoğalttı; Ulu (Hızır) bu yüzden ona ‘Garkın’ dedi. Kime eriştiyse yardıma gark kııldı.(boğdu.) Nihayet tek Tanrı’nın rahmetine karıştı. Hakk’ın sunduğu bağış ve iyilik ne güzeldir. Ona erişen kesinlikle Hakk’a ermiştir, denilmiştir.

Yukarıdaki ifadelerden Dede Garkın’ın sosyal yardımlaşma ve dayanışma amaçlı bir vakıf kurduğu, bu vakıf dolayısıyla da insanlara yardımcı olduğu sonucu çıkarılabilir. Ayrıca Sultan Alâeddin’in on yedi köyü vakıf olarak bağışlaması da bu görüşümüzü kuvvetlendirmektedir. Yukarıdaki beyitlerde Sultan Alâeddin’in

‘suçumu bağışlaması için on yedi köyü vakıf olarak verdim’ ifadesinde bahsedilen suç ise II. Alâeddin Keykûbât’ın Dede Garkın’ın vakfını denetlediği şeklinde yorumlanabilir. II. Alâeddin Keykûbât’ın Dede Garkın’ı ziyaretinden sonra durumu daha iyi anladığı ve Dede Garkın’ın insanlara yardımcı olan bir Şeyh olduğunu görünce ona tâbi olarak hakkındaki yanlış düşüncesinden vazgeçtiğini, suçunu bağışlaması için de on yedi köyü Dede Garkın’ın kurduğu vakfa bağışladığı anlaşılmaktadır.

3.1.1.9.5. *Fitne ve Yalancılık*

Fitne ve yalancılık da düşmanlığın sebeplerindedir. *Kutadgu Bilig*’de insanın dilinden dolayı zarara uğrayacağı anlatılmış, fitne ve yalancılık ise kötü huylardan sayılmıştır. Yusuf Has Hâcib’e göre;

ğara kılkı tenğsiz yava sözlegen
yava söz turur bu ğara baş yigen

yava sözlese söz neçe yas kıılır

eger sözleyü bilse aşğı bolur (Arat: 986-987)

Boş ve densiz konuşan ayak takımıdır, onun başını yiyen de bu boş sözleridir. Söz boş yere söylenirse çok zarar getirir; söz yerinde söylenirse faydalı olur.

ğızıl til kıılır kıısğa yaşlığ sini

esenlik tilese ğatığ ba anı

negü tir eşitgil özin kıısğan er

esen tirlür inçin özin başğan er

ğara baş yağıısı kıızıl til turur

neçe baş yidi bu tağı ma yiyür

başırıĝnı tilese tiliĝni küdez
tiliĝ tegme künde başırıĝnı yanur

yana aydı ay toldı ilig uĝar

bu til yası tegse tiriglik tüker (Arat: 964-967, 976)

Kırmızı dil, senin ömrünü kısaltır; selâmet dilersen onu sıkı tut. Diline hâkim olan insan ne der, dinle; kendisine hâkim olan insan rahat ve huzur içinde yaşar. Kara başın düşmanı kırmızı dildir; o ne kadar baş yemiştir ve yine de yemektir. Başını kurtarmak istersen dilini gözet; dilin her gün senin başını tehdit eder. Ay Toldı yine: Hükümdar bilir ki bu dilin zararı insanın hayatına bile mal olur, dedi.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Köre Kadı'nın fitneci ve yalancı; Ruzbe'nin de karıştırmacı ve zâlim olduğundan bahsedilmiştir. Babaî İsyanı öncesinde Köre Kadı'nın kışkırtıcılığı, Ruzbe'nin de onunla iş birliği yapması yüzünden karışıklık çıktığı anlatılmaktadır. Elvan Çelebi; Köre Kadı'dan 'kör gönüllü, lânetli, tuveys (eş cinsel), fitne, şeytan, alçak, aşağılık, değersiz'; Ruzbe'den de 'alçak, katı yürekli, zalim, hayvan' sıfatlarıyla bahsetmiştir. Bununla ilgili olarak;

vesvese kıldı çünkim ol mel'ün

fitne ıparmaĝ istedi ol dün (Tulum: 370)

O lânetli (Köre Kadı), içine vesvese sokunca, o alçak (Ruzbe) de ortalığı karıştırmak istedi.

bâtıla ĝak diyü ıpapar şeytân

daĝı aña ne kim uyar ĝayvân (Tulum: 373)

Şeytan (Köre Kadı) bâtıla hak, diye tapar; ona uyanda da (Ruzbe'de de) hayvanlık var.

kür-dil dir degül ıpayu varsuñ

on ĝişi on biñ aĝça iletsün (Tulum: 378)

Kör gönüllü (Köre Kadı): Tasa yok, gitsin, on kişi on bin akçe götürsün, der.

ķamusıyla kerāmet ister kōr
eydūr oda girūñ ķoparmañ ŗūr

ol leġim ū ħasīs ū nāķıs ķūn

bu girihlere oķıdu efsun (Tulum: 412-413)

Kōr, hepsinden keramet gōstermelerini ister; ateŗe girin, direnip de karıŗıklık ķıkarmayın, der.

O alķak, aŗađılılık ve deđersiz (Kōre Kadı) bu dūđūmlere efsun okuduđundan, denilmiŗtir.

Elvan Ćelebi'nin eserinde, Kōre Kadı iķin birķok yerde 'fitneci, yalancı' olarak bahsetmesinin nedeni, onun ŗeyh İlyas'ı ve ailesini Anadolu Selķuklu devletine karŗı tōhmet altında bırakan kıŗkırtıcı sōzleri ve davranıŗlarıdır. (İlgili beyitler iķin bakınız: 3.1.1.9.17. Yalancılık)

3.1.1.9.6. İnatķılık

İnatķılık dūŗmanlıđın sebeplerindedir. *Kutadgu Bilig*'de inatķılık dūŗman olarak gōrōlmūŗ, onunla savaŗılması istenmiŗtir. Buna gōre;

ađır yūk kiŗike ķılınķ arķukı

ķılınķ arķuk erse bulun at oķı

yağı ķılmađusun ķılınķı ķılur

yađı bu yađıda negū adruķı (Arat: 2066-2067)

İnatķılık insan iķin ađır bir yūktūr; inatķılıktan kendini kurtar ve onunla savaŗ. Dūŗmanın yapamadıđı fenalıđı onun kendi hareketi kendisine yapar; bunun dūŗmandan farkı nedir, bu da dūŗmandır.

Menākıbu'l-Kudsiyye'de ise inatķılıđın dūŗman olduğu ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır. Ancak Baba İshak'ın, ŗeyhi Baba İlyas'ı dinlemeyip inat etmesiyle birlikte olayların bŗyūdōđū, karıŗıklıkların artması ŗzerine Anadolu

Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in isyanı bastırmak için ordu gönderdiği anlatılmaktadır. (İlgili beyitler için bakınız: 3.1.1.4.2. Emre İtaat Etmek ve Sadâkat)

3.1.1.9.7. *İntikam (Öç Alma) ve Hırs*

İntikam hissi ve öç alma duygusu da düşmanlık sebeplerindedir. Kin ve nefrete dayalı düşmanlık, öfkenin şiddetinden dolayı intikam arzusuna dönüşür. İntikam, düşmanlık yapan kişinin karşısındakine acı vermek istemesi yüzünden düşmanca eyleme yönelmesidir. Böyle düşmanın gözü hiçbir şey görmez ve kendi içerisindeki dürtüyü dindirmek için muhatabına zarar vermeye çalışır. İntikam hissi ile hareket eden fırsat kollar ve eline geçtiği anda öcünü alır. *Kutadgu Bilig*'de;

taķı bir yağılık asıg yas için

bolur bu yağılık kıllur er öcün (Arat: 4226)

Bir de menfaat yüzünden düşmanlık olur; bu düşmanlığı insan intikam hissi ile yapar, denilmiştir.

İntikam duygusunun içerisinde hırs da vardır. Bu da nefisten doğar. Çünkü karşılığı verilmemiş bir haksızlık, kişinin içinde intikam hırsına dönüşür. Böylece haksızlığa uğrayan kişinin, muhatabına bunun karşılığını verene kadar, içindeki intikam hırsı sönmez.

Haksızlık yapana bu davranışı karşısında hak ettiği cevabı vermek ya da onu affetmek kişinin kendi seçimidir. Ancak intikam duygusunda aşırılık vardır ve kişinin muhatabına olan öfkesi eksilmez. İntikam alma duygusu mutlaka bir yerde ortaya çıkar.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de intikam ve hırsın düşmanlığın sebeplerinden biri olduğundan açıkça bahsedilmemiştir, fakat IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın Muhlis Paşa'ya eziyet etmesi ve onu aç bırakarak ya da mancınıkla öldürmek istemesi ayrıca intikam ve hırsından dolayıdır. Çünkü Rükneddin Kılıçarslan Baba İlyas'ın adının isyana karışmasından dolayı Muhlis Paşa'ya karşı da mesafeli davranmış, çevresindekilerin de etkisiyle onun kendine suikast düzenleyebileceği korkusuyla onu gözetim altında tutmuştur. (İlgili beyitler için bakınız: 3.1.1.7.4. Mancınık)

3.1.1.9.8. *Kanunlara Uymamak*

Kanunlara uymamak düşmanlığın sebeplerindendir. Devlet başkanının kanunları doğrulukla uygulayarak adaletli davranması gerekmektedir. *Kutadgu Bilig*'de;

bu il tutruķı hem tüpi bekliki

iki neŋ turur aşlı yıldız köki

birisi buđunķa törü ol ülüş

birisi er atķa ülese kümüş

törü birle buğnı sevinse turup

kümüş bolsa er at yarunsa körüp

bu iki ķutu balsa begdin sevinç

ili ķapĝı itlür bulur beg avinç

ķayu beg buđunķa buzuldı ili

yıķıldı siziksiz bu beglik ulı

bu il tutruķı hem tüpi bekliki

iki neŋ turur aşlı yıldız köki

(Arat: 2132-2137)

Memleketin direĝi, temeli, saĝlamlıĝı, esası ve kökü iki şeye baĝlıdır. Bunlardan biri halkın hakkı olan kanun, diĝeri de hizmette bulunanlara daĝıtılan gümüştür. Kanun himayesinde halk sevinç içinde yaşamalı ve parayı görerek, hizmet edenlerin de yüzleri gülmelidir. Bu iki zümre beyden memnun olursa, memleketi ve idaresi düzene girer; bey huzura kavuşur. Herhangi bir bey halka kanun vermez, halkı korumaz ve halkın serveti kapanın elinde kalırsa o, halkın içine ateş atmış olur; memleketi bozulur ve hiç şüphesiz, beyliĝin temeli yıkılır, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise Babaî İsyânı'nın ortaya çıkmasının sebeplerinden biri Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in şâibeli bir şekilde tahta geçmesi (babasını zehirlemesi) ve doğruluktan ayrılıp şeytana uyması olarak gösterilmektedir. Elvan Çelebi, I. Alâeddin Keykûbât'ın kanunları uygulayan, adaletli bir sultan olduğunu ifade etmiştir. Buna göre;

şâh-ı 'âdil 'alâdîn-i sulţân

şâm-ı selçûk cem'-i 'âlemiyân

çünkü irmiş-idi zeval şâha

ţoldı şeyţân gıyâs-ı gümrâha

zehr virdi götürdi sulţânı

nâzenin pâzişâh-ı rabbânî

'adl u dâz eyledi cihân içre

rahmet itsün çalap cinân içre

(Tulum: 355-358)

Adaletli şah Sultan (Alâeddin); Selçuk'a ışık, halkın yöneldiği eşik. İşte bu Sultan'a göçme vakti eriştiğinde yoldan şaşmış Gıyas'ın içine şeytan girdi. Zehir verdi, öldürdü Sultan'ı; Tanrı katına yakınlığı bulunan o sevilen padişahı. O (padişah), adaletli yönetim yollarını gösterdi. Tanrı onu cennetinde ağırlasın, demiştir.

3.1.1.9.9. Kıskançlık

Kıskançlık kötü huylardan biridir ve düşmanlık sebeplerindedir. *Kutadgu Bilig*'de;

tevizlik bolur bu kapuğda öküş

teviz kayda erse tütüş ol uruş

seninġde uluġunġ sini tepsegey
uçuz bolġa özüñġ ökünçler yigey

yime tepsegey kör sarġa terġ tuşunġ
körülmege eġġunġ tepizlik bile

bu yarġlıġ için karşı karşı bolur

ikigün karşı karşı birisi ölür (Arat: 4247-4251)

Bu saray kapısında birbirini çekememezlik çok olur; nerede çekememezlik olursa orada kavga eksik olmaz. Senden büyükler seni çekemezler; sen de itibardan düşer ve pişman olursun. Seninle denk olanlar da seni çekemezler! yapmış olduğun iyilikler görülmez ve günün geceye döner. Senden küçükler sana haset ederler; çekememezlik yüzünden senin iyiliğini istemezler. Böyle olduğu için saraydaki insanlar birbirine karşı olurlar; bunlardan ikisi birbirine karşı gelirse biri ölür, denilmiştir.

Yusuf Has Hâcib, eserinde kıskançlığın tedavi edilmesi gereken bir hastalık olduğunu, bu hastalığın kıskanç kişiyi yiyip bitirdiğini ifade etmektedir. Buna göre;

tevizlik ig ol bir otatġu uzun

yimişi anı yir sızar bu özün (Arat: 4253)

Kıskançlık bir hastalıktır ve uzun bir tedaviye muhtaçtır; onun yediği kendisini yer ve o kendi kendisini eritir, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de kıskançlığın düşmanlık nedeni olması bahsedilmemiştir. Ancak eserde anlatılan Köre Kadı ve Ruzbe'nin Şeyh İlyas'a bu kadar düşmanlık yapmasının nedeni kıskançlık ve fitneciliktir. (İlgili beyitler için bakınız: 3.1.1.9.17. Yalancılık)

3.1.1.9.10. Kibirlik

Kibirlik, kendini olduğundan büyük görmektir. Kibirli kişiye mağrur/gururlu da denilmektedir ve düşmanlığın sebeplerindedir. Kibrin zıddı alçakgönüllülüktür. Alçakgönüllülük iyi huylardan sayılmıştır.

Kutadgu Bilig'de kibirli komutanın dayak yiyeceğinden bahsedilmiştir ve komutanın sadece düşman karşısında kibirli olması istenmiştir. Eserde bununla ilgili olarak;

beğük tutsa körğlin bu sü başlar er

siziksiz yağdın bu er berge yir

bu körğli beğük er usallık kıılır

usal er ya buzlor ya ödsüz ölür (Arat: 2296-2297)

Ordu komutanı mağrur olursa şüphesiz düşmandan dayak yer. Mağrur adam ihmalkârlık eder; ihmalkâr adam ya bozular yahut vakitsiz ölür, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise Sultan IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın Muhlis Paşa'nın mancınıkla fırlatıldığında Boz atlı Hızır tarafından havadayken tutulduğuna şahit olmasından sonra gururu bıraktığından bahsedilmektedir. (İlgili beyitler için bakınız: 3.1.1.8.14. Kibirli İnsan)

3.1.1.9.11. Kin ve Nefret

Kin gizli düşmanlığa yol açar. Bir kişiye ya da topluma karşı nefretin devamlılığı kin olur. Kin, bir kişiden hoşlanmama değil, onun yok olmasını veya zarara uğramasını isteme halidir. Kinci insan kin duyduğu kişinin iyiliğini istemez, ona nefret ve öfke duyar. Kimi zaman bu duygusuna hâkim olamayarak öç almaya kadar gidebilir.

“Fârâbî'ye göre iki sınıf düşman vardır. Birincisi kin ve nefrete dayanan köklü ve sürekli düşmanlıktır. İkincisi ise kıskançlıktan doğandır.”³⁹⁰

³⁹⁰ Mustafa Çağrı, “Düşmanlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C.10, s. 51-53.

Kıskanç kimselerin düşmanlığı bir nebze kontrol edilebilir. Çünkü onun kıskançlığını giderecek ortam oluşturulursa ve ona karşı iyi tutum sergilenirse zararı azaltılabilir. Ancak kin ve nefretten doğan gizli düşmanlığın giderilmesi mümkün değildir.

Düşman kavramı ve düşmanlık duygusu birdenbire ortaya çıkmaz. Gerek nefis, şeytan gibi gizli düşmanlık, gerekse kâfir, menfaatçi, dedikoducu düşman gibi açıkça görünen düşmanlık belli sebeplere dayanmaktadır.

Düşmanlığın temelinde, kötü bir maksat taşıyarak bile bile yapılan düşmanlık ve kötü bir niyet taşımadan bir düşmanın yapacağı kötülük ve zarara sebep olmaktan ileri gelen düşmanlık vardır. Birincisinde düşmanlık devamlıdır ve onunla her zaman sabır ve ihtiyatla mücadele edilmelidir. Kendini bu devamlı düşmandan sakınmalıdır. *Kutadgu Bilig*'de kâfir düşman, kişinin hep mücadele etmesi gereken devamlı bir düşman olarak açıklanmıştır. Bu durumun nedeni Müslüman Türklerin Budistler ile yaptıkları savaşlardır. Bununla ilgili olarak Yusuf Has Hâcib;

iki türlü ol kör yime ol yağı

yağı bolsa erke yağıldı ağı

biri tenğrilik ol yağı boldağı

bu kâfir yağlar yağı ol tuçı (Arat: 4224-4225)

(Düşman da iki türlü olur; bir insanın düşmanı olursa, kendisine tuzak kurulmuş demektir. Düşmanlardan biri din düşmanıdır; bu kâfir düşman her vakit düşmandır.) demektedir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de kin ve nefret yüzünden Anadolu Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın Şeyh İlyas'ın küçük oğlu Muhlis Paşa'yı gözetim altında tutması ve Muhlis Paşa'nın on yedi kere hapse girmesi ve çeşitli işkencelere maruz bırakılması anlatılmıştır. IV. Rükneddin Kılıçarslan, Şeyh İlyas'ın adının isyana karışmasını bahane ederek Muhlis Paşa'ya kin ve nefret duymuş, ona

düşmanlık beslemiş; hatta onu aç bırakarak, mancınıkla kaleden atılmasını emretmiştir.³⁹¹

3.1.1.9.12. *Kötü Propaganda*

Düşman, niyetini söz ve hareketleriyle belli eder. Bunun en bariz örneği dedikodu ve yalan haberdur. Dedikodu, kişinin bulunmadığı zaman onun hakkında söylenen kötü sözler olup insan ilişkilerini olumsuz etkiler. Kimin düşmanı varsa onun arkasından konuşulur. Dedikoducu insanlar için kişinin iyi veya kötü olması fark etmez. Faydalı ve güzel işler yapan, erdemli kişinin dedikodusu onu çekemeyen insanlar tarafından yapılabilir. Çünkü düşman, düşmanlık beslediği biri hakkında olumsuz konuşma eğilimindedir. Yusuf Has Hâcib, bu durumun insan tabiatında bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca dedikoducu düşmanı kurt ve köpek benzetmesi ile dile getirmiştir.

negü tir eşitgil kör erdemlig er

bu erdem bile er tilek arzu yir

negü er bolur kör mirğ er duşmanı

mirğ er sözlemese küniğe anı

börümü bolur körgil itte qayar

uğula işitse mirğ itler üni (Arat: 3420-3422)

(Faziletli insan ne der, dinle; bu fazilet ile insan dilek ve arzusuna kavuşur. Bin tane düşmanı olup da, hakkında her gün bin defa konuşulmayan insana insan denilir mi? Bak, arkasından binlerce köpeğin sesini duyunca, kaçana kurt mu denir?) Bu durum devletler için de geçerlidir.

Kutadgu Bilig'de toplumların ve devletlerin uzun süre ayakta kalabilmesi için gerekli olan nitelikler de sıralanmıştır. Devletin düzenini ayakta tutan en önemli şey insanlar arası güvenin tesis edilmesidir. Devlet idaresini elinde tutanlar iç ve dış

³⁹¹ Tulum, a.g.e., 839-983. beyitler.

düşmanlarını iyi tanımalı ve düşmanı her yönüyle takip etmelidir. Bu, halkın da emniyet ve huzur içerisinde yönetilmesi için gereklidir.

Bunlardan biri de yalancılık ve bozgunculuktan uzak kalmak, dedikoducu, iftiracı ve topluma zararlı kişilere fırsat vermemek, böyle kişileri gerektiğinde cezalandırılmaktır. Bu durumda çıkacak fitneler önlenabilir. Fitne yönü ile ele alınca; toplum ilişkilerini olumsuz etkileyen davranışlardan biri dedikodu yapmak, diğeri ise iftira atmaktır. Dedikodu, var olan bir durumu kişiye zarar verecek şekilde olumsuz olarak başkalarına yaymaktır. İftira ise olmayan bir durumu varmış gibi göstermektir. Bunları yapmayı alışkanlık haline getirenlere dedikoducu ve iftiracı (müfterî) denilmektedir. Bu durum da insanlar ve devletler için gizli bir savaştır. Propaganda devletlerin ve insanların düşmanlarına karşı kullandıkları önemli bir silâh gibidir.

Fertler ve toplumlar ancak güven duygusu ile ayakta kalabilir. Dedikoducu ve iftiracı kimseler insanları birbirine düşürüp onların arasını bozarlar, toplumda fitne çıkarırlar ve insanların güven duygusunu sarsarlar. Böyle kişiler fertlere ve toplumlara yalan yanlış bilgi aktarır bunların yayılmasına sebep olurlar; memlekette karışıklık çıkarırlar. Bunlar sözü yerli yerinde kullanmazlar. Aksine kişilerin aleyhine faaliyet yürütürler. Bu kişiler asil tabiatlı ve doğru değillerdir; içlerindeki kıskançlık, fitne ve bozgunculuk duyguları ön planda olduğundan asil tabiatlı, faziletli kimseleri kendilerine hedef haline getirirler. Dedikoducu ve iftiracı kimseler toplumda güven duygusunu sarsarak zarar verirler. Bu da düşmanın istediği ve başvurduğu bir yoldur. *Kutadgu Bilig*'de bu hususta,

uşakçı kişig kılma özke yakın

ozunçığ özürğdin yırağ tut sağın

bu yanğlığ kişi ol kişi yaşlığ

kişi yaşlığın sen yağı bil yağı (Arat: 5303-5304)

(Dedikoducu kişiyi kendine yakınlaştırma, iftiracıyı kendinden uzaklaştır ve ondan sakın. Böyle kişiler insana zararlıdır; sen zararlı kişileri kendine daima düşman bil.) denmektedir.

Başta padişah, vezir ve komutan olmak üzere devlet adamlarının uyanık olup bu hususa çok dikkat etmeleri gerekir. Devlet idaresinde hükümdar ile vezirinin ve komutanının birbirlerine güven duymaları ve sadakati önemlidir. Çünkü vezir hükümdara en yakın kişidir. Devlet işleri onunla yürür. Hükümdar birinci derecede bilgiye onunla ulaşır. Hükümdar bundan dolayı vezir olarak en çok güvendiği ve sadakatine inandığı kişiyi seçecektir. Ancak bazı kıskanç, fitne ve bozguncu kimseler onların aralarını açmak amacıyla dedikodu ve iftiraya başvurabilirler. Hükümdara veziri hakkında olumsuz sözler söyleyerek veziri hükümdarın gözünden düşürmek isteyebilirler. Buna karşın hükümdar çok uyanık olmalıdır. Sözün doğrusunu eğrisini ayırt edebilmeli, iyi ve kötüyü birbirinden ayırmalıdır.

Hükümdarın Ögdülmiş ile konuşmasında Ögdülmiş hükümdara, kendisine bir söz getirildiği zaman onun doğruluğunu araştırmasını, doğruyu koruyup kollamasını, yalan ise yalancıyı cezalandırmasını söyler. Çünkü dünyayı yalancılar karışıklığa sürüklerler. Hükümdar ise Ögdülmiş'e, onu çekiştiren dedikoducu ve fitneci kimseleri kendi düşmanı olarak gördüğünü,

sini sözlegüçi kişiler maŋga

yağı teg yağı ol ay bilgi kirŋe

kaçan tırŋlağay men olarnıŋ sözün

aparŋ sözleseler öküş ya azın (Arat: 5882-5883)

(Ey bilgisi geniş (kişi), seni bana çekiştiren kişiler vardır; senin düşmanın benim de düşmanımdır. Eğer (senin hakkında) az ya da çok konuşsalar ben onların sözünü nasıl dinlerim?) şeklinde açıklamıştır.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Babaî İsyanı öncesinde Köre Kadı'nın kötü propaganda ile Anadolu Selçuklu sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'i, Şeyh İlyas'a karşı kışkırtması bu duruma örnektir. (İlgili beyitler için bakınız: 3.1.1.9.17. Yalancılık)

3.1.1.9.13. Liyakata Önem Verilmemesi

Liyakata önem verilmemesi de düşmanlığın sebeplerindedir. Hükümdarın işlerini doğrulukla yürütebilmesi için işinin ehli kişileri göreve getirmesi gerekmektedir. Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*'de bey, vezir, komutan, ulu hâcib, kapıcı başı, elçi, kâtip, hazinedar, aşçı başı, içkici başı gibi devlet kademelerinde görevlendirilecek kişilerin niteliklerini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.³⁹² Özellikle stratejik görevlere getirilecek kişilerin erdemli ve liyakatli olmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise Anadolu Selçuklu devletinin başına liyakatsiz bir sultanın getirilmesinin devleti nasıl bir karmaşaya sürüklediği anlatılmıştır. Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, doğru ile yanlış ayırt edemeyen, anlayışı kıt, liyakatsiz biridir. Bu durumu Elvan Çelebi, karışıklığın artması üzerine Şeyh İlyas'ın seksen dervişle birlikte zaviyesini terk ederken sarf etiği sözlerle anlatmıştır. Buna göre;

döndi ğaybâne eydür iy selçûk

kim senüñ gibi dağı bir şâh yok

‘ilm ü hilm ü sa‘âdet ü merdi

kim işigüñde sürinür dördi

höz hılımsüz bu ‘ilm cümle muhâl

‘ilm hilm-ile düzdi görklü cemâl

kanı ‘ilmüñ kim irişe eşeri

kanı hilmüñ ki biline haberi

sen bu işi bir añlasañ yig-idi

cem‘ kılsañ qocayı vü yigidi

³⁹² Arat, a.g.e., 1921-2956. beyitler.

bir ü biş on u yüz gişi şorsañ

bizlerüñ hâli nicedür görseñ

hağa vü bâtıla nazâr kılsañ

haķı haķ bâtılı bâtıł bilsen

(Tulum: 508-514)

(Şeyh İlyas) döndü, karşısındaymışçasına seslendi. Ey Selçuk, gerçi senin gibi bir padişah yok ve senin bilgi, yumuşaklık, mutluluk ve mertlik eşiğinde sürünmekte, buyruğuna boyun eğmiş bulunmaktadır; ne var ki yumuşak huyluluğun eşlik etmediği bilginin hiçbir değeri yoktur. Bilgi, yumuşak huylulukla değer kazanmıştır. Bilgin nerede ki izi belirsin? Yumuşak huyluluğun nerede ki haberi bilinsin? Sen bu işi bir anlasan ne iyi olurdu! Yaşlıyı ve genci toplasan, bir ve beş, on ve yüz kişiye sorsan; bizlerin hâli nicedir, görseñ! Doğruya yanlışa bir baksan; doğruyu doğru, yanlışı yanlış bilsen, denilmiştir.

3.1.1.9.14. Menfaatçilik

Menfaat; fayda, hayır, insanı iyi olana ulaştıran şey³⁹³ anlamında kullanılmaktadır. Menfaatçilik, başkalarının zararına dahi olsa sadece kendi çıkarını düşünmektir, bu da düşmanlığın nedenlerindedir. *Kutadgu Bilig*'de insanın dostunu seçerken dikkatli olması istenmiş ve menfaatçi biriyle dostluk tavsiye edilmemiştir. Eserde bununla ilgili olarak;

yana umduçı birle bolma yağuk

siziksiz sarğa bu yağı bolğay oķ

ķalı umdusın bulsa ol umduçı

atağay sini ol ini ya içi

³⁹³ Hasan Hacak, "Menfaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2004, C. 29, s.131.

kalı bulmasa ol evürgey yüzün
toğup körmedük teg yıratğay özin

adaş koldaş erdeş tutun umdusuz
manğıl arğar sen tiril kağğusuz

adaş koldaş erdeş sevinç kağğuda
tusulur kişike isiz eğgüde

(Arat: 4214-4218)

Bir de menfaatçi insana yakın durma; o sana şüphesiz, düşman olacaktır. Eğer menfaatçi insan umduğunu bulursa sana büyük veya küçük kardeş gibi muamele eder. Eğer bulamazsa senden yüz çevirir, seni hiç görmemiş gibi davranır ve senden uzaklaşır. Menfaat gözetmeyen dost, ahbap ve arkadaş edinmeye çalış; onlara inan ve kaygısız yaşa, denilmiştir.

Kutadgu Bilig'de menfaatçi düşmandan bahsedilmektedir. Yusuf Has Hâcib, menfaatçi insanla barışmak için kendi menfaatinden vazgeçilmesi gerektiği de öğütlenmiştir. Bununla ilgili olarak eserde;

tağı bir yağılık asığ yas için
bolur bu yağılık kıllur er için

asığ yas için bolsa emdi yağı
arğar koç ol asırığ yaraş ay ağı

(Arat: 4226, 4228)

Bir de menfaat yüzünden düşmanlık olur; bu düşmanlığı insan intikam hissi ile yapar. Ey cömert, sana bir kimse menfaat için düşman olursa sen kendi menfaatinden vazgeç ve onunla barış, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de menfaatin düşmanlık sebebi olması ile ilgili açıkça bir ifade bulunmamaktadır. Ancak II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta geçmek uğruna

babası I. Alâeddin Keykûbât'ı zehirletmesi menfaatçiliktir.³⁹⁴ Ayrıca Ruzbe'nin ve Köre Kadı'nın Şeyh İlyas'ın Boz atına zorbalıkla sahip olmak istemeleri de menfaatçiliktir.³⁹⁵

3.1.1.9.15. Öfke

Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* eserine göre öfke; insana yakışmayan hallerdendir. Öfkeli insanın aklı başından gittiği için ağzına geleni söyler ve muhatabının kalbini kırar. Bununla ilgili olarak;

yana bir arıgsız bu kılkı otun

kişiler evinde bu kıoprur tütün

yana bir tili il buşı övkelig

ulıtur kişig sökse açsa tilig (Arat: 341-342)

(Yakışsız hallerden biri de kaba tabiatlı olmaktır; böyle adam başkalarının evinde tozu dumana katar. Biri de boşboğaz, hiddetli ve öfkeli olmaktır; sövmeye başlarsa insanın kalbini kırar.) denilmiştir.

Yusuf Has Hâcib, “öfkelenmek, öfke, öfkeli, öfkelenmek” anlamlarındaki “buş-, buşaklık, buşı, buşılık, buşur-“ kelimeleriyle öfkenin karşısına yumuşak huylu olmayı çıkarır ve bunu “yumuşak, sâkin, yavaş; sükûnet” anlamlarındaki “onğay” ve “amul, amulluk” kelimeleriyle ifade eder.³⁹⁶ Türk kültüründe buna hilm adı verilmektedir. Hilm, akıllı ve kültürlü olmakla kazanılan, insan ilişkilerinde hoşgörülü, bağışlayıcı ve medenî davranışlar sergilemeyi sağlayan ahlâkî erdem, olarak tanımlanmıştır.³⁹⁷ *Kutadgu Bilig*'de öfke, kişiye zarar veren davranışlardan sayılmış, yumuşak huylu olmak ve insanlarla iyi münasebette bulunmak övülmüştür. Buna göre;

³⁹⁴ Tulum, **a.g.e.**, 355-359. beyitler.

³⁹⁵ Tulum, **a.g.e.**, 360-458. beyitler.

³⁹⁶ Reşid Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig: III İndeks**, Neşre Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul 1979, s. 19, 117 ve 344. sayfalar.

³⁹⁷ Mustafa Çağrıncı, “Hilm”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1998, C.18, s. 33-36.

buşaklık bile erke övke yavuz

bu iki bile tutçı emger et öz

buşu bolsa yalrıguş biligsiz bolur

çalı övke kelse ukušsuz ılur

buşılık yavuz erke iltür bilig

otunluk ılur buşa ılkı silig (Arat: 332, 334-335)

yoru eğgölük ıl ay eğgü kişi

itiglig bolur tutçı eğgü işi

negü tir eşit emdi ılkı silig

sınayu tegip ilke sunmuş elig (Arat: 345-346)

köngül til kiçig tuttı ılkı onğay

yaraştı kamuğ birle keçti kün ay

ne eğgü bolur ıtka köngül

ne körklüg bolur bilge bolsa amul (Arat: 1695, 1700)

(Hiddet ve öfke insan için fenâdır; bu ikisinin yüzünden vücut dâima eziyet çeker. Hiddetlenen insan, bilgisizce hareket eder; öfke onu akılsıza çevirir. Hiddetlenmek insan için fenadır, bilgiyi götürür; hiddetlenince yumuşak huylu insan da kabalık yapar. Ey iyi insan, yürü, iyilik yap, iyinin işi hep düzgün gider. Şimdi dinle, yumuşak tabiatlı olan ve tecrübe ile yükselerek memleket işini eline alan adam ne der. (Ögdülmiş) herkese karşı tevâzû gösterdi, mülâyim davrandı; herkesle iyi geçindi; böylece günler ve aylar geçti. Saâdete alçakgönüllülük ne kadar uyar; âlim bir insana hilm ve şefkat ne kadar yakışıır.) denilmiştir.

Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye* adlı eserinde öfke "buşu, gazâb" kelimeleriyle ifâde edilir. Yunus Emre'ye göre;

benüm ileyüme kim katlanısar
kim huşmumdan deniz oda yanısar

nereye kim varam başlar kesilür
kime buşarısam olukdem ölür

kim ola bencileyin câna kıyar
meğer kim ben olam merdâne kıyar

buşu dirler bana benem bahadır
düzenlik bozmağa her yirde hâzır

'asâ uşatdı hem kopardı gavgâ
yüzi yokdur dönüben halka baka

fidâ cânım sana iy sabr eyesi

ki sabr oldı benüm cânım gıdası (Tatçı: 188-190, 195, 210, 281)

Öfkenin hışmından deniz, ateş gibi yanar, öfkenin ulaştığı yerde başlar kesilir, canlar gider; onun bulunduğu yerde kavga gürültü başlar, öfkeli insan dönüp de sonradan insanların yüzüne bakamayacak hale gelir. Öfkenin ilacı ise sabırdır, denilmiştir.³⁹⁸ Ayrıca Yunus Emre;

başdur bu vücûdun şâhı başdur 'âkılun taht-gâhı

katı buşmagıl niğâhı buşudur 'aklun düşmânı (Tatçı: 5)

³⁹⁸ Mustafa Tatçı, **Yunus Emre Divanı, Risaletü'n-Nushiyye Tenkitli Metin**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.63-79/188-190, 195, 210, 281. beyitler.

(Vücudun padişahı insan aklının tahta oturduğu başıdır. Sakın kaşlarını çatıp öfkelenme, çünkü öfke aklın düşmanıdır.) diyerek öfkeyi, aklın düşmanı olarak tanımlamıştır.³⁹⁹

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise Şeyh İlyas'ın Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e öfkesi anlatılmıştır. Buna göre Sultan, olayın aslını araştırmadan Köre Kadı'nın haberine inanarak Şeyh İlyas'ın zaviyesini yerle bir edecek, isyanı kanlı bir şekilde bastırarak ve karışıklığı önlemek için asker gönderecektir. Bu haberi duyan Şeyh İlyas, yanındaki seksen dervişle birlikte zaviyesini terk ederken Sultan'a ve Selçukluya beddua etmiş ve öfkelenmiştir. Eserde anlatılanlara göre;

kâfir ü münkire ulu kaçadı
uş bu faşlı bu şüretin okıdı (Tulum: 530)

(Şeyh İlyas) kâfire ve inkârcıya çok öfkelenmiş; işte bu ayrımı, bu şekilde okudu, denilmiştir.

3.1.1.9.16. Vergi Adâletsizliği

Devlet hazinesi ile ilgilenen kişiye hazinedar denilmiştir. Hazinenin gelir kaynakları arasında halktan toplanan vergiler de bulunmaktadır. Ancak vergilerin adaletsiz şekilde dağıtımını halkın devlete güvenini sarsar ve isyan etmesine neden olur. Bu nedenle hazinedarlık vazifesi önemlidir ve bu vazife verilen kişinin doğrulukla hareket etmesi gerekmektedir. Bununla ilgili olarak *Kutadgu Bilig*'de;

ağılıkça kılsa ağıcı sini
bütün çın bolup sen yorıgıl köni (Arat: 4145)

Seni hazineye hazinedar yaparlarsa güven kazanmaya çalış; daima doğru ve dürüst hareket et, denilmiştir.

Hükümdar kanunları doğrulukla uyguladığı zaman ülkesinde dirlik ve düzen hâkim olacak, vergi adaletsizliği bulunmayacaktır. *Kutadgu Bilig*'de;

³⁹⁹ Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre: Dîvân, Risâletü'n-Nushiyye*, H Yayınları Mustafa Tatcı Kitaplığı: 12, İstanbul 2008, s.395.

ayu beg t6ru birse ilde k6ni
ilin itti odtu yaruttu k6ni (Arat: 2017)

Hangi bey memlekette doğru kanun koydu ise o, memleketini tanzim etmiş ve g6n6n6 aydınlatmıştır, denilmiştir.

Y6neticilerin g6sterişe ve israfa meylederken halkını ağır vergilerin y6k6 altında ezmesi, Anadolu Selçuklu devletinde i isyana neden olmuştur. İncelediğimiz *Menkbu'l-Kudsiyye* eserinde Elvan Çelebi, Baba' İsyanı'nı anlatırken bu konuya da yer vermiştir. İsyan 6ncesinde Baba İşhak'ın harman vaktinde vergi anlaşmazlığı y6z6nden y6netime karşı çıkması ve bir gece baskınıyla y6neticileri 6ld6r6p halkı kışkırtması buna 6rnektir. Halk, ağır vergiler altında ezilmektedir. Buna karşın Sultan Gıyseddin g6sterişli ve israf içerisinde bir hayat s6rmektedir, halk bu durumdan hiç memnun değildir. Baba İşhak ise halkın bu memnuniyetsizliğinden faydalanıp onları kışkırtmış, Anadolu Selçuklu sultanına karşı ayaklanma başlatmıştır. *Menkbu'l-Kudsiyye*'de;

vaqt-i ırmanda kim-i sultn
buňa 6rmet 6 kılmaz ol ayvn

bu daı 6kmine mu'ti olmaz
ol bunu bu anı g6ze almaz

fitne eyler bu ortada şeytn
'arz ider 6km kim-i sultn

kim temiz olmaya ulu kii hiç
ol aı t6ęru vire olmaya pi

6n bu 6km oınur 'avm işid6r
6km işitmek m6dm 'm işid6r

yan virürler bu hükme vü hakeme

kalur işhāk cemā'atıyla heme

ğayret-i merdi cūş ider işhāk

bir niçe gün ider tamam yarağ

bir gice pes basar buları kırar

terk ider şām'ı şeyh'e rüm'a çıkar

hem bu işhāk halife yollu-yıdı

hulefā ortasında bellü-yıdı

çünkü 'azm eyledi gelür rüm'a

sevinür şād olur bu fethe deme

illa kim gör huzā-yı 'azze ve cel

bu hāli şeyh'e keşf ider evvel

(Tulum: 541-551)

Harman vaktinde Sultan'ın emiri, o hayvan, buna (İshak'a) saygılı davranmadığından İshak da onun emirlerine kulak asmaz; İshak Sultan'ın emirini, Sultan'ın emiri de İshak'ı adam yerine koymaz. Şeytan bu arada bozgunculuk eder; Sultan'ın emiri, büyük küçük hiç kimse ayrı tutulmasın; o hakkı doğru versin, eğri olmasın, diye buyruk yayınlar. Bu yargı okunup halk bunu duyduğunda – yargı işitmek hep alt tabakadan kimselerin işidir- yargıya ve yargı sahibine arka çevirirler. Böylece İshak bütün yandaş ve çevresiyle birlikte kalır, mertlik gayreti kabarr, günlerce iyiden iyiye hazırlık yapar; sonra bir gece baskın yaparak yöneticileri öldürür, Malatya'yı (Şam) terk eder ve Orta Anadolu'ya (Rum'a), Şeyh İlyas'a doğru yola çıkar. Bu İshak, aynı zamanda halifelik postunda oturmaktaydı, halifeler içinde ileri gelenlerden biriydi. Rum'a gelmek üzere yola koyulduğuna sevinir; bu Tanrısal

bağış ve esinti için sevinç duyar. Ancak, gel gör ki, o ulu Tanrı bu durumu Şeyh İlyas'a bildirir.

3.1.1.9.17. *Yalancılık*

Yalancılık da düşmanlığın nedenlerindedir. Yalan, güven ortamını zedelediği için hem kişiler arasında hem de devletler arasında hoş görülme­yen bir durumdur. *Kutadgu Bilig*'de doğruluk övülmüş, yalancılık da eleştirilmiştir. Bununla ilgili olarak eserde;

çalı kolsa sen tutçı merğziñg kızıl

köni bol kutuldurğ sen inçin tiril

yüzürğ tutçı suvluğ tutayın tise

tilin sözleme sözni yalğan usa

çalı kolsa sen söz yorık bolğusun

ayıttuқта sözle köni bolsu çin (Tulum: 4295, 4297, 4300)

Eğer yüzünün daima gülmesini istersen, doğru ol; endişesiz ve huzur içinde yaşa. Her vakit şeref ve itibarını muhafaza etmek istersen, ağzından yalan söz çıkarmamaya gayret et. Eğer sözünün daima etkili olmasını istiyorsan, sordukları vakit söyle ve sözün doğru, dürüst olsun, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Babaî İsyanı öncesinde Köre Kadı'nın yalan ve iftira ile Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'ı kışkırtarak Şeyh İlyas'ın üzerine ordu gönderdiğini anlatan ifadeler yer almaktadır. Köre Kadı, Çat'ta İlyas adında bir şeyhin peygamberlik iddiasında bulunarak halkı kandırdığını ve Sultan'ın elinden tacını tahtını almak istediğini anlatan düzmece bir mektup yazmış ve bu mektubunu o bölgenin hatırı sayılır kişilerine de imzalatmıştır. Köre Kadı, yalan ve iftiralarını önce mektupla saraya iletmiş, bir iki gün sonra da kendisi saraya gidip Sultan'la konuşmuştur. Buna göre;

yazdı bir maḥzar-ı ‘azīm dūrūşt

ne ki bu rûmda ḳāzî vardı çüst

ḳamusınıñ nişanını urdı

köri gör kim nice nişan virdi

kim gelüpdür bu şûrete bir er

kim ḥalāyık dir aña peygamber

şalavât adına virür anbūh

âdemî vü peri çü deşt ü çü kūh

fitne oldu bu ḥalk döndi aña

bizi başardı ḳaşd ḳıldı saña

leşkeri bî-ḥisâbdur cengî

iftira çenge düzdi âhengi

naşş-ı lâ efterî ‘ala’llâhi

gör neler dir bu yol gümrâhı

bu ki direm hazar bunçadur ol

hîç sâhır bulımaya aña yol

sihr içinde mürîdleri dilese

küllî seyrinden ay ü günü kese

bu işi böyle añlasuñ sulţān
bākī fermān anuñ u biz  urbān

şol du ā kim  ab l olmadı
ol du ā-yıla ma zarı d rdi

viridi  āşıd eline ol b -d n
didi git durmadın d nin   g nin

 unki  āşıd irişdi g r n'itdi
ma zarı viridi dille eyitdi

kim ne fitne z h ra gelmişdür
niçe suçsuz gişi kim  lmişd r

bākī sulţān bilür   aş bı
virmes n yile şeyhi v  şābı

 unki şeyt ndan o ımışdı saba 
nesne didi kim ivdi beglere ba 

b -tafa huş buyurdılar leşker
g rc  v  kürd cem'  dört biñ er

 amuda ālat u sila  tamam
şöyle kim her birine g v g lām

bu cihānuñ salītasın bir gör
höz bilürsin ki yüzüz olur kör

güymedi kâşıda peyin sürdi
bir iki günde irdi vü görđi

cümle begler güruh güruh olmış
her biri bir fesād-ıla tölmiş

kimi bühtan-ı maḥzdur dirler
kimi şeytān bu köri söylerler

ekşerī müftī vü müderrisler
söyler ü şoylar u döner ister

ḥaḫa ḥaḫ dimege ḥaḫ ehli gerek
ādemüñ ehli şol ki sehli gerek

fitneyi daşradan alup geldi
destur aldı vü içerü girdi

ança kıldı füsün-ıla telbīs
hīç ḥācet degül daḫı iblis

ḥaḫ didi kim ‘azīmdür bühtan
didi ol kör herze vü hezeyan

şöyle kim fitne kıldı sulṫanı

sulṭān eydür ki beglerüm ḳanı

ḥāzır olur ḳamu gelür yir öper
eydür iy beglerüm gerek ki sefer

ḳılasız düşmenüm belürdi tīz
anı ḳırmağa eylemen temyiz

taḥtuma tācuma nazar ḳılmış
gendüyi hem resul-i ḥaḳ bilmiş

miş-ile iy ‘azīz ḥükm itti
taḥt u tacından el yuyup gitti

dimedı mi nebī nebī yoḳdur
sonra benden velī velī çoḳdur

ol niçün dipdura resūlem ben
ins ü cin göñline ḳabūlem ben

ḥōz sa‘adet benüm bunu dutalum
dotalum yolını anuñ bitelüm

tācumı taḥtumı diler kim ala
ya‘ni ben olmayam melik ol ola

ḳanḳı mezhebdedür reva bu reviş
lāyıkınca gerek ola her iş

şol ki benüm ra'yyetümdür ol
bî-gümân nüzl ü ni'metümdür ol

nişe ol kaçd-i taht u baht kıla
ya'ni benden diler bu mülki ala

varuñ eyle buları ğarat idüñ
şöyle kim var durur hasarāt idüñ

bunlara kimse māni' olmasun
eyle varuñ kimesne bilmesün

eyle kim cādūlar-ımuş bunlar
bilse sizi kırar-ımuş bunlar

çün vaşyyat bu şüreti dutdı
begler ü leşker arħuru gitti

(Tulum: 477-501)

Bu cihanın kahpesini bir gör! Nitekim bilirsin ki Kör yüz­süz olur. Ulağı beklemedi, ardından gitti. Bir iki günde vardı, gördü ki bütün beyler öbek öbek olmuş; her biri bir kötülükle dolmuş. Kimi, baştan aşağı düzmededir, der, kimi bu Kör'ün şeytan olduğunu söyler. Müftü ve müderrislerin çoğu söyler, sorup soruşturur; döner, gerçeği öğrenmek ister. Doğruya doğru demek için Hak eri olmak gerek. İnsanın eri, iyi yürekli ve yumuşak huylu olmalıdır. Fitneyi dışarıdan alıp geldi; izin aldı, içeri girdi. O kadar gerçek dışı söz, o kadar yalan dolan söyledi ki İblis'e hiç ihtiyaç kalmadı. Tanrı, iftira büyük günahdır, dedi. O Kör ise asılsız ve yalan sözler söyledi. Sultan'ı öyle doldurdu ki Sultan, beylerim nerede, diye seslendi. Olancası davranıp gelir, yer öper, Sultan, ey beylerim, hemen sefere çıkmanız gerek. Düşmanım belirdi, onu tepelemek için fazla düşünmeyin. Tahtıma, tacıma göz

dikmiş, kendini Tanrı'nın elçisi bilmiş, der. Aziz kardeşim, 'miş' ile yargıda bulundu; tahtını, tacını bırakıp gitti. Peygamber, benden sonra elçi yoktur; ancak veli çoktur, demedi mi? O niçin, elçiyim ben; insanlar ve cinler bana gönülden inanır, deyip durmaktadır? Aslında egemenlik benimdir; öyleyse bunu tutalım; onun yolunu keselim, önüne çıkalım. Tacımı tahtımı almak ister; yani hükümdar ben olmayım, kendi olsun, der. Bu davranış hangi mezhepte vardır? Her iş gerektiği yolda olmalı, gereğince yapılmalıdır. O benim uyruğum olduğuna göre, şüphesiz benim azığım, benim nimetimdir. O tahtıma ve bahtıma nasıl göz koyar, yani benden bu egemenliği almayı nasıl aklından geçirir? Gidin, bunları öyle talan edin ki neleri var, neleri yoksa yok edin. Bunlara kimse engel olmasın; öyle gidin ki kimse bilmesin. Bunlar öyle cadı /sihirbaz imişler ki bilseler, sizi yok ederlermiş. Bu öğüt ve buyruklar üzerine beyler ve birlikler yola düşüp ters yönden gitti, denilmiştir.

Babaî İsyanı sonrasında ise Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Köre Kadı'nın yalan ve iftiralarına inandığına ve suçsuz insanların da bu isyan yüzünden öldüğüne üzülmüş ve bu hatasından pişmanlığını emiri Celâleddin Karatay'a anlatmıştır. Bununla ilgili olarak eserde;

eydür iy beg bu iş ğalaṭ olmuş

bu benüm göñlüme saḳaṭ ṭolmuş

ol ṭuvays-ı la'în ḳāzı-yı kör

bu müsülmānlara ne ḳılmış gör

ben tefahḥuş bunu gerek idedüm

zūr u bühtan sözini terk idedüm

imdi iy beg bulara vir fermān

zūr oldı vü zūr u hem bühtan

il ü şeh̄r ü vilāyatum k̄amular

bu işi yañlış oldu bile bular

bunlaruñ yazuğın k̄adīm ü k̄adīr

Köre k̄āzī cānından alsun dir

bunlaruñ azuğın k̄amu virüñüz

bunları evlerine irürüñüz

(Tulum: 646-652)

Bunun üzerine (Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev), ey bey (Celâleddin Karatay), bu iş yanlış olmuş, benim içime yanlış dolmuş. O lanetli tuveys Köre Kadı bu Müslümanlara ne yapmış, gör. Ben bunu düşünmeliydim; yalan ve iftira sözlere kulak asmamalıydım. Ey bey, şimdi bunlara hükmümü duyur. Yalan ve iftira (yüzünden) haksızlık oldu. İlim, şehrim, sancağım, tüm insanlar bu işin yanlış olduğunu bilsin. Bunların günahını öncesi olmayan ve gücüne güç yetmez Tanrı, Köre Kadı'nın canından alsın. Bunların hepsine azıgını veriniz; bunları evlerine ulaştırınız, dedi, ifadeleri yer almaktadır.

3.2. BARIŞ ALGISI

Barış kelimesi sözlüklerde “(insanlar) uyum sağlamak, anlaşmak.”⁴⁰⁰; “barışma işi; savaşın bittiğinin bir antlaşmayla belirtilmesinden sonraki durum, sulh; böyle bir antlaşmadan sonra insanlık tarihindeki süreç”⁴⁰¹; “uyuşmak, imtizaç etmek, hoşlanmak.”⁴⁰² şeklinde tanımlanmıştır. Barış kelimesinin karşılığı olarak “sulh” kelimesi ise “Barış esasına dayalı uluslararası ilişkileri ve bu amaçla yapılan antlaşmaları ifade eden bir terimdir.”⁴⁰³

⁴⁰⁰ Ahmet B. Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu, **Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugati't-Türk, (Giriş-Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)**, TDK Yay., 3.baskı, Ankara 2018, s.951(474/379) Sözlükte “yaraş-“ olarak geçer.

⁴⁰¹ Hasan Eren vd., **Türk Dili Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 143.

⁴⁰² Cem Dilçin, **Yeni Tarama Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s.24.

⁴⁰³ Ahmet Yaman, “Sulh”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2009., C.37, s. 485.

Kutadgu Bilig'e göre barış “anlaşmak, yaraşmak, uygun gelmek”⁴⁰⁴ anlamlarında kullanılmıştır. Beyitlerde “yaraş-“ kelimesinin ekleri ile birlikte 35 defa geçtiğini görürüz. Ayrıca kelimeden türetilmiş “yaraşı: uyuşarak, uygun, münâsip” kelimesi 4 defa, “yaraşık: uygun, münâsip” kelimesi 7 defa, “yaraşıklık: uygunluk” kelimesi 1 defa, “yaraştır-: yaraştırmak, uyuşturmak” kelimesi 2 defa kullanılmıştır. Beyitlerde geçen “barış-“ kelimesi ise “birbirine gidip gelmek, ziyaret etmek” anlamında 6 defa kullanılmıştır. Ancak bu beyitlerdeki “barış-“ kelimesinin konumuzla alakası yoktur.⁴⁰⁵

Tablo 9: *Kutadgu Bilig*'de Barış/Yaraş- Kelimesinin Anlamları

Barış	Barış Kelimesinin Anlamları	Beyitlerde kaç kez geçtiği
yaraş-	Anlaşmak, uygun gelmek	35 defa
yaraşı	Uyuşarak, uygun, münâsip	4 defa
yaraşık	Uygun, münâsip	7 defa
yaraşıklık	Uygunluk	1 defa
yaraştır-	Uyuşturmak	2 defa
barış-	birbirine gidip gelmek, ziyaret etmek	6 defa

Kutadgu Bilig, insana iki dünyada mutlu olmanın yollarını anlatan bir eserdir. Dolayısıyla Yusuf Has Hâcib, insana hayatla ilgili sorunlarında çözüm önerilerinde bulunur ve pratik bilgiler sunar. İnsanın toplumsal ilişkilerinde de barışçıl ve uzlaşmacı bir tutum içerisinde olması gerektiğini öğütler. Nitekim bununla ilgili olarak *Kutadgu Bilig*'de: “Gayret et de düşmanını yaklaştır ve ona iyi muamele et, o zaman düşmanın zararı gider, faydasını görürsün.”⁴⁰⁶ denilmiştir. Yine insanın dostluk kurmasından ziyade kurulan dostluğu sürdürmesinin zorluklarından

⁴⁰⁴ Reşit Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig III İndeks**, ed.: Kemal Eraslan Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979. s. 525. Eserde “yaraş-“ olarak geçer.

⁴⁰⁵ Reşit Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig I**, s. 59, s.525.

⁴⁰⁶ Arat, **a.g.e.**, s. 306/ 4230.

bahsedilmektedir. Bununla ilgili: “Dost olmak kolaydır, ancak bu dostluğu korumak zordur; düşman olmak kolay, ancak onunla barışmak zordur.”⁴⁰⁷ denilmiştir.

Dostun varlığı insana güven ve huzur verir. İnsanın düşmanının olması ise huzurunu kaçıır. Rahat ve güvenli bir hayat sürdürmesi için insanın dostluklarını pekiştirmesi ve etrafındaki düşmanlarını da etkisiz hale getirmesi gerekir. Tatlı dil, güler yüz, samimi ve vefalı olma, karşılıksız yardımda bulunma, dürüstlük, güven verme ve iyi huylu olma gibi davranışlar dostluğu pekiştirdiği gibi düşmanlarının kin ve nefretini, öfkesini dindirerek düşmanlık duygusunu yok eder; hatta dostluğun kurulmasına da vesile olur. Yusuf Has Hâcib bununla ilgili olarak *Kutadgu Bilig*’de: “Sana bir kimse menfaat için düşman olursa, ey cömert, sen kendi menfaatinden vazgeç ve onunla barış.”⁴⁰⁸ der.

Kutadgu Bilig’de söz konusu edilen menfaat yüzünden düşmanlık, fertler arasındadır. Ancak bir de toplumların ve devletlerin menfaati göz önüne alındığı zaman devreye diplomasi girer. Diplomasi, dış politikada sorunların barışçıl yöntemlerle ve müzakerelerle çözülmesidir. Her devlet kendi çıkarını gözetir ve devletler arasında çıkar çatışmaları da vardır. Devletler, çıkarına ters düşen durumları gerek görmedikçe harp etmezler. Çünkü savaşın getireceği siyasi, ekonomik ve askeri yükün altına kolay kolay girilmez. Her iki devletin de çoğu zaman barışçıl yöntemlerle ve görüşmelerle çatışmaları çözme eğilimi daha akıllıca bir yoldur. Bu nedenle diplomatik ilişkilerle her iki devletin de razı olacağı ortak bir yolda anlaşmaya çalışılır. Bununla ilgili olarak:

çalı başgüka bulmasa sen yarı

yalavaç ıdıp sen bar illeş yorı (Arat: 2362)

Eğer sen yardım bulamayıp (düşman karşısında) baskın olamazsan elçi göndererek barış yapmak için uğraş, denmektedir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye’de ise iç isyandan bahsedilmiştir. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev’in, bu isyanı bastırmak ve toplumsal düzeni

⁴⁰⁷ Arat, **a.g.e.**, s. 429/4269.

⁴⁰⁸ Arat, **a.g.e.**, s. 425/4228.

sağlamak için ordusunu gönderip kadın ve çocuklar dışında isyana katılanları kılıçtan geçirdiği ifade edilmektedir.⁴⁰⁹ Ancak Sultan'ın esirlerden 600 kişiyi de emir Celâleddin Karatay'ın araya girmesiyle affedilip memleketlerine gönderildiği de eserde kaydedilmektedir.⁴¹⁰

Elvan Çelebi'nin eserinde doğrudan bir barış fikrinden söz edilmez. Çünkü barış denilince genellikle iki devletin savaşa son vermek için yaptıkları antlaşma akla gelir. Ancak burada bir iç isyandan söz edilmektedir. Savaşan taraftan biri isyancı gruplardır. Düşman burada illegal bir örgüt olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla savaşta yenilirse barış görüşmesi yapmaya hakkı olmaz.

Barış, genellikle bir yenilgi üzerine kurulur,⁴¹¹ düşüncesine dayanarak Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsibü'l-Ünsiyye* adlı eserinde barışın anlamı iç isyanın sona erdirilmesi ve isyancı tarafın kanlı bir şekilde bastırılmasıdır. İsyân ücretli askerlerin de yardımıyla bastırıldıktan ve isyancılar öldürüldükten sonra kalanlar da sürgün edilmiştir. Burada amaç uzun süren bir barış ortamı tesis etmek değil, o anda gerçekleşen bir olaya hızla müdahale ederek devletin gücünü ortaya koymaktır. Elvan Çelebi'ye göre II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Köre Kadı'nın ve diğerlerinin kışkırtmasıyla kendi tahtına göz diken bir gücün varlığına fazla düşünmeden tepki göstermiş ve saldırı emri vermiştir.⁴¹²

Elvan Çelebi, isyan bastırıldıktan sonra Antalya'ya sürgün edilen 600 kişinin, Celâleddin Karatay tarafından esaretten kurtarıldığını ve evlerine gönderildiğini haber verir. Karatay, esir müridler konusunda Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile konuşarak onların Köre Kadı tarafından bir iftiraya uğradıklarını ve suçsuz olduklarını söyler. Bunun üzerine sultan Köre Kadı'nın yalan ve iftiralarına inandığı için pişman olur ve esirleri serbest bırakır. Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in

⁴⁰⁹ Mürsel Öztürk, **İbn-i Bîbî, el-Evâmir el-Alâiyye fi'l-ümûr el-Alâiyye (Selçuknâme)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt: II, Ankara 1996, s. 52-53; Ahmet Yaşar Ocak, **Babaîler İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslâm- Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, Dergâh Yayınları, Genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul 1996, s.135.

⁴¹⁰ Tulum, **a.g.e.**, s.175-180/ 631-652.beyitler.

⁴¹¹ Kardeş, **a.g.e.**, s.22.

⁴¹² Tulum, **a.g.e.**, s.140-144/477-501.beyitler.

Celâleddin Karatay'a sözleri isyanın iç yüzünü anlatan önemli bilgiler vermektedir.

Buna göre;

eydür iy beg bu iş ğalat olmuş
bu benüm gönlüme saķaķ tölmiş

ol tıvays-ı la'în kâzı-yı kör
bu müsülmânlara ne kılmış gör

ben tafahhuş bunı gerek idedüm
zür u bühtan sözini terk idedüm

imdi iy beg bulara vir ferman
zür oldu vü zür u hem bühtan

il ü şehir ü vilâyatım kâmular
bu işi yanlış oldu bile bular

bunlaruñ yazuğın kâdım ü kâdîr
köre kâzî cânından alsun dir"⁴¹³

Ey bey, bu işte bir hata olmuş ve benim gönlüme hatalı bilgiler dolmuş. O lanetli, dedikoducu Köre Kadı'nın bu Müslümanlara ne yaptığına bir bak! Aslında yalan ve iftiraya göre değil, iyice araştırarak delillere göre hareket etmem gerekiyordu. Şimdi ey bey, bu esirlere fermanımı haber ver ve yalan ve iftira nedeniyle onlara haksızlık yapıldığını anlat, Ülkem, şehrim ve bölgemdeki herkes bu işin yanlışlıkla olduğunu anlasın. Bütün bunların günahını da ezeli ve kudretli Tanrı Köre Kadı'nın canından alsın, der.

⁴¹³ Tulum, a.g.e., s.180/ 646-651. beyitler.

Bu beyitlerde Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Köre Kadı'nın yalan ve iftiralarına uyduğu için çok pişman olduğu ve bütün olanlardan Köre Kadı'yı sorumlu tuttuğu görülmektedir. Elvan Çelebi'nin bakış açısına göre iç isyandan birinci derecede sorumlu tuttuğu kişiler; Köre Kadı ve Baba İshak'tır. Elvan Çelebi, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yanıltıldığını söyleyerek politik davranmış ve yaptıklarından dolayı Sultan'ı eleştirirken ölçülü davranmayı seçmiştir. Ancak Elvan Çelebi'nin bazı beyitlerde bu soğukkanlılığını yitirdiğini görürüz. Elvan Çelebi, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'den yolunu şaşırması kimse anlamında “gıyâs-ı gümrâh”⁴¹⁴ şeklinde söz etmiş ve onun şeytana uyup babasını zehirlediğini yazmıştır.

3.2.1. Barışla İlgili Unsurlar

Barışla ilgili unsurlar, devlet yönetimi ve ordunun yönetimi olarak iki grupta incelenmiştir. Buna göre;

3.2.1.1. Devlet Yönetimi

Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı mesnevîsinde ifade ettiği düşünceler çağdaşı Farâbî'nin ideal devlet anlayışıyla benzerlik göstermektedir. Farâbî'nin devlet hakkındaki düşüncelerini ifade eden erdemli şehrin kriteri, bu şehrin sakinleri arasındaki yardımlaşmada hakikî saadete ulaşma gibi bir gayenin ve menfaatin varlığıyla mümkündür. Erdemli olmayan şehirde ise konu edilen yardımlaşma fena gayelere yöneltilmiştir. Farâbî'ye göre erdemli şehir bilgiye, ehliyete, liyakate, fazilete, adâlete dayanmakta; insanların ruhî olgunluklarını, refah ve saadetini ön plânda tutmakta; insanlar için hakikî saadeti gerçekleştirmektedir. Ona göre saadete ulaşmak için kurulan her topluluk erdemlidir. Bundan dolayı bütün şehirleri saadete

⁴¹⁴ Tulum, **a.g.e.**, s. 112/356-357. beyitler.
çünkü irmiş idi zeval şâha
toldı şeytân gıyâs-ı gümraha

zehr virdi götürdi sulţânı
nâzenîn pâğişâh-ı rabbânî

erişmek maksadıyla el ele çalışan bir millet de erdemli bir millettir. Bütün milletleri saadete ulaşmak amacıyla el birliğiyle çalışan bir dünya da erdemlidir.⁴¹⁵

negü teg kerek beg muni başlasa

çavı barsa atı işin işlese

itilse ili hem bayusa buğun

atı eğgü bolsa ol erter öğün

hazine urunsa kümüz hem ağı

yağı boynı yençse kiterse çoğı

yumıtsa er at bolsa küçlüg elig

yorıtsa törü tüz yetürse bilig

çavıksa ajunda yağılsa atı

beğüse küniñge kötürse ıutı

erejin avınsa yise il uzun

bütün can üzülse yise ol ajun (Arat: 1924-1929)

(Beyin nasıl olması gerek ki o bunların başına geçsin, işini görsün, nam ve şöhreti dünyaya yayılsın. Memleketi düzene girsin, halk zenginleşsin; göçtüğü zaman da iyi ad bıraksın. Hazinesi gümüş ve sırmalar ile dolsun; düşman boyun eğsin ve kargaşa oradan kalksın. Asker toplansın, kudretli bir ele sahip olsun; yeterli bilgi ile ülkeyi idare etsin. Şöhret kazansın, adı dünyaya yayılsın; günden güne yükselsin ve

⁴¹⁵ Bu konu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Recai G. Okandan, **Umumî Âmmе Hukuku Dersleri**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1952, s. 321-344. “Devletin Pozitif ve Teorik Tekâmülü” konusunda üçüncü başlıkta verilen “Devletin İslâm – Türk ve İslâm – Arap Âlemindeki Teorik İnkişafı” meselesi.

saadeti artsın. Huzur içinde ömür sürsün, uzun zaman hükümlan olsun; bütün canlar feda olsun, tek o yaşasın.)

Yukarıdaki beyitlerde Kün Togdı, Ay Toldı'ya beyin nasıl olması gerektiğini soruyor. Burada hükümdarın yönetimde hangi beklentilere sahip olması gerektiği ile ilgili fikir de verilmektedir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise Babaî İsyanı konu edilmiş, Anadolu Selçuklu devletinde I. Alâeddin Keykûbât'tan sonraki yönetimin iç karışıklıkları önlemede başarısız olduğu, barış ve huzuru sağlamada yetersiz kaldığı anlatılmıştır.

3.2.1.1.1. Adâlete Önem Verilmesi

Devleti ayakta tutan, adalet ve kanundur. Ülkede barış ve güven ortamının sağlanması için önce adaletin tesis edilmesi gereklidir. *Kutadgu Bilig*'de memleketin adaletle düzene gireceğinden bahsedilmiştir. Eserde bununla ilgili olarak;

tüzüldi törü hem itildi ili

ilig inçke tegdi bekip il ulı (Arat: 1772)

Kanunlar konuldu ve memleket düzene girdi; ülkenin temeli sağlamlaştı ve hükümdar huzura kavuştu.

Yusuf Has Hâcib'e göre hükümdar uyanık olup kötülere ve zâlimlere fırsat vermemelidir. Birisi haksızlık yaptığında ona hemen cezasını vermeli, zulme uğrayanın hakları gözetilmelidir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye eserinde Elvan Çelebi, I. Alâeddin Keykûbât'ın adaletinden bahsederken;

şâh-ı 'âdil 'alâdîn-i sulţân

şâm-ı selçûk cem'i 'âlemiyân

'adl u dâz eyledi cihân içre

rahmet itsün çalap cinân içre (Tulum: 355, 358)

Adaletli şah Sultan Alâeddin; Selçuk'a ışık, halkın yöneldiği eşik. O, adaletli yönetim yollarını gösterdi. Tanrı onu cennetinde ağırlasın, demiştir.

3.2.1.1.2. *Doğru İstihbarata / Bilgiye Sahip Olmak*

Bilgi kuvvettir ve devleti yönetenlerin doğru istihbarata ve bilgiye sahip olması son derece önemlidir. Gerek kişiler gerekse toplumlar ve devletler arasında bazı anlaşmazlıklar ve çıkar çatışmaları ortaya çıkabilir. Anlaşmazlıkların barışçıl bir yolla çözümlenmesi için doğru istihbarata ve bilgi akışına ihtiyaç duyulur. Bunun için elçi görevlendirilmektedir. *Kutadgu Bilig*'de elçilik görevine önem verilmiş ve bu vazifeye getirilecek kişilerde bulunması gereken nitelikler sıralanmıştır. Buna göre;

ķamuğ erde öğrüm yalavaç kerek

biliglig uķuşluğ talu keç kerek

yalavaçtın itlür telim türlüg iş

yalavaçtın ötrü kelür körklüg iş

yana bilse söznünğ içi hem taşı

itilse anırğ ötrü tüzmiş içi

bağırşak kerek hem közi köngli tok

bütün çın kılıķı köni bolsa oķ (Arat: 2597, 2599, 2601, 2607)

Elçi insanlar arasında mümtâz, akıllı, bilgili, seçkin ve çok cesur bir kimse olmalıdır. Birçok iş, elçilerle görülür; iyi neticeler elçiler vasıtasıyla elde edilir. Görevinde başarılı olabilmesi için elçinin bir de sözün içini ve dışını bilmesi lazımdır. Elçi gözü gönlü tok, içten bağlı, güvenilir, doğru ve dürüst tabiatlı olmalıdır, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise Babaî İsyanı öncesinde doğru istihbarata sahip olamayan ve Köre Kadı'nın getirdiği yalan yanlış bilgilerle yönlendirilen Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev anlatılmaktadır. Esere göre Sultan Gıyâseddin, doğru bilgiye ulaşamadığı için yanlış kararlar almış ve binlerce kişinin ölümüne neden olan Babaî İsyanı ortaya çıkmıştır. (İlgili beyitler için bakınız: 3.1.1.9.17. Yalancılık)

3.2.1.1.3. *Dost Edinmek / İnsanlarla İyi İlişkiler Kurmak*

Devlet başkanının insanlarla iyi ilişkiler kurması ve dost edinmesi gereklidir. Bu durum hem ülke yönetiminde hem de dış ilişkilerde barış ve güvenin kurulmasını sağlar.

Kutadgu Bilig'de barış ve huzuru temin etmek için hükümdarın insanlarla iyi münasebet içinde olması gerektiği vurgulanmıştır. Yusuf Has Hâcib, bunun için hükümdarın huy güzelliğine ve binlerce erdeme sahip olması gerektiğini belirtir. Hükümdar doğru ve güvenilir kişileri yakınında tutmalı, seçkin ve ona gönülden bağlı dostlarıyla birlikte olmalıdır.

kılnç edgü erdem kerek miñg tümen

anın tutsa il kend kötürse tuman

bütün çın sevigli bağırsağ kişi

yakın yortsa begke küdezse başı (Arat: 1981, 2585)

İl ve şehirleri idâre, sulh ve sükûneti temin etmek için, hükümdarın iyi tabiat ve binlerce fazîlet sahibi olması lâzımdır. Onun başını korumak için güvenilir, doğru, onu seven ve ona gönülden bağlı insanları etrafında bulundurmalıdır, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykûbât'ın halkın hürmet ettiği Dede Garkın'ı ve Şeyh İlyas'ı ziyaret ettiği ve Dede Garkın'ı ziyaretinden sonra on yedi köyü vakıf olarak bağışladığı anlatılmaktadır. Eserde bu ziyaretlerin sebebi iki şeyhin de çevresinde hatırı sayılır kişilerden olmalarıdır. Sultan Alâeddin iki şeyh ile de tanışıp onlara bağlılığını göstermiş,

böylece farklı çevrelerle dostluklar kurmuştur. Bu durumdan Sultan'ın çevresini genişletmek ve doğudaki güvenliği sağlamak gibi bir politika izlediği sonucu çıkarılabilir. Buna göre;

şeyhi dutdı şeffi pes sultān

eydür iy şāh-ı 'ālem-i 'irfān

dilerem haqdan alasin suçumu

hōz görürsin daşumu vü içümi

on yidi pāre kend vaqf olsun

haq te'ālā kabūl dek kılsun

şeyh virdi rızā kabūl itdi

isti'ānat diledi şāh gitdi

eyle kim varlığına taldı şeyh

sanasin şāh şeyh oldı şeyh (Tulum: 99-103)

Bunun üzerine Sultan (Alâeddin), Tanrı katında bağışlanması için duacı olmasını diledi ve ona şöyle dedi: Ey irfan âleminin şâhı! Tanrı'dan suçumu almanı diliyorum; içimi ve dışımı sen görürsün. Size on yedi köy vakıf olarak bağışım olsun; Yüce Tanrı yeter ki kabul etsin. Şeyh (Garkın) olsun, dedi, kabul etti; Şâh da yardım diledi ve gitti. Şeyh Şâh'ın varlığına öyle doldu ki sanırsın Şâh Şeyh oldu, Şeyh de Şâh, denilmiştir.

3.2.1.1.4. Gösterişten ve İsraftan Kaçınmak

Devleti yönetenlerin gösterişten ve israftan uzak durması gerekir. Bu, halkın da yöneticilerden beklediği olgun bir davranıştır. Devleti yöneten hükümdarın gösterişe, kendine mal biriktirmeye önem vermemesi, aksine çevresindekileri ve halkını ihsanlarıyla memnun etmesi konusunda *Kutadgu Bilig*'de;

bu barı hazine bu altun kümüş

er atka ülegüke tirdim öküş

(Arat: 3021)

Bütün bu hazineyi, birçok altın, gümüşü askere dağıtmak için biriktirdim, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise gösterişten ve israftan kaçınmakla ilgili bir ifade bulunmamaktadır. Ancak Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde sarayın gösteriş ve israf içerisinde yaşadığı, bu durumdan halkın hoşnutsuzluğu kaynaklarda dile getirilmiştir.⁴¹⁶

3.2.1.1.5. Halkın Refahına Önem Vermek / Hazinenin Dolu Olması

İnsanların geçimlerini ve ihtiyaçlarını sürdürebilmek için ekonomik sebeplerin etkisiyle hareket ettikleri, devletin de ekonomik olayların toplumsal ve siyasî olaylara hükmetmesiyle ortaya çıktığı, bu hâkimiyet durumunun devletin varlığının temel şartını oluşturduğu düşüncesi kadim bir görüştür.⁴¹⁷

Devletin kuruluşunu iktisadî olaylara dayandıran görüşler, en aşırı ifadesini 19. yüzyılda Karl Marx (1818-1883) ile beraber kendini gösteren tarihî maddecilik ve ekonomik determinizm okulunun anlayışında bulmaktadır. Karl Marx ve sonrasında Friedrich Engels (1820-1894), Loria, Paul Lafargue, Karl Kautssky, Franz Mehring, H. Cunow, Antoine Labriola, Plekhanov, Boukharine tarafından savunulan ve devletin oluşumunu iktisadî zaruretlerde arayan görüşe göre, insanî duyguların ve sosyal oluşumların gerekliliği maddî ve iktisadî menfaatlerdir. Sosyal olaylar da dâhil olmak üzere her şeye hâkim olan tek bir kuvvet vardır, o da iktisadî kuvvettir. Her şey ilgili bulunduğu devrin ekonomi sistemine tâbi bulunmaktadır. Beşerî hâdiselerin hepsine, menfaatler arasındaki zıtlık ve sınıf mücadelesi hâkimdir. Ayrıca tarihî maddecilere göre devlet, hakîkatte, bu çeşitli sosyal sınıflardan birinin diğeri tarafından istismar edilmesini, esarete mahkûm edilmesini sağlayan bir

⁴¹⁶ Nejat Kaymaz, *Anadolu Selçukluların İnhitatinde İdare Mekanizmasının Rolü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 22.

⁴¹⁷ bkz. Recai G. Okandan, *Umumî Âmmî Hukuku Dersleri*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1952, s. 86-89. "Devletin Menşei" meselesinde bu konu izah edilmektedir.

vasıttan, bir makineden başka bir şey değildir. Devlet, bir sınıfın diğer bir sınıfı ezmesi için oluşan bir kuvvettir.⁴¹⁸

Ancak Yusuf Has Hâcib'in temel aldığı görüş yukarıda açıklanan tarihî maddecilik anlayışından uzaktır. Yusuf Has Hâcib'e göre devlet, toplumun refahını sağlamak için tesis edilmiş bir kuvvettir. Türklerde devletin gücü ordusunun gücü ile ölçülür. Ordunun gücü ise hazinenin gücüyle doğrudan alakalıdır. Çünkü askerin iyi beslenmesi, silâhlendirilmesi için çok mal ve servete sahip olması gerekir. Bu ise doğru kanunların uygulanmasıyla mümkündür. Halkın refah seviyesinin artması da bununla ilgilidir. Bu konuda Yusuf Has Hâcib;

ajunçı büğü beg nelük kenç urur
er at kayda bolsa anuğ kenç alur

bu il tutğuğa köp er at sü kerek
er at tutğuğa neğ tavar tü kerek

bu neğ alğuğa bir kerek bay buğun

buğun baylırığa törü tüz koğun (Arat: 2056-2058)

(Dünya hâkimi hakîm bey için hazîne toplar; asker nerede ise, oradan hazır hazîne alır. Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir; halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır.) demiştir.

Türk hakanının halkını refah içinde yaşatması görevi Hun Türklerine ait *Oğuz Kağan Destanı*'nda dile getirilmektedir. Destanda Oğuz Kağan, halkını toplayarak onlara yaptıkları hakkında bilgi vermekte, bir nevi hakan halkına hesap vermektedir.⁴¹⁹

⁴¹⁸ bkz. Recai G. Okandan, **a.g.e.**, s. 86-89.

⁴¹⁹ W. Bang, Reşit Rahmeti Arat, **Oğuz Kağan Destanı**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Neşriyatından, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1936, s.32.

Orhun Âbideleri'nde de benzer duruma rastlanır. Bilge Kağan'ın halkına hitabı ve yaptıkları hakkında bilgi verirken aç milleti doyurup, fakir milletini giydirmesi fikri işlenmiştir.⁴²⁰

Menâkıbu'l-Kudsiyye eserinde ise Sultan Alâeddin Keykûbât'ın zehirlenerek öldürülmesinden sonra oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in halka kendini göstermek için onları besleyip doyurduğundan bahsedilmektedir. Bununla ilgili olarak;

tahta gendü oturdu dâz eyler

gendüyi gösterür ilin toylar

(Tulum: 359)

(Tahta kendi oturdu; insafılı davranır, kendisini gösterir, halkını besleyip doyurdu.) denilmiştir.

3.2.1.1.6. *İstişare Etmek*

İstişare, insanların bir konuda görüş alışverişinde bulunması anlamında Arapça kökenli bir terimdir. İstişare ile aynı kökten gelen ve danışma, görüş alışverişinde bulunma, danışan kimseye fikrini söyleyip onu yönlendirme anlamındaki “şûrâ” ise yöneticilerin ve özellikle devlet başkanının görev alanlarına giren işler hakkında ilgililere danışıp onların düşüncelerini göz önünde bulundurmasını ifade eder.⁴²¹ Devlet başkanı, önemli kararları alırken istişare etmelidir. Türklerde bunun için “kurultay”⁴²² denilen bir heyet bulunmaktadır. Devletin bekâsını ilgilendiren savaş ve barış gibi konularda hükümdarın bu kurultay ile birlikte karar alması gerekmektedir. Türk devlet geleneğinde önemli kararların istişare edildiği toplantılara “toy, kurultay veya kengeş” adı verilmektedir. Kurultay, Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarda devlet meclisi anlamındaki “toy”un devamıdır. *Oğuz Destanı*’nda bu kurul “toy” diye anılmıştır. Toy kelimesine *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te ve *Kutadgu Bilig*'de “toplantı, resmî görüşme için bir araya gelme” anlamı verilmektedir.

⁴²⁰ Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, 51.

⁴²¹ Talip Türkan, “Şûrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, C. 39, s. 230.

⁴²² İbrahim Kafesoğlu, “Eski Türklerde Devlet Meclisi (Toy)”, *Türk Kültürü*, Ankara 1980. C. XVIII., S. 211-214, s. 218-222; Ahmet Taşağıl, “Kurultay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 2009, Gözden Geçirilmiş 3. Basım) EK-2, s. 94.

Kutadgu Bilig'de hükümdar Kün Togdı'nın, önemli meseleleri veziri Ay Toldı ile istişare etmesi anlatılmıştır. Hükümdar, Ay Toldı'nın ölümünden sonra da vezirin oğlu Ögdülmiş ve Ögdülmiş'in akrabası Odgurmuş ile istişare etmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Köre Kadı'dan aldığı bilgiyi yeterli görüp durumu soruşturmadan ve danışma meclisine sunmadan Gürcü ve Kürtlerden oluşan bir orduyu Amasya bölgesindeki Şeyh İlyas ve dervişlerinin üzerine göndermiştir. Eserde bununla ilgili olarak;

çünkü şeytândan okımuşdı sabak
nesne didi kim ivdi beglere bak

bî-tefahhuş buyurdılar leşker
gürcî vü kürd cem'i dört biñ er (Tulum: 474-475)

Şeytandan ders aldığından sözleriyle beyler hemen harekete geçti. Sorup soruşturmadan Gürcü ve Kürtlerden oluşan dört bin nefer asker topladılar, denilmiştir.

3.2.1.1.7. *Liyakatli Kişilerle İş Birliği Yapmak*

Devlet yönetiminde liyakatli kişilerin vazife alması barış ve güvenin sağlanması adına önemlidir. Bunun için devlet başkanının liyakatli kişilerle iş birliği yapması gerekmektedir. *Kutadgu Bilig*'de vezir, ulu hâcib, komutan, elçi, kâtip, hazinedar gibi kritik görevlere getirilecek kişilerin seçkinlik, akıl, bilgi, doğruluk, güzel konuşma, huy güzelliği, işinin ehli olmak vd. birçok donanıma sahip olması istenmiştir. Esere göre hükümdar Kün Togdı, Ögdülmiş'in akrabası Odgurmuş'un yetenekli biri olduğunu öğrenir ve ona Ögdülmiş vasıtasıyla saraya davet mektubu gönderir. Hükümdar Kün Togdı, mektubunda Odgurmuş'a hâl hatır sorduktan sonra;

eşittim seninğ eđgü kılkıñğ yanğırğ
bu öğte yok ol tip sarğa tuş tenğirğ (Arat: 3199)

Senin iyi tavır ve hareketlerini duydum; bu devirde sana denk ve eş bulunmadığını işittim, diyerek onu övmüştür. Burada hükümdarın yetenekli kişileri iş başına getirme ve onların görüşlerinden yararlanma isteği önemlidir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise liyakatli kişilerle iş birliği yapmayan sultanın yaptığı hatadan dolayı binlerce insanın ölümü anlatılmıştır. Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Babaî İsyanı öncesinde liyakatsiz kişilerce yönlendirildiği anlatılmıştır. Buna göre Köre Kadı, liyakatsiz, fitneci ve yalancıdır. Sultan'ı yanlış yönlendirmiştir. (İlgili beyitler için bakınız: 3.1.1.9.17. Yalancılık)

3.2.1.2. Ordunun Yönetimi

Ordunun yönetimi de barış algısını etkilemektedir. Devlet başkanı aynı zamanda orduyu da komuta eder; fakat Türk devlet yapısında hakana bağlı ordu komutanı da bulunmaktadır. Komutanın askerin refahına önem vermesi, silâh arkadaşlarıyla ve ordunun levazımatçılarıyla iyi ilişkiler kurması, düşmanı iyi tanınması, isyanları büyümeden bastırması barışı etkileyen unsurlardandır.

3.2.1.2.1. Askerin Refahına Önem Vermek

Komutan askerin refahına önem vermeli, onlara her türlü yardımı yapmalıdır. *Kutadgu Bilig*'de komutanın askere değer vermesi ile askerin de canını vermekten çekinmeyeceği anlatılmıştır. Buna göre;

sen altun kümüşni ülegil nerġing

yuluġ kılġa canın sav altun terġing (Arat: 2411)

Sen altınını, gümüşünü ve malını dağıt; sen ne kadar som altın verirsen, onlar da o kadar canlarından fedakârlık ederler, denilmiştir. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de ise komutanın askerin refahına önem vermesi ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır.

3.2.1.2.2. Çevre Edinmek / Silâh Arkadaşları ile İyi İlişkiler Kurmak

Komutan isteklerini elde etmek ve ülkeyi düşmanlardan korumak için silâh arkadaşları ile iyi ilişkiler kurmalı, çevre edinmelidir. Bunun için *Kutadgu Bilig*'de;

kılıcın tilese kamuğ arzusın
urup alsa birse beğütse küsin

yitürse içürse keçürse keçim

at üstem kız oğlan bu birse telim (Arat: 2279-2280)

(Komutan) bütün arzusunu kılıcı ile istemelidir; vurmalı, almalı, vermeli ve böylelikle şöhretini büyütmelidir. Silâh arkadaşlarını yedirip içirmeli ve giydirip kuşatmalı; onlara çok at koşum, köle ve câriye ihsan etmelidir, denilmiştir. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de ise komutanın çevre edinmesi ve silâh arkadaşları ile iyi ilişkiler kurması ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır.

3.2.1.2.3. *Düşmanın İyi Tanınması*

Komutanın düşmanını iyi tanınması ve ona göre hareket etmesi gerekmektedir. *Kutadgu Bilig*'de;

katıđlanđu aşnu til alđu kerek

bu tildin yağı kılkı bilgü kerek

arđar tenđlese ötrü itse işin

yağı boynu yençse kiterse başın (Arat: 2351-2352)

Daha önce dil yakalamaya gayret etmeli ve bu dilden düşmanın durumunu öğrenmeye çalışmalıdır. Sonra işini alınan malumata göre tanzim etmelidir; ya düşmanın boynu kesilir yahut başı ezilir, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise dostunu ve düşmanını iyi tanımayan Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in Köre Kadı'nın yalan ve iftiralarna kanmasından dolayı binlerce kişinin ölümüne neden olan Babaî İsyanı'nın kanlı bir şekilde bastırıldığı anlatılmaktadır. (İlgili beyitler için bakınız: 3.1.1.9.17. Yalancılık)

3.2.1.2.4. İsyânların Bastırılması

İsyân, meşrû idareye karşı güç kullanarak yapılan yıkıcı bir faaliyettir ve suçtur. Devletin düzenini temelinden sarstığından isyanın büyümeden bastırılması gerekmektedir.

Bir fiilin isyan olarak kabul edilmesi için şu üç unsuru taşıması gerekmektedir. Bunlardan birincisi, isyanın meşrû bir devlet başkanına veya devlet düzenine karşı yapılmasıdır. Bu maksadı taşımayan karşı çıkmalar isyan suçu oluşturmaz. Devleti yöneten kişinin adâletli olması gerekir. Hukukçuların çoğunluğuna göre bu niteliğe sahip olmayan halifenin/ hükümdarın değiştirilmesi gerekmektedir. İsyânın ikinci unsuru isyanda kuvvet kullanılmasıdır; kuvvet kullanmadan devlet başkanına muhalefet etmek veya biattan kaçınmak isyan sayılmaz. İsyânın üçüncü unsuru ise isyanda devlet başkanının değiştirilmesi veya meşrû emirlerinin uygulanmaması kasdının bulunması ve isyancıların bu hususta kendilerince haklı bir sebebe dayanmasıdır. Devlet başkanının gayrimeşrû usullerle bu makama geçtiğini söylemek veya görevlerini yerine getirmediğini iddia etmek bu tür haklı sebepler arasında sayılabilir.⁴²³

Kutadgu Bilig'de isyanların bastırılması ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır. İncelediğimiz *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de ise Anadolu Selçuklu devleti dönemindeki Babaî İsyânı konu edilmiştir.

3.2.1.2.5. Ordunun Levazımatçılarıyla İyi Geçinmek

Ordunun asker, silâh ve mühimmatından başka askerlerin yazlık ve kışlık elbiselerinin dikilmesi, onların yedirilip içilmesi, sefer esnasında ordunun binek atı ve aygırı gibi diğer ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla hayvan yetiştirenlere, terzilere, aşçılara da ihtiyacı vardır. *Kutadgu Bilig*'de komutanın bu kişilerle de iyi geçinmesi ve onların ihtiyaçlarını giderip gönüllerini hoş tutması ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Eserde bununla ilgili olarak;

munırğda basa ol bu igdişçiler

ķamuğ yılķılarka bular başçılar

⁴²³ Ali Şafak, "Bağy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, C. 4, s. 451-452.

bütün çın bolurlar çatı yok büki

kişilerke tegmez bularnıñ yüki

yigü keğgü mingü at adğır sülük

bulardın çıkar hem yüdürgü kölük

kıımız süt ya yünğ yağ ya yoğrüt qurut

yağım ya kidiz hem erej evke tut

asığlığ kişiler bolur bu qutu

bularığ yime eğgü tut ay botu

qatılğıl qarılğıl yitür hem içür

könilik özele tiriglik keçür

(Arat: 4439-4444)

Bundan sonra hayvan yetiştirenler gelir; hayvan sürülerinin başında bunlar bulunurlar. Bunlar doğru ve dürüst insanlardır; hiçbir gizli kapaklı tarafları yoktur ve kimseye de yük olmazlar. Yiyeceği, giyeceği ve ordunun binek atı, aygırı ile yük hayvanlarını bunlar yetiştirirler. Kıımız, süt yahut yün, yağ veya yoğurt ve peynir ile evin rahatını te'min eden yaygı veya keçe hep bunlardan gelir. Bu zümreye dâhil kimseler çok faydalı insanlardır; ey yavrum, bunlar ile de iyi münasebette bulunmalısın. Onlara katıl, karış; onları yedir, içir ve hayatını doğruluk içinde geçir, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Anadolu Selçuklu devletinin emir-âhor (at başçısı) İmrahor Ruzbe'den söz edilmektedir. Elvan Çelebi, eserinde Ruzbe'den "taş yürekli, hayvan" sıfatlarıyla bahsetmiştir. Bunun nedeni ise Ruzbe'nin, Köre Kadı ile birlikte Çat'ta karışıklık çıkarması ve şeyh İlyas'ın boz atını zorla sahiplenmek istemesidir. Çıkan karışıklık sonrasında Köre Kadı, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'i yalan ve

iftiralarıyla doldurmuş ve Sultan'ın Şeyh İlyas'a düşman olmasına neden olmuştur. Eserde Köre Kadı'nın destekçisi Çat hâkimi Ruzbe olarak gösterilmektedir.⁴²⁴

3.2.1.2.6. *Taktik ve Strateji Bilmek*

Komutanın taktik ve stratejiyi iyi bilmesi savaş için de barış için de önemlidir. *Kutadgu Bilig*'de komutanın savaş öncesinde düşmana karşı ordusunu nasıl yerleştireceğini ve ne şekilde hareket edeceğini bilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bununla ilgili olarak;

yağıka çalı yortsa sü başlar er

yakın tutu özke yağığ işler er

adıru ödürgü yezek tutaı

yıraq tutu saklap közi ulaı

yezek hem telim yetse tuta kitip

yağığ basu bolsa urunsa ayıp

süsin itse yapsa ma yortu tüzüp

kiin almasa er ya öngdün ozup

yağıka yausa yezekin alu

tüşürse tayu körsa ot suv talu (Arat: 2341-2344, 2349)

Ordu komutanı düşmana karşı harekete geçerken, düşmana karşı koyacak esas kuvvetleri etrafında bulundurmalıdır. Öncü ve keşif kollarını seçip ayırmalı; uyanık olmalı, gözünü ve kulağını uzaklara çevirmelidir. Keşif kolu gidip düşmanın kalabalık öncü kuvvetleri ile karşılaşınca eğer düşmana saldırmak gerekirse dönüp hücum etmelidir. Askeri tanzim ve tertip ile muhafız alayını oluşturmalı ve hiç kimse geride kalmamalı veya öne geçmemelidir. Öncü kuvveti ile düşmanın yakınlarına

⁴²⁴ Tulum, **a.g.e.**, s. 113-143/ 360-501. beyitler.

sokulmalı; otuna ve suyuna iyice dikkat ederek karargâh kurmalıdır, denilmiştir. *Kutadgu Bilig*'de düşmanın durumuna göre hareket edilmesi istenmiştir. Buna göre;

yağırñ sü telim tutsa azrak seniñ

toķışka ivinme yarağ kör anırñ

yaraşgu yarağı bar erse yaraş

yok erse yarıqlan bil alşıp küreş

ķatıqlan usandur usa bas kiçe

kiçe az öküşüg ne bilge aç

ķalı başguķa bulmasa sen yarı

yalavaç ıdıp sen bar illeş yorı

tilin arsız il bol küdezgil özünñ

toķışka ivinmegü kesgil sözünñ

taķı bolmaz erse yağı oğrasa

toķışmak tilese köñül birmese

uzatma işinñ sen çerig tir toķış

üle nerñ erig ög toķış at oķış

toķışığ uzatsa yağı öglenür

öküş körse erniñ közi öglenür

(Arat: 2359-2366)

Eğer düşmanın askeri çok ve seninki az ise savaşa acele etme ve ona göre tedbir al. Anlaşma imkânı varsa, onunla anlaş; yok ise zırhını giy, düşmana sıkı sıkı yapış ve güreş. Gayret et, düşmanı rahat bırakma, mümkünse gece baskını yap; gece

karanlığı içinde kuvvetinin az veya çok olduğunun kim farkına varacak. Eğer sen galebe çalmak için imkân bulamazsan elçi göndererek sulh yapmaya çalış. Sözle oyala, sulh ol, kendini koru ve savaşa acele etme, işte bu kadar. Böyle olmazsa ve düşman anlaşmak istemeyip savaşmakta ısrar ederse işi uzatma, askeri topla ve savaş. Askere mal dağıt, onların kahramanlık duygularını okşa ve her vasıtaya başvur. Savaşı uzatırsan düşmanın aklı başına gelir; iş uzadıkça kuvvetinin derecesini anlar, denilmiştir. Ayrıca eserde;

yağı at kemişse sarığa oğrasa

serin arka birme saçılsa basa

yağ teprese sen udu tepregil

ite uç adağın yorı turmağıl

ğalı kaçsa sindin yağı turmasa

erig yetgü tutğu bulun tutmasa

yağı sançmış ersig eren bulnuğup

yana evre sançtı yağısın utup

yağı kaçsa tap kıl eğerme yırak

ğalı yandru yansa kaçumaz adağ

munğuksa yağı yüz ölümke urur

ölümke yüz ursa kim utru turur

bu yirde özürğni küdezigil oğul

küdezigil yok erse özürğdin tönğül

(Arat: 2386-2392)

Düşman at salar ve senin üzerine yürürse dayan, arka verme; kendiliğinden dağılır. Düşman harekete geçerse sen de ona göre hareket et; durma, hazır durumda onun her hareketini karşıla. Eğer düşman karşı duramayıp senden kaçarsa onu takip et ve esir almaya çalış; böyle yapmazsan düşmanı mağlup eden kahraman yiğitlerin safı karışınca düşman dönüp tekrar hücum eder ve galip gelir. Düşman kaçarsa onu ölçülü takip et, pek uzaklara gitme; eğer düşman geri dönerse sonra kaçamazsın. Düşman ümitsizliğe düşerse ölümü göze alır; ölümü göze alan kimse çok şiddetle karşı koyar. Ey oğul, böyle durumlarda kendini iyi koru. Kendini koru yahut ölümü göze al, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise Babaî İsyanı'na hazırlıksız yakalanan Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in taktik ve stratejisinden bahsedilmemiştir. Ancak isyanı bastırmak amacıyla önce Gürcü ve Kürtlerden oluşan tam teçhizatlı 4000 kişilik bir orduyu gönderdiği, daha sonra Malıya bölgesine gönderilen takviye kuvvetlerin- Gürcü ve Kürt askerlerinin- belinde zünnar kuşanmış Hristiyan birliklerinden oluştuğu ve bunların sayısının çokluğu ifade edilmiştir. Buna göre;

bî-tefahhuş buyurdılar leşker
gürcî vü kürd cem'i dört biñ er

şamuda âlet ü silâh tamâm
şöyle kim her birine gîv gulâm (Tulum: 475-476)

Sorup soruşturmadan Gürcü ve Kürtlerden oluşan dört bin nefer asker topladılar. Hepsinde savaş âletleri ve silâh eksiksizdi; öyle ki her birine Gîv köleydi, denilmiştir.

bunları daķı eyle kim vardur
biribirne urur şamu şağıdur

irişür mâlıyada kende pes
pes irer leşker-i hevâ vü heves

şol ki seçmiş-idi anı sulţān
yile virmişdi bunları şeyţān

gürçī vü kürd leşker-i cerrār
ekşerīnūñ bilinde var zünnār

(Tulum: 614-617)

(Baba İshak) orada olanları birbirine katıp tamamen dağıtır, sonra Maliya kasabasına ulaşır. Ardından kötü niyet askeri de ulaşır. Sultanın seçmiş olduklarını şeytan darmadağın etmişti. (Bu gelenler) Gürcü ve Kürtlerden oluşan büyük bir orduydu; çoğunun belinde zünnar vardı (yani çoğu Hristiyan idiler), denilmiştir. Kaynaklarda Baba İshak'ın karşısına çıkarılan Selçuklu ordusunun paralı askerlerden oluştuğu belirtilmektedir.⁴²⁵

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de Şeyh İlyas'ın, Baba İshak'ın karışıklık çıkarıp Selçukluya isyanını haber aldıktan sonra gönderdiği iki ulakla (haberciyle), Amasya'ya gelmeyip Canik tarafına gitmesini, oradaki halkın onu sayacağını ve koruyacağını bildirdiği ifadeler de taktik ve strateji olarak kabul edilebilir. Buna göre;

şeyh saña öküş selam itdi
irdüğüñ yirde eytdi kim kayıt di

varsun ol yana cānige girsün
ol muşaddemdür ol işi görsün

kaçarū kim varur-ısa bellü
anı idinde her biri ulu

⁴²⁵ Erkan Göksu, "Türkiye Selçuklu Ordusundaki Frenk Ücretli Askerler Ve Babailer İsyanı'nın Bastırılmasındaki Rollerini", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, 2015, S. 74, s. 211-233.

kal'ayı şehri vü ili vireler
kamusı baş ayağına süreler

berü gelmesün ol yana varsun
bu nişanı bulara göstereün

ne ki maşşüd-ısa kamu bulalar
bu nişandan anı beni bileler

çünkü şeyhüñ vaşiyetin didiler
pes mürīdler hikāyatın didiler

(Tulum: 564-570)

Şeyh (İlyas) sana çok selâm etti; bize, yetiştiğiniz yerde ona, geri dön, deyin. O yana gitsin, Canik'e girsin; öncelikli iş odur, o işi görsün. Ne yana giderse hiç kuşku yok, onu her biri el üstünde tutar/ baş tâcı eder. Kaleyi, şehri ve ili verirler; hepsi başlarını ayağına sürerler/ buyruğu altına girerler. Bu yana gelmesin, o yana gitsin; bu nişanı onlara göstereün. Ne diliyorlarsa hepsini bulurlar; bu nişandan onu, beni bilirler, dediler. Şeyhin bu buyruklarını aktardıktan sonra müridlerin başına gelenleri anlattılar, denilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada 11. yüzyıl şairi Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* ve 14. yüzyıl şairi Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye* eserlerindeki 'savaş' ve 'barış' kavramları incelenmiş, bu şairlerin 'savaş' ve 'barış' hakkındaki fikirleri ortaya konulmuştur.

Elinizdeki çalışma, bir tarih incelemesi değildir, dolayısıyla bu çalışmada edebî tahlil metoduyla şairlerin savaş ve barışla ilgili fikirleri ortaya konulmuştur. Bu incelemenin değeri, *Kutadgu Bilig* eseri ile Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'ın bir dönemine; *Menâkıbu'l-Kudsiyye* eseri ile Anadolu Selçuklu devletinin bir dönemine ve Babaî İsyanı'nın karanlıkta kalmış noktalarına ışık tutması ve bu konuyla ilgilenen araştırmacılara yeni soruları gündeme getirerek fikir vermesidir.

Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*'de bireylerin mutluluğu ve devletin devamı için nelerin gerekli olduğunu, bunun için hükümdarın, vezirin, ulu hâcibin, komutanın ve devletin diğer kademelerinde çalışanların neler yapması gerektiğini tespit etmiş, halkın da devlete karşı sorumlulukları olduğunu dile getirmiştir. Yusuf Has Hâcib, her şeyden önce bireyin/ halkın mutluluğunu esas almıştır. Ona göre halk mutlu olursa devleti yönetenler de mutlu olacak, dolayısıyla devlet uzun süre ayakta kalacaktır.

Yusuf Has Hâcib'in savaş algısı sadece devletler arasındaki savaşı kapsamamaktadır. Şairin savaş çok geniş bir anlamda kullandığı ilgili beyitlerin incelenip yorumlanmasıyla ortaya konulmuştur. Buna göre Yusuf Has Hâcib, Hobbes'un (ö.1679) savaş anlayışına benzer bir tutumla savaşın insanın özünde bulunan kıskançlık, güç kazanma isteği gibi mücadele ve rekabet hissine dayandığını işlemiştir.⁴²⁶ Hobbes'un bu savaş kavrayışına göre incelediğimiz Yusuf Has Hâcib'in

⁴²⁶ İngiliz filozof Thomas Hobbes (ö. 1679) a göre savaş, mücadele etme iradesi ve niyetidir. Barış ise savaşın olmadığı zamandır. Savaş insanın doğasında vardır. Devletin olmadığı yerde herkes birbiriyle

Kutadgu Bilig adlı eserinde “savaş hali”nden, Elvan Çelebi’nin *Menâkıbu’l-Kudsiyye* eserinde ise fiili bir savaştan söz edilmektedir. Yani Yusuf Has Hâcib savaş kavramının bütün unsurlarını kuramsal olarak ele alırken, Elvan Çelebi ise savaşı tarihteki bir iç isyanla değerlendirmiştir.

Yusuf Has Hâcib, savaşın politik bir alan olduğu gerçeğini de ihmal etmemiştir. Onun konuya iki yönlü bakışı eserinin çatısını oluşturan “hem dünyada hem de ahirette mutlu olma” amacının bir dışavurumu şeklinde değerlendirilebilir. Ona göre insan iki yönlüdür. Dünyaya bakan yönü ile toplumla ve devletle münâsebetlerini düzenlerken, âhirete bakan yönü ile de iç âlemini, nefsiyle ilgili münâsebetlerini düzenler.

Yusuf Has Hâcib, hem toplumsal barışı hem de kişinin iç dünyasıyla barışını konu alır. Ona göre barış, huzur ve güven demektir. Toplumsal barışın en önemli unsuru adaletin doğru uygulanmasıdır. Bunun için halkın refah seviyesinin yükseltilmesi de gereklidir. İnsanın iç dünyasının doğruluk, akıl, bilgi, doğru davranış gibi dinamiklerle huzura kavuşacağını ve kişinin kendisi ve toplumla barışık yaşayabileceğini işlemiştir. Bu anlayışa göre her şey birbiriyle ilişkilidir. Halkını mutlu etmeyen bir hakanın devleti uzun süre ayakta tutması zordur.

Bu çalışma, “Yusuf Has Hâcib’in ve Elvan Çelebi’nin savaş ve barış ile ilgili görüşleri nelerdir?” temel sorusu etrafında şekillenmiştir. Her iki eserin de tahlilinden sonra varılan temel sonuç şudur: “Sanatçıların savaş ve barış hakkındaki görüşlerini anlamak, onların ‘düşman’ ve ‘düşmanlık’ hakkındaki görüşlerini kavramakla mümkündür.” Bundan dolayı her iki eserin düşman algısı da incelenmiştir. *Kutadgu Bilig*’de düşman iki türdür. Birincisi kâfirler gibi görünür

savaş halindedir. Bu yönüyle Hobbes, savaş halini çok geniş ele almış ve tüm çatışma biçimlerini savaş olarak anlamlandırmıştır. Barış, bu çatışmaların geçici olarak sona erdirilmesidir. Hobbes, “savaş hali”ni bir hipotez olarak düşünür ve bunu “savaş” fiilinden ayırır. Ona göre savaş hali, sivil yasanın kurulması açısından gereklidir. Ancak savaş fiili, düşmanla savaş ve iç savaştır. Hobbes’a göre iç savaş, politik düzenin başarısızlığıdır. Çünkü devlet bir elinde adalet kılıcını, diğer elinde savaş kılıcını tutar. Barışın bozulması ve savaş haline dönüşmesi ile iktidar hâkimiyetini kaybedince iç savaş da başlar. İç savaşın sona erdirilmesi dış savaşa nazaran daha önceliklidir. (M. Ertan Kardeş, **Yönsüzleşmiş Savaşlar: Politik Felsefenin Bir Sınır Meselesi Olarak Savaşa Dair**, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 69-92).

düşmanlardır. İkincisi ise kişinin nefsi ve istekleri gibi görünmeyen düşmanlardır. Yusuf Has Hâcib'e göre düşmana karşı her zaman hazırlıklı olunması gerekmektedir.

İncelememizde Yusuf Has Hâcib'in düşman ve düşmanlık konusundaki fikirlerinden hareketle şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Kutadgu Bilig'e göre düşmanın zararları nelerdir?

- Düşmanın bulunduğu yerde huzur ve sükûn kalmaz:

Kutadgu Bilig'de; dostun gönlü kırılırsa, o içinden sana düşman olur; düşmanın bulunduğu yerde huzur ve sükûn kalmaz,⁴²⁷ denilmiştir.

- Düşman yüzünden hayat tatsızlaşır:

Kutadgu Bilig'de; düşman yüzünden hayatın tadı tuzu kalmaz; nerede olursa olsun düşman zararlıdır, denilmiştir.⁴²⁸

- Düşmanı olan kimsenin başı bin türlü derde girer:

Kutadgu Bilig'de; sen hizmette kusur etme, kendine düşman edinme; düşmanı olan kimsenin başı bin türlü derde girer,⁴²⁹ denilmiştir.

- Düşman, insanın canına ya da malına kasteder:

Kutadgu Bilig'de; eğer arkadaşın sana düşman olursa, o senin canına yahut toplayıp biriktirdiğin malına kasteder. Arkadaşın senin içini dışını bilir; bu içi dışı bilen insan senden birçok şeyler koparır. O isterse, senin malına el uzatır; isterse,

⁴²⁷ Arat, **a.g.e.**, s. 342/3396.

adaş körügli sinsa bolur kır yağı
yağı kayda bolsa bolur mirğ çoğı (Arat: 3396)

⁴²⁸ Arat, **a.g.e.**, s. 342/3397.

yağdın tiriqlik tatıgsız bolur
yağı kayda erse yarağısız bolur (Arat: 3397)

⁴²⁹ Arat, **a.g.e.**, s. 425/4232.

tapuğ öz kılin kıлма özke yağı
yağılığı kişike kıpar mirğ çoğı (Arat: 4232)

canını ilik ile besler. Sen kendini nasıl gözetirsen, arkadaşını da öyle gözet; sözü uzatma.”⁴³⁰ denilmiştir.

- Düşman, tuzak kurar:

Kutadgu Bilig'de; halkın başında bulunan kimsenin birçok düşmanı olur; kimin düşmanı varsa, ona karşı ağ hazırlanmış demektir.”⁴³¹ şeklinde ifade edilmiştir.

Düşmanı olmak her zaman kötü bir şey midir ya da insana düşmanın faydası olabilir mi?

Kutadgu Bilig'e göre insanın düşmanının olmasının faydaları da vardır. Çünkü insan, dünyada kendisini geliştirip ilerlemesi, düşmandan gelen zorluklarla mücadelesi nispetinde değer kazanır. İnsanın kendisini geliştirmesi ve mücadelesi için düşmanın varlığı gereklidir. İnsan, düşmanı veya düşmanları ile mücadele edip başarıya ulaştığında kendisini daha güçlü hisseder. Bu sayede insanın çevresine karşı itibarı artar ve sözü dinlenir.

Düşman kişinin arkasından konuşur. Böylece iyi veya kötü şekilde onun adı duyulur ve varlığı anlaşılır. Düşman, insanın gücünü göstermesi açısından bir vesiledir. Eğer düşmanın karşısında yiğit bir kişi varsa onun adını herkes duyar ve kendisinden çekinir.

⁴³⁰ Arat, **a.g.e.**, s. 429/4265- 4268.

yağı bolsa işiñ öñger canıñga
ya tirmiş yumutmuş anuq malıñga

içini taşıñıñı adaşınğ bilir
bu iç taş biligli kişi neñ alır

tilese neñiñke tegürgey elig
tilese canıñğa yitürgey yilig

özünğni negü teg küdezse özünğ
işinğni anı teg küdez kes sözünğ

(Arat: 4265- 4268)

⁴³¹ Arat, **a.g.e.**, s. 295/2834.

buğun başlar erke bolur mirğ yağı
yağı bolsa kimke yağığlığ ağı

(Arat: 2834)

Düşman, insanı uyanık tutar. İnsan, düşman tarafından gelecek tehlikelere karşı hazırlıklı olur. Bu nedenle düşmanı olan kimsenin tehlikelere karşı dayanma gücü daha fazladır.

Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hâcib, düşmanın zararlarından söz ettiği gibi faydalarından da bahsetmiştir. Ona göre: İnsanı gaflet uykusundan uyandıran düşmandır ve yine düşmandır ki, onun kusur ve faziletlerini memlekete ilan eder. Düşmanı olmazsa, insanın mertliği, adı ve aslı ne zaman belli olur. Düşman ile çarpışa çarpışa insanın adı büyür; düşmansız kimsenin adı yükselmez, yerde kalır,⁴³² demiştir.

Kimlerin düşmanı çok olur?

İnsanın düşmanlarının çok olması o kişinin kötü olduğunu göstermez. Aksine bilgili, çevresine faydalı, erdem sahibi kişilerin daha çok düşmanı olur. Çünkü bu kişilerin iyiliğini, bilgi ve görgüsünü, elindeki imkânlarını, asaletini, erdemli olmasını çekemeyen pek çok hasetçi ve fitne insanlar bulunur. Bu kişiler daha çok zayıf karakterli ve kötü kimselerdir. İyilik yapmak onlara ağır geldiği için bu düşmanlar en kolay olan yolu, yani kötülüğü seçerler. Kötü insanların düşmanları yoktur. Esasında onların düşman aramalarına da gerek yoktur. Çünkü yaptıkları düşmanlık kendilerine yeter.

Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hâcib, bilgili, iyi, asil soylu ve faziletli insanın düşmanlarının sayısının çok olduğundan bahseder. Bununla ilgili beyitler de aşağıda sıralanmıştır:

⁴³² Arat, **a.g.e.**, s. 344/3413-3414, 3419.

yağı ol erig yatsa ođurđuçı
münin erdemin ilke bildürgüçi

yağı bolmağınça er ersigliki
kaçan belgürer ilde atı köki

yağı birle tegşip er atı beğür
yağısız kişi atı kıpmaz yatur

(Arat: 3413-3414, 3419)

Fazîlet

İnsana denk olmayan düşman, onu çekemeyen, zayıf kimselerdir. Burada düşmanlığın kaynağı hasettir.

Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hâcib, "Kimin fazileti çok olursa, onun dengi olmayan düşmanı da o kadar çok olur. Hangi insanın etrafına bir düşman kalabalığı toplanmış ise, bil ki, o insanın fazileti diğerlerinden fazladır,⁴³³ demiştir.

Asâlet

İnsan, asil ise düşmanı da çok olur. *Kutadgu Bilig*'de: "Kim faziletli ve asil nesepli olursa, memleketin her tarafında birçok kimseler ona düşman olurlar."⁴³⁴ demiştir.

Beylik

Hükümdarın düşmanı çok olur. *Kutadgu Bilig*'de: "Halkın başında bulunan kimsenin birçok düşmanı olur; kimin düşmanı varsa, ona karşı ağ hazırlanmış demektir."⁴³⁵

İyilik

İyi insanın düşmanı bellidir. *Kutadgu Bilig*'de: "İyi insanın düşmanı belli olur; kötünün düşmanı yoktur; kötü adam zaten ölüdür."⁴³⁶ denilmiştir.

⁴³³ Arat, **a.g.e.**, s. 344/3415, 3418.

öküş bolsa emdi bu erdem kimirğ
öküş boldı terğsiz yağısı anırğ

ğayu erke duşman yumıtsa ğalın
ol er erdemi erde artuğ bilin (Arat: 3415, 3418)

⁴³⁴ Arat, **a.g.e.**, s. 344/3416.

kimirğ erdemi bolsa aşı ağı
yetiz il kişisi ol erke yağı (Arat: 3416)

⁴³⁵ Arat, **a.g.e.**, s. 295/2834.

buğun başlar erke bolur mirğ yağı
yağı bolsa kimke yağığlığ ağı (Arat: 2834)

⁴³⁶ Arat, **a.g.e.**, s. 344/3417.

Bilgili Olmak

Bilgili insanın düşmanı çok olur. *Kutadgu Bilig*'de: "Bey çok akıllı olmalı ve aklın kıymetini bilmelidir; bilgili insanın düşmanı çok olur."⁴³⁷

Yusuf Has Hâcib'in savaş ve barış anlayışına göre, 'savaşçı' kavramı da incelenmiştir. *Kutadgu Bilig*'de savaşçı; akli ve bilgisi sayesinde engelleri aşan, hayata karşı edilgen olmayan, kötü olaylar karşısında çabuk yıkılmayan, güçlü ve iradeli biridir. Buna 'alp' veya 'alp-eren' adı verilmiştir.

Yusuf Has Hâcib'e göre savaş acımasızdır; düşmanı korkutmak, ezmek, sindirmek; ona boyun eğdirmek suretiyle kendi adını dünyaya hâkim kılma, topraklarını genişletme ve halkın refah seviyesini yükseltip onları memnun etme amacını taşır. Bu durum *Kutadgu Bilig*'de;

bu kafir için tut er at sü tolum

ölüp tüşse kafirde bolmaz ölüm

müsülmanlık açgıl şeri'tnı yağ

atırğ bolğa eğgü özünğ bolğa keç (Arat: 5485, 5488)

Asker, ordu ve silâhını kâfirlere çevir; kâfirler ile dövüşürken ölmek, ölüm değildir. İslâmiyeti aç, şeriati yay; böylece seçkin bir şahsiyet olur ve iyi bir ün kazanırsın, şeklinde ifade edilmiştir. Burada Ögdülmiş, hükümdara memleketi tanzim etme usûlünü anlatırken, ona asıl düşmanın kim olduğunu ve bu düşmanla nasıl mücadele edileceğini açıkça anlatmıştır. Buna göre devlet başkanının asıl düşmanı kâfirlerdir. Hükümdar, bu kâfir düşmana karşı asker, ordu ve silâhla mücadele etmelidir. Yusuf Has Hâcib, dönemindeki Budist rahiplerinin faaliyetlerine karşı Müslümanların da harekete geçmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre

keç erke bolur kör yağı belgölüg
yavuzka yağı yok yavuz er ölüğ (Arat: 3417)

⁴³⁷ Arat, **a.g.e.**, s. 213/1954.
keđ öglüg kerek hem biligli ukuš
biliglig kişiniğ yağısı öküş (Arat: 1954)

Müslüman Türk; durağan değil, dinamik olmalıdır. Onun eserlerinde tasvir edilen ideal insan; akıl ve bilgisini kullanarak meselelere çözüm bulup, ağırlığını ortaya koyan, savaşı ise cihad düşüncesiyle yapan samimi bir Müslüman'dır.

Kutadgu Bilig'de 'savaş' ve 'barış' kavramları incelendiğinde savaşın unsurlarından "düşmanlık" kavramının daha fazla işlendiği görülmektedir. Yusuf Has Hâcib, dostluğu ve barışı öncelemiştir⁴³⁸, ancak barışa giden yolun düşmanın iyi tanınmasından geçtiğini ifade etmiştir. Ona göre; insan, düşmanını hafife almamalıdır.⁴³⁹

Kutadgu Bilig'de Kün Togdı, Ay Toldı, Ögdülmiş ve Odgurmuş'ın sırasıyla adalet, saadet, akıl ve âkıbeti temsil etmeleri; bu kişilerin karşılıklı konuşmalarındaki canlılık ve doğallık; şairin bunlarla gerçek hayatta karşılaştığını ve eserini kendi gözlem ve tecrübesiyle oluşturduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Yusuf Has Hâcib'in eserindeki her bir bölümü konu fişleme yöntemiyle uzun bir sürede oluşturup, daha sonra bu birikimlerini on sekiz ayda yazdığı sonucuna varılmıştır. Bununla ilgili olarak eserinde;

yıl altmış iki erdi tört yüz bile

bu söz sözledim men tutup can süre

⁴³⁸ asığ yas üçün bolsa emdi yağı
arğar çoğ ol asğırğ yaraş ay ağı (Arat: 4228)

Sana bir kimse menfaat için düşman olursa, ey cömert, sen kendi menfaatinden vazgeç ve onunla barış;

adaş tutmağ asan küdeşmeki sarp
yağı bolmağ asan yaraşmağı sarp (Arat: 4269)

Dost edinmek kolay, fakat dostluğu muhafaza etmek güç; düşman olmak kolay, fakat barışmak güçtür,

yaraşgu yarağı bar erse yaraş
yoğ erse yarıqlan bil alşıp küreş (Arat: 2360)

Düşmanla anlaşma imkânın varsa anlaş; yoksa zırhını giy, düşmana sıkı yapış ve güreş, denilmiştir.

⁴³⁹ balıkmış bar erse sen emlet körü
bulun bolmuş erse yulup ol kirü (Arat: 2402)

Düşmanın varsa onu ihmal etme; düşmana karşı düşmanca hareket et; iyi huylu insana karşı da yumuşak davran, denilmiştir.

tükel on sekiz ayda aydım bu söz

ödürdüm ağırdım söz evdip tire⁴⁴⁰ (Arat: 6623-6624)

Hayatımda bu sözleri söylediğim zaman sene dört yüz altmış iki idi. Bu sözleri tam on sekiz ayda söyledim; sözleri toplayıp derleyerek seçtim ve ayırdım, demiştir.

Yusuf Has Hâcib, ideal devletin, toplumun ve insanın ne olduğu üzerine uzun süre düşünmüş; derin gözlem gücü, köklü aile geçmişi ve devlet tecrübesi sayesinde dönemine göre yeni bir ideal devlet, toplum ve insan modeli çizmiştir. Böylece dönemin hakanına yol gösterici bir eser ortaya koymuştur. Bunu yaparken çeşitli benzetmelerden ve imgelerden faydalanmıştır. Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig* adlı eseriyle Türk dilinin ve edebiyatının olgun bir örneğini vermiş, bu eser kendinden sonra yazılacak mesnevîlere öncülük etmiştir.

Edebî eserler tarihî gerçeklikleri de ortaya koyarlar. Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'si de Anadolu Selçuklu devletinin bir dönemine ve Babaî İsyanı'nın karanlıkta kalmış noktalarına ışık tutmaktadır. Bu çalışmada uyguladığımız edebî tahlil metoduyla Elvan Çelebi'nin savaş ve barış algısından yola çıkılarak, Babaî İsyanı'nı şairin nasıl anlattığına yoğunlaşmıştır.

Menâkıbu'l-Kudsiyye bir tarih eseri niteliği taşımamaktadır. Çünkü öznel değerlendirmeler mevcuttur ve eserin yazarı, ailesinin tarihini yazmıştır. Eser öznel bir yorumla yazıldığından dolayı Babaî İsyanı ile ilgili kesin hüküm vermek doğru olmaz, ancak şairin ifadelerinden yola çıkılarak isyanla ilgili bazı değerlendirmeler yapılabilir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye, adından da anlaşılacağı gibi, menkıbevî bir tarih hüviyetini taşımaktadır ve menkıbeler eserde geniş yer tutmaktadır. Elvan Çelebi'nin eserini menkıbelerle yazmasının nedenleri vardır. Bunlardan birincisi şairin tasavvufî bir kültürden gelmesi ve babası *Garib-nâme* şairi Âşık Ali Paşa'nın mirasını devam

⁴⁴⁰ Arat, a.g.e., s. 652/ 6623-6624. beyitler.

ettirme gayretidir. Bir diğere sebebi ise Babaî İsyanı gibi ailesini de ilgilendiren önemli bir hâdiseyi menkıbelerle anlatmak istemesidir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'den elde edilen verilerden hareketle Elvan Çelebi'nin, dip atası olan Baba İlyas'ın isyan çıkarmadığı, hatta kendisinin müridi gibi gözüken Baba İshak'ın gerçek niyetini anladıktan sonra, Anadolu Selçuklu'ya isyan etmemesi için üç kez haber gönderdiği ifade edilmektedir. Köre Kadı'nın ve Ruzbe'nin fitneci ve hırslı kişiliğini ve isyanda etkileri bulunduğunu gözlemlemek mümkündür.

Elvan Çelebi, olayların sorumlusu olarak gösterdiği Köre Kadı ve Esedüddin Ruzbe ile ilgili olumsuz ifadeler kullanmıştır. Köre Kadı'ya “kahpe, lanetli, eşcinsel, yalancı”, Ruzbe'ye ise “taş yürekli, hayvan” sıfatıyla hitap etmiştir.⁴⁴¹ Ancak onların kışkırtmasıyla hareket eden Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e ve dedesi Muhlis Paşa'ya eziyet edip onu öldürmeye çalışan IV. Rükneddin Kılıçarslan'a ise kötü insanlarla iş birliği yaptıkları ve nefislerine uyup Allah yolundan uzaklaştıkları için kızmıştır.⁴⁴² Bu durum, Elvan Çelebi'nin politik bir dil kullandığını düşündürmektedir. Elvan Çelebi, Babaî İsyanı'nda ailesinin uğradığı zulmün sorumluluğunu direkt olarak Anadolu Selçuklu sultanlarına yüklememiştir. Bunun nedeni ise eserini yazdığı dönemin şartlarıyla ilişkilendirilebilir. Elvan Çelebi, eserini Babaî İsyanı'ndan 200 yıl sonra yazmıştır. Onun yaşadığı dönemde Anadolu Selçuklu devleti yıkılmış, yerine Osmanlı Beyliği kurulmuştur. Bu beyliğin temeli de Anadolu Selçuklu devletine dayanmaktadır. Şair, Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i ve IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı yanlış yönlendiren fitneci ve yalancı devlet adamlarına kızmıştır.

Elvan Çelebi, Babaî İsyanı'nı menkıbevî bir üslupla anlatmıştır, ancak eserinde I. Alâeddin Keykûbat'ın ölümüyle ilgili şaibeli olaylara açıklık getirmiştir. Bu durum, şairin ifade gücünü ortaya koymaktadır. Ayrıca Köre Kadı ve Esedüddin Ruzbe gibi fitneci ve yalancı devlet adamlarını eleştirip onları olumsuz sıfatlarla anmasına rağmen Selçuklu Sultanlarına böyle olumsuz yakıştırmalarla anmaması şairin sözcükleri dikkatle seçtiğini de göstermektedir.

⁴⁴¹ Tulum, **a.g.e.**, s. 114/ 360, 363; s.116/ 370; s.120/ 395-396; s.124/ 413; s.126/ 424; s. 140/ 477; s. 140/ 477. beyitlerde Köre Kadı ve Ruzbe'den söz edilmektedir.

⁴⁴² Tulum, **a.g.e.**, s.112/ 356-357. beyitler ve s.258-260/ 978-990. beyitlerde anlatılmaktadır.

Elvan Çelebi'nin, ailesinin yaşadığı olayları anlatırken ne dereceye kadar tarafsız kaldığı ve Babaî İsyanı'nda kendi ailesinin adı geçmeseydi isyanı bu kadar ayrıntılı anlatıp anlatamayacağı tartışılabilir. Ancak incelememizden elde edilen sonuçlara göre Elvan Çelebi'nin elinden geldiği kadar tarafsız olmaya çalıştığı, kişileri kronolojik bir sırayı takip ederek anlattığı, isyanın seyrini ayrıntılı verdiği gözlemlenmiştir.

Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye* adlı eserindeki 'savaş' ve 'barış' anlayışı, iç isyan üzerinden temellendirilmiştir. Şairin tarihî gerçekliği bulunan bir olayı anlatırken bir şeyi kanıtlama çabasının bulunduğu, buna karşın eserine kendi görüşlerini de kattığı görülmektedir. Elbette sanatçının öznel yargılarda bulunmasının nedenleri vardır. Bunlardan biri, eserine konu olan Babaî İsyanı'nda dip atası Baba İlyas'ın adının geçmesidir. Kanıtlamaya çalıştığı şey de Baba İlyas ve ailesinin suçsuz olduğu ve Anadolu Selçuklu devletinin bazı yöneticileri tarafından haksızlığa uğradıklarıdır.

Elvan Çelebi'nin, iç isyanda birinci derecede rolü bulunan ve ailesinin onun yüzünden haksızlığa uğradığı Baba İshak'a hakaret etmemesi, ondan sitemkâr bir şekilde bahsetmesi dikkat çekicidir.⁴⁴³ Yazar aynı soğukkanlılığı Köre Kadı ve Esedüddin Ruzbe için göstermez. Köre Kadı'ya kahpe, eşcinsel; Ruzbe'ye hayvan nitelendirmelerini yapar. Çünkü ona göre Köre Kadı ve Ruzbe, sarayı kıskırtmasa dip atası Baba İlyas'ın ve ailesinin adı lekelenmeyecektir. Elvan Çelebi'nin *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'yi dip atası Baba İlyas'ın masumiyetini ve haksızlığa uğradığını ortaya koyma çabasıyla yazdığı anlaşılmaktadır.

Menâkıbu'l-Kudsiyye eserini incelediğimizde Babaî İsyanı konusunda bazı noktalar belirsiz kalmıştır. Bunları örneklendirmek gerekirse; Dede Garkın ile Şeyh İlyas'ın mağarada konuştuğu sırrın mahiyeti, ilk çağrıyı kimin yaptığı, eserde açıkça belirtilmemiştir. Ayrıca Elvan Çelebi'nin Köre Kadı ve Esedüddin Ruzbe'den bahsedip o dönemdeki olaylara damgasını vuran, I. Alâeddin Keykûbat'ın zehirlenerek öldürülmesinde ve Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta geçmesinde

⁴⁴³ Tulum, **a.g.e.**, s. 135-154/ 540, 547. beyitlerde; İshak, adlı sanlı erkek aslandı. Birdenbire talihi karardı. Mertlik gayreti kabarıp, günlerce iyiden iyiye hazırlık yapar, denilmiştir.

parmağı bulunan Sadeddin Köpek'ten bahsetmemesi dikkatimizden kaçmayan bir başka husustur.

Elvan Çelebi'nin Baba İshak'tan bahsederken Köre Kadı ve Ruzbe'den bahsettiği kadar sert ifadeler kullanmadığı görülmüştür. Hatta ondan 'İshak adlı sanlı erkek aslandı; aynı zamanda yürekli bir er, savaş eri ve seçkin bir yiğitti; öyle iyi bir binici idi ki Rüstem önu sıra at örtüsü taşıyan bir hizmetli idi' gibi övgü ifadeleriyle bahsetmesi de bunlardan biridir.

Yukarıda anlatılan belirsiz noktalar için de şu çıkarımlar yapılabilir:

Dede Garkın ile Şeyh İlyas'ın mağarada konuştuğu 'sır', Anadolu Selçuklu devleti sınırlarına gönderilecek ve 'doğruluktan ayrılmış topluluğu Hak yoluna çağırma' amacını taşıyan dervişlerdir. Nitekim o dönemde Moğol istilasını nedeniyle Anadolu'ya göçler artmıştır. Bunu fırsat bilen gönül erleri ise Allah'ın adını duyurmak ve cihat maksadıyla Anadolu'ya göç etmişlerdir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin babasının da ailesini korumak ve sultanın çağrısına uymak maksadıyla Belh'ten Konya'ya göç ettiği bilinmektedir.⁴⁴⁴

Esere göre Elvan Çelebi'nin dip atası Baba İlyas'ın bu isyanda bir suçu yoktur. Olayların başlatıcısı Köre Kadı ve Ruzbe'dir. Köre Kadı, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'i Şeyh İlyas'a karşı kışkırtmıştır. Dede Garkın'ın isyan çıkacağı zaman halifelerin Şeyh İlyas'a uymasını istemesi ise onun kerametindedir. Çünkü Dede Garkın, isyanı gaybî olarak önceden tahmin etmiş ve halifelerine isyan sırasında Şeyh İlyas'ın sözünden çıkmamalarını salık vermiştir. Nitekim onun sözünden çıkan kişi Şeyh İlyas'ın müridi gibi görünen Baba İshak'tır.

Eserde geçen 'es-selâ es-selâ elvidâ elvidâ' çağrısını Dede Garkın'ın vasiyetini yerine getiren Şeyh İlyas'ın yaptığı söylenebilir.

Elvan Çelebi'nin Sadeddin Köpek'ten bahsetmemesinin nedeni onun kendi tahtına göz diktiğinin Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından anlaşılmasından

⁴⁴⁴ Nihat Öztoprak, **Mesnevî-i Şerif: Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî**, Mütercim: Süleyman Nahîfi, Sadeleştiren: Âmil Çelebioğlu, Timaş Yayınları, Alperen Basım Yayın ve Tanıtım, İstanbul 2007, s. 38.

sonra Sultan'ın görevlendirdiği cellat tarafından⁴⁴⁵ öldürülmesidir. Elvan Çelebi, dikkatleri böyle tatsız bir olaya çekmeden, dip atası Şeyh İlyas'ın ve ailesinin yaşadıklarına yoğunlaşmıştır.

Elvan Çelebi'nin Baba İshak'tan bahsederken sert ifadeler kullanmaması, hatta ondan 'İshak adlı sanlı erkek aslandı; aynı zamanda yürekli bir er, savaş eri ve seçkin bir yiğitti; öyle iyi bir binici idi ki Rüstem önü sıra at örtüsü taşıyan bir hizmetli idi'⁴⁴⁶ gibi övgü ifadeleriyle bahsetmesi de yine politik bir üslup kullandığı şeklinde yorumlanabilir. Babaî İsyanı devlete karşı yapılmış, geniş bir halk hareketidir. Olayın sosyolojik boyutları da vardır. Kaynaklarda Anadolu Selçuklu devletinin yıkılmasında Anadolu'ya göçlerle gelen akıncı Türkmenlerin Anadolu Selçuklu yönetiminden memnuniyetsizliği, yerli halkın da şaibeli olarak tahta oturan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in icraatlarından hoşnut olmadığı anlatılmaktadır.⁴⁴⁷ Elvan Çelebi'nin döneminde, isyanın ardından iki yüz yıl geçmesine rağmen, Baba İshak'a uyararak onu savunan geniş bir Türkmen kitlesi mevcuttur. Elvan Çelebi, bu Türkmenlerin devlete karşı öfkесinin de farkındadır.

Kutadgu Bilig ile Menâkıbu'l-Kudsiyye Arasındaki Benzerlikler

Kutadgu Bilig ile Menâkıbu'l-Kudsiyye eserlerinin mesnevî biçiminde kaleme alınması ve her iki eserde 'savaş' ve 'barış' konusunda zengin bir malzemenin bulunması, bizi bu iki eseri incelemeye yöneltten güçlü sebeplere sahiptir. Yusuf Has Hâcib ve Elvan Çelebi, gerek kendi dönemlerinde (11. ve 14.yüzyılda) gerekse kendilerinden sonraki dönemlerde iyilikleri ile anılan, İslâmiyet'i yaşayan, seçkin, bilge ve saygın şahsiyetlerdir. İki eserin şairi de savaşa karşı, barışı savunmaktadır. Ancak bazı şartlarda düşmanın üzerine gidilmesi ve savaşılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu nedenle iki eserde barışla ilgili unsurların savaşa göre arka planda kaldığı ve barışın daha az anlatıldığı görülmektedir.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye (1071-1318)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 427-432.

⁴⁴⁶ Tulum, **a.g.e.**, s. 153-154/ 540. beyit ve s.157-158/ 561-562. beyitler.

⁴⁴⁷ Nejat Kaymaz, **Anadolu Selçukluların İnhitatinde İdare Mekanizmasının Rolü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 102-104.

⁴⁴⁸ Arat, **a.g.e.**, s.250/2359-2360. beyitler; Tulum, **a.g.e.**, s. 144/ 497-501. beyitler.

Bu eserlerin incelenmesinden sonra aralarında benzerlikten ziyade farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Buna göre;

Kutadgu Bilig ile Menâkıbu'l-Kudsiyye Arasındaki Farklılıklar

İncelememizde Elvan Çelebi'nin 'savaş', 'barış' ve 'düşman' algısıyla Yusuf Has Hâcib'in bu konuları farklı şekilde işlediği ortaya çıkmaktadır. Buna göre;

Kutadgu Bilig, mesnevî nazım şekliyle yazılmakla birlikte tür olarak hikemî bir tarzda yazılmıştır. Dolayısıyla *Kutadgu Bilig*'de didaktik bir üslûp kullanılmıştır. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*, mesnevî nazım şekliyle yazılmıştır; ancak tür olarak *Kutadgu Bilig*'den farklıdır. Elvan Çelebi'nin bu eseri, menâkıbnâme türünde yazılmıştır. Eserde Dede Garkın, Şeyh İlyas gibi velîlerin kerâmet hikâyelerinden bahsedilmektedir ve eser tasavvufî bir hüviyete sahiptir.

İki eserde kullanılan üslûp farklılıkları 'savaş' ve 'barış' anlatılırken de göze çarpmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de savaş; kişiler, toplumlar ve devletler arasında görülmekle birlikte kişinin nefsinin istekleri ile savaşı da anlatılmıştır. *Menâkıbu'l-Kudsiyye*'de ise savaş, iç isyan merkeze alınarak anlatılmıştır.

Kutadgu Bilig'de barış ve dostluk kurmanın savaşa göre tercih edildiği görülmektedir. Eserde bununla ilgili olarak;

adaş tutmağ asan küdeşmekî sarp

yağı bolmağ asan yaraşmağı sarp (Arat: 4269)

Dost edinmek kolay, fakat dostluğu muhafaza etmek güç; düşman olmak kolay, fakat barışmak güçtür, denilmiştir.

Menâkıbu'l-Kudsiyye'de ise barış söz konusu değildir. Çünkü savaşan taraf isyancılarıdır. Hâkim gücün, yani devletin isyanı bastırmak adına küçük çocuklar ve kadınlar dışında isyancıların hepsini kılıçtan geçirdiği, hiçbirine aman vermedikleri anlatılmıştır.⁴⁴⁹ Bununla ilgili olarak eserde;

⁴⁴⁹ İbn Bîbî, bu olayın sonunda isyancılara göz açtırılmadığını şu sözleriyle ifade etmiştir: “ Bir anda Hâricilerden dört bininin canını alıp öbür dünyaya gönderdiler. Çoluk çocuklarının ve denklerinin arkasına sığınarak onları kendilerine siper yapmış bazı uğursuzları da sert yaylarından çıkan oklarla

kılasız düşmenüm belürdi tîz

anı kırmağa eylemen temyiz

tahtuma tâcuma nazar kılmış

gendüyi hem resul-i haq bilmiş

nişe ol kaçd-ı taht u baht kıla

ya'ni benden diler bu mülki ala

varuñ eyle buları ğārat idüñ

şöyle kim var durur hasārat idüñ

bulara kimse māni' olmasun

eyle varuñ kimesne bilmesün

eyle kim cādūlar-ımuş bunlar

bilse sizi kırar-ımuş bunlar

çün vaşiyet bu şüreti dutdı

begler ü leşker arħuru gitti

(Tulum 488-489, 497-501)

ağaca yapıştırdılar. O sırada Sultan'ın askerleri her taraftan yetiştii. Kâfirlerin önündeki siperleri ve hayvanları kaldırarak, orada toplanmış olanları bozup dağıttılar. Acımasız kılıçlarıyla o uğursuz şeytanların kanından ovada kan nehri akıttılar. Sağ kalan erkeklerin, kadınların etrafını sararak, yaşlılarına dahi acıyıp insafta bulunmadılar. Leşlerini kurtlara, çakallara yiyecek, akbabalara ve yırtıcı kuşlara yem yaptılar". Mürsel Öztürk, **İbn-i Bîbî, el-Evâmir el-Alâiyye fi'l-ümûr el-Alâiyye (Selçuknâme)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt: II, Ankara 1996, s. 52-53.

Ahmet Yaşar Ocak, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in, bu isyanı bastırmak ve toplumsal düzeni sağlamak için ordusunu gönderip kadın ve çocuklar dışında isyana katılanları kılıçtan geçirdiği ifade edilmektedir. (Ahmet Yaşar Ocak, **Babaîler İsyanı: Alevîliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslâm- Türk Heterodoksisinin Teşekkülü**, Dergâh Yayınları, Genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul 1996, s.135).

Düşmanım ortaya çıktı, onu tepelemek için fazla düşünmeyin. Tahtıma tâcıma göz dikmiş, kendini Tanrı'nın elçisi bilmiş, der. O, tahtıma ve bahtıma nasıl göz koyar, yani benden bu egemenliği almayı nasıl aklından geçirir? Gidin, bunları öyle talan edin ki neleri var, neleri yoksa darmadağın edin. Bunlara kimse engel olmasın; öyle gidin ki kimse bilmesin. Bunlar öyle cadı / sihirbaz imişler ki bilseler sizi yok ederlermiş. Bu öğüt ve buyruklar üzerine beyler ve birlikler (yola düşüp) ters yönden gitti, denilmiştir.

Kutadgu Bilig'de hükümdar Kün Togdı ile Ay Toldı'nın ve Ögdülmiş'in karşılıklı konuşmalarında şairin 'savaş, barış, düşman ve düşmanlık' konularındaki görüşlerini doğrudan yansıttığı görülmektedir. Yusuf Has Hâcib, kişileri konuştururken bu fikirlerini de açıkça ifade etmektedir. Örneğin savaşla ve düşmanla ilgili olarak *Kutadgu Bilig*'de;

yağığ bir saçıtısa yana tirlümez

otuğ suv uçıtısa yana tirlümez (Arat: 2396)

Su, ateşi söndürünce ateş nasıl tekrar alevlenmezse düşman da dağılınca bir daha toparlanamaz, denilmiştir. Yusuf Has Hâcib'in savaş sırasında düşmanın durumunu işlerken su ve ateş benzetmesinden faydalanması, onun üslûbunun inceliğini ve 11. yüzyılda Türkçenin edebî bir dil olarak gelişmişliğini de ortaya koymaktadır

KAYNAKÇA

- Abdurrahman, Varis: **Karahanlı Devleti İle Koçu(İdikut) Uygur Devletinin Münasebetleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2001.
- Adalıoğlu, H. Hüseyin: **Zencânî, Sultana Öğütler: Alâeddin Keykûbat'a Sunulan Siyasetnâme**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 223.
- Akad, Mehmet Tanju: **Bir Savaş Nasıl Kaybedilir? Selçuklu, Osmanlı Tarihinde Askerî Hatalar**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.
- Aksüt, Hamza: **Mezopotomya'dan Anadolu'ya Alevi Erenlerin İlk Savaşı (1240)**, Yurt Kitap Yayın, Ankara 2006, s.31.
- Alparslan, Ali: "Âşık Paşa'da Tasavvuf", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi TDED**, İstanbul 1962, XII. Cilt, 143-156. sayfa.
- Arat, Reşit Rahmeti: **Kutadgu Bilig: I Metin**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 3.Baskı, Ankara 1991.
- _____ : **Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig II Çeviri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, Ankara 1988.
- _____ : **Kutadgu Bilig III İndeks**, ed.: Kemal Eraslan Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979.
- Araz, Rıfat: "Eski Türk Destanlarında ve Türk Şiirinde Öne Çıkan Tipler", **Bizim Külliye, Üç Aylık Kültür Sanat Dergisi**, Mart, Nisan, Mayıs 2006, Sayı:27, Sayfa:32-38.
- Atalay, Canan: "Asya Hun Devletinde Mao-Tun (Metehan) Dönemi", **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, S.16 (Özel Sayı II), 2014, s.107-109.

- Ayan, Hüseyin: **Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferağşâd): İnceleme, Metin, Sözlük, Konu Dizini**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1979.
- Aydın, Mehmet: “Kutadgu Bilig’de Dil ile Tasavvufta Samt ‘Susma’ Meselesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2019, S. 45, s. 167-177.
- Aydın, Mesut: Güler Aydın, **Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin Efendi, Amasya Tarihi**, II. cilt, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2007.
- Bağdatlı, Özlem: “Kutadgu Bilig’de Devlet ve Adâlet İlişkisi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2007.
- _____ : **İslam Siyaset Düşüncesinin Kavramsal Temelleri**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.
- Bakır, Abdullah: **Yazıcızâde Ali, Tevârîh-i Âl-i Selçuk: Oğuznâme-Selçuklu Tarihi, (Giriş- Metin- Dizin)**, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s. 650-656
- Bal, Mehmet Suat: “Türkiye Selçuklu Devletine Hükümdarlık Yapan Vezir; Şemseddin İsfahani”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.19. Konya 2006. s.265-294.
- Bang, W.: Reşit Rahmeti Arat, **Oğuz Kağan Destanı**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Neşriyatından, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1936.
- Beyatlı, Yahya Kemal: **Kendi Gök Kubbemiz**, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul Fetih Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1974, s.10.
- Bilal, Metin: “Budizm İnancının Türk Devletleri Üzerinde Etkisi”, **Anasay**, Yıl:2, Sayı:6, s: 63-80, Kasım 2018.
- Büyükbaş, Hakkı: Fahri Vargün, “Kutadgu Bilig’de Devlet Yönetimi Hükümdar-Adâlet İlişkisi”, **Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları**, Kars 2016, S.4, s. 27-33.
- Çağrııcı, Mustafa: “Düşmanlık”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1994, C.10, s. 51-53.

- _____ : “Gazap”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1996, C.13, s. 436-437.
- _____ : “Kibir”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara 2002, Cilt: 25, s. 562-563.
- _____ : “Hilm”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1998, C.18, s. 33-36.
- _____ : “Fitne”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1996, C. 13, s. 156-159.
- Çamuroğlu, Reha: **Tarih, Heteredoksi ve Babaî ler**, Der Yayınları, İstanbul 1990, s.171-180.
- Çiftçioğlu, İsmail: “Anadolu Selçuklu Sultanlarının Gayrimüslim Kadınlarla Evlilikleri”, **Zeitschrift für die Welt der Türken**, 5 (2013), s. 7-25.
- Danışman, Nâfiz: **Fârâbî, El-Medînetü'l-Fâzıla**, Maarif Basımevi, İstanbul 1956.
- Dedekargınoğlu, Hüseyin: “Mürşid Dede Kargın Kimdir?”, **1240 Babaî Hareketi ve Dede Kargın**, Editörler: Ahmet Taşğın, Mehmet Salih Erpolat, Sadullah Gülten, Önsöz Yay. 2.baskı, İstanbul 2018. s. 129-143.
- Deniz, Sebahat: *Kutadgu Bilig* ve Türk Mesnevî Edebiyatındaki Yeri, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi** 1, İstanbul 1999, 19-34.
- Delibalta, Yavuz: **Selçuklularda İstihbarat**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2018, s.91-93.
- Demir, Necati: **Satuk Buğra Han Destanı**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.
- Demirkent, Işın: “Haçlılar”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1996, C.14, s. 525-546.
- Dilçin, Cem: **Yeni Tarama Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s.24.

- Ekici, Metin: “13. Dede Korkut Destanı: “Salur Kazan’ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” Boyunu Beyan Eder Hanım Hey!” **Milli Folklor**, Cilt 16, Sayı 122, s. 5 - 13, 2019.
- Eralp, T. Nejat: **Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâh lar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 68, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s.58-63.
- Ercilasun, Ahmet B.: Ziyat Akkoyunlu, **Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugati’t-Türk, (Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin)**, TDK Yay., 3.baskı, Ankara 2018.
- Eren, Hasan vd: **Türk Dili Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 143.
- Ergin, Muharrem: **Orhun Abideleri**, Hisar Yayınları, İstanbul 2003. s. 33, 39.
- _____ : **Orhun Abideleri**, MEB Yayınları, İstanbul 1970, s.32.
- _____ : **Dede Korkut Kitabı**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, s. 118-127.
- _____ : **Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- _____ : **Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Erünsal, İsmail E.: Ahmet Yaşar Ocak, **Menâkıbu’l-Kudsiyye fî Menâsıbi’l-Ünsiyye: Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 22.
- Eyüboğlu, Dursun Can: “Dede Korkut’taki Bamsı Beyrek”, **Asya Studies**, Cilt 6, Sayı 21, 2022, s. 163-192, ilgili sayfalar 170-173.
- Fayda, Mustafa: “Fetih”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1995, C.12, s. 468.
- Genç, Reşat: **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, s.1.

- Gezen, Mukadder: “Türk Edebiyatında Övülen ve Yerilen Huylar, (IV. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar)”, **İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul 2014.
- Gordlevski, V.: **Anadolu Selçuklu Devleti**, Çeviren: Azer Yaran, Onur Yayınları, 1988. s. 334-335.
- _____ : **Küçük Asya’da Selçuklular**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Tercüme Abdülkadir İnan, Yayına Hazırlayan Timurlan Omorov, Ankara 2015.
- Göksu, Erkan: “Türkiye Selçuklu Ordusundaki Frenk Ücretli Askerler ve Babaîler İsyanının Bastırılmasındaki Roller”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı: 74, Ankara 2015, s.218.
- _____ : **Kutadgu Bilig’e Göre Türk Savaş Sanatı**, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- _____ : **Kutadgu Bilig’e Göre Türk Hükümdarlık Sanatı**, Kronik Kitap, İstanbul 2019.
- _____ : **Türk Kültüründe Silah**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.
- _____ : **Türkiye Selçuklularında Ordu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.
- _____ : **Okla Yükselen Millet: Türklerde Ok ve Okçuluk**, Okçular Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2018.
- Gömeç, Saadettin: “Oğuz Kağan’ın Kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kağan Destanları Üzerine Bir İki Söz”, Tarih Araştırmaları Dergisi, C.23, S.35, 2014, s.113-121.
- Hacak, Hasan: “Menfaat”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Ankara 2004, C. 29, s.131.
- Hacıeminoğlu, Necmettin: “Karahanlı Türkçesi”, **TDVİA**, İstanbul 2001, C.24, s. 412.
- Harman, Ö.Faruk: “Hâbil ve Kâbil”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.14, İstanbul 1996, s.376-378.
- Huncan, Ömer Soner: “Türk Hâkanlığı (Karahanlılar) Ordusu”, **Hunlar’dan Günümüze Türk Askeri Kültürü**, Editör: A. Sefa Özkaya, Kronik Kitap, İstanbul 2019. s.194-199.
- _____ : **Türk Hâkanlığı (Karahanlılar): Kuruluş- Gelişme- Çöküş (766-1212)**, Paradigma Akademi, Gözden

Geçirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul 2015, s. 67-75.

- İbn Bîbî: **Anadolu Selçukî Devleti Tarihi**, İbn Bîbî'nin Farsça Muhtasar Selçûknâme'sinden Türkçeye Çeviren: M. Nuri Gençosman, Notlar İlâve Eden: F. N. Uzluk, Uzluk Basımevi, Ankara 1941, "Babaî Türedilerin Başkaldırması ve Onların Fitne Ateşinin Söndürülmesi", s.206- 210.
- İsen, Mustafa: İ.Hakkı Aksoyak, **Semendire Alay Beyi Vuslati Ali Bey Gaza-name-i Çehrin**, AYK, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2003.
- J. Klimkeit, Hans: "Buddhism in Turkish Central Asia", **Numen, Published by BRILL**, Vol. 37, Fasc. 1, Jun. 1990, s. 53-69. Çeviren: Mehmet T. Berbercan, "Türk Orta Asyasında Budizm", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 26, s. 93-108, 2009.
- Kafadar, Cemal: "Gazâ", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1996, C.13, s. 427.
- Kafesoğlu, İbrahim: "*Kutadgu Bilig* ve Kültür Tarihimizdeki Yeri", **Türkler**, Ankara 2002, C.5, s. 163-178.
- _____ : **Selçuklu Tarihi**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- _____ : "Eski Türklerde Devlet Meclisi (Toy)", **Türk Kültürü**, Ankara 1980. C. XVIII., S. 211-214, s. 218-222;
- Kafesoğlu, İ.; H. Yıldız: **Müslüman Türk Devletleri Tarihi (Osmanlılar Hariç)**, Haz. İ. Kafesoğlu, H. Dursun Yıldız, Erdoğan Merçil, İSAR Vakfı Yay., İstanbul 1999, s. 73-80.
- Kaplan, Mehmet: **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 1**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1995, s.11, 21.
- _____ : **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3: Tip Tahlilleri Türk Edebiyatında Tipler**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, s.50.
- Kapukaya, Zeliha: "İlyada Destanı'nda İda (Kazdağı)", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 41, Bahar 2018, s. 103-116.

- Karamanlıoğlu, A.F.: “Yusuf Hâs Hâcib’den Osman Gazi’ye”, **Türk Kùltürü**, I/3, 1963, s. 4-16.
- _____ : “Kutadgu Bilig ve Kumandan”, **Türk Kùltürü**, V/58, 1967, s. 741-744.
- Kardeş, Ertan: **Yönsüzleşmiş Savaşlar: Politik Felsefenin bir Sınır Meselesi Olarak Savaşa Dair**, Pinhan Yay. İstanbul 2019.
- Karlığa, H. Bekir: “Anâsır-1 erba’a”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1991, Cilt: 3, s. 149-151.
- Kartal, Ahmet: **Doğu’nun Uzun Hikâyesi: Türk Edebiyatında Mesnevî**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2014, s. 295.
- Kaval, Musa: “Büyük Cihad’ı Anlamaya Dair Bir Değerlendirme”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Akademik Bakış Dergisi**, Sayı: 49, Kırgızistan Mayıs-Haziran 2015, s.1-2.
- Kaymaz, Nejat: **Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyasü’-d-din Keyhüsrev ve Devri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2009. s.63-69.
- _____ : **Anadolu Selçukluların İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.
- Keleş, Bahattin: “Baba İshak İsyanı’nın Anadolu Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi Dergisi**, 23:1 (2018), s.73-91.
- Kesik, Muharem: **Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti**, Bilge Kùltür Sanat Yayınları, İstanbul 2021, s. 183-188.
- _____ : **At Üstünde Selçuklular: Türkiye Selçukluları’nda Ordu ve Savaş**, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 66-67.
- Kızıltoprak, Süleyman: **Türkler ve Askerlik**, İstanbul Yayınları, İstanbul 2009. Ed: Süleyman Kızıltoprak, Yazarlar: Ahmet Tşayı, Abdùlkadir Özcan, Aydın Usta, Süleyman Kızıltoprak, Altan Çetin, Selim Kaya, Selahattin Döğuş.

- Koca, Salim: “İdeal Bir Türk Hükümdarı ve Başkomutanı Olarak Oğuz Kağan (Oğuz Kağan Destanının Türk Kültür Tarihi Bakımından Değerlendirilmesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları**, Sayı: 5, s. 75-120, Konya 2011.
- _____ : “Dini İnançların ve Düşüncelerin Politik Amaçlarda Kullanılmasına Dair Selçuklu Devletinden İbret Verici Bir Örnek: Babaîler Ayaklanması”, **Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Güz, 2012/11, s.11-38.
- Kök, Abdullah: **Kutadgu Bilig: Devlet, Adâlet, Kut, Töre**, Kesit Yayınları, İstanbul 2019.
- Köprülü, Fuat: “Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları”, **Belleten**, C: XXVII,. 1943, ss. 379-458.
- Kurtoğlu, Zerrin: **İslâm Düşüncesinin Siyasal Ufku: Siyaset Sorunu Açısından Din- Felsefe İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- Memiş, Ekrem: “Eskiçağda Doğu-Batı Mücadelesine Kısa Bir Bakış”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, C. 8, S.1, 2021, s.359-390.
- Merçil, Erdoğan: **Selçuklular: Makaleler**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011;
- _____ : **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- _____ : **Selçuklular’da Saraylar ve Saray Teşkilatı**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011.
- Mevlânâ: **Mesnevî-i Şerif**, Mütercim: Süleyman Nahîfî, Sadeleştiren: Prof. Dr. Amil Çelebioğlu, Düzenleyen: Prof. Dr. Nihat Öztoprak, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, 1. Cilt, s.155/4070-4080.beyitler.
- Narlı, Mehmet: “Romanda Zaman ve Mekân Kavramları”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl 2002, Cilt 5, Sayı 7, 91 - 106, s.94-95).
- Ocak, A.Yaşar: **Babaîler İsyanı, Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslâm- Türk Heterodoksisinin**

- Teşekkülü**, Dergâh Yayınları, 7.Baskı, Kasım 2016, s. 53.
- _____ : “Baba İlyas”, “Baba İshak”, “Babaî lik” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, 4.cilt, s.368-369; 373-374.
- _____ : “Elvan Çelebi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1995, C.11, s. 64.
- _____ : **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi 1: Sosyal ve Siyasal Hayat**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Okandan, Recai G.: **Umumî Âmme Hukuku Dersleri**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 473, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1952.
- Orkun, H. Namık: **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yay. İstanbul 1940. III, s. 61.
- Ögel, Bahaeddin: **Türk Kültür Tarihine Giriş: Türklerde Ordu, Ordugâh ve Otağ**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, C. VII, s.127.
- _____ : **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.
- Öngül, Ali: **Selçuklular Tarihi II: Anadolu Selçukluları ve Beylikler**, Emek Matbaası, Manisa 2007.
- Özaydın, Abdülkerim: “İbn Bîbî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1999, C.19, s. 379-382.
- _____ : “Nevbet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 2007, C. 33, s. 38-41.
- Özden, Hilmi: **Kutadgu Bilig'de Ahlâk Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı**, Ötüken Yay., İstanbul 2007.
- Özdemir, M. Nadir: “I. Alâeddin Keykubat ve Döneminde Saray Hayatında ve Orduda Gulâmlar, **I. Alâeddin Keykubat ve Dönemi Sempozyumu Bildirileri**, 6-7 Kasım 2008 Konya. Editörler: Yusuf Küçükdağ, Mustafa Çıpan. Yayına hazırlayan: Ahmet Aytaç, TC Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Başkanlığı, Konya 2010, s.110.

- Özel, Ahmet: “Cihad”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1993, C.7, s. 527-531.
- Özkaya, Sefa: **Hunlar’dan Günümüze Türk Askerî Kültürü: Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji**, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul 2019. Ed.Sefa Özkaya.
- Öztoprak, Nihat: **Mesnevî-i Şerîf: Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî**, Mütercim: Süleyman Nahîfî, Sadeleştiren: Âmil Çelebioğlu, Timaş Yayınları, Alperen Basım Yayın ve Tanıtım, İstanbul 2007, s. 38.
- Öztürk, Mürsel: **İbn-i Bîbî, el-Evâmir el-Alâiyye fi’l-ümûr el-Alâiyye (Selçuknâme)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt: II, Ankara 1996, s. 52-53.
- Öztürk, Mürsel: **İbn-i Bîbî, el-Evâmir el-Alâiyye fi’l-ümûr el-Alâiyye (Selçuknâme)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Cilt: II, Ankara 1996, s. 556-557.
- Gömeç, Saadettin: “Oğuz Kağan’ın Kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kağan Destanları Üzerine Bir İki Söz”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 2014, C.23, S.35, s.113-121.
- Sarıca, Bedri: “Kutadgu Bilig’de Komutan ve Ordunun Nitelikleri”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum 2008, C. XV, S. 37, s.87-105.
- Sevim, Ali; E. Merçil: **Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilât ve Kültür**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 579-580.
- Sevim, Ali: **Anadolu’nun Fethi: Selçuklular Dönemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993;
- Sümer, Faruk: **Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları**, Ana Yay. İlavelerle 3. Baskı, İstanbul 1980. s. X.
- Şafak, Ali: “Bağy”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 1991, C. 4, s. 451-452.
- Şahin, Haşim: “Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefâiyye Tarikatı”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, 2014, S. 70, s. 45.

- _____ : **“Menâkıbnâme”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Ankara 2004, C.29, S.112-114.
- Şeker, Fatih M.: **“Kutadgu Bilig Tasavvufi Açından Nasıl Okunabilir?”**, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, S.24, İstanbul 2010, s. 25-62;
- Şemsettin Sami: **Kâmûs-ı Türkî**, İkdam Matbaası, İstanbul 1317, s. 543.
- Şenyıldız, Özlem: **“Savaşa Katılan Yabancı Yazarların Gözünden İspanyol İç Savaşı”, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor/Edebiyat**, 2017/4, C. 23, S. 92.
- Taneri, Aydın: **“Câmedar”, Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.7, s.45, İstanbul 1993.
- Taşagül, Ahmet: **“Kurultay”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, Ankara 2009, Gözden Geçirilmiş 3. Basım) EK-2, s. 94.
- Tatcı, Mustafa: **Yunus Emre Divanı, Risaletü'n-Nushiyye Tenkitli Metin**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.33/23.
- Tekin, Abdullah: **Babalılar Ayaklanması**, Karacan Matbaası, Ankara, t.y., s. 40-46.
- Talât Tekin: **Orhon Yazıtları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 540, Ankara 1988.
- Togan, A. Zeki Velidî: **Umumî Türk Tarihine Giriş: En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1970.
- Tökel, Dursun Ali: **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar: Şahıslar Mitolojisi**, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- Tulum, Mertol: **Elvan Çelebi, Tarihi Metin Çalışmalarında Usul: Nâme-i Kudsî (Menâkıbu'l-Kudsiyye) 'nin Yayınlanmış Metninden Derlenen Verilerle**, Birinci Kitap, Çizgi Kitabevi, İkinci Baskı, Konya 2017.
- _____ : **Elvan Çelebi, Nâme-i Kudsî (Kutsal Kitap) Menâkıbu'l-Kudsiyye (Kutsal Menkabeler): Çeviriyazılı ve Günümüz Diline Aktarılmış Metin**, İkinci Kitap, Çizgi Kitabevi, Konya 2017.

- Turan, Osman: **Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasî Tarih Alp Arslan'dan Osman Gâzi'ye (1071-1318)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 413.
- _____ : **Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1965
- _____ : **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi: Türk Dünya Nizamının Millî İslâmî ve İnsânî Esasları**, C. I-II, Turan Neşriyat, İstanbul 1969.
- _____ : **Selçuklu Tarihi Araştırmaları**, Hazırlayanlar: Altan Çetin, Bilal Koç, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014. s.356-357.
- _____ : **Selçuklular ve İslâmiyet**, Ötüken Yayınları, Altıncı Baskı, İstanbul 2005, s. 69- 70.
- Türcan, Talip: “Şûrâ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul 2010, C. 39, s. 230.
- Ucuşatar, Necati U.: **Klâsik Türk Harplerinin Millî Mücadeleye Tesirleri**, Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi, Tarihî Araştırmalar ve Dokümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı, İstanbul 1995.
- Uç, Himmet: “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi”, **Milli Folklor**, 2003, Yıl 15, Sayı: 60, s.47.
- Uludağ, Süleyman: “Riyâzet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2008, C.35, s. 143-144.
- _____ : “Mücadele”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Ankara 2020, C.31, s. 440.
- Ulutaş, Nurullah: “COVID-19 Bağlamında Veba Romanında Bir Paradoks Olarak Yaşam Sancısı”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 21, S. 39,2020, s. 737-800.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Tarihi I: Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında Bir Mukaddime İle Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İstanbul'un Fethine Kadar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 5-6.

- Yakar, Murat: H. Murat Yılmaz, “Kültürel Miraslardan Tarihi Horozluhan’ın Fotogrametrik Rölüve Çalışması ve 3 Boyutlu Modellenmesi”, **Selçuk Üniversitesi Mühendislik- Mimarlık Fakültesi Dergisi**, C.23, S.2, s.27.
- Yalçın, Alemdar: Hacı Yılmaz; “Kargın Ocaklı Boyu İle İlgili Yeni Belgeler”, **Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, Bahar 2002, Sayı: 21 (Kargın Özel Dosyası), sayfa: 13-88.
- Yaman, Ahmet: “Savaş”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2009, C.36, s. 189-194.
- _____ : “Sulh”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 2009, C.37, s. 485.
- Yavuz, Kemal: “Osmanlı Devletinin Kuruluş Yılları Şairlerinden Olan Âşık Paşa’ya Göre Ordu Fikri ve Alp Tipi”, **Osmanlı 9, Kültür ve Sanat, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları**, 1999, s.554-566.
- _____ : **Âşık Paşa, Garib-nâme: Tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma**, 4 c., TDK Yay, İstanbul 2000.
- _____ : “Yusuf Has Hâcib ve *Kutadgu Bilig* Üzerine Bazı Dikkatler, Doğumunun 990.Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri *Kutadgu Bilig*”, **İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yay.**, İstanbul 26-27 Ekim 2009.
- _____ : **Bir Ömrün Yazıları, I-II**, Semerkand Yayınları, İstanbul 2007.
- _____ : **Gülşehri’nin Mantıku’t-Tayr’ı (Gülşen-Nâme): Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma**, Kırşehir Valiliği Kültür Hizmetleri Yay. Ankara 2007.
- _____ : “Yusuf Has Hâcib ve *Kutadgu Bilig*”, **İ. Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, İstanbul 2009, XXXVI, 137-180.
- _____ : **Hâcib Böyle Dedi: Kutadgu Bilig’den Seçmeler**, Mostar Yayınları, İstanbul 2012.
- Yıldız, Hakkı Dursun: **İslâmiyet ve Türkler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

Yılmaz, Ahmet:

“Attila’nın Siyasi Hayatı, Şahsiyeti ve Karakteri”, **Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.2., S.1., Ağrı 2016.

Yınanç, Mükrimin Halil:

Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, İ.Ü. Yayınları, Burhaneddin Matbaası, İstanbul 1944.

BİBLİYOGRAFYA

KUTADGU BİLİĞ İLE İLGİLİ MAKALELER

- Açık, Tuncay: “*Kutadgu Bilig*’de Devlet Yönetimi”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2016, C. VI, S. 1, s. 419-438.
- Açıkgöz, Halil: “*Kutadgu Bilig* ve Bir Çalışma”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 1987, S. 46, s. 237-240.
- Adalıoğlu, H. Hüseyin: “Bir Siyasetname Olarak *Kutadgu Bilig*”, **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009)**, Ankara 2011, s. 31-44.
- Ağca, Ferruh: “*Kutadgu Bilig* ve Dili Hakkında”, **Yeni Türkiye**, Ankara, 2013, C. IX, S. 55 [Türkçe Özel Sayısı] , s. 287-303.
- Akar, C.; Ö. Özkan: “Values of Honesty and Integrity in *Kutadgu Bilig*” **Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Ankara 2017, S. 80, s. 123-145.
- Akgün Mehmet: “Türklük Dünyası'nın 11. Asırdaki Abide Eseri *Kutadgu Bilig*'de Akıl ve Bilgi”, **Felsefe Dünyası**, Ankara 1996, S. 19, s. 81-103.
- Akgün, Mehmet: “*Kutadgu Bilig*'de Din”, **Felsefe Dünyası**, Ankara 1997, S. 26, s. 38-53.
- Akgün, Mehmet: “*Kutadgu Bilig*’de Devlet Başkanında Bulunması Gereken Nitelikler ve Hukukun Üstünlüğüne Verilen Önem”, **Prof. Dr. İsmail Çetişli Hatıra Kitabı**, Editör: Yard. Doç. Dr. Mehmet Surur Çelepi, Erek Matbaası, Ankara 2016, s.41-70.
- Akıncı, Mehmet: “Türk İslam Siyasi Düşüncesi ve *Kutadgu Bilig*”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri**

Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 148-161.

- Akıncı, Mehmet: “Türk Siyasal Düşüncesinin İnşasında *Kutadgu Bilig*’in Yeri: Kutadgu Bilig’de İktidar, Siyaset ve Toplum”, **Türk İslam Siyasi Düşüncesi: Teşekkül Devrinden 18. Yüzyıla**, Ankara 2020, s. 133-158.
- Aktan, Coşkun Can: “Politikada Likayat Üzerine *Kutadgu Bilig* ve *Koçi Bey Risalesi*’nden Öğreneceklerimiz”, **Yeni Türkiye**, Ankara 1997, C. III, S. 14. sayı [Siyasette Yozlaşma Özel Sayısı- II] , s. 1389-1392.
- Akyol, Aygün: “Türk-İslam Ahlak Tasavvurunun Oluşumunda *Kutadgu Bilig*’in Rolü”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 310-330.
- Akyol, Aygün: “İnsanın Anlam Arayışında Akıl ve Gönül İlişkisi - Kutadgu Bilig Merkezli Bir İnceleme- ”, ***Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar***, İstanbul 2019, s. 184-202.
- Akyol, Aygün: “Türk Düşünce Tarihinde Din-Siyaset İlişkisi: *Kutadgu Bilig* Merkezli Bir İnceleme”, **Türk İslam Siyasi Düşüncesi: Teşekkül Devrinden 18. Yüzyıla**, Ankara 2020, s. 159-178.
- Alan, Hayrünnisa: “Konar-Göçer ile Yerleşik Hayat Bağlamında *Kutadgu Bilig*’de Kadın ve Aile”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 428-439.
- Alberts, Otto: “Bir Türk Lehçesi Olan Uygurca ile Yazılmış *Kutadgu Bilig*’in (1069-1070) Şairi: İbn-i Sînâ’nın Bir Öğrencisi”, **İslam Düşünürleri (Hârezmî, İbn-i Sînâ, Beyrûnî, Gazâlî) : Prof. Dr. Mübahat Türker-Küyel Makaleleri-III**, Ankara 2018, s. 825-838.

- Arat, Reşit Rahmeti: “*Kutadgu Bilig* ve Türklük Bilgisi”, **Türk Kültürü**, Ankara 1970, C. IV, S. 98 (*Kutadgu Bilig* Sayısı), s. 70-90.
- Arı, Ahmet: “*Kutadgu Bilig*’in Türk Kültür Tarihindeki Yeri ve Gelecek Tasavvurumuzdaki Rolü Üzerine”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2019, C. XII, S. 23, s. 543-560.
- Arsal, Sadri Maksudî: “*Kutadgu Bilig*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi: Dün Bugün Yarın**, İstanbul 2004, S. 84, s. 66-76.
- Arslan, Mahmut: “Eski Türk Devlet Anlayışı ve *Kutadgu-Bilig*”, **Sosyoloji Konferansları**, İstanbul 1982, S. 20, s. 117-160.
- Arslan, Mahmut: “İslam’da Devlet Düşüncesi ve *Kutadgu Bilig*”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1983 / 1987, S. 13 (Prof.Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı), s. , 67-108.
- Arslan, Mahmut: “*Kutadgu Bilig*’deki Ahlak ve Siyaset Felsefesi”, **Sosyoloji Konferansları**, İstanbul 1986, S. 21, s. 23-49.
- Asker, Ramiz: “*Kutadgu Bilig*’in Dili ve Kelime Hazinesi Üzerine”, **Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları**, İstanbul 2003, S. 4, s. 283-298.
- Asker, Ramiz: “*Kutadgu Bilig*’le İlgili Yanlış Yorumlar”, **Prof. Dr. Mehmet Saray’a Armağan: Türk Dünyasına Bakışlar (In Honour of Professor Dr. Mehmet Saray Studies on the Turkic World)**, İstanbul 2003, s. 117-123.
- Ataman, Hanife A.: “*Kutadgu Bilig*’de Hitaplar ve Göreceli Seslenişler”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2019, S. 45, s. 287-306.
- Ayal, İhsan: “*Kutadgu Bilig*’de “İnsan ve Devlet”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 70-79.

- Aydemir, Ö. Kasım: “*Kutadgu Bilig*’in Dilinde Bilgi Kavramı ve İşlevi”, **Turkish Studies**, İstanbul, 2013, C. VIII. cilt, S. 1 [Prof. Dr. Amil Çelebioğlu Armağanı] , s. 803-810.
- Aydemir, Ö. Kasım: “*Kutadgu Bilig*’de Dile Gelen İktidar”, **Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması (26-28 Mayıs 2014) Bildiriler**, Eskişehir 2014, C. III, s. 31-40.
- Aydın, Mehmet: “*Kutadgu Bilig* ile *Atabetü’l-Hakayık*’ta Dil Konusu ve Meselesi”, **Uluslararası Sempozyum: Orta Asya Âlimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları, 10-12 Ekim 2018, Bişkek/Kırgızistan = International Symposium: The Contributions of Muslim Scholars of Central Asia to the Islamic Civilization (10-12 October 2018)**, Bishkek/Kyrgyzstan 2019, s. 881-890.
- Aydın, Mehmet: “*Kutadgu Bilig*’de Dil ile Tasavvufta Samt ‘Susma’ Meselesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya 2019, S. 45, s. 167-177.
- Ayık, Cenk: “*Kutadgu Bilig* ve *Siyasetname*’de Ahlak-Siyaset İlişkisi”, ***Kutadgu Bilig* Üzerine Felsefi Araştırmalar**, İstanbul 2019, s. 320-341.
- Azizova, Elnura: “Çalışma Ahlakı ve Mesleklere Bakış Açısından *Kutadgu Bilig* ve *Siyâsetnâme*’nin Karşılıklı Analizi”, **Din Araştırmaları Journalı**, 2020, S. 4, s. 105-127.
- Babayar, Gaybullah: “*Kutadgu Bilig*’te Geçen Türkistan ve Turan Terimleri Üzerine = On the Terms of Turkistan and Turan in Qutadyu Bilig”, **Journal of Old Turkic Studies**, 2018, C. II, S. 2, s. 26-49.
- Bağdatlı, Özlem: “*Kutadgu Bilig*’de Devlet ve Devletin Amacı”, **Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları**, İstanbul 2008, S. 13, s. 43-64.
- Bağdatlı, Özlem: “*Kutadgu Bilig* Bibliyografyası”, **Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları**, İstanbul 2008, S.14, s. 157-183.
- Balcı, Fatih: “Türk Kültüründe Düşman İmgesi Bağlamında *Kutadgu Bilig* Üzerine Bir İnceleme”, **Motif Akademi**

- Halkbilimi Dergisi, İstanbul 2020, C. XIII, S. 32, s. 1327-1336.
- Barthold, Wilhelm: “*Kutadgu Bilig*’in Zikrettiği Buğra Han Kimdir?”, **Türkiyat Mecmuası**, Çeviren: Ragıp Hulusi, İstanbul 1925, C. I, s. 221-226.
- Barutçu Ö., F. Sema: “*Kutadgu Bilig* I Zaman-Mekân-Konuşur: XI. Yüzyılda Balasagun’dan Kâşgar’a, Balasagunlu’dan Kâşgarlı’ya”, **Çütad: Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, 2017, C. II, S. 2, s. 12-63.
- Batur, Z.;İsmail G.: “*Kutadgu Bilig*’de Anlatımı Güçlendiren Materyaller: İknâ Etme Teknikleri”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Ankara 2013, C. XVII, S. 2, s. 169-202.
- Bayar, O. Cemal: “*Kutadgu Bilig*’de Âyet ve Hadisler”, **IJSES: International Journal of Social and Economic Sciences = Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi**, Ankara 2011, C. I, S. 1, s. 105-118.
- Bayat, Fuzuli: “*Kutadgu Bilig*’de Orta Çağ Dünya Modeli”, **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009)**, Ankara 2011, s. 87-96.
- Bayraktar, F. Sibel: “*Kutadgu Bilig*’de Üçlemeler, Dörtlemeler ve Beşlemeler”, **TEKE: Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Bursa 2014, C. III, S. 2, s. 29-53.
- Bayramî G.; Zuhâl Ö.: “Fergana Nüshasından *Kutadgu Bilig*’in Söz Varlığına Katkılar”, **Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2021, S. 9, s. 259-283.
- Bedirhanoglu, Havva: “*Kutadgu Bilig*’de Kadın”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Erzincan 2008, C. I, S. 2, s. 403-419.
- Bergil, Mehmet Suat: “*Kutadgu Bilig*’deki Hint Etkisi”, **Bilim ve Ütopya**, İstanbul 1999, S. 55, s. 64-65.
- Bergil, Mehmet Suat: “*Kutadgu Bilig*’deki Hint Etkisi: Âkıbet ile Durga-Kali”, **Bilim ve Ütopya**, İstanbul 1999, S. 59, s. 58-59.

- Bergil, Mehmet Suat: “*Kutadgu Bilig*'deki Hint Etkisi: Köni Olan Törü ile Uma ya da Şakti Bütünlüğü”, **Bilim ve Ütopya**, İstanbul 1999, S. 61, s. 54-55.
- Bıçak, Ayhan: “*Kutadgu Bilig*'in Teorik Yapısı”, **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri *Kutadgu Bilig* Bildirileri (26-27 Ekim 2009)**, Ankara 2011, s. 97-136.
- Bıçak, Ayhan: “*Kutadgu Bilig*'de Yönetim Anlayışının Teorik Temelleri”, **Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 42-61.
- Bıçak, Ayhan: “*Kutadgu Bilig*'de İnsan ve Evren Tasavvuru”, ***Kutadgu Bilig* Üzerine Felsefi Araştırmalar**, İstanbul 2019, s. 77-116.
- Bıçak, Ayhan: “*Kutadgu Bilig*'de Dünyanın Kötülüğü ve Yönetimi İyileştirme Tartışmaları”, ***Kutadgu Bilig* Üzerine Felsefi Araştırmalar**, İstanbul 2019, s. 231-262.
- Bilgin, A. Azmi: “*Kutadgu Bilig*'de Sûfilik Anlayışı”, **Yûsuf Has Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 301-309.
- Bilgin, E.; Yıldırım A.: “Bir Etik Davranış İlkesi Olarak Hesap Verme Sorumluluğuna Dair *Kutadgu Bilig*'de Söylenmiş Bazı Beyitler Üzerine”, **Turkish Studies**, 2019, C. XIV, S. 4, s. 1289-1306.
- Bombaci, Alessio: “*Kutadgu Bilig* Hakkında Bazı Mülahazalar”, **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı: Melanges Fuad Köprülü**, Ankara 2010, s. 65-75.
- Böler, Tuncay: “*Kutadgu Bilig*'de Ahlaklılık, Soyluluk ve Seçkinlik İfade Eden Sözler”, **Turkish Studies**, İstanbul 2009, C. IV, S. 3 (I), s. 397-418.

- Caner, Cantürk: “*Kutadgu Bilig*'de Türk Yönetim Felsefesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 2002, S. 137, s. 139-144.
- Cilacı, Osman: “*Kutadgu Bilig*'de Sosyal ve Dinî Motifler”, **Din Öğretimi Dergisi**, Ankara 1988, S. 14, s. 47-60.
- Coşkun, Ali Osman: “‘Kut’ Kelimesi ve ‘*Kutadgu Bilig*’ Adı”, **Millî Eğitim ve Kültür**, Ankara 1981, C. III, S. 12, s. 58-64.
- Coşkun, Ali Osman: “*Kutadgu Bilig*'in Dili ve Şiir Yapısı”, **Millî Kültür**, Ankara 1983, S. 41, s. 14-16.
- Cunbur, Müjgân: “Yunus Emre'ye Göre ‘Akıl’ ve ‘*Kutadgu Bilig*’ ile Karşılaştırılması”, **Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri, 7-10 Ekim 1991**, Ankara 1995, s. 421-442.
- Çağatay, Saadet: “*Kutadgu Bilig*'de Odgurmış’ın Kişiliği”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Ankara 1967, s. 39-49.
- Çağatay, Saadet: “*Kutadgu Bilig*'de Ögdülmiş”, **Türk Kültürü**, Ankara 1970, C. IX, S. 98, s. 95-111.
- Çavuşoğlu, Ali: “*Kutadgu Bilig*'in Üç Boyutu ve Toplum Sınıflandırması”, **TURAN-SAM: Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi**, 2012, C. IV. Cilt, S. 13, s. 75-96.
- Çelik, Haydar Seçkin: “*Kutadgu Bilig*'de Halk-Devlet İlişkileri: Karşılaştırmalı Bir Bakış”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 2010, S. 188, s. 37-50.
- Çetin, Altan: “*Kutadgu Bilig*'de Türk Aile Kültüründe Bir Babanın Oğul İmajı ya da Süregiden Bellek/Kültür”, **Millî Folklor**, Ankara 2010, C. XI, S. 85 [Prof. Dr. M. İlhan Başgöz Armağanı] , s. 122-132.
- Çetin, Ayşe Yücel: “*Kutadgu Bilig*'de Tören Yemekleri”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı (27-30 Haziran 2019)**, Ankara 2019, s. 465-469.
- Çetin, İsmet: “*Kutadgu Bilig*'in Hikâyecilik Bakımından İncelenmesi”, **Prof. Dr. Saim Sakaoğlu'na 55. Yıl Armağanı**, Kayseri 1994, s. 250-258.

- Çetin, İsmet: “Edebiyat, Tenkit, Toplumsal Dönüşüm ve Siyasetnâmeler: *Kutadgu Bilig* Örneği”, **5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı (27-30 Haziran 2019)**, Ankara 2019, s. 19-524.
- Çoban, D. T.; Tutar H.: “*Kutadgu Bilig*’de “Bey” Figürünün Otantik Liderlik Yaklaşımı Açısından Analizi”, **Millî Folklor**, Ankara 2020, C. XVI, S. 125, s. 202-214.
- Çubukçu, Melek: “*Kutadgu Bilig*’in Viyana Nüshasının İmla Özelliklerinin Tespiti ve Diğer Nüshalarla Karşılaştırılması”, **Turkish Studies**, 2016, C. XI, S. 21, s. 749-800.
- Dankoff, Robert: “Textual Problems in *Kutadgu Bilig*”, **Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları**, Cambridge 1979, C. III (In Memoriam Ali Nihad Tarlan Hatıra Sayısı), s. 89-99.
- Debreli, Z. Gizem: “*Kutadgu Bilig*’de Kadın” **Studies of The Ottoman Domain [Near East Historical Review]**, 2016, C. VI, S. 11, s. 38-60.
- Demirbilek, Salih: “*Kutadgu Bilig*’de At Kültürü”, **Millî Folklor**, Ankara 2005, C. IX, S. 68 [Prof. Dr. Abdurrahman Güzel’e Armağan], s. 134-138.
- Demirci, M. Fatih: “Bir Felsefe Metni Olarak *Kutadgu Bilig*”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 137-147.
- Demirci, M. Fatih: “*Kutadgu Bilig* ve Yusuf Has Hâcib’in Metafizik Anlayışı”, ***Kutadgu Bilig* Üzerine Felsefi Araştırmalar**, İstanbul 2019, s. 285-307.
- Demirtaş, Ahmet: “*Kutadgu Bilig*’deki Hükümdar Küntogdı Tipine Göstergebilimsel Açından Bir Yaklaşım Denemesi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları (Journal of Turkology Research)**, Niğde 2004, S. 15, s. 161-174.
- Demirbilek, Salih: “Türklerde “Kut” Kavramı (*Kutadgu Bilig* Merkezli)”, **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri**

Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009), Ankara 2011, s. 181-197.

- Deniz, Sebahat: “*Kutadgu Bilig* ve Türk Mesnevî Edebiyatındaki Yeri”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, İstanbul 2000, S. 1, s. 23-38.
- Dilâçar, A.: “*Kutadgu Bilig*’in 900. Yıldönümü (1069-1969) ve Balasagunlu Yusuf”, **Türk Dili: Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi**, Ankara 1969, C. XX, S. 211, s. 6-17.
- Doğan, Nejat: “*Kutadgu Bilig*’de Din ve Devlet İlişkisi: İki Dünyada da Mutlu Olmak”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2016, C. V, S. 1, s. 113-131.
- Donuk, Abdulkadir: “*Kutadgu Bilig*’de İktisadî Meslekler ve Hususiyetler”, **Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri (9-10 Mayıs 2002) Bildiriler**, İstanbul 2003, C. I, s. 135-141.
- Doruk, Muhammed: “*Kutadgu Bilig* ve Dil”, **Mustafa Öztürk’e Armağan**, İstanbul 2015, s. 205-212.
- Dönmez, Süleyman: “*Kutadgu Bilig*’te Metaforik Dil ve Kut Felsefesi”, **Felsefe Dünyası**, Ankara 2013/2, S. 58, s. 66-84.
- Durmaz, Gülay: “*Kutadgu Bilig*’de Zâhid”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (The Social Sciences Review of the Faculty of Sciences and Letter University of Uludağ)**, Bursa 2006/2, C. XI, S. 11, s. 191-212.
- Eker, Ö.; Kök A.: “*Kutadgu Bilig*’in Mısır Nüshasının Dizini Üzerine Notlar”, **Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)**, 2017, C. I, S. 1, s. 85-116.
- Eker, Süer: “Yusuf Has Hâcip, “*Kutadgu Bilig*” (1069)”, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara 2007, C. I, s. 193-200.
- Ekrem; Nuraniye H.: “Yûsuf Has Hâcib Devrinde Kâşgar *Kutadgu Bilig*’in Yazıldığı Çevresel ve Bilimsel Arka Plan”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, 2016, C. XIII, S. 4, s. 17-53.

- Eliphanov, M.: “Yusuf Balasagun’un “*Kutadgu Bilig*” Mesnevîsinde Kişilik ve Kemale Erme Meselesi”, **Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Ankara 1996, S. 2, s. 147-148.
- Elmalı, Murat: “*Kutadgu Bilig*’de Dil Olgusu ve Dilsel Belirlemecilik”, **Turkish Studies**, Ankara 2014, C. IX, S. 9 [Ahmet Topaloğlu Armağanı Türk Dili ve Edebiyatı Sayısı], s. 505-518.
- Elöve, A.: “*Kutadgu Bilig*”, **Uludağ: Bursa Halkevi Dergisi**, Bursa, 1943, S. 55, s. 17-19.
- Ercilasun, Güljanat K.: “*Kutadgu Bilig*’deki Adâlet Kavramının Geleneksel Kazak Toplumundaki Yansımaları: *Kutadgu Bilig*’de ve Kazak Toplumunda Adâlet”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, 2016, C. XIII, S. 4, s. 157-165.
- Erdal, Marcel: “*Kutadgu Bilig* Metni”, **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri *Kutadgu Bilig* Bildirileri (26-27 Ekim 2009)**, Ankara 2011, s. 201-208.
- Erdem, H. Haluk: “*Kutadgu Bilig*’de İnsan ve Değerler”, **Özne: Felsefe ve Bilim Yazıları**, Adana 2019, C. XV, S. 30 [Uygarlık/Medeniyet Tasavvurları], s. 107-112.
- Ergene, Oğuz: “*Kutadgu Bilig*’de Özel Adlar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum 2017, S. 58, s. 245-288.
- Ergüzel, Mehdi: “Türk Düşüncesi İçinde *Kutadgu Bilig*’in Değeri”, **Hoca Ahmed Yesevî’den Şeyh Şaban-ı Vefî ve Sonrasına Türk Düşünce Hayatı: Uluslararası Sempozyum Bildirileri (4-5 Mayıs 2018)**, Kastamonu 2018, s. 32-45.
- Ergüzel, M. M.; E.Kirik: “*Kutadgu Bilig*’in Söz Varlığı ve Kelime Gruplarına Dair”, **Turkish Studies**, 2018, C. XIII, S. 28, s. 381-398.
- Fedai, Celâl: “Şiirde Hayat, Hayatîyet ve Siyaset: Türk Edebiyat ve Düşünce Kanonunun Kaynağı *Kutadgu Bilig* Üzerine”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında *Kutadgu Bilig*: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri**

Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Kasım 2016 İstanbul, s. 290-300.

- Fedai, Özlem: “*Kutadgu Bilig*’deki Kişilerin Ruhsal Boyutu Üzerine Bir Tartışma”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 162-176.
- Filiz, Şahin: “*Kutadgu Bilig* Etiğinde İnsan: Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, Konya 2002, S. 14, s. 251-270.
- Gedik, Nusret: “*Kutadgu Bilig*’de Türk Devlet Anlayışı”, **Düşünce Dergisi**, İstanbul 2015, S. 3, s. 43-49.
- Gömeç, S. Yağmur: “*Kutadgu Bilig*’te Geçen Atasözleri”, **Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları II**, İstanbul 2021, s. 89-108.
- Gözütok, Avni: “Yusuf Has Hâcib ve *Kutadgu Bilig*”, **EKEV Akademi Dergisi**, Erzurum 2008, C. XII. cilt, S. 34, s. 357-371.
- Guliyeva, Gatibe V.: “Karahanlı Türkçesi Bağlamında *Kutadgu Bilig* ve *Atebetü’l-Hakayık*’da Sosyal-Siyasi Leksik Birimler **Yeni Türkiye**, Ankara 2019, C. XXV, S. 105 [İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Özel Sayısı-I] , s. 309-313.
- Gül, Meltem: “*Kutadgu Bilig*’de Oğuzca Unsurlar”, **JASSS: The Journal of Academic Social Science Studies**, 2015, S. 37 (1), s. 253-265.
- Gülay, Naki: “*Kutadgu Bilig*’de Devlet Anlayışı, Sosyal ve Kültürel Hayat”, **Millî Kültür**, Ankara 1991, S. 89, s. 58-61.
- Gülensoy, Tuncer: “*Kutadgu Bilig* Bibliyografyası”, **Türk Dili: Dil ve Edebiyat Dergisi**, Ankara 2000, C. II, S. 586, s. 371-377.
- Günay, Umay: “*Kutadgu Bilig* ve Kültür Değişmesi”, **Türk Kültürü**, Ankara 1993, C. XXXI, S. 363, s. 385-396.
- Günay, Umay: “Türk Kültürünün Değerlendirilmesi ile İlgili Bir Öneri ve Kültür Değiştirme Alanında Önemli Bir Örnek:

- Kutadgu Bilig*”, **Türkler**, Ankara 2002, C. III, s. 811-818.
- Güner, Galip: “*Atebetü’l-Hakayık* ve *Kutadgu Bilig*’e Göre XI. Yüzyılda Türk Toplum Hayatında Görülen Bozulmalar”, **Yeni Türkiye**, Ankara 2019, C. XXV, S. 105 [İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Özel Sayısı-I] , s. 282-289.
- Güzel, Abdurrahman: “Birey, Toplum, Devlet İlişkisi ve *Kutadgu Bilig*”, **Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı**, İzmir 2005, s. 357-360.
- Hamraeva, Dilaram: “*Kutadgu Bilig*’de Uzlet”, **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009)**, Ankara 2011, s. 237-244.
- Huang, Chi-huei: “*Kutadgu Bilig* ve Çin Askerî Taktiği”, **V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler: III. Türk Tarihi, I. cilt [III. Türk Tarihi]** , s. 295-302.
- Huncan, Ömer Soner: “*Kutadgu Bilig*’in Yazıldığı Ortam: Turan ve İran Rekabeti”, **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009)**, Ankara 2011, s. 245-251.
- Huncan, Ömer Soner: “Yûsuf Hâs Hâcib ve *Kutadgu Bilig*’de Elçilik Mansıbı”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, 2016, C. XIII, S. 4, s. 102-122.
- İnalcık, Halil: “*Kutadgu Bilig*’de Türk İdare Geleneği ve Adâlet”, **Adâlet Kitabı**, Ankara 2012, s. 1-20.
- İnan, Abdulkadir: “Yusuf Hâs Hâcib ve Eserleri *Kutadgu Bilig* Üzerine Notlar”, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1991, C. II, s. 39-52.
- İnce, Ömer: “Eski Türk Edebiyatı Bağlamında İki Müellif Bir İdeal İnsan: *Kutadgu Bilig* ve *Divanü Lügati’t-Türk*”, **EKEV Akademi Dergisi**, Erzurum 2019, C. XXIII, S. 79, s. 319-332.

- İsakov, Kubanıç: “*Kutadgu Bilig*’deki Estetik Düşünceler”, **Bilge**, Türkiye Türkçesine Aktaran: Zaynabidin Ajimamatov, Ankara 2004, C. XI, S. 41, s. 79-82.
- Kaçalin, Mustafa S.: “*Kutadgu Bilig*’de Bilge”, **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009)**, Ankara 2011, s. 261-266.
- Kafesoğlu, İbrahim: “Yazılışının 900. yılı Münasebetiyle *Kutadgu Bilig* ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1970, S. 1, s. 1-38.
- Kafesoğlu, İbrahim: “*Kutadgu Bilig* ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, **Türkler**, Ankara 2002, C.5, s. 163-178.
- Kafkasyalı, E. Gülselcen: “Liberal Adâlet Teorileri Perspektifinden *Kutadgu Bilig*’de Adâlet Anlayışı”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 508-518.
- Kafkasyalı, M. Savaş: “*Kutadgu Bilig* Işığında Türk-İslâm Devlet Anlayışından Modern Devlet Algısına Geçiş”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 473-477.
- Kafkasyalı, M. Savaş: “*Kutadgu Bilig* Çalışmaları Üzerine”, ***Kutadgu Bilig* Üzerine Felsefi Araştırmalar**, İstanbul 2019, s. 342-365.
- Kafkasyalı, M. Savaş: “*Kutadgu Bilig* Çalışmaları Türkiye Bibliyografyası - 2019”, ***Kutadgu Bilig* Üzerine Felsefi Araştırmalar**, İstanbul 2019, s. 366-423.
- Kalaycı, Ünal: “*Kutadgu Bilig*’e Göre Şairler”, **Kesit Akademi Dergisi**, 2018, C. IV, S. 16, s. 432-441.
- Kandır, Mehmet: “*Kutadgu Bilig*’e Göre Türklerde Devlet Yönetimi”, **Yeni Türkiye**, Ankara 2002, C. VIII, S. 45 [Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları III Özel Sayısı], s. 7-18.

- Karaman, Ö. Faruk: “*Kutadgu Bilig*” ve “*Prens*” Eserleri Bağlamında Yusuf Has Hâcib ile Machiavelli’nin Siyasetname Anlayışının İncelenmesi”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2020, C. IX, S. 4, s. 2683-2692.
- Karamanlıoğlu, A.F.: “*Kutadgu Bilig* ve Kumandan”, **Türk Kültürü**, Ankara 1995, C. XXXIII, S. 388, s. 453-456.
- Karamanlıoğlu, A. F.: “*Kutadgu Bilig*’in Diline ve Adına Dair”, **Türk Kültürü**, Ankara 1970, C. IX, S. 98, s. 127-131.
- Kasiyeva, Aida: “*Kutadgu Bilig*’de Metaforlar Üzerine Bilgiler”, **VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-25 Ekim 2008)**, Ankara 2013, C. III. cilt, s. 2715-2721.
- Kâşgarlı , Mahmut: “Karahanlı Devri Türk-İslam Edebiyatının Ünlü Temsilcisi Yusuf Has Hâcib ve Onun *Kutadgu Bilig* Adlı Eseri: Yusuf Has Hâcib’in Doğumunun 985. Yılı Münasebetiyle”, **Türk Kültürü**, Ankara 2003, C. XLI, S. 483-484, s. 294-311.
- Kartal, Ahmet: “*Kutadgu Bilig*’in Düşündürttükleri ve Türk Edebiyat Tarihindeki Yeri”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 184-203.
- Kavas, Ahmet: “*Kutadgu Bilig*’te Diplomasi”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 62-69.
- Kaya, Fatih: “*Kutadgu Bilig*’e Göre Liderde Bulunması Gereken Temel Vasıflar”, **Turkish Studies**, Ankara 2017, C. XII, S. 33, s. 313-336.
- Kaymaz, Zeki: “*Kutadgu Bilig* Hakkında Türkiye’de Yapılan Yayınlar Üzerine Bir Deneme”, **Turkish Studies**, İstanbul 2009, C. IV, S. 3 (III), s. 1408-1422.
- Kılıç, Filiz: “*Kutadgu Bilig*’de Körse ve Delile Dayalılıkla İlgisi I”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, 2019, C. XVI, S. 3, s. 618-628.

- Koca, Salih: “*Kutadgu Bilig*'e Göre Türklerde Seçkin İnsan Anlayışı”, **Millî Kültür**, Ankara 1977, C. I, S. 6, s. 60-65.
- Koca, Salim: “*Kutadgu Bilig*'de ‘Hükümdar, Vezir ve Sûfi Tipleri’nin Tanıtılmasında ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Metaforların Rolü”, **Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Ankara 2012, S. 10, s. 63-79.
- Koç, Bilal: “Türk Devleti’nde Akıl: *Kutadgu Bilig* ve *Babürnâme*”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Ankara 2012, C. XXXI, S. 52, s. 55-77.
- Koçak, Kürşat: “Türk Kültür Tarihinin Bin Yıllık Başyapıtı: *Kutadgu Bilig*’den Bu Güne Ulaşan Gelenekler”, **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi**, Mersin 2013, C. IV, S. 13, s. 56-66.
- Koçak, Ş.; Demir R.: “Yusuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig* Adlı Eserinde Üst Yöneticiler (Lider Yöneticilik Açısında Bir İnceleme)”, **Uluslararası Sempozyum: Orta Asya Âlimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları, 10-12 Ekim 2018, Bişkek/Kırgızistan = International Symposium: The Contributions of Muslim Scholars of Central Asia to the Islamic Civilization (10-12 October 2018)**, Bishkek/Kyrgyzstan 2019, s. 1127-1135.
- Kök A. Ö. Eker: “Yusuf *Kutadgu Bilig*’de Odgurmuş’a Türkçe Ne Söyletir”, **Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)**, 2019, C. III, S. 1, s. 20-59.
- Kuljanova, Bahtigül: “Eski Türk Anıtlarındaki Halk Birliği ve Memleket Bütünlüğü Ülküsü (“*Orhon*” ve “*Kutadgu Bilig*” Eserlerine Göre)”, **Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl” Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 26-29 Mayıs 2010 Bildiriler Kitabı**, Ankara 2011, C. II, s. 519-522.
- Kulzhanova, Bahtigül R.: “*Kutadgu Bilig*’in Esas Aldığı Kaynaklar”, **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009)**, Ankara 2011, s. 325-333.

- Kulzhanova, Baktygul: “*Dede Korkud* Öğütleriyle “*Kutadgu Bilig*” Benzerliği”, “**Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları**” Uluslararası Sempozyumu **Bildiriler Kitabı**, Ankara 2011, s. 367-374.
- Kulzhanova, Bakıtgül: “Mahmud Kâşgarlı ’nın “*Divanu Lugati’t-Türk*” ve Yusuf Balasaguni’nin “*Kutadgu Bilig*” Eserlerindeki Özdeyişler”, **Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu**, 17-19 Ekim 2008, Rize, s. 103-109.
- Küyel, Mübahat T.: “*Kutadgu Bilig* ile *Kenz-ül Küberâ* Arasında Bir Karşılaştırma”, **Uluslararası Türk Dili Kongresi: 1992 (26 Eylül 1992-1 Ekim 1992)**, Ankara 1996, s. 175-188.
- Küyel, Mübahat T.: “Fârâbi, Hikmet ve *Kutadgu Bilig*”, **Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, Ankara 1991, C. VII, S. 20, s. 375-470.
- Levend, Ağâh Sırrı: “*Kutadgu Bilig*”, **Türk Dili: Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi**, Ankara 1969, C. XX, S. 211, s. 1-5.
- Macun, B., Yasemin K.: “*Kutadgu Bilig*’e Göre Yönetici ve Nitelikleri”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Adıyaman 2018, S. 28, s. 60-96.
- Mahdum, Abid Nazar: “*Kutadgu Bilig*’de Vezin ve Kafiye Kullanımı Üzerine”, **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009)**, Ankara 2011, s. 379-390.
- Meghan, M. Smith: “Rule of Law in the *Kutadgu Bilig*”, [Ciepo = CIEPO] **Ciepo Interim Symposium: The Central Asiatic Roots of Ottoman Culture**, İstanbul 2014, s. 175-183.
- Mehdiyev, Nebi: “*Kutadgu Bilig*’in Epistemik Tahlili”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 526-539.
- Merhan, Aziz: “*Kutadgu Bilig*’de Betimleyici Eylemler = Desriptive Auxiliary Verbs in *Kutadgu Bilig*”, **Uluslararası**

- Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 2012, C. V, S. 21, s. 196-208.
- Mermer, Kenan: “*Kutadgu Bilig*’de Dâreyn: İlkeler ve Sınırlar”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 489-507.
- Münirov, K.: “*Kutadgu Bilig*’in Taşkent Nüshası”, Çev. Ertuğrul Yaman, **Türk Kültürü**, Ankara 1993, C. XXXI, S. 357, s. 39-42.
- Nas, Gönül Erdem: “*Atebetü’l-Hakâyık* ve *Kutadgu Bilig*’deki Tema Ortaklıkları: Bilgi ve Dil Kavramları”, **Yeni Türkiye**, Ankara 2019, C. XXV, S. 105 [İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Özel Sayısı-I], s. 301-308.
- Nerimanoğlu, Kâmil V.: “Orta Çağ Türk Edebi Dilleri: *Kutadgu Bilig*’den Nevâî’ye”, **Yeni Türkiye**, Ankara 2019, C. XXV, S. 105 [İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Özel Sayısı-I], s. 40-47.
- Okay, Bülent: “*Lun Yü* ve *Kutadgu Bilig*’de Devlet Yönetimi”, **38. ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15.2007, Ankara, Bildiriler, Doğubilim Çalışmaları**, Ankara 2009, s. 307-315.
- Okay, Li-Chuan: “*Kutadgu Bilig* ile Çin Felsefesi Arasındaki İlişki Konusunda Bir Görüş”, **Doğu Dilleri**, Ankara 1992, C. V, S. 1, s. 255-265.
- Ölmez, Zuhâl: “*Kutadgu Bilig*’in Mısır Nüshasının Yazım ve Dil Özelliklerine Göre Değerlendirilmesi”, **VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, 30 Eylül-04 Ekim 2013 İstanbul, Bildiri Kitabı**, İstanbul 2014, C. II, s. 241-254.
- Önal, Sema: “*Kutadgu Bilig* ve Mutluluk Ahlakı”, **Türk Kültürü**, Ankara 2011, C. IV, S. 2, s. 193-202.
- Önder, Özgür: “İnsan Doğasından Egemenlik Düşüncesine *Kutadgu Bilig*’de Siyaset Felsefesinin Temelleri”, **Yûsuf Has**

Hâcib'in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 559-579.

- Önler, Zafer: “*Kutadgu Bilig*'de İktidar Kavramı ve Siyaset Anlayışı”, **Türkler**, Ankara 2002, C. V, s. 179-186.
- Önler, Zafer: “*Kutadgu Bilig*'de Öğ ve Ukuş Kavramları”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003: Mustafa Canpolat Armağanı**, Ankara 2003, s. 153-160.
- Önler, Zafer: “*Kutadgu Bilig*'de Toplumsal Kabul ve Geleneklerden Yansımalar”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Bursa 2008/2, C. XV, S. 15, s. 441-455.
- Önler, Zafer: “*Kutadgu Bilig*'de Kut Kavramı”, **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009)**, Ankara 2011, s. 415-423.
- Önler, Zafer: “*Kutadgu Bilig*'de Toplumsal Kabul ve Geleneklerden Yansımalar”, **38. ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15.09.2007, Ankara, Bildiriler, Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi**, Ankara 2011, C. III, s. 1293-1305.
- Öz, Mehmet: “*Kutadgu Bilig*'e Göre İdeal Hükümdar”, **Avrupa Tarihinde Türk Eli: Gümeç Karamuk Armağanı**, Ankara 2017, s. 211-220.
- Öz, Mehmet: “*Kutadgu Bilig*'de Toplum ve Ahlak Anlayışı”, **Osmanlı Tarihi Üzerine- I: Kuruluş, Kimlik ve Siyasî Düşünce**, Ankara 2019, s. 107-124.
- Öz, Şaban: “*Kutadgu Bilig*'de Türk Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi”, **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Samsun 2011, C. XI, S. 1, s. 19-35.
- Özavşar, Resul: “*Kutadgu Bilig*'de Bilgi ile İlgili Kavramsal Metaforlar”, **Söylem**, 2021, C. VI, S. 2, s. 409-427.

- Özcan, Ali Osman: “*Kutadgu Bilig*'de Dünya Görüşü”, **Kubbealti Akademi Mecmuası**, İstanbul 1988, C. XVII, S. 2, s. 56-80.
- Özçelik, Sadettin: “*Kutadgu Bilig* ve *Dede Korkut*’ta Ortak Bir Kelime ve Dizinlerde İşlenişi Üzerine”, **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009)**, Ankara 2011, s. 425-432.
- Özden, Hilmi; Ö.Şaylıgil: “*Kutadgu Bilig* ve *Divan-ı Hikmet*’deki Ahlâk Kavramı’nın Tıp Etiğine Katkısı”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 331-357.
- Özdiñç, Rıdvan: “İtikad-Siyaset Münasebetleri Zaviyesinden *Kutadgu Bilig*”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 125-136.
- Özevren, Melike S.: “*Kutadgu Bilig*’de ‘İyi Olan Yukarıda, Kötü Olan Aşağıda Metaforu’ Üzerine”, **RumeliDE Uluslararası Hakemli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi Dil, Edebiyat, Çeviri Sempozyumu (12-13 Nisan 2019)**, 2019, s. 69-76.
- Özkan, Fatma: “Tarihi Miras *Kutadgu Bilig* Hekide Bayan – 1”, **Türk Kültürü**, Ankara 1987, C. XXV, S. 292, s. 505-508.
- Özkan, Neşe Kara: “İyilikseverlik ve Alçak Gönüllülük Bağlamında *Kutadgu Bilig* ile Kültür Aktarımı”, **Millî Folklor**, Ankara 2020, C. XVI, S. 127, s. 209-222.
- Özmen, Alper: “*Kutadgu Bilig*’de Yöneten-Yönetilen İlişkileri”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2014, S. 41, s. 55-60.
- Parlak, Hatice: “Metindilbilimsel Açıdan *Kutadgu Bilig*’in İncelenmesi”, **Türk Kültürü**, Ankara 2010, C. III, S. 2, s. 281-305.

- Parlak, Hatice: “Artgönderim Unsurlarından Gönderge Yinelenmesinin *Kutadgu Bilig*’deki Kahramanlar Açısından Değerlendirilmesi”, **Dil Araştırmaları Dergisi**, Ankara 2010, S. 7, s. 87-106.
- Pekolcay, Necla: “*Kutadgu Bilig* ve *Atebetü’l-Hakayık*’ın Karşılaştırılması”, **İslâm Medeniyeti**, İstanbul 1967, C. I, S. 4, s. 33-34.
- Pekolcay, Necla: “*Kutadgu Bilig* Işığında Türk Düşüncesi”, **Yeni Türkiye**, Ankara 2002, C. VIII, S. 46 [Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları IV Özel Sayısı], s. 9-15.
- Ruzibaki, Mehmet: “*Kutadgu Bilig* ve İslam Düşüncesinde Eleştirinin Evrenselliği”, **İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı = The Criticism Culture and Morality of Tolerance in Islamic Thought (International Symposium)**, İstanbul 2019, C. II, s. 183-197.
- Sadıkov, Kasımcı: “*Kutadgu Bilig*’de Yer Alan Mektuplar Üzerine”, **Karabük Türkoloji Dergisi**, Çev: Saidbek Boltabayev, Karabük 2020, S. 2, s. 65-76.
- Sağlam, Soner: “*Kutadgu Bilig*”, “*Sedd-i İskenderî*” ve “*Vagz-ı Azat*”ta Adâlet Kavramı”, Prof. Dr. İsmail Çetışli Hatıra Kitabı, Ankara 2016, s. 472-491.
- Sarıkaya, M. Zakir: “*Kutadgu Bilig*’e Göre Bey’in Özellikleri”, **JASSS: The Journal of Academic Social Science Studies**, 2014, S. 30, s. 551-568.
- Serkaya, Osman F.: “Yusuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig*’i”, **Bilgi**, İstanbul 1971, C. XXIV, S. 285, s. 19-22.
- Severcan, Şefaeddin: “Orta Asya’nın Kadim Medeniyet Kandili: *Kutadgu Bilig*”, **Bilimname: Düşünce Platformu**, İstanbul 2019/3, S. 39 [Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı], s. 143-164.
- Sever, Mustafa: “*Kutadgu Bilig*’te Ahilik Değerleriyle Paralel İlkeler”, **III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu: XIII. Yüzyıla Kadar Türk ve İslam Dünyasında Ahiliğin**

Temelleri (5-7 Ekim 2017), Kırşehir 2018, C. II, s. 679-685.

Söylemez, Yusuf: “*Kutadgu Bilig*’in Suç İşleme Motivasyonuna Olumsuz Etki Yapabilecek Değerler Bakımında İncelenmesi”, **EKEV Akademi Dergisi**, Erzurum 2015, C. XIX, S. 63, s. 371-402.

Şahin, Enes: “Türk Siyaset Nazariyesi’nin Hülasası Olarak *Kutadgu Bilig*”, ***Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar***, İstanbul 2019, s. 310-319.

Şahin, G. Selcan S.: “*Kutadgu Bilig*’de Karşıtlıklara Bakış: İlişkisel Karşıtlıklar”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, 2016, C. XIII, S. 4, s. 206-219.

Şeker, F. Aslı: “Âşık Paşa’nın *Garibnâmesi*’nde *Kutadgu Bilig* ile Yunus Emre, Ahî Evren ve Hac-ı Bektaşî Velî İzleri”, **38. ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15.2007, Ankara, Bildiriler, Edebiyat Bilimi Sorunları ve Çözümleri**, Ankara 2008, C. III, s. 1463-1482.

Şeker, Fatih: “Mistik Bir Coğrafyanın Rasyonelleşme/İslâmlaşma Süreci Açısından *Kutadgu Bilig* Nasıl Okunabilir?”, ***Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları***, İstanbul 2010, S. 18 [İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü Özel Sayısı 1], s. 365-381.

Şeker, Fatih: “*Kutadgu Bilig* Tasavvufî Açıldan Nasıl Okunabilir?”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2010, S. 24, s. 25-62.

Şeker, Fatih M.: “*Kutadgu Bilig* Aktüel Bir Metin midir?”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında *Kutadgu Bilig*: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 37-41.

Şeker, Fatih M.: “Semâvî Devletin İlâhî ve Dünyevî Manzarası: Medînetü’l-Fâdila ve *Kutadgu Bilig*”, **Afyonkarahisar I. Türk Tarihi Sempozyumu: Türklerde Devlet, Bildiriler (19-24 Ekim 2017)**, İstanbul 2018, s. 407-422.

- Şemsettin Sami: “Şemsettin Sami’nin ‘*Kutadgu Bilig*’ Çevirisi”, **Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 2017, C. VI, S. 12, s. 173-180.
- Şen, Serkan: “*Kutadgu Bilig*’de Diploması”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 540-548.
- Tandoğan, Muhammed: “Türk Dünya Görüşünün Şâheseri *Kutadgu Bilig*’de Temsil Makamı ve Faziletsiz İnsan”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 367-374.
- Taş, Ali; H. Mahmut vd.: “*Kutadgu Bilig*’de Stratejik Düşünmenin İzini Sürmek”, Yazarlar: Ali Taş, Mahmut Hızıroğlu, Ahmet Yağmur Ersoy, Kazım Ozan Özer, **Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Ankara 2017, S. 80, s. 147-178.
- Taş, İbrahim: “*Kutadgu Bilig*’in Söz Varlığından Örnekler”, **Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, Konya 2007, S. 4, s. 231-244.
- Taş, İbrahim: “*Kutadgu Bilig*’de Yeni Tespitler”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, İstanbul 2012, C. XXII, S. 1, s. 83-97.
- Taş, İsmail: “*Kutadgu Bilig*’in Teorik Yapısı”, **Turkish Studies**, İstanbul, 2010, C. V, S.3 [Klasik Türk Edebiyatında Aşk-Âşık-Mâşuk] , s. 1880-1897.
- Taş, İsmail: “*Kutadgu Bilig*’de Kadın”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 440-458.
- Taş, İsmail: “*Kutadgu Bilig*’de Temel Metaforlar”, ***Kutadgu Bilig* Üzerine Felsefi Araştırmalar**, İstanbul 2019, s. 203-230.

- Taşdelen, Vefa: “*Kutadgu Bilig*’in Felsefi Bağlamı”, **Millî Folklor**, Ankara 2019, C. XVI, S. 124, s. 5-16.
- Tezcan, Semih: “*Kutadgu Bilig*’de Yeni Düzeltmeler”, **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri *Kutadgu Bilig* Bildirileri (26-27 Ekim 2009)**, Ankara 2011, s. 523-534.
- Turan, Fikret: “*Kutadgu Bilig*’de Sunulan Dünya Görüşünün Kaynakları”, **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri *Kutadgu Bilig* Bildirileri (26-27 Ekim 2009)**, Ankara 2011, s. 553-563.
- Türker, Sadık: “Fikrî Muhtevâsı İçerisinde *Kutadgu Bilig*’in Kültür ve Medeniyet Tarihimizdeki Yeri”, **Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları**, İstanbul 2002, S. 1, s. 14-28.
- Türker, Özgür: “*Kutadgu Bilig* ve Eski Türk Devlet Nazariyesi”, **Dede Korkut’un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk’a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar**, Ankara 2017, s. 263-282.
- Uçar, Erdem: “*Kutadgu Bilig*’in Kronolojik Kaynakçası (1825-2018) = The Chronological Bibliography of Qutadyu Bilig (1825-2018)”, **Journal of Old Turkic Studies**, C. III, S.1, s. 139-239.
- Uçar, Erdem: “*Kutadgu Bilig* Dizinindeki Bir Kelime Hakkında II: alık ‘kötü, fena’ Üzerine”, **Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 2017, C. VI, S. 13, s. 63-70.
- Uçar, Erdem: “*Kutadgu Bilig*’in 221. Beyti Üzerine Düşünceler”, **Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 2018, C. VII, S. 15, s. 107-112.
- Uçar, Erdem: “*Kutadgu Bilig*’de Geçen Ötüken Begi Üzerine Bazı Tespitler”, **Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, 2018, C. VII, S. 17, s. 106-114.
- Ufuk, Şahru Pilten : “Dil Planlaması Bağlamında Yûsuf Has Hâcib ve *Kutadgu Bilig*”, **Yeni Türkiye**, Ankara 2019, C. XXV,

S. 105 [İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Özel Sayısı-I]
, s. 131-138.

- Usta, Nazlı: “Yusuf Has Hâcib ’in *Kutadgu Bilig* ve Machiavelli’nin *Prems* Eserlerinde ‘Yöneten’ Tasviri”, **I. Uluslararası Selçuklu Sempozyum: Selçuklu Tarihi Bilim ve Düşünce (Bildiriler) 27-30 Eylül 2010 Kayseri**, Ankara, 2014, s. 201-214.
- Uyanık, Mevlüt: “Türk Felsefesinin Kurucu Metni Olarak *Kutadgu Bilig* -Yusuf Has Hâcib ’i Tanrı-Evren Tasavvuru Merkezli Bir Okuma-”, ***Kutadgu Bilig Üzerine Felsefi Araştırmalar***, İstanbul 2019, s. 117-156.
- Uydu, Muallâ: “Yusuf Has Hâcib ’in *Kutadgu Bilig*’i ile Nizam’ül Mülk’ün *Siyaset-namesi*’nin Karşılaştırılması”, Ankara 1992, C. XXX, S. 351, s. 428-436.
- Ünal, M. Emin: “*Kutadgu Bilig*’de Hükümdar Telakkîsi ve Türk-İslam Siyasetnamelerinde “Sultân-ı Kâhîr” Düşüncesi”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 393-399.
- Ünal, Mehmet; M. Uysal: “Doğu ve Batı Kültürlerinde Siyâsetnâme Geleneği: Yusuf Has Hâcib ’in *Kutadgu Bilig* ve Machiavelli’nin II Principe Örneği”, **Tarih Okulu Dergisi (TOD) = Journal of History School (JOHS)**, İzmir 2018, S. 35, s. 249-280.
- Ünal, Mustafa: “*Kutadgu Bilig* ve *Divanü Lügat-it-Türk*’deki Halk İnanışlarına Fenomenolojik Bir Bakış”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul 1998, S. 114, s. 215-224.
- Üstünel, Özen Y.: “*Kutadgu Bilig*’deki Bazı Metaforlar Üzerine”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, 2015, C. XII, S. 4, s. 39-53.
- Üstünel, Özen Y.: “*Kutadgu Bilig*’de Düşünce Aktarımı”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, 2016, C. XIII, S. 4, s. 166-178.

- Üstüner, Ahat: “*Kutadgu Bilig*’de Atasözleri”, **Fırat Üniversitesi Dergisi**, Elazığ 1991, C. V, S. 1, s. 391-428.
- Vural, Hanifi: “*Kutadgu Bilig*’de Dilin Felsefesine Dair Unsurlar = The Elements About the Philosophy of Language in *Kutadgu Bilig*”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, İstanbul 2010, C. XLIII, S. 2, s. 131-142.
- Vurgun, Ahmet: “*Kutadgu Bilig*’deki Kumandan Anlayışı Işığında Timur”, **Tarihin ve Tarihçinin İzinden: Kâzım Yaşar Kopruman Armağanı**, Ankara 2014, s. 253-258.
- Yaman, Ertuğrul: “*Kutadgu Bilig* Zemininde İletişimin Gerçek Boyutu: Gönül Dili”, **Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ankara 2008, s. 571-579.
- Yavuz, Nuri: “*Kutadgu Bilig*’e Göre Elçi”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Ankara 1985, C. I, S. 1, s. 249-262.
- Yaylagül, Özen: “*Kutadgu Bilig*’deki Odgurmuş - Ögdülmiş Söylemlerinin Pragmatik Gücü”, **Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri (26-27 Ekim 2009)**, Ankara 2011, s. 633-639.
- Yıkan, Z. Uğur: “*Kutadgu Bilig*’de Yer Alan Geleneksel Eğitim Anlayışı: Usta-Çıracak İlişkisi Bağlamında Bir Okuma”, **Yeni Türkiye**, Ankara 2019, C. XXV, S. 105 [İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler Özel Sayısı-I] , s. 239-244.
- Yıldız, Mustafa: “*Kutadgu Bilig*’de Gelenek ve Toplumsal Değişim Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 584-600.
- Yılmaz, Gökhan: “*Kutadgu Bilig*’de Devlet Fikri”, **Kutadgubilig: Felsefe - Bilim Araştırmaları**, İstanbul 2006, S.9, s. 75-98.

- Yüksekkaya, Güliden S.: “*Kutadgu Bilig*’in Tenkitli Metni Üzerine Notlar II”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 212-223.
- Zal, Ünal: “*Kutadgu Bilig* ve *Makâlât*’taki Bazı Ortak Temel Kavramlar Üzerine”, **Doğumunun 800. Yıldönümünde Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (17-18 Ağustos 2009, Nevşehir)**, Ankara 2009, s. 389-420.
- Zavotçu, Gencay: “*Kutadgu Bilig*’de Dil ve Söz”, **Yûsuf Has Hâcib’in Doğumunun 1000. Yılında Kutadgu Bilig: Türk Dünya Görüşünün Şâheseri Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, 18-20 Kasım İstanbul 2016, s. 280-289.

KUTADGU BİLİĞ İLE İLGİLİ TEZLER

- Acındı, Özlem: ***Siyasetname* ve *Kutadgu Bilig*’de Halk Anlayışı**, Niğde Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2006.
- Aktaş, İmren Türkmen: ***Kutadgu Bilig*’de İsim**, Uşak Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2019.
- Alıcı, Mustafa: ***Kutadgu Bilig*’de Dinî Öğeler**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2012.
- Altınöz, Yavuz: **Yusuf Has Hâcib’in *Kutadgu Bilig*’i ve Nizamü’l-Mülk’ün *Siyasetnamesi* Işığında Türk Hâkimiyet Anlayışı**, Fırat Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.
- Arslan, Muhammet: ***Kutadgu Bilig*’de Yönetim Ahlâkı**, Atatürk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019.
- Atay, Talha Sait: ***Kutadgu Bilig*’de Kötü Yönetim ve Kötü Yöneticilik Kavramları Kapsamında Bir İnceleme**, Kocaeli Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2018.

- Ayık, Cenk: ***Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de Ahlak Siyaset İlişkisi***, Hitit Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2016.
- Balcı, Cengiz: ***Destanlardan Kutadgu-Bilig'e Türk Devlet Geleneği***, İnönü Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1999.
- Balcı, Onur: ***Modern Devlet Algısı ve Kutadgu Bilig'in Devlet Anlayışının Bir Kıyaslaması***, Kırıkkale Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2018.
- Başarslan, Burhan: ***Kutadgu Bilig'de Ahlak, Ölüm ve Ölümsüzlük***, Marmara Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2021.
- Bayrami, Gyülcan: ***Kutadgu Bilig Fergana Nüshası Metin-Dil Bilgisi-Notlar-Çeviri***, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE Doktora Tezi, İstanbul 2021.
- Bilgen, Sait: ***Değerler Eğitimi Açısından Kutadgu Bilig***, Hitit Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2019.
- Çakıcı, Sümeyye: ***Kutadgu Bilig'de Mutluluk ile Ahlak İlişkisi (Psikososyal Bir Analiz)***, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2015.
- Çetinkaya, Bayram: ***Kutadgu Bilig'deki Deyimlerin Semantik ve Sentaktik İncelemesi***, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2001.
- Çot, Döner: ***Kutadgu Bilig'de Mitoloji***, Pamukkale Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2011.
- Doygun, Meryem: ***Kutadgu Bilig'de Hükümdar ve Komutan Özellikleri Açısından Alâeddin Keykubad-Selahaddin Eyyûbî-Baybars'ın Değerlendirilmesi***, Gazi Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.
- Eker, Özge: ***Kutadgu Bilig Dizini***, Niğde Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2015.
- Eker, Özge: ***Kutadgu Bilig Metaforları***, Akdeniz Üniversitesi SBE Doktora Tezi, Antalya 2021.

- Erdoğan, Selma: **Yusuf Has Hâcib 'in Kutadgu Bilig'inde Din ve Ahlak**, Atatürk Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2019.
- Fındık, Bengücan: **Siyasî Etik ve Kutadgu Bilig**, Kırıkkale Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2014.
- Gedik, Şahabettin: **Kutadgu Bilig'in Kahire Nüshası [1b-98a] (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**, Marmara Üniversitesi TAE Doktora Tezi, İstanbul 2015.
- Görüşük, Levent: **Doğu ve Batı Siyasal Kültüründe Devlet ve Siyaset Algısı: Kutadgu Bilig-Prens**, Cumhuriyet Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2012.
- Güenalp, Firuze: **Kutadgu Bilig'de Folklor**, Pamukkale Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2019.
- Gürel, Rabia Betül: **Kutadgu Bilig'de Dörtlükler**, İstanbul Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.
- İncetahtacı, Nur: **Kutadgu Bilig'deki Alıntı Sözlerin İncelemesi**, Gaziantep Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2011.
- İpekdal, Adnan: **Mesnevîlerde Aile ve Çocuk: Kutadgu Bilig, Leyla vü Mecnun, Pentname, Hüsn ü Aşk, Hayriye, Hütfiye**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2013.
- İp̄har, Öznur: **Kutadgu Bilig ve Siyasetnamede Adâlet Anlayışı**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi LEE Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.
- Kalaycı, Ayşenur: **Kutadgu Bilig'de Hükümdar, Vezir, Ordu Komutanı ve Sufi Tipleri**, Gazi Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.
- Kaplan, Abdurrahman: **Yusuf Has Hâcib ve Eseri Kutadgu Bilig'in Yeni Bir Gözle Tahlili**, İstanbul Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.
- Karadeniz, Temel: **Kutadgu Bilig'de İdeal Devlet Adamı**, Karabük Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2019.

- Karahan, Kürşat: ***Kutadgu Bilig'de Hükümdarın Vasıfları***, Karabük Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2019.
- Kaya, Fatih: ***Kutadgu Bilig'e Göre Liderlik Eğitimi***, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya 2015.
- Kaya, Tuncay: ***Kadim Türk Devlet Geleneğinde Devlet Adamı Vasıfları: Kutadgu Bilig Tahlili***, Karabük Üniversitesi LEE Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2019.
- Küçükler, Elif: ***Kutadgu Bilig'de Kültür Unsurları***, Sakarya Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019.
- Kükreler, Bilge G.: ***11. Yüzyılda Kadına, Divânu Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Bakış***, Hacettepe Üniversitesi TAE Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2021.
- Mehmetali, Nurcemal: ***Kutadgu Bilig'in Sözvarlığı Açısından Açıklamalı Sözlüğü***, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.
- Mert, Osman: ***Kutadgu Bilig'de Hâl Kategorisi***, Atatürk Üniversitesi SBE Doktora Tezi, Erzurum 2002.
- Parlak, Hatice: ***Kutadgu Bilig'in Metindilbilimsel Yapısı***, Gazi Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.
- Portlakkaya, Talat: ***Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig'in Türk Devlet Yönetimindeki Yeri ve Önemi***, Dumlupınar Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2009.
- Sarı, Selcen Koca: ***Kutadgu Bilig'de Metafor***, Gazi Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.
- Sarıkkaya, M. Zakir: ***Kutadgu Bilig'e Göre Türklerde Bey***, Sakarya Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2014.
- Sırasöğüt, Mehmet: ***Kutadgu Bilig'in Sıklık Sözlüğü***, Uludağ Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2020.
- Şahin, Mustafa: ***Sirâcu'l-Mülûk, Ahkâmü's Sultaniyye, Siyâset-Nâme ve Kutadgu Bilig'e Göre Hükümdar Dışındaki Üst Düzey Devlet Görevlilerinin Karşılaştırılması***,

Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2007.

Şener, İhsan: ***Kutadgu Bilig'de Felsefî Kavramlar***, Ankara Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997.

Taş, İbrahim: ***Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı***, Marmara Üniversitesi TAE Doktora Tezi, İstanbul 2005.

Terzi, Duygu: ***Kutadgu Bilig'de "Bey" Figürünün Otantik Liderlik Yaklaşımı Açısından Analizi***, Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2018.

Tuğral, Oğuz: ***Kutadgu Bilig ve Siyasetname'de Devlet Anlayışı***, Niğde Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2008.

Vursun, Pınar: ***Kutadgu Bilig'in Kahire nüshası [98b-196b] (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)***, Marmara Üniversitesi TAE Doktora Tezi, İstanbul 2015.

Yağmur, Pakize: ***Kutadgu Bilig'de Benzetme Yolları ve Benzetme Unsurları***, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2021.

Yazıcı, Mehmet: ***Kutadgu Bilig'de Varlık, Bilgi ve İnsan Kavrayışı***, Ondokuz Mayıs Üniversitesi LEE Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2021.

Yıldızlı, M. Emin: ***Kutadgu Bilig'de Dünya Metaforu***, Hacettepe Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

Yılmaz, Fatma: ***Kutadgu Bilig'de Eğitim ve Yönetim***, Kırıkkale Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2020.

Yılmaz, Gökhan: ***Kutadgu Bilig'de ve Kutadgu Bilig Öncesinde Devlet Düşüncesi***, İstanbul Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.